

Tett på profesjon, arbeid og politikk

Kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem

Marte Mangset, Hanna Marie Ihlebæk, Tanja Nordberg og Anne Birgitte Leseth (red.)

Tett på profesjon, arbeid og politikk

Marte Mangset, Hanna Marie Ihlebæk, Tanja Nordberg og
Anne Birgitte Leseth (red.)

Tett på profesjon, arbeid og politikk

*Kvalitative metodeutfordringer og
verktøy for å løse dem*

© 2024 Marte Mangset, Hanna Marie Ihlebæk, Tanja Nordberg, Anne Birgitte Leseth, Sally Anderson, Kristin Buvik, Lars E. F. Johannessen, Olav Korsnes, Tone Liodden, Grethe Midtlyng, Erik Børve Rasmussen, May-Len Skilbrei, Silje Maria Tellmann, Halvard Vike og Christine Øye.

Dette verket omfattes av bestemmelsene i *Lov om opphavsretten til åndsverk m.v.* av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC-BY 4.0. Denne tillater tredjepart å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, og å remixe, endre, og bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle, under betingelse av at korrekt kreditering og en lenke til lisensen er oppgitt, og at man indikerer om endringer er blitt gjort. Tredjepart kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller tredjepart eller tredjeparts bruk av verket.

Lisensvilkår: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Boka er utgitt med støtte fra Oslomet – storbyuniversitetet og Høgskolen i Østfold.

ISBN Heftet utgave: 9788202795009
ISBN PDF: 9788202795016
ISBN EPUB: 9788202833220
ISBN HTML: 9788202833237
ISBN XML: 9788202833244
DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.210>

Dette er en fagfelleverdert antologi med unntak av kapittel 1, som er et innledningskapittel.

Omslagsdesign: Cappelen Damm AS
Omslagsillustrasjon: AdobeStock
Cappelen Damm Akademisk/NOASP
noasp@cappelendamm.no

Innhold

Forord	7
Kapittel 1 Innledning: Metodeutfordringer i et nytt forskningslandskap	9
<i>Marte Mangset, Hanna Marie Ihlebæk, Tanja Nordberg og Anne Birgitte Leseth</i>	
DEL 1 ULIKE TYPER DATA OG HVA DE KAN BRUKES TIL	25
Kapittel 2 Data fra deltakende observasjon: Asylmottaket, politibilen og skjenkestedet	27
<i>Kristin Buvik</i>	
Kapittel 3 Hva slags data får vi av intervjuer? Hvordan gripe praksis, taus kunnskap og mer enn forskjønnende selvpresentasjoner med intervjuer	47
<i>Marte Mangset</i>	
Kapittel 4 Intervjuer på Teams og telefon: Hva slags data gir medierte intervjuer?	69
<i>Lars E. F. Johannessen og Erik Børve Rasmussen</i>	
DEL 2 ANALYSE, DESIGN OG TEORETISERING	91
Kapittel 5 Hva jeg fikk til med institusjonell etnografi – og hva jeg ikke fikk til	93
<i>Tone Liodden</i>	
Kapittel 6 Om komparasjon og komparativ metode	111
<i>Olav Korsnes</i>	
Kapittel 7 «Men dette vet jo du»: Å forske i egen profesjon	129
<i>Grethe Midtlyng og Anne Birgitte Leseth</i>	
Kapittel 8 Konseptualisering: Klassifisering, kategorier og begreper	149
<i>Sally Anderson</i>	

DEL 3	ETIKK OG POLITIKK	165
Kapittel 9	Etnografi og kritisk humanisme: Kraften i tykke beskrivelser	167
	<i>Halvard Vike</i>	
Kapittel 10	Rom, roller og restriksjoner: Forskningsetiske problemstillinger i etnografisk profesjonsforskning	187
	<i>Hanna Marie Ihlebæk</i>	
Kapittel 11	Forskningsetikk i praksis. Om det som står på spill i kvalitativ samarbeidsforskning	205
	<i>Christine Øye</i>	
Kapittel 12	Om forskerroller og metodevalg i oppdragsforskningen	221
	<i>Silje Maria Tellmann</i>	
Kapittel 13	Om blindsoner, utkikkspunkt og epistemologiske fellesskap: Hva kan gjøres for å skape ny kunnskap?	239
	<i>May-Len Skilbrei</i>	

Forord

Hvordan blir kunnskap til, og under hvilke betingelser? Denne boka springer ut av redaktørenes felles nysgjerrighet og interesse for metodiske og metodologiske problemstillinger, gjennom flere år med samarbeid ved Senter for profesjonsforskning (SPS). Tverrfaglige forskningsmiljøer, som SPS, inkluderer både forskere med disiplinbakgrunn og forskere med profesjonsbakgrunn, og stimulerer til debatt om metodiske og teoretiske spørsmål som kanskje ikke reflekteres like mye over i rene disiplinutdanninger eller -institutter. Bokas kapitler er basert på noen utvalgte innlegg som er holdt ved Kvalitativt metodeforum, en seminarrekke SPS arrangerer som et tilbud for metodeinteresserte forskere og stipendiater i universitets- og høyskolesektoren.

Vi vil rette en stor takk til Høgskolen i Østfold, Arbeidsforskningsinstituttet og Senter for profesjonsforskning ved OsloMet – storbyuniversitetet for økonomisk støtte til publiseringen av denne boka. En stor takk til kolleger som har lest og kommentert utdrag til kapitler og til fagfellene som har bidratt i vurdering av bokas kapitler. Spesielt er vi glade for at Beate Elvebakk tok på seg oppgaven med å oversette et av kapitlene fra engelsk til norsk. Endelig vil vi uttrykke stor takknemlighet til alle de fantastiske forfatterne som har skrevet kapitler, deltatt, lest og diskutert på seminar og gjort at det har vært skikkelig gøy og faglig stimulerende å jobbe med denne boka! Redaktør Ann Kristin Gresaker hos Cappelen Damm Akademisk har gjort en uvurderlig jobb i å følge opp prosessen.

Kunnskap om metode er stadig noe av det mest sentrale i forskningsarbeid. Vi håper at mange får glede av denne boka – på sporet etter ny innsikt.

Oslo, 14. november 2023

Marte Mangset, Hanna Marie Ihlebæk, Tanja Nordberg og
Anne Birgitte Leseth

KAPITTEL 1

Innledning: Metodeutfordringer i et nytt forskningslandskap

Marte Mangset Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

Hanna Marie Ihlebæk Institutt for sykepleie, helse og bioingeniørfag, Høgskolen i Østfold

Tanja Nordberg Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet – storbyuniversitetet

Anne Birgitte Leseth Senter for profesjonsforskning, OsloMet – storbyuniversitetet

Hvordan kan forskere produsere kunnskap av høy kvalitet når de er tett på; når det er tette bånd mellom dem selv og de som det forskes på, eller mellom forskningsinstitusjoner, politikk, oppdragsgivere og brukergrupper? Hvilke metodiske utfordringer møter de som forsker på et fenomen eller en tematikk som de kjenner godt eller har sterke meninger om, for eksempel basert på egen tidligere yrkeserfaring, og hvilke verktøy kan de ta i bruk for å håndtere dem? Dette er spørsmål vi ønsker å belyse og bidra til å besvare i denne boka.

I en tid der betingelsene for kunnskapsproduksjon endres i rekordfart, inngår forskere i stadig flere og tettere relasjoner med samfunns- og næringsliv. I oppdragsforskning og profesjonsforskning jobber for eksempel flere forskere tett på politiske aktører, profesjonsutøvere og oppdragsgivere, og de gjør det på andre måter enn tidligere. Når forskere søker forskningsmidler, er det et krav i de fleste utlysninger at man skal ha brukermedvirkning eller samarbeidspartnere i samfunns- og næringsliv. Mange forskningsprosjekter har en eksplisitt anvendt dimensjon – et mål kan være å finne ut betydningen av mindre klassestørrelse for elevers læring, eller hva som gir innvandrere en bedre opplevelse av integrasjon – og resultater fra forskning skal være politisk relevant og føre til utvikling av det feltet man forsker på. En rekke studier viser at denne forskningskonteksten kan føre til utfordringer, som interessekonflikter mellom akademiske

Sitering: Mangset, M. Ihlebæk, H. M., Nordberg, T., & Leseth, A. B. (2024). Innledning: Metodeutfordringer i et nytt forskningslandskap. I M. Mangset, H. M. Ihlebæk, T. Nordberg & A. B. Leseth (Red.), *Tett på profesjon, arbeid og politikk: Kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem* (Kap. 1, s. 9–23).

Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.210.ch1>

Lisens: CC-BY 4.0

institusjoner og politiske interesser (se for eksempel Ingierd et al., 2019). Svært sammenfallende interesser og perspektiver mellom forskere og oppdragsgivere kan også føre til blindsoner eller til at man bare finner det man vil finne (Mangset et al., 2022). Bevissthet om slike utfordringer og kunnskap om metodespørsmål står sentralt for å sikre forskningens uavhengighet og kvalitet. I et forskningslandskap i endring er det behov for å øke denne bevisstheten og kunnskapen.

En rekke profesjonsutdanninger ved universiteter og høyskoler i Norge er i ferd med å gjennomføre et stort forskningsløft – det tas doktorgrader, bygges kompetanse og gjennomføres forskning på fagområder som tidligere holdt fram praksiskunnskap som sin fremste styrke (for eksempel sykepleie, barnehagelærer og estetiske fag). Ordningene med offentlig ph.d. og næringslivs-ph.d. gir folk som har vært lenge i yrkeslivet, mulighet til å bygge videre på arbeidslivserfaringer i tilegnelsen av forskningsferdigheter gjennom et doktorgradsløp som støttes av bedriften eller organisasjonen. Tverrfaglige ph.d.-program og deres forskningsmiljø får tilført et stort mangfold av studenter. I disse tverrfaglige doktorgradsløpene inngår ofte metodekurs og metodekompetanse fra mer klassiske samfunnsvitenskapelige og noen ganger humanistiske disipliner. Metodelitteraturen adresserer i liten grad den forskningspolitiske og praksisnære konteksten som mange slike prosjekter er en del av. Er de programansvarlige og stipendiatene selv tilstrekkelig bevisst på de spesifikke metodiske utfordringene som kan knyttes til det å forske på egen profesjon?

Norge har også en stor og viktig oppdragsforskningssektor. Ved forskningsinstitutter som lenge har drevet forskning tett på politikken, eller tett på felt med konkrete utfordringer som forskningen bes om å bidra til å løse, stilles nye krav til vitenskapelige standarder. Finansieringen av oppdragsforskningsinstituttene går ikke like direkte fra departementer og direktorater som det gjorde tidligere. Flere filtreres gjennom Norges forskningsråd og styres mer etter kriterier om vitenskapelighet. Dette har ført til økt press på oppdragsforskningsinstituttene om publisering i internasjonale vitenskapelige tidsskrifter. Dette forsknings- og kompetanseløftet tilfører utdanning og fagmiljøer mye, men det bærer også med seg noen utfordringer. Også i denne delen av norsk forskning er det rom for økt bevissthet om de spesifikke utfordringene som ligger i å forske tett på praksis og politikk, og hvilke metodiske verktøy man kan møte slike utfordringer med.

Både i profesjonsforskning og oppdragsforskning er kvalitative metoder ofte benyttet. Denne forskningen setter noen metodiske spørsmål og

utfordringer på spissen – om forholdet mellom teori og praksis, mellom forskning, politikk og etikk, og bevissthet om forholdet mellom forskerroller, forforståelser, analyse og funn. Samtidig er dette utfordringer som kan være relevante for alle kvalitative forskere – også utenfor disse to typene forskning. I denne boka bruker vi eksempler fra profesjons- og oppdragsforskning, og tar altså opp metodespørsmål som er særlig relevante for disse, men vi mener også dette er spørsmål som kvalitative forskere på alle felt med fordel kan øke sin bevissthet om. Endringer i det forskningspolitiske landskapet, og de metodiske utfordringene kvalitative forskere møter gitt disse endrede betingelsene, har relevans langt utover profesjons- og oppdragsforskning. Samtidig kan man spørre seg om hvorvidt det å være *tett på* det man forsker på, egentlig er en utfordring av nyere dato?

Tett på – nye utfordringer, gamle spørsmål

Det finnes en stor mengde litteratur og en rekke ulike perspektiver innen vitenskapsstudier som diskuterer nærheten mellom forskning og samfunn, eller mellom forskning og politikk (se blant annet Gibbons et al., 1994; Jasanoff, 2004; Shapin, 1995). To begreper som ofte anvendes i denne litteraturen er «samutvikling» (*co-evolution*) eller «samskaping» (*co-production*). Dette er begreper som vil gripe hvordan forskning og teknologi virker sammen med eller er innvevd i andre samfunnsmessige, kulturelle og historiske faktorer (Jasanoff, 2004; Nowotny et al., 2001). Nowotny (2005) beskriver en slik metodologi som en kompleks forståelse av hvordan kunnskap blir til. Vitenskapsstudier kan for eksempel bidra til å utvikle nye og produktive styringsordninger, institusjoner og løsninger, gjennom å få bedre grep om denne type «innvevdhet» mellom samfunn og forskning (Gulbrandsen, 2010). Det er også en rekke studier i sosialantropologi og sosiologi som har som utgangspunkt at forskeren er politisk engasjert i sine informanters livsbetingelser (se for eksempel Goffman, 2014; Kirsch, 2018).

I denne boka går vi ikke først og fremst inn i slike vitenskapsteoretiske diskusjoner av hvordan forholdet mellom vitenskap og samfunn bør defineres, men fokuserer på hvilke metodiske utfordringer en slik sammenkobling bærer i seg og hvordan vi kan forholde oss til dem når vi forsker i praksis. Vi argumenterer for at (mer eller mindre) nye betingelser for kunnskapsproduksjon gjør det nødvendig å reflektere rundt hvilke metodologiske og metodiske problemstillinger slike betingelser kan skape,

og om hvordan forskningsmessig kvalitet kan opprettholdes. Gitt denne endrede konteksten, som for eksempel kan innebære samarbeidspartnere i offentlig sektor, forskning på egen profesjon eller oppdragsforskning på politisk kontroversielle felt, vil vi problematisere hvordan forskere med empiriske kvalitative prosjekter står overfor konkrete metodiske og metodologiske spørsmål. Vi er altså ikke opptatt av hvordan forskere samskaper kunnskap med ulike politiske og profesjonelle aktører, men hvilke konkrete verktøy de tar i bruk for å ivareta forskningsmessig kvalitet.

Sosialantropologi er kanskje det faget som i størst grad har tematisert det å «forske i egen kultur» som en grunnleggende utfordring. Bronislaw Malinowski utførte mange lange feltarbeid før og under første verdenskrig på Trobrianderøyene, New Guinea og i Afrika. For Malinowski var det et ideal nettopp å være den fremmede som kunne observere og kartlegge «primitive folkeslags» sosiale og politiske systemer (Malinowski, 1984). Forskeren skulle heller ikke være «synlig» i teksten, noe som gjorde teksten mer «objektiv». Malinowskis' dagbøker, som ble utgitt etter hans død i 1967, beskriver imidlertid de ulike emosjonelle utfordringene han strevde med knyttet til det at han faktisk var tett på «de innfødte» (Malinowski, 1989).

Flere antropologer, som Edmund Leach, en av Malinowskis' tidligere studenter, hevdet også at feltarbeid i ens egen kulturelle kontekst, hvor man allerede var kjent, ville være veldig vanskelig (Leach, 1982). Men da som nå virket større samfunnsendringer inn på forskernes metodiske praksiser. Etter andre verdenskrig ble det mer og mer vanlig at antropologer gjorde feltarbeid «hjemme» (Van Ginkel, 1998). For det første var ikke vestlige antropologer velkomne i tidligere kolonier som nå var frigjorte; i mange afrikanske land ble all vestlig innflytelse sett på som forurensende. For det andre var det flere byråkratiske restriksjoner mot å gjøre feltarbeid utenfor egen kultur. For det tredje var det økonomiske nedskjæringer som hindret forskere i å dra på lengre feltopphold (Van Ginkel, 1998). I en rekke antropologimiljøer i Norge har debatten om hvorvidt antropologisk feltarbeid i egen kultur ansees som «ordentlig antropologi» blitt opprettholdt langt utover 90-tallet (Rugkåsa & Thorsen, 2003). En av årsakene til dette kan være at antropologer i Norge i lengre tid hadde bedre betingelser for å dra på feltarbeid utenfor eget land enn forskere fra andre deler av verden.

Den refleksive vendingen i samfunnsvitenskapen på 90-tallet bidro til at det ble mer anerkjent at kvalitativ datainnsamling generelt kjennetegnes av

at datamaterialet *skapes* i møtet mellom forskere og informanten, snarere enn at det «samles inn», og det uavhengig av om forskeren befinner seg «hjemme» eller «langt borte» (Small & Calarco, 2022, s. 12). De politiske, forskningsetiske og økonomiske betingelsene for kunnskapsproduksjon er med andre ord ikke noe nytt, men metodeproblemstillingene som følger av slike betingelser gjøres i dag relevante for nye grupper og generasjoner av forskere på tvers av disipliner.

Nærhet og distanse er et begrepspar ofte brukt i kvalitativ forskning som sier noe om hva som ideelt sett bør kjennetegne det empiriske og analytiske arbeidet; for å få tak i folks erfaringer gjennom intervju eller former for samhandling, gjennom deltakende observasjon, må man utvikle en nærhet til sine informanter og gjøre seg kjent med de sammenhengene man velger å studere (eksempelvis en skole, en sykehusavdeling, eller et Nav-kontor). I fortolkning og analyse av materialet er det flere faktorer som er sentrale for å utvikle ny kunnskap: evne til distanse gjennom oversettelse fra erfaringsnære til analytiske begreper; sammenstilling av data og perspektiver som informantene selv bare har deler av; og sammenstilling av data med eksisterende forskning og teori. De klassiske spørsmålene knyttet til nærhet og distanse dukker opp igjen på nytt og på nye måter i dagens forskningslandskap.

Når forskeren utfører datainnsamling i en organisasjon eller institusjon hen kjenner godt fra før, for eksempel på en tidligere arbeidsplass som sykepleier eller lærer, møter forskeren noen særlige metodiske utfordringer. Hvordan er det mulig å få en dypere forståelse av det forskeren allerede vet en hel del om fra tidligere arbeidserfaring? Er forskeren bevisst forskjellen i målsetting som profesjonsutøver (for eksempel behandle en pasient eller lære en elev skriveferdigheter) og målsetting for en forsker (hvilke pasientforståelser har dagens fastleger?) I profesjonsforskning kan nettopp noe av utfordringen være at forskeren, som for eksempel en lege som forsker på lege-pasient-relasjoner, allerede deler etablerte kategorier, klassifikasjoner og forståelsesmodeller med legene om «den andre». Hvilke verktøy kan en forsker bruke når hen går fra rollen som profesjonsutøver til rollen som forsker, for å unngå ubevisst å gripe dataene med de kategoriene som ordner profesjonsutøverens verden og styrer dens praksis?

Videre kan man i slike forskningsammenhenger spørre seg om forskeren er åpen for nye data når forskningsområdet er så kjent. Er det mulig å få data som overrasker, eller blir datainnsamlingen først og fremst et forsøk på å bekrefte egne hypoteser? Hvordan legge merke til samarbeidsformer og

væremåter som forskeren selv har tilegnet seg gjennom tidligere yrkespraksis? Hva med rolleklarhet og bevissthet om hvordan rollen og tilnærmingen forskeren inntar i en kjent setting virker inn på hva slags data hen får?

Når forskeren foretar datainnsamling i organisasjoner eller på arbeidsplasser, eller er tett på politiske debatter hvor myndighetene som oppdragsgiver ønsker at forskerne skal bidra til løsninger på en bestemt utfordring, møter forskeren også noen særegne metodiske problemer. Er forskeren oppmerksom på hvorvidt hen tolker dataene inn i oppdragsgivers forståelsesrammer? Hvilke forforståelser og kategorier bringer forskeren med seg inn i undersøkelsen? Hva er særegne utfordringer ved å studere felt preget av sterke normative debatter (for eksempel prostitusjonsfeltet), eller «sårbare grupper» (for eksempel i barnevernet, eller innsatte i fengsler), eller ved å anvende allerede etablerte kategorier som «sårbare grupper», i forskningen? I oppdragsforskningen må man jevnlig håndtere utfordringer knyttet til det å forske på felt med nærhet til politikken, og hvor mange aktører, ikke minst oppdragsgiver, har store forventninger til at forskningen bidrar til konkrete tiltak og løsninger. Ofte kan myndigheter og forsker være svært samstemte i problembeskrivelse og ønsket om å virke i feltet, andre ganger kan det være større spenninger mellom oppdragsgiver og forsker. Begge deler kan gi krevende forskerposisjoner og være utfordrende metodisk. De etiske og politiske dimensjonene ved forskningen blir ekstra framtrepende når man forsker på eller i et felt hvor etiske hensyn er spesielt påkrevet, hvor det er stort politisk press eller helt konkrete utfordringer – og hvor det forventes at forskningen skal bidra til å finne konkrete tiltak og løsninger.

Ved å bruke eksempler fra forskning på disse områdene, ønsker vi både å bidra til en bedre informert og mer reflektert metodisk tilnærming i forskning på profesjon, organisasjon, arbeid og politikk. Gjennom boka ulike bidrag vil vi også kaste lys over kvalitative metodeutfordringer som er iøynefallende når man forsker i egen profesjon eller organisasjon, eller på temaer preget av politiske forventninger eller kontroverser, men som også er relevante for langt flere forskere.

Det å være «tett på» det man forsker på, er nødvendig for å etablere tillit og kontakt med mennesker. Samtidig kan nærheten hva angår forforståelse, nærliggende tolkninger og analysearbeid by på særlige utfordringer både i forskningsprosessen og i kunnskapsproduksjonen. Dette er utfordringer forskere bør være seg bevisst og bruke ulike metodiske verktøy for å møte. Boka tilbyr innsikt i en rekke slike metodiske verktøy, men er ikke ment

å være uttømmende. Ved bruk av slike verktøy og kritisk refleksjon rundt egen praksis, kan forskning «tett på» være et kreativt omdreiningspunkt for å utvikle og skape ny refleksjon om forskningsmetoder relevant for alle kvalitative forskere.

En anledning for metodeutvikling

Kvalitative metoder – som anvendes når forskeren er ute etter kvalitative dimensjoner ved et fenomen, så som folks meninger, erfaringer og oppfatninger, og samhandlingsaspekter – er velkjente metoder ikke bare innenfor samfunnsvitenskapelige disipliner som sosiologi, statsvitenskap og sosialantropologi. De er også utbredt i tverrfaglige forskningsfelt som profesjonsforskning (for eksempel sykepleie, lærerforskning eller sosialt arbeid) og oppdragsforskning (for eksempel innen helsesektoren, velferdstjenester eller innvandring). Blant de mest anvendte kvalitative metodiske tilnærmingene er deltakende observasjon, forskningsintervju og dokumentanalyse. Det finnes flere relevante og gode innføringsbøker i kvalitative metoder generelt (Skilbrei, 2023; Thagaard, 2006; Tjora, 2021) og i hver av disse spesifikke tilnærmingene (se for eksempel Asdal & Reinertsen, 2020; Andersen & Skrede, 2023; Fangen, 2010; Kvale & Brinkmann, 1997). Denne boka er ikke en innføringsbok i kvalitative metoder, men snarere et ønske om å bidra til kompetanse- og kunnskapsutvikling på metodefeltet. Boka bygger på forfatternes erfaringer fra profesjons- og oppdragsforskning, samt på deres mangeårige erfaring med metodeundervisning og seminarrekker for studenter og forskere både i disiplinutdanninger, tverrfaglige profesjonsutdanninger og i oppdragsforskningsmiljø. Det forskningspolitiske landskapet vi står i nå, virker inn på forskeres metodepraksiser. Heller enn å bare seile ukritisk med – eller bare instinktivt protestere – vil vi gripe anledningen til å reflektere over de utfordringene vi møter, og diskutere dem i lys av eksisterende metodedeletter innen flere disipliner. Denne typen metodeutvikling vil også kunne gi bedre metodepraksis, altså mer bevisst og bedre bruk av kjente, klassiske kvalitative tilnærminger.

Selv om de konkrete metodiske tilnærmingene, som intervju og feltarbeid, er godt kjent for mange, er ikke de teoretiske og metodologiske forutsetningene for disse metodene like kjent, og kvalitativ forskning kan i verste fall produsere tynne beskrivelser med lav validitet og reliabilitet (Frøystad, 2003; Small & Calarco, 2022). En tynn beskrivelse kan være en beskrivelse der forskerens forklaringsmodell, begreper og analyse (X gjør

Y fordi Z) sammenfaller med informantenes forklaringsmodell (X gjør Y fordi Z). Slike beskrivelser er tautologiske og bringer ikke inn beskrivelser av kontekster det som forklares, inngår i (se for eksempel Strathern, 1987).

Selv om forskere benytter like metodiske teknikker, som intervju eller deltakende observasjon, er det ikke gitt at de deler samme «verktøykasse» (Moses & Knutsen, 2012, s. 3), det vil si teoretiske, etiske og metodologiske forutsetninger for sine metodevalg. Det er mange måter å gjøre intervjuer på, men det er ikke alltid forskeren er like bevisst på hvordan de valgene man tar når man definerer utvalg eller utformer intervjuguide, legger føringer på hva slags data et intervju egentlig gir og hva man kan påstå med utgangspunkt i tilgjengelige intervjudata. Den amerikanske statsviteren Kenneth Waltz, som regnes som en av de mest sentrale teoretikerne innen internasjonal politikk, hevdet at et problem når det gjaldt studenters metodekunnskap var at de fleste studenter er mer opptatt av metoder, men mindre av metodologi (Waltz, 1979, s. 13). Metodologi viser til læren om metode, hvordan kunnskap tilegnes, ikke bare framgangsmåten rent praktisk, men metodenes teoretiske forutsetninger og hvilken kunnskap man får gjennom ulike typer av data (se for eksempel Moses & Knutsen, 2012). Vår påstand er at forskning *tett på* tvinger fram diskusjoner om både slike metodologiske spørsmål, og sammenhengen mellom disse og konkrete metodevalg. Mange av kapitlene i denne boka synliggjør og drøfter slike metodologiske forutsetninger for konkrete metodevalg.

I boka *Tett på* ønsker vi å heve blikket og løfte fram overordnede, men konkrete problemstillinger som gjelder i forskning på profesjon, organisasjon, arbeidsliv eller politikk, eller rettere sagt: som tydeliggjøres i denne forskningen, men som er relevante for all kvalitativ forskning. Dette gjør vi ikke bare ved å diskutere metodologi, men også ved å problematisere hvordan politiske og etiske hensyn kan legge føringer på hvilke empiriske områder, politiske kontekster, forskningsspørsmål og metodiske tilnærminger som velges i ulike prosjekter, og på hvordan forskere forholder seg til de som de forsker på og med.

Bokas struktur

Boka er delt inn i tre overordnede deler: (1) ulike typer data og hva de kan brukes til, (2) analyse, design og teoretisering og (3) etikk og politikk. De tre første kapitlene i bokas første del stiller spørsmål om hvilke data man får ved bruk av intervju og deltakende observasjon i lys av ulike metodologiske

og epistemologiske posisjoner. Kapitlene viser en mer presis forståelse av hva disse datainnsamlingsteknikkene kan gi data om og på hvilken måte. Kristin Buvik tar utgangspunkt i tre sosiologiske prosjekter, fra asylmottak, politiet og uteliv. Hun argumenterer for at det å utføre deltakende observasjon i sosiale kontekster man er interessert i kan gi en unik tilgang til informasjon. Man er åpen for å oppfatte stemninger, konflikter og de sosiale omgivelsene gjennom deltakelse. Samtidig kan det oppstå problemer med forskerrollen og uklarerheter med hvem man er for informantene. Buvik understreker betydningen av både feltsamtaler og feltnotater som grunnlag for data som skapes.

Men på hvilken måte kan kvalitative intervju og verbale data gi kunnskap om praksis? I sitt kapittel diskuterer Marte Mangset dette og forholdet mellom diskursdata (om det folk sier) og praksisdata (om det folk gjør). Mens en del forskere har kritisert intervjuer for å ikke å gi gode data om hva folk faktisk gjør, viser Mangset hvordan spesifikke intervjuteknikker kan gi data om praksis.

Under pandemien måtte mange samfunnsforskere revidere sine kvalitative forskningsdesign og gjennomføre intervjuer på Zoom, Teams eller telefon, eller gjennom det vi kan kalle medierte intervjuer. I hvilken grad gjør dette at datamaterialet blir dårligere eller «annenrangs»? Lars E. F. Johannessen og Erik Børve Rasmussen problematiserer ideen som står sterkt i kvalitativ forskning om at «fysiske» intervju er gullstandarden for intervjuer. Hvilke kriterier styrer prestisjehierarkiet av kvalitative metodiske tilnærminger? Kapitlet går i dybden på spesifikke fordeler, men også utfordringer med medierte intervjuer og argumenterer for at spørsmålet om hvilken metode som gir «best data» alltid må kobles til hensiktsmessighet og forskningsspørsmålet som reises i det enkelte studie.

Sentrale utfordringer for forskning som er tett på profesjon, arbeid og politikk er, som vi tidligere har nevnt, knyttet til analyseprosessen. I bokas andre del diskuteres spørsmål knyttet til forskningsdesign, analyse og teoretisering. Institusjonell etnografi er et sosiologisk forskningsperspektiv som har som formål å utforske hvordan folks erfaringer er koblet opp til og blir formet av institusjonell styring, og i neste omgang, hva slike erfaringer forteller om institusjonene selv. Tone Liodden diskuterer metodens muligheter og utfordringer gjennom eksempler fra sitt tidligere ph.d-prosjekt om usikkerhet, tvil og skjønnsutøvelse i asylbeslutninger i Utlendingsdirektoratet. Liodden tar spesielt tak i betydningen institusjonell etnografi legger i det at man alltid produserer kunnskap ut

fra en bestemt posisjon, og diskuterer også dette poenget. På den ene siden finner hun institusjonell etnografi som et velegnet perspektiv for forskning på interaksjon mellom profesjonelle og klienter. På den andre siden er det få studier der institusjonell etnografi er benyttet, som tar utgangspunkt i klienters perspektiv. Med utgangspunkt i egen forskning både i et fritt ph.d.-prosjekt og i oppdragsprosjekter peker Liodden også på hvordan ulike typer betingelser for forskning gir ulik tilgang til institusjoner.

Olav Korsnes argumenterer i sitt kapittel for at sammenligning i en eller annen forstand er grunnleggende i all forskning, samtidig som man kan bruke det mer eller mindre bevisst som et tydelig grep. Korsnes viser hvilke spesifikke verktøy og hvilke spesifikke forståelser av forskningsdesign som ligger til grunn for ulike eksplisitt komparative metodiske tilnærminger, særlig i kryssnasjonale studier. Komparative tilnærminger gir en helt egen mulighet til å gjøre forskeren og leseren bevisst på forforståelser og føringer som ligger i de begrepene vi bruker. Gjennom eksempler fra egen arbeidslivsforskning viser han hva slags spørsmål slike tilnærminger kan belyse og hvilke utfordringer de kan ha.

Komparasjon er et godt analytisk grep for å løfte et kvalitativt empirisk materiale og se noe nytt. Det analytiske arbeidet i kvalitativ forskning foregår på flere nivå, der selve registreringen av verbale og ikke verbale data er et første nivå (Emerson et al., 2011). Grethe Midtlyng og Anne Birgitte Leseth tar opp analytiske problemstillinger knyttet til det å «forske i egen profesjon»: når er man insider og når er man outsider? Midtlyngs egne refleksjonsnotater fra feltarbeid i et høysikkerhetsfengsel i Norge tar utgangspunkt i situasjoner der hun «oppdager» at hun enten blir sett på som en som kjenner fengselet, ser fengselet med et bestemt profesjonsblikk, eller reagerer på lyd, rop eller handlinger som en ryggmargsrefleks. I kapittelet diskuterer forfatterne hvordan denne type refleksjoner er gode omdreiningspunkt for å forstå noe mer om det yrket man har erfaring fra. Midtlyng og Leseth stiller også spørsmål ved hva det egentlig betyr å være tett på og argumenterer for at innside- og utsideposisjon ikke er faste størrelser, men snarere et kontinuum av posisjoner forskeren inntar i interaksjon med dem og det som studeres.

Begreper og kategorier blir gjerne forstått som bindeledd mellom empirisk materiale og analyse (Lie, 2009). Sally Anderson tematiserer utfordringer som oppstår når forskeren anvender kategorier og begreper som faller sammen med informantenes kategorier og begreper, noe som ofte er tilfelle når man utfører kvalitativ empirisk forskning i egen kultur. Det kan

være en styrke å dele språk og kulturelt repertoar med informanter og gjøre det mulig å gå i dybden på spesifikke problemstillinger. Samtidig kan delt forståelse i form av samme språk og begreper gjøre at man for lett blir enige om hva som foregår og hvilke begreper som er passende for å beskrive det som foregår. Anderson løfter fram analytiske utfordringer forskere kan møte knyttet til klassifikasjon, kategorier og begreper når de jobber i kjente settinger.

Siste del av boka har eksplisitt vekt på forskningens politiske og etiske kontekst og en problematisering av denne. Halvard Vike tar for seg tre grunnleggende og beslektede utfordringer som etnografisk forskning møter i vår egen samtid: svekket legitimitet, tynne beskrivelser og teori-fattigdom. Den første utfordringen dreier seg om endringer i synet på hva som anses som god forskningsetikk og som legger betydelige begrensninger på etnografiens potensiale, og tilgang til viktige arenaer for feltarbeid. Dette er også noe Liodden tar opp i sitt kapittel. Den andre utfordringen, faren for tynne beskrivelser, det vil si beskrivelser som er tautologiske og lite informative, er til dels en konsekvens av den første, men også påvirket av at mange etnografiske analyser bygger på intervjuer alene. Med teorifattigdom viser Vike til tendensen mot at forståelsen av etnografisk materiale i noen grad blir frakoblet relevant teoretisk refleksjon, og i stedet blir redusert til for eksempel kodingsprosesser. I kapittelet argumenterer Vike for at dersom vi ser disse utfordringene i sammenheng, har vi kanskje et godt utgangspunkt for å utnytte etnografiens store muligheter enda bedre.

Hanna Marie Ihlebæk viser hvordan etiske problemstillinger i kvalitativ forskning er noe som skjer der og da og kan dukke opp når vi minst venter det. Ihlebæk skisserer noen verktøy for hvordan forskere kan ta ansvarlige valg og ansvarliggjøre hverandre. Hun tar utgangspunkt i eget feltarbeid på et sykehus i Norge og belyser hvordan metodiske valg også er etiske valg. Slike valg kan handle om hvilke rom forskeren tre inn i, hvilke roller forskeren kan innta og når forskeren bør forlate rommet hen har fått tilgang til. Forskningsetikk i praksis er et skjønnsbasert ansvar der ønsket om tilgang til situasjoner som gir innsikt og kunnskap må balanseres opp mot ivaretagelse av integriteten til de menneskene forskeren møter.

Samarbeidsforskning og oppdragsforskning innebærer tett kontakt med ulike aktører i løpet av utforming, design, datainnsamling og analyse i et forskningsprosjekt. All kvalitativ forskning innebærer en eller annen form

for samarbeid med mennesker i ulike situasjoner og posisjoner. Samtidig har *samarbeid* fått stadig større plass som et forskningspolitisk begrep. Innen helsetjenesteforskning har det for eksempel blitt mer og mer vanlig å forske tett sammen med andre for å utvikle offentlige tjenester – det være seg sammen med ansatte, brukere, pårørende eller andre i praksisfeltet. Ofte vil denne type forskningssamarbeid bli omtalt som innovasjon i offentlig sektor, og der samarbeidspartnere inkluderes som interessenter i samskapende prosesser. Christine Øye tematiserer forskningsetiske dilemma som kan oppstå når det samarbeides med praksisfeltet i kvalitativ forskning, og når det samarbeides tett for å endre praksiser. Dette kapitlet problematiserer forskningsetiske forhold som sentrerer rundt «nærhet og distanse» der forskere samarbeider med interessenter.

Forholdet mellom akademisk frihet og oppdragsforskningens uavhengighet diskuteres i det påfølgende kapitlet. Silje Maria Tellmann gir eksempler på noen av de avveiningene og vurderingene som kan ligge bak oppdragsgiveres føringer i oppdragsforskningen. En verdi som står sterkt i det norske samfunnet er forskerens frihet til å selv å velge forskningstema og -metoder, og til å formidle forskningen etter egen overbevisning. Dette stiller seg imidlertid annerledes i oppdragsforskningen. Her er det oppdragsgiveren, som har behov for at det utvikles kunnskap om et bestemt tema innenfor et bestemt tidsrom, som definerer hva det skal forskes på. Oppdragsforskning har dermed blitt en effektiv måte offentlige etater kan skaffe til veie et kunnskapsbasert beslutningsgrunnlag på. Ofte legges det imidlertid ikke bare føringer på prosjektets tematiske innretning, men også på forskningsdesign og metoder som skal benyttes. Dette kan tolkes som en innskrenkning av oppdragsforskningens uavhengighet, en norm som ofte beskrives som en forutsetning for forskningens legitimitet og innflytelse i den offentlige sfæren.

Spørsmål om hvilke konsekvenser politiske, normative og teoretiske perspektiver har for forskernes funn, er relevant for boka i sin helhet og blir tatt opp av flere av bidragsyterne. I bokas siste kapittel anvender May-Len Skilbrei sine erfaringer fra ulike forskningsprosjekter i politiske og normative felt for å undersøke hvordan grunnleggende forståelser påvirker hva forskere er i stand til å se, og derfor kan skrive om. Utgangspunktet er at forskerens posisjon og perspektiver ikke er et problem som må løses eller fjernes, og at det å være en god forsker ikke betyr at man ikke mener eller føler noe om et tema. Engasjement som bunner i et politisk ståsted, en normativ stillingtagen eller egen erfaring, kan være sentrale drivkrefter for forskeren, og slik være viktig for at forskningen i det hele tatt blir

utført og at det stilles relevante og viktige forskningsspørsmål. På den andre siden kan forforståelser utfordre forskerens evne til å skape ny kunnskap. Skilbrei skisserer noen verktøy for hvordan forskere kan reflektere over det ureflekterte ved å underlegge seg selv noen av de samme analytiske øvelsene de utsetter andre for. Det vil si at forskere bruker ferdighetene de oppøver seg for å forstå forholdet mellom situasjon og perspektiv for forskningsdeltakerne, til å forstå seg selv og sitt eget blikk som forskere.

Som det har kommet fram i denne gjennomgangen er det noen begreper som går igjen i de ulike kapitlene, som det å være «tett på», å gi «tykke beskrivelser» og det å balansere «nærhet og distanse». Hva som ligger i og menes med disse begrepene vil variere noe, relatert til de spesifikke metodologiske og metodiske poengene forfatterne løfter fram og diskuterer. Bak disse variasjonene ligger det imidlertid en felles forståelse av og interesse for å utforske utfordringer som kan oppstå når det er tette bånd mellom forskeren og dem som det forskes på, eller mellom forskningsinstitusjoner, politikk, oppdragsgivere og brukergrupper.

Forfatterbiografier

Marte Mangset er førsteamanuensis ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo og førsteamanuensis II ved Senter for profesjonsforskning (SPS) ved OsloMet – storbyuniversitetet. Mangset forsker på forholdet mellom kunnskap og makt, og hun har skrevet mye om eliter. Hun har gjennomført internasjonale komparasjoner av kompetanse blant toppbyråkrater og av hvordan en akademisk disiplin blir definert. Hun har også studert evalueringspraksiser i Forskningsrådet og i vitenskapelige ansettelser, samt yringsfrihet blant akademikere. Gjennom en periode som ansatt ved Institutt for samfunnsforskning og som styreleder ved Telemarksforskning har hun også hatt tett kontakt med og utført oppdragsforskning. Mangset har over en lengre periode, ansatt ved SPS og sammen med Leseth, ledet arbeidet med Kvalitativt metodeforum på SPS. Hun har også undervist mye i kvalitativ metode, og sammen med Anders Vassenden har hun publisert artikkelen «Social encounters and the worlds beyond: Putting situationalism to work for qualitative interviews» i tidsskriftet *Sociological Research and Methods* (2022).

Hanna Marie Ihlebæk er sosialantropolog med en ph.d. i profesjonsstudier fra OsloMet og er ansatt som førsteamanuensis ved Høgskolen i Østfold.

Hun forsker på spørsmål om profesjon, kunnskap og arbeid og har gjort flere feltarbeid i helsesettinger. Doktorgradsstudien utforsket kunnskap i utøvelse av sykepleie på en kreftavdeling. Ihlebæk har en spesiell interesse for hvordan etnografiske metoder kan gi innsikt i digitaliseringens betydning for helse- og velferdstjenestene. Ihlebæk har i flere år deltatt i programkomiteen for Kvalitativt metodeforum ved Senter for profesjonsforskning.

Tanja Nordberg er seniorforsker ved Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet – storbyuniversitetet, og har en ph.d. fra Senter for profesjonsforskning ved OsloMet. Forskningsområdene hennes er omsorgsrettigheter, profesjonelt arbeid i organisasjoner, ledere, implementering av familie- og likestillingspolitikk, teknologibruk på tvers av jobb- og privatsfærene og regulering av fleksibilitet. Nordberg har jobbet med kvalitative intervjuer gjennom mange prosjekter, og i flere år deltatt i programkomiteen for Kvalitativt metodeforum ved Senter for profesjonsforskning.

Anne Birgitte Leseth er professor ved Senter for profesjonsforskning ved OsloMet – storbyuniversitetet. Hun er utdannet sosialantropolog og idrettsviter. Leseth har mange års erfaring med forskning på profesjon og arbeidsliv og er i sin forskning spesielt opptatt av kulturanalytiske og metodologiske spørsmål og hvordan nærhet til eget forskningsfelt kan utnyttes kunnskapsmessig. Leseth har i en årrekke drevet kvalitativ metodeundervisning både for studenter i sosialantropologi og i tverrfaglige profesjonsutdanninger, og hun har ansvar for Kvalitativt metodeforum ved Senter for profesjonsforskning.

Referanser

- Andersen, B. & Skrede, J. (2023). *Intervju som metode*. Cappelen Damm Akademisk.
- Asdal, K. & Reinertsen, H. (2020). *Hvordan gjøre dokumentanalyse? En praksisbasert metode*. Cappelen Damm Akademisk.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. & Shaw, L. L. (2011). *Writing ethnographic fieldnotes*. University of Chicago Press.
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Frøystad, K. (2003). Forestillingen om det ordentlige feltarbeid og dets umulighet i Norge. I M. Rugkåsa & K. T. Thorsen (Red.), *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge* (s. 32–64). Gyldendal Akademisk.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. (1994). *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. Sage Publications.
- Goffman, A. (2014). *On the run. Fugitive life in an American city*. The University of Chicago Press.

- Ingierd, H., Bay-Larsen, I. & Hauge, K. H. (Red.). (2019). *Interessekonflikter i forskning*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.63>
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Fontana Press.
- Gulbrandsen, E. (2010). *Forskning og samfunn*. NESH. Hentet 28. september 2023 fra www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/forskning-samfunn/forskning-og-samfunn/
- Jasanoff, S. (Red.). (2004). *States of knowledge: The co-production of science and the social order*. Routledge.
- Kirsch, S. (2018). *Engaged anthropology, politics beyond the text*. University of California Press.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (1997). *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyldendal Akademisk.
- Leach, E. (1982). *Social Anthropology*. Fotana Paperbacks.
- Lie, S. (2009). *Fri som foten – om å skrive fagtekster*. Ad Notam Gyldendal.
- Malinowski, B. (1984). *Argonauts of the Western Pacific: An account of Western enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Waveland Press. (Opprinnelig utgitt 1922)
- Malinowski, B. (1989). *A diary in the strict sense of the term*. Stanford University Press. (Opprinnelig utgitt 1967)
- Mangset, M., Midtbøen, A. H. & Wollebæk, D. (2022). Finansieringssystemer og faglige «stammekriger»: En trussel mot ytringsfrihet i akademia? I M. Mangset, A. H. Midtbøen & K. Thorbjørnsrud (Red.), *Ytringsfrihet i en ny offentlighet: Grensene for debatt og rommet for kunnskap* (s. 180–203). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>
- Moses, J. W. & Knutsen, T. L. (2012). *Ways of knowing. Competing methodologies in social and political research* (2. utg.). Palgrave Macmillan.
- Nowotny, H., Scott, P., & Gibbons, M. (2001). *Re-thinking science: Knowledge and the public in an age of uncertainty*. Polity Press.
- Nowotny, H. (2005). The increase of complexity and its reduction: Emergent interfaces between the natural sciences, humanities and social sciences. *Theory, Culture & Society*, 22(5), 15–31. <https://doi.org/10.1177/0263276405057189>
- Rugkåsa, M. & Thorsen, K. T. (2003). *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Gyldendal Akademisk.
- Shapin, S. (1995). Here and everywhere: Sociology of scientific knowledge. *Annual Review of Sociology*, 21(1), 289–321. <http://www.jstor.org/stable/2083413>
- Skilbrei, M.-L. (2023). *Kvalitative metoder: Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Small, M. L. & Calarco, J. M. (2022). *Qualitative literacy: A guide to evaluating ethnographic and interview research*. University of California Press.
- Strathern, M. (1987). The limits of auto-anthropology. I A. Jackson (Red.), *Anthropology at Home* (s. 16–37). Tavistock Publications.
- Thagaard, T. (2006). *Systematikk og innlevelse* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Tjora, A. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (4. utg.). Gyldendal.
- Van Ginkel, R. (1998). The repatriation of anthropology: Some observations on Endo-ethnography. *Anthropology & Medicine*, 5(3), 251–267. <https://doi.org/10.1080/13648470.1998.9964562>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.

DEL 1

**Ulike typer data og hva
de kan brukes til**

KAPITTEL 2

Data fra deltakende observasjon: Asylmottaket, politibilen og skjenkestedet

Kristin Buvik Fafo

Abstract: In this chapter, I give examples from sociological studies that have used participant observation as a data collection method. The examples are taken from studies I have carried out in an asylum reception centre, in the back seat of a police car, and at drinking establishments.

When researchers participate in the social context we are interested in, we can access a unique amount of information. We can observe how people interact and we can sense moods, conflicts and relational environments. Participant observation brings the researcher close to the people, activities and relationships in different environments. Through participatory observation, the researcher becomes part of the social reality being studied and develops understandings by participating in people's daily lives. Interpersonal relationships and interaction are often the researcher's focus.

Through participant observation, we can gain access to what the informants take for granted: what they do not tell about, and what is natural for them in their environment. We can imagine, observe, smell, feel and taste when we look for the unsaid. All the impressions will affect the researcher's experience and the observations made.

I also discuss how the role of researcher can create dilemmas in meeting with actors in the field being studied.

Keywords: participant observation, sociology, interaction, field conversations, research ethics

I dette kapittelet gir jeg eksempler på hvilke data vi kan få ved deltakende observasjon. Begrepet deltakende observasjon brukes ofte synonymt med feltarbeid eller etnografi i den sosiologiske metodelitteraturen (Thagaard, 2013). Etnografisk arbeid har stått særlig sterkt i sosialantropologi, der denne metoden har vært den dominerende tilnærmingen (Kalleberg, 2004). Metoden går ut på at forskeren går ut i det feltet som skal studeres og observerer aktører i deres daglige liv (Silverman, 1993). Jeg er sosiolog og har jobbet med samfunnsvitenskapelig forskning i mange år, spesielt innenfor rusfeltet – blant annet om temaer om alkohol og arbeidsliv, evaluering av ulike tiltak på alkoholfeltet, alkoholloven i ulike kontekster, studier av ungdom og rusmidler, samt studier av kulturen knyttet til bruk av illegale rusmidler. Jeg vil vise til tre eksempler fra min egen forskning – på et asylmottak, i baksetet på en politibil og på skjenkesteder. Prosjektene er gjennomført innenfor en sosiologisk og samfunnsvitenskapelig tradisjon, men erfaringene kan likevel gjøres generelle og relevante for andre fagtradisjoner. I siste del av kapittelet vil jeg diskutere hvordan forskerrollen kan skape dilemmaer i møte med aktører som deltakende observatør.

Deltakende observasjon

Deltakende observasjon handler om å utforske spesielle sosiale eller kulturelle settinger ved å få tilgang til deltakernes førstehåndserfaringer. Når sosiologer gjennomfører deltakende observasjon, går vi inn i det sosiale miljøet som er aktuelt for å belyse problemstillingene (Fangen, 2010). Utviklingen av deltakende observasjon som datainnsamlingsmetode i sosiologien tar utgangspunkt i Chicago-skolen, som var starten på en tradisjon der urbane lokale miljøer og subkulturer ble detaljert utforsket. Fokuset var på at sosiale fenomener må analyseres i konkret rom og tid, og at sosialt liv må forstås gjennom samhandling mellom aktører (Atkinson et al., 2001; Becker, 1963; Mead, 1934). Gjennom deltakende observasjon etablerer forskeren ofte en relasjon med aktørene som studeres. Selv om selve observasjonen er det sentrale elementet, er det selvfølgelig også viktig å høre på samtaler i feltet, stille spørsmål og være oppmerksom på andre kontekstuelle forhold (Gobo & Molle, 2017). Å observere betyr først og fremst å studere aktører som samhandler i en spesifikk kontekst, men samtidig kan det inkludere hele sanseapparatet, som syn, hørsel, lukt, smak og ikke minst følelser. Dataene vi får ved å observere aktører i deres naturlige kontekst er verdifulle – fordi vi får innsikt i et større mangfold av måter å

kommunisere på, som for eksempel kroppsspråk, følelser og stemninger. Målet er å ikke bare rapportere hva som skjer, men også å forstå konteksten, meningene og tolkningene bak hendelsene. Observatørrollen gir en unik mulighet til å studere hvordan aktører samhandler i deres naturlige kontekst. Silverman (1993) påpeker viktigheten av å være tett på kontekst og prosesser for å forstå aktørers handlinger. Blumer (1969) argumenterer for at når sosial handling skal analyseres, må selve prosessen der den konstrueres observeres. Silverman (1993) beskriver på samme måte at de fleste feltstudier har en grunnleggende forståelse av at det hverdagslige kommer til uttrykk gjennom sosial praksis. Ved å delta i aktørenes hverdagsliv kan forskeren se hva som skjer, høre hva folk sier og snakke med folk hun møter (Justesen & Mik-Meyer, 2010). Hvis forskeren for eksempel er interessert i hvordan sykepleiere møter brukerne i hjemmetjenesten, kan hun bli med helsefagarbeideren på jobb og delta på hjemmebesøk hos brukerne (Skatvedt et al., 2015). Et annet eksempel er en studie om hvordan danske turister festet mens de var på ferie i utlandet. Forskeren deltok i flere festsituasjoner over tid, snakket med ulike aktører og observerte ulike settinger (Tutenges, 2010). Et klassisk eksempel på deltakende observasjon er Løchens studie av et psykiatrisk sykehus. Løchen forteller at han ble sluppet løs med hvit frakk og nøkkelknippe i hånden. Han fikk delta på alle møter og observere fritt (Løchen, 1970). I et prosjekt som skulle evaluere et tiltak for de tyngste brukerne av rusmidler i Oslo, var forskeren sammen med brukerne, pusset tenner sammen, tok en røyk sammen og hadde annet hverdagslig samvær (Skatvedt & Edland-Gryt, 2012). Data om denne hverdagsligheten handler om de betydningsfulle alminnelighetene i sosiale prosesser. Det handler om å «pakke ut» sider av det sosiale livet vi tar for gitt (Skatvedt, 2020). Noen prosjekter kan strekke seg over flere år (Hammersvik, 2014), men deltakende observasjon kan også begrenses til noen dager eller uker.

Deltakende observasjon bringer forskeren tett inn på menneskene, aktivitetene og relasjonene i den kulturen hun studerer. Gjennom deltakende observasjon blir forskeren en del av den sosiale virkeligheten som studeres og utvikler sin forståelse ved deltakelse i menneskers daglige liv. Mellommenneskelige relasjoner og samhandling er ofte forskerens hovedfokus (Wadel, 2014). Deltakende observasjon vil vanligvis resultere i det vi kan kalle «tykke» beskrivelser. Det vil si at beskrivelsene kan handle om kontekst og sosialt miljø, beskrivelser av hendelser, relasjoner, prosesser i utvikling og relasjonell samhandling mellom aktører i ulike situasjoner.

Tykke beskrivelser innebærer å ikke bare rapportere hva som skjer, men også å forstå konteksten og de sosiale kodene bak hendelsene (Geertz, 1973).

Gjennom observasjon får forskeren innblikk i kontekst, kultur og hvilke rammebetingelser og muligheter som er gjeldende for aktørene vi studerer. Ved deltakende observasjon kan vi få tilgang til det informantene tar for gitt – det de ikke forteller om – det som er naturlig for dem i deres miljø. Dette kan vi fornemme, observere, lukte, føle og noen ganger til og med smake når vi ser etter detaljer og det usagte i det sosiale. Alle inntrykkene vil påvirke forskerens opplevelse og observasjonene som gjøres.

Tre eksempler fra egen forskning

Jeg vil gi tre eksempler på forskningsprosjekter der jeg har brukt deltakende observasjon som datainnsamlingsmetode. Det første prosjektet er en studie av et tiltak som ble iverksatt av Norges Røde Kors på et asylmottak (Buvik & Baklien, 2017; Buvik & Hansen, 2016). Det andre eksempelet er hentet fra et prosjekt der jeg studerte hvordan politiet jobbet med utelivsfylla i Oslo (Buvik, 2016). Det siste prosjektet handler om hvordan bartendere håndterer berusede gjester på skjenkesteder (Buvik, 2013; Buvik & Baklien, 2016; Buvik & Rossow, 2015). Overordnet handler prosjektene om å få en forståelse av hvordan aktører samhandler i ulike kontekster der de har forskjellig handlingsrom. Rammebetingelser på systemnivå og aktørnivå påvirker handlingsrommet til aktørene som skal fatte individuelle beslutninger i ulike sosiale og kulturelle kontekster. Samtidig viser prosjektene på ulike måter hvordan beslutninger som fattes på sentralt nivå implementeres på bakkeplan, samt hvilke utfordringer dette kan innebære.

Asylmottaket

Høsten 2015 startet Norges Røde Kors opp et pilotprosjekt ved Dikemark asylmottak. På denne tiden kom det mange flere flyktninger enn vanlig til Norge. Tiltaket besto av at psykologer skulle arrangere samtalegrupper med beboerne på asylmottaket. Hensikten med samtalegruppene var å forbedre beboernes psykiske helse. Mitt oppdrag var å evaluere prosjektet, eller å gjennomføre såkalt følgeforskning – det vil si at jeg fulgte prosjektet fra oppstarten til prosjektslutt (Buvik & Baklien, 2017; Buvik & Hansen, 2016). Følgeforskning ligger tett opp mot prosessevaluering, der det er prosessene

frem mot eventuell måloppnåelse som står i fokus, og ikke effekten av selve tiltaket (Baklien, 2018). Forskningen er formativ og resultater formidles til oppdragsgivere underveis i prosessen slik at funn fra forskningen kan bidra til å justere implementeringen av tiltaket. Forskeren er i dialog med feltet, noe som krever tett kontakt og bygging av tillit for at den gode dialogen skal oppstå (Baklien, 2004). Oppdragsgiverne ønsket å få kunnskap om hvorvidt beboerne hadde positive erfaringer med å delta i samtalegruppene, og om det førte til økt opplevelse av mestring. Jeg brukte ulike datainnsamlingsmetoder, først og fremst deltakende observasjon, for å komme tett på aktørene og for å få innblikk i hverdagslivet på et asylmottak. Jeg hadde en forestilling om at det var viktig å komme tett på beboerne for å få innblikk i og forstå deres livssituasjon og utvikle en virkelighetsnær forståelse (Kalleberg, 2004). Jeg deltok i samtalegruppene, men jeg var også mye på asylmottaket når det ikke var samtalegrupper – jeg var på rommet til beboerne og røyka vannpipe, jeg var med noen beboere på piknik ved et vann i nærheten av mottaket, jeg var med noen andre beboere da de laget mat på felleskjøkkenet. Jeg fikk gode relasjoner til flere beboere. I tillegg hadde jeg kvalitative dybdeintervjuer og feltsamtaler med de frivillige psykologene, ansatte på mottaket og beboerne.

I min studie på asylmottaket lot jeg meg inspirere av Løchens studie av et psykiatrisk sykehus – et feltarbeid han gjennomførte nettopp på Dikemark på 60-tallet. På den tiden ble bygningene på Dikemark benyttet til et psykiatrisk sykehus. Mer enn femti år er gått siden dette feltarbeidet. Begrepsapparatet Løchen bruker om «idealer og realiteter» ble en klassisk formulering, og er brukt i beskrivelser av svært ulike sosiale strukturer og organisasjoner. Hos Løchen viser begrepene til at det finnes idealer om behandling, men at realitetene ofte blir ivaretagelse eller oppbevaring (Løchen, 1970). På Dikemark asylmottak møtte jeg mennesker som hadde mistet følelsen av trygghet. De hadde rømt fra hjemlandet sitt, forlatt familien og kjente omgivelser, og var stuert sammen i trøstesløse omgivelser. Bygningene på Dikemark var falleferdige og boforholdene elendige. Dette var riktignok vakre bygninger i sin tid, men de var også verneverdige, noe som medførte strenge begrensninger på hva som var mulig å endre. Nå var malingen skallet av, takstein manglet, mange vinduer var knust og i hele området utenfor var det søppel av ulikt slag; en halv sofa i skaistoff, noen paller, en bunke gamle og utgatte ski. Mange av vinduene var klistret igjen med svarte søppelsekker for å hindre dagslyset i å slippe inn. Inne var det gjort noen moderniseringer av bygningsmassene, men trolig ikke etter

80-tallet. Det var slitent linoleumsbelegg på gulvet, veggene var dekket med miljøstri som var slurvete malt over gjentatte ganger, det var grelle lysstoffrør i taket – noen av dem blinket som et bevis på den sørgmodige stemningen. Inne på rommene var det køyesenger med gamle og skitne madrasser. Uten klesskap prøvde beboerne å holde orden på de få sakene de har fått med seg på flukten fra hjemlandet. Et sjal ble brukt som duk, en liten plastblomst i et vannglass. Lukten av te, vannpipe og krydder var blandet med lukten av kropp som bodde tett sammen på et sted med begrensede muligheter for hygiene. To av fire vaskemaskiner var for tiden ødelagt, og det var nesten ikke varmt vann i dusjen (Buvik & Baklien, 2017; Buvik & Hansen, 2016).

Å få tilgang til disse omgivelsene som forsker ga mye informasjon som ikke ville kommet frem i intervjuer. Å føle på stemningen i lokalene, å smake på maten beboerne laget, å spise med hendene, å kjenne på vennskapeligheten til beboerne da de inviterte meg til å røyke vannpipe på rommet – alt dette er viktige kontekstuelle data som jeg som forsker ville gått glipp av hvis jeg bare intervjuet beboerne. Jeg fikk kjenne på de elendige boforholdene, jeg fikk føle på frustrasjonen, men jeg kunne dra hjem – de kunne ikke dra noen steder.

I samtalegruppene skulle beboerne samles i ring med profesjonsutdannede psykologer som ville snakke med dem om mestring og psykoedukasjon. Konteksten på mottaket var viktig for å forstå dataene som ble produsert. En beboer uttalte: «Vi lever i et fengsel. Vaskemaskinen er ødelagt, vi har ikke TV, vi har ikke råd til en bussbillett for å komme oss vekk fra dette forferdelige stedet. Dere kan ikke hjelpe oss med det vi virkelig trenger.»

Beboerne var skeptiske. *Hva skal vi snakke om?* Dette er ikke noe for dem. *Psykologer? Men vi er ikke gale!* Tolken var forvirret. Det fantes ikke et somalisk begrep for «psykolog». En av kvinnene sa at å snakke sammen var det samme som å spise ord. Noe mer unyttig kunne hun ikke tenke seg.

Beboerne hadde åpenbart behov som psykologene ikke kunne imøtekomme. Beboerne trengte ikke mestringsstrategier, de trengte hjelp til helt elementære menneskelige behov, først og fremst trygghet, en visshet om hvordan fremtiden ville bli. Samtidig trengte de å få dekket behov som en god seng, varmt vann i dusjen, et funksjonelt kjøkken, gode hygieniske forhold og bedre økonomiske rammer.

Utdraget nedenfor er hentet fra feltnotatene (også gjengitt i Buvik & Baklien, 2017, s. 255–256).

Det sitter syv beboere ved det store, runde bordet. De to psykologene sitter sammen på den ene siden av bordet, rett ved tolken. Beboerne sitter tett sammen. Det grelle neonlyset i taket gir rommet et institusjonelt preg. En av hjelperne ønsker velkommen. En beboer avbryter henne og spør om hva som egentlig er hensikten med disse gruppene. Er dere her for å hjelpe oss, spør han. Før noen rekker å svare, begynner flere beboere å fortelle om at vaskemaskinen er ødelagt og at det er dårlig renhold på toalettene. Det er møkkete på kjøkkenet, det er konflikter mellom beboere. En mann i femtiårene er svært frustrert. Han etterlyser meningsfulle aktiviteter i hverdagen. En annen forteller at han har ventet fire måneder på en time hos tannlegen, men at det ikke skjer noe. Tannverken gjør at han ikke sover om natta. Plutselig begynner en ung kvinne å gråte. Hun hulker høyt og bøyer seg sammen i en slags fosterstilling. Så løper hun hylende ut av rommet. En av de andre beboerne sier: «De har tatt fra henne hjertet.»

Følgforskningen på asylmottaket strakk seg over nesten to år. Forståelsen av beboernes livssituasjon utviklet seg over tid ved at jeg fikk delta i deres hverdagsliv og høre på samtalene de hadde med psykologene, men mest av alt gjennom det hverdagslige samværet. Det viste seg relativt fort at idealene ikke passet til realitetene. Underveis i prosjektet diskuterte jeg mine observasjoner med referansegruppa til prosjektet. I følgeforskning er nettopp intensjonen at funn fra forskningen skal formidles underveis til oppdragsgiver og referansegruppe (Baklien, 2004). På den måten var forskningen med på å påvirke utviklingen i prosjektet. Vi diskuterte flere ganger det jeg beskrev som *at psykologene ville inn på mottaket, mens beboerne ville ut*. Men psykologene var tilpasningsdyktige utover i prosjektperioden. De la etter hvert vekk manualene som handlet om sorg, søvn og mestring. De fokuserte mindre på psykoedukasjon. De kom tilbake hver uke, selv om de fikk beskjed om at det ikke var behov for dem. I løpet av prosjektperioden måtte både psykologene og beboerne tilpasse forventningene sine til hverandre og prøve å finne ut av en felles definisjon av situasjonen – altså hvordan samtalene i gruppene skulle foregå. Mange av hjelperne gikk nok langt utenfor sine profesjonelle grenser eller terapeutiske komfortsoner, og det medmenneskelige aspektet viste seg å være vel så viktig som de profesjonsfaglige manualene.

Selv om intensjonene var de beste, både fra Norges Røde Kors og ikke minst fra de frivillige psykologene, var ikke pilotprosjektet «vellykket» i og med at de ikke traff målgruppen med det de trengte. På samme måte som i Løchens (1970) studie passet ikke idealene med realiteten. Hensikten med evalueringen var ikke å måle effekten av tiltaket, men å følge prosessen og fokusere på hva som hemmet eller fremmet en god implementering av

tiltaket. I min sluttrapport, som oppsummerte erfaringene fra nesten to år med samtalegrupper, problematiserte jeg at psykologene og beboerne både hadde ulik problemforståelse, løsningsforståelse, situasjonsforståelse og systemforståelse. Deler av ledelsen ved Norges Røde Kors opplevde at mine konklusjoner var for negative, og de ønsket at jeg skulle fokusere mer på det positive som hadde skjedd i løpet av prosjektperioden. Det ble mange og tunge møter med ledelsen og deltakere fra referansegruppa. Jeg opplevde at det var et ønske om å endre på mine konklusjoner i rapporten, noe jeg motsatte meg. Det endte med at rapporten ble trykket uten logoen til Norges Røde Kors.

Politibilen

Dette prosjektet handler om et mindre feltarbeid jeg gjorde med politiet på nattestid i helgene. Etter at alle tillatelser og etiske godkjenninger var på plass, fikk jeg lov til å bli med politiet ut på jobb. Jeg satt i baksetet på politibilen, omtrent 70 timer totalt (Buvik, 2016). Målet med prosjektet var å få innblikk i hvordan politiet som profesjonsutøvere håndterte spriket mellom en streng alkohollov og en liberal drikkekultur der åpenbar beruselse er forventet og akseptert. Helt konkret var jeg interessert i hva som påvirket politibetjentenes beslutninger når de måtte løse saker på bakkeplan der mange forhold påvirket dem. Jeg var med ulike patruljer på vakt. Vaktene startet med en felles parole der det ble diskutert hvordan de så for seg at natten ville bli, om det var spesielle hendelser de ville fokusere på og annen strukturering av nattevakten. Som regel satt det to politibetjenter i forsetet, mens jeg satt i baksetet. Jeg fulgte betjentene ut av bilen når ulike hendelser oppsto og observerte deres møter med publikum.

Politilitteraturen viser at politiet må gjøre en rekke skjønnsmessige vurderinger. Vurderingene preges hovedsakelig av tre sett med variabler: situasjonsvariabler (for eksempel type lovbrudd), systemvariabler (systemets kapasitet, publikumsforventninger osv.) og variabler knyttet til lovbryteren (kjønn, alder, sosioøkonomisk status) (Gaines & Kappeler, 2011). Alle disse faktorene kan påvirke politiets skjønnsmessige vurderinger på ulike måter fra hendelse til hendelse. I feltarbeidet mitt var jeg spesielt interessert i hvordan disse ulike forholdene preget politibetjentenes beslutninger fra sak til sak. Betjentene, som selv kalte nattevaktene i helgene for å «lempe fyll», måtte håndtere en rekke hendelser som var alkoholrelaterte; noen hadde mista veska si, noen hadde mistet jakka si, noen fant ikke nattbussen, andre

fant ikke kjæresten sin og hadde mistet nøklene hjem. Det er for eksempel ikke lov å urinere på offentlig sted og det er forbudt å drikke alkohol ute på gata, men dette er noe som vi vet skjer hele tiden på nattestid i helgene. Inntak av alkohol øker også sjansen for at konflikter kan oppstå. Utdraget nedenfor er hentet fra feltnotatene mine. Også gjengitt i Buvik (2016).

Det er lørdag kveld og jeg sitter i baksetet i en politibil. Etter at vi har kjørt rundt i timevis uten at noe har skjedd, endrer situasjonen ute på gatene seg dramatisk. Det er fulle folk overalt. En fyr tisser på en vegg, en annen kaster opp på et hjørne. En jente sitter på fortauet og gråter mens hun snakker i telefonen. En gjeng med ungdommer ramler ut av en taxi. Noen gutter krangler, han ene slår den andre og han faller i bakken. Politibilen stopper og den ene politibetjenten sier: Når folk er så fulle, må vi ta noen avgjørelser: hva skal vi gjøre i disse situasjonene? Vi kan ikke la dem gå rundt i gatene slik de gjør nå, det er farlig for dem. Vi kan enten arrestere dem eller kjøre dem hjem. Begge deler vil ta lang tid. Det er ofte kø i arresten og det kan ta flere timer for oss med alt papirarbeidet. Hvis vi skal kjøre dem hjem, er vi langt unna sentrum dersom noe alvorlig skulle skje. Men hvis vi i politiet bare ser på at disse tingene skjer uten å gripe inn, mister folk fullstendig tilliten til politiet.

Det var åpenbart flere forhold politibetjentene tok i betraktning. I studien med politiet fikk jeg innblikk i politibetjentenes arbeidshverdag. Det var ofte stille, men like ofte kaos; høye lyder fra musikk på og utenfor nattklubber, trafikk og sirener, lukten av svette, oppkast, alkohol og urin, følelser av trengsel og møte med mennesker som var sinte, fulle, triste eller ekstatiske. Politiet kunne ikke stenge publikum ute, de måtte utføre oppgavene sine i en kontekst som ofte var hektisk og stressende. Innblikket jeg fikk i politiets arbeidshverdag gjennom feltarbeidet ga viktig kontekstuell informasjon som jeg ikke ville fått tilgang til på samme måte i et intervju.

Som forsker i baksetet på en politibil er det mulig å innta ulike forskerroller. Forskerens subjektive ståsted påvirker både hva vi ser etter og hva vi finner. Jeg valgte å innta en naiv og spørrende rolle, spesielt for å få innsikt i kunnskap som politiet tar for gitt. Jeg valgte å stille «dumme» spørsmål: «Hvorfor gjør dere ditt eller datt?» «Hva tenker dere nå?» Hensikten var å få tak i den tause kunnskapen politibetjentene tok for gitt. Jeg hadde en rekke samtaler med politibetjentene mens de var på jobb. Slike feltsamtaler er en lite anerkjent kilde til data i kvalitativ samfunnsforskning. Feltsamtaler er usynlige og underkommunisert i metodelitteraturen. Det er ikke så lett å telle disse samtalene, nettopp fordi de ikke er systematiske eller planlagte. Feltsamtaler kan minne om hverdagslig prat, noen er korte

og kan bestå av noen få ord, mens andre kan vare lenge og gå uante veier (Buvik et al., 2020). Feltsamtaler mellom forsker og informant kommer i stand spontant og naturlig. Samtalene er ikke avtalt på forhånd, men kan ta utgangspunkt i noe forskeren har observert og blir nysgjerrig på (Wadel, 2014). Det kan minne om det Album (1996) betegner som innholdsløs, meningsfull prat. Praten med politibetjentene oppsto umiddelbart, ofte i forbindelse med deres håndtering av en skutt situasjon. Jeg fikk dermed innblikk i deres rasjonale for individuelle beslutninger som resulterte i ulike handlingsmønstre.

Jeg var også interessert i å se nærmere på interaksjonsprosessene – både mellom politibetjentene på samme vaktlag, men også hvordan betjentene interagerer og samhandlet med deltakere i utelivet. Når samtaler og observasjon foregår samtidig og utfyller hverandre, kan det også beskrives som interaktiv observasjon (Skjælaaen, 2019). Wadel (2014) skriver om *work-along* som metode der forskeren tar rollen som lærling. *Work-along* er spesielt egnet til å fange inn oppfatninger, forståelser, følelser og tolkninger som informanter ikke gir uttrykk for, men vanligvis holder for seg selv (Wadel, 2014). Ifølge Wadel får lærlingen, gjennom sin måte å være til stede på, tak i mye taus kunnskap, som vanskelig eller sjelden uttrykkes verbalt. Taus kunnskap kan komme i flere ulike varianter; noen av disse, som for eksempel den tause kunnskapen som ligger i det å kunne sykle, kan vanskelig artikuleres (Collins, 2014). Annen taus kunnskap kan handle om det Finstad (2013) beskriver som *politiblikket* i sin studie av politiet, det vil si politiets måte å se og tolke en situasjon på. Den samme innsikten fikk jeg via mitt feltarbeid med politiet (Buvik, 2016).

Min observasjon av politiets arbeid viste at betjentene som skulle håndheve lovverket måtte bruke skjønn i sine avgjørelser (Lipsky, 2010). Jeg var observant på de tre settene av variabler som var beskrevet i politilitteraturen: situasjonsvariabler, systemvariabler og variabler knyttet til lov-bryteren (Gaines & Kappeler, 2011). Samtidig observert jeg at de ulike politibetjentene ofte valgte å slå ned på forskjellige forhold som skjedde i utelivet, uten at det kunne knyttes direkte opp mot situasjonsvariabler eller systemvariabler. Når jeg observert de ulike faktorene som kunne påvirke politibetjentenes skjønnsmessige vurderinger, la jeg ganske fort merke til en fjerde variabel som var viktig, nemlig egenskaper/holdninger til den enkelte politibetjent – noe jeg har omtalt som individvariabler (Buvik, 2016). Etter hvert som jeg jobbet med ulike politibetjenter la jeg merke til at valgene betjentene gjorde, ofte var et resultat av holdninger, erfaring,

både kulturelle og individuelle normer, samt alder. Dette er informasjon jeg trolig ville gått glipp av i et intervju. En av de eldre politibetjentene overså ofte situasjoner der fulle mennesker i gaten urinerte offentlig eller drakk alkohol åpenlyst. Han snudde seg til meg i baksetet og sa:

Unge politibetjenter tror at det bare er én måte å være politi på, men det er ikke sant. Det handler alltid om å evaluere situasjonen og ta avgjørelser basert på erfaring og skjønn. Unge mennesker har motivasjonen, de har kanskje ikke erfaringen, men de har motivasjonen ... når du blir eldre, orker du ikke lenger all fylla. (Buvik, 2016)

I mange skjønnsmessige avgjørelser som ble tatt handlet de ulike politibetjentene ut fra egne oppfatninger om etikk og moral. I William Foote Whytes klassiske verk *Street Corner Society* (1943) beskrives det lokale politiets arbeidshverdag. Whyte viser også hvordan politiet på gateplan ikke alltid er opptatt av rigid håndhevelse av lovverket, men at de også kan tillate mindre lovbrudd. Whyte hjelper leseren til å forstå politibetjentenes handlingsvalg i en kontekst som er preget av motstridende insentiver fra sjefer, politikere, publikum og kjeltringer. Ulik tilnærming til oppgaveløsning ble også tydelig i mitt feltarbeid når det gjaldt utstyret individuelle politibetjenter valgte å ha på seg. Vakten startet alltid i garasjen på politihuset der bilen skulle pakkes med utstyr. Noen betjenter tok med seg bare de mest nødvendige tingene, mens andre hadde håndjern, batonger, Maglites, Leathermans og mange andre enheter hengende på beltet sitt. Med det utstyret de hadde på seg, kunne de gi ulike inntrykk av sin profesjonelle rolle. Dette er et eksempel på en type informasjon som ble tilgjengelig via observasjon, men som neppe ville kommet frem i et intervju.

Skjenkestedet

Det neste eksempelet handler om skjenkepraksiser på serveringssteder. Prosjektet var opprinnelig et evalueringsoppdrag der Helsedirektoratet var oppdragsgiver. I 2011 ble det opprettet et samarbeidsprosjekt mellom næringssetaten i Oslo kommune, politiet og skjenkebransjen. Målet med samarbeidet var å redusere rusrelatert utelivsvold, ordensforstyrrelser og overskjenking. Ulike tiltak ble implementert, blant annet kursing av bartendere og ordensvakter. Jeg jobbet på Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) og fikk muligheten til å utvide studien til å bli et doktorgradsprosjekt. Jeg var opptatt av å studere hva som skjer i prosessen

fra myndighetene fatter en beslutning (for eksempel en lov) til det som skjer på bakkeplan. Det overordnede teoretiske rammeverket var teorier om bakkebyråkratiet (Brodkin, 2012; Lipsky, 2010) for å synliggjøre hvordan bakkebyråkrater – i dette tilfellet skjenkekontrollører, ordensvakter, bartendere og politiet – opererer mellom myndighetene og publikum. Bakkebyråkratens beslutninger er preget av regler og praksiser, men også av kulturen på arbeidsplassen og normer for hva som er rett og galt (Buvik, 2021; Lipsky, 2010).

En del av prosjektet handlet om hvordan bartendere håndterte alkoholloven i en kontekst preget av beruselse. Alkoholloven slår nemlig fast at personer som er åpenbart påvirket av rusmidler skal nektes servering. Tall fra næringsetaten i Oslo kommune og tilsvarende tall fra andre norske kommuner viser at skjenkekontrollen oppdager svært få brudd på alkoholloven på skjenkesteder (Buvik, 2013). Dette stemmer dårlig overens med det vi selv ser på skjenkesteder på nattetid i helgene. Alle som har vært på et skjenkested vet at flertallet av utelivsgjestene er åpenbart påvirket av alkohol på nattetid. Vi ønsket å teste omfanget av overskjenking på utesteder. Kunne det virkelig stemme at det ikke foregikk brudd på alkoholloven på skjenkestedene på nattetid i helgene?

Statistikken viser altså at det registreres få brudd på alkoholloven i utelivet. Forskergruppen på SIRUS tenkte at vi trengte innblikk i konteksten og kulturen på skjenkestedene – vi ønsket å få innblikk i hvilke rammebetingelser bartenderne jobbet under og hvilket handlingsrom det ga dem (Buvik & Baklien, 2014, 2016; Buvik & Rossow, 2015). Selv om SIRUS mottok midler fra Helsedirektoratet til å gjennomføre evalueringen, stod vi fritt til å bestemme studiens design og metoder. Vi bestemte oss for å bruke deltakende observasjon på skjenkesteder, men i tillegg til at vi som forskere satt i baren for å studere bartenderes møte med berusede gjester, la vi til en ekstra dimensjon. Etter inspirasjon fra andre forskere som hadde studert de samme problemstillingene (Warpenius et al., 2010), valgte vi å bruke skuespillere som opptrådte beruset mens de bestilte øl ved skjenkestedene. Denne metoden kalles ofte for *usynlig teater* eller for *testkjøp ved skjenkesteder*.

Ved usynlig teater gjennomfører skuespillere en forestilling i hverdagslige omgivelser. Når vi benyttet usynlig teater for å teste omfanget av overskjenking, ansatte vi skuespillere etter grundig opplæring. Skuespillerne spilte så beruset at de ifølge alkoholloven skulle nektes servering. Den «berusede» skuespilleren bestilte en øl, og bartenderes atferd ble registrert på

et skjema i etterkant. I tillegg til at det ble registrert om skuespilleren fikk servering eller ikke, ble også andre faktorer som kunne tenkes å påvirke bartenderens avgjørelse notert: antall gjester i lokalet / ved baren, eventuell kø, lyd- og lysforhold, samt de øvrige gjestenes beruselsesnivå (Buvik & Baklien, 2014, 2016; Buvik & Rossow, 2015).

Utdraget nedenfor er hentet fra et feltnotat jeg skrev ved en av kjøps-situasjonene. Jenta som beskrives er skuespiller:

Det er natt til søndag, klokka er over to, og det er oppbruddsstemming i lokalet. Flere er på vei til å gå. Lokalet er halvfullt, og beruselsen er middels. Noen av gjestene ser ut til å ha fått for mye å drikke, men ingen er utagerende. Musikken er høy. En full jente lener seg mot kompisen sin i baren. Hun ser sløv og ufokusert ut. Albuene glipper fra bardisken. Jenta hvisker til bartenderen at hun skal ha en øl. Hun tar opp en neve mynter fra lomma, ser nøye på dem i hånda si, men gir opp. Håret henger foran ansiktet hennes, men hun gjør ikke noe for å ta det bort. Så strekker hun frem hånden full av småpenger til bartenderen. Bevegelsene er trege og ukontrollerte. Hun sier ikke noe, men vil at han selv skal ta de pengene ølen koster. Hun er for full til å klare å finne frem pengene selv. Bartenderen plukker de pengene han skal ha og gir henne en øl. Han rister oppgitt på hodet.

Når vi som forskere observerte kjøpforsøkene ankom vi skjenkestedet og fant en plass i baren. Vi bestilte noe å drikke, gjerne en øl for å ikke vekke mistanke om at det var skjenkekontrollen som var på besøk. Erfaringer fra en studie av skjenkekontrollen viste at bartendere ble mistenksomme hvis gjester bestilte Munkholm eller brus på nattetid (Buvik & Baklien, 2014). Skuespillerne kom inn og gjorde sin «opptreden», de snakket utydelig, mistet pengene sine på gulvet, snakket snøvlete og viste flere tegn på at de var veldig beruset. Dette skjedde i en kontekst preget av fyll, så det var ikke lett å avsløre. Musikken var ofte så høy at bartenderne ikke hadde mulighet til å høre hva gjestene sa. Det var ofte så mye trengsel i baren at det kun var tegnspråk som fungerte. To fingre i været for å vise at de ville ha to øl.

Vi gjennomførte også intervjuer med bartendere (Baklien & Buvik, 2014; Buvik & Scheffels, 2020), og spurte dem hvordan de forholdt seg til berusede gjester. De svarte gjennomgående at gjester som var åpenbart påvirket av alkohol ble nektet servering. I dette prosjektet ble det tydelig for oss hvor stort sprik det var mellom observasjonsdata og intervjudata. Bartendernes arbeidsforhold og deres svært begrensede handlingsrom var preget av stress, press, trengsel og lydforhold som gjorde det umulig å vurdere gjestenes tale. Samtidig er det jo ikke til å stikke under stol at

bartendere, i hvert fall de som driver skjenkestedene, har et ønske om å tjene mest mulig penger. Å servere en gjest tar som regel noen få sekunder. Å nekte en gjest vil i nær sagt alle tilfeller medføre at gjesten ikke godtar serveringsnekten, og bartenderen må bruke mye tid på å stå ved sin beslutning. Å få være til stede som forsker for å observere ga oss en unik tilgang til data; lukten av gammel fyll, blandet med Klorin (brukt for å dekke over lukta av fyll og oppkast), lukten av svette kropper (dette var etter røykeloven), den øredøvende musikken og trengselen. For oss som forskere ble det mye lettere å forstå hvorfor berusede gjester svært sjelden blir nektet servering. Å få tilgang til interaksjonen mellom bartender og gjest på mikronivå ble dette prosjektets viktigste datakilde.

Usynlig teater som datainnsamlingsmetode er omdiskutert, først og fremst fordi metoden bryter prinsippet om at deltakere i forskningsopplegg skal gi sitt frie og informerte samtykke til deltakelse (NESH, 2006). Usynlig teater som datainnsamlingsmetode kan betraktes som en videreutvikling av skjult observasjon. Usynlig teater gir dermed mulighet til å studere sosial praksis i den sammenheng den naturlig forekommer – uten at de studerte vet at de blir observert. Skjult observasjon er lite brukt i norsk og nordisk samfunnsvitenskap, og det gjelder også usynlig teater. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) har to retningslinjer om informert samtykke: (1) De som er gjenstand for forskning, skal få all informasjon som er nødvendig for å danne seg en rimelig forståelse av forskningsfeltet, av følgene av å delta i forskningsprosjektet og av hensikten med forskningen. Det skal også informeres om hvem som betaler for forskningen. (2) Som hovedregel skal forskningsprosjekter som inkluderer personer settes i gang bare etter deltakernes informerte og frie samtykke. Informantene har til enhver tid rett til å avbryte sin deltakelse, uten at dette får negative konsekvenser for dem (NESH, 2006).

Den risiko informantene utsettes for, reduseres av at observasjonen er gjennomført på en åpen arena, det vil si en arena som i prinsippet er tilgjengelig for alle. Når observasjonen ikke medfører etablering av kontakter, er det heller ikke bestemte personer som forskeren kan formidle sin identitet til. NESHs retningslinjer trekker et skille mellom observasjon av aktiviteter i det offentlige rom, for eksempel på kafeer, og observasjon på arenaer der observatøren har mer direkte kontakt med de som blir observert. Selv om observasjonen er skjult, må det poengteres at hver enkel observasjon er kortvarig og foretas uten at relasjoner opprettes. Spørsmålet blir om de utforskedes frihet, selvbestemmelse eller privatliv trues i vesentlig grad, og

om de samme resultatene kunne kommet frem ved hjelp av andre metoder (Buvik & Baklien, 2008).

Brukt på problemstillinger om å teste omfanget av overskjenking gir usynlig teater en datainnsamling som foregår på en åpen arena og som utelukkende involverer de restaurantansatte i egenskap av deres yrkesrolle. Det som studeres er en samhandlingssituasjon som varer noen få minutter, og det er en situasjon de ansatte er vant til å håndtere. Utestedene og de observerte forblir anonyme, og det som skjer får ingen følger for dem, i motsetning til den observasjon som gjøres for eksempel av restaurantspaltene journalister eller av bransjens egne *mystery customers*. I en metodeartikkel om de etiske problemstillingene knyttet til metodebruken konkluderes det med at metoden gir tilgang til data som ikke kan komme frem ved hjelp av andre metoder (Buvik & Baklien, 2008). Eksemplene fra asylmottaket, politibilen og serveringsstedene har vist hvilke data vi kan få ved deltakende observasjon. Jeg har forsøkt å vise hvordan de kontekstuelle observasjonsdataene har bidratt med data som vi ikke ville fått tilgang til på samme måte hvis vi brukte kvalitative intervjuer. Det betyr overhodet ikke at jeg ikke ser verdien av da dataene som kvalitative intervjuer gir; i de fleste forskningsprosjektene jeg har jobbet med har kvalitative intervjuer vært den viktigste datakilden.

Diskusjon

Når forskere deltar i den sosiale konteksten vi er interessert i å utforske, kan vi få tilgang til mye informasjon. Data skapes i møte med forskerens analytiske blikk. Vi kan observere hvordan mennesker samhandler og vi kan sanse stemninger, konflikter og relasjonelle omgivelser. Enten vi vil det eller ikke, skapes det relasjoner – både til oppdragsgivere, men selvsagt også til aktørene vi møter når vi gjennomfører deltakende observasjon. Gjennom deltakende observasjon, og særlig i prosjekter som strekker seg over tid, kan det oppstå nære relasjoner med deltakerne i studien (Buvik et al., 2020). Forskeren må hele tiden balansere mellom å være både nær og profesjonell, altså å ikke identifisere seg for mye med deltakerne slik at det overordnede fokuset forsvinner.

Jeg har jobbet mye med evalueringsforskning. Oppdragene har kommet fra departement og direktorat, men også fra andre virksomheter og organisasjoner som har ønsket å få svar på ulike problemstillinger. Jeg har jobbet med tema som omhandler sårbare grupper og som berører normative

debatter i samfunnet. Ofte kan oppdragsgiver ønske at forskningen skal «levere» resultater som kan resultere i konkrete tiltak eller løsninger. Slik er ikke alltid virkeligheten. Jeg har vært med på at oppdragsgivere ikke ønsker de resultatene vi har levert, de er ikke enige i analysene og skulle ønske at vi leverte et bilde av virkeligheten som stemte bedre overens med deres «visjoner». Flere ganger har jeg følt på at jeg «skuffer» oppdragsgivere hvis jeg ikke leverer de resultatene de forventer. Slik var det med oppdraget ved asylmottaket. Dette kan oppleves som ubehagelig. Jeg har stått støtt ved de dataene som forskningen har produsert og vært tydelig på min rolle som forsker. Det handler også om å være bestemt på at forskningen ikke alltid kan gi så tydelige og ensidige svar som oppdragsgiver ønsker. Særlig den samfunnsvitenskapelige (sosiologiske) kvalitative forskningen jeg har jobbet med resulterer sjelden i resultater med to streker under svaret.

I de tre forskningsprosjektene som er beskrevet ovenfor har jeg vist hvordan jeg har møtt aktører og samhandlet med dem. Gold (2017) beskriver observasjon på en skala fra «fullstendig deltaker» til «fullstendig observatør» – det siste kan beskrives som å være en «flue på veggen». I mine prosjekter har jeg valgt en deltakende rolle, noe som også har betydning for relasjonene som oppstår mellom forsker og informant. Når forskere møter deltakere i studiene vi gjennomfører vil menneskelig samhandling og relasjoner ha betydning. Noen ganger møter vi deltakere vi liker godt, kjemien er god og vi kan holde praten gående i timevis. Andre ganger er ikke kjemien like god – vi kan til og med oppleve å møte deltakere vi ikke liker eller rett og slett misliker (ja, dette er kanskje banalt, men samtidig viktig å anerkjenne). Observasjonene forskeren foretar starter fra et subjektivt ståsted, og det påvirker også resultatene observasjonene bringer.

Opplevelse av nærhet mellom forsker og informant kan legge til rette for gode samtaler. Dag Album sier det slik:

En forsker som ikke kommer nær nok, vil ikke kunne forstå de utforsktes verden.
 En forsker som ikke kommer fjernt nok fra dem, vil ikke kunne klare å oppdage og sette ord på det selvfølgelig, heller ikke å løfte analysen fra det trivielle. (Album, 1996, s. 240–241)

Prosesser som bidrar til nærhet eller avstand, kan synes umerkelige. Nærhet kan skape rollerot ved at en ser hverandre som subjekter og medmennesker. På en annen side kan frykten for denne typen rollerot bidra til at forskeren trekker seg og derved går glipp av viktige data (Baklien & Skatvedt, 2013).

I min rolle som evalueringsforsker på asylmottaket opplevde jeg å få nære relasjoner til flere av beboerne. En måte å komme i uformell snakk med beboerne var at jeg ofte hadde med meg strikketøy på asylmottaket. Flere beboere ble veldig interessert i dette håndarbeidet – de fortalte om hva slags håndarbeid de holdt på med i hjemlandet sitt, de lurte på hva jeg strikket og hvem som skulle få det. Jeg strikket stort sett enkle saker som ragsokker, luer og skjerf. Og strikketøy var et fint verktøy i møtet med beboerne – det var lettere for dem å snakke med meg enn hvis jeg satt der med penn og pair i fanget. En beboer som jeg fikk et spesielt godt forhold til sa at hun ønsket seg varme sokker. Jeg ga henne selvsagt et par sokker jeg hadde strikket. Flere beboere ville ha, og jeg strikket og strikket. Jeg kjente på at det var å gå ut av rollen min som forsker å skulle forsyne alle beboerne med varme ullsokker. Men jeg hadde stort behov for å hjelpe. Jeg hadde så lyst til å bytte ut de ekle dusjforhengene på badene, kjøpe noen varme ullpledd, eller rett og slett gi dem penger, men dette var jo å gå langt utenfor min rolle som forsker. Så det ble med strikkeproduktene. Jeg kjente på det samme da beboerne inviterte meg på rommene sine for å drikke te og røyke vannpipe. Var det egentlig ok å gjøre som forsker? På rommene skravlet og lo vi og snakket sammen så godt vi kunne med tegnspråk og noen engelske ord. I disse møtene var jeg ikke forsker, men mer som et medmenneske. Men dataene som kom frem i disse menneskemøtene var jo også viktige for å forstå beboernes hverdag.

Et annet eksempel jeg husker spesielt godt var en studietur jeg var med på, også her som evalueringsforsker. Jeg reiste sammen med prosjektleder, ansatte i ulike etater og andre som jobbet tett med prosjektet jeg skulle evaluere. Vi var på seminar sammen i utlandet i tre dager. Den siste kvelden var det en stor festmiddag som fortsatte videre i baren. Flere av de som jobbet med prosjektet hadde åpenbart fått altfor mye å drikke, og nå ville de fortelle meg «sannheten» eller «hvordan ting egentlig hang sammen». En etter en kom de med intime betroelser om at styreleder i den ene etaten hadde hatt et skjult forhold til prosjektlederen, og andre hemmeligheter de ikke ville jeg skulle fortelle til noen. Jeg forsøkte flere ganger å bryte opp, og opplevde at det ikke var greit at jeg som (edru) forsker fikk tilgang til alle disse «hemmelighetene». Samtidig kom det frem viktige data og mye informasjon som gjorde at jeg forsto prosjektet jeg skulle evaluere bedre. Men disse dataene valgte jeg å ikke bruke. Dette hadde også betydning for relasjonen mellom meg som forsker og de som jobbet med prosjektet. De skammet seg jo over at de hadde fortalt meg mye mer enn de egentlig var fortrolig med.

Deltakende observasjon er spennende og som regel veldig morsomt. Det å få lov til å komme inn i en ny situasjon, møte menneskene som samhandler der, kan oppleves som en gullgrube for en forsker. Samtidig kan det være krevende å balansere rollen som forsker. Løchen (1970) synliggjorde også den krevende rollen som sosiolog og forsker. På det psykiatriske sykehuset måtte han prøve å komme «innenfor», men samtidig unngå konflikter. Han forteller hvordan spenninger med de ansatte gjorde at han i en periode søkte kontakt og støtte hos pasientene. Som oftest løser de fleste situasjonene seg ved hjelp av etiske retningslinjer og sunn fornuft. Jeg vil avslutte med et sitat fra Kathrine Fangen (2010, s. 125): «Du har ikke lykkes med feltarbeidet hvis ikke det er sorg over avskjeden på begge sider når du tar farvel.»

Forfatterbiografi

Kristin Buvik er forsker 1 ved Fafo. Hun jobber med forskning på velferd og levekår. Hun har 20 års erfaring med ulike temaer innen rusmiddelforskning; ungdom, arbeidsliv, illegale rusmidler og forvaltning av alkoholloven. Buvik har bred erfaring med kvalitative metoder, både dybdeintervjuer, deltakende observasjon og dokumentanalyse, men også mer utradisjonelle metoder som usynlig teater og bakseteforskning. Buvik har publisert en rekke vitenskapelige artikler både nasjonalt og internasjonalt.

Referanser

- Album, D. (1996). *Nære fremmede*. Tano Aschehoug.
- Atkinson, P., Coffey, A., Sara, D., Lofland, J. & Lofland, L. (2001). *Handbook of Ethnography*. Sage.
- Baklien, B. (2004). Følgeforskning. *Sosiologi i dag*, 34(4), 49–66.
- Baklien, B. (2018). *Veileder i egnevaluering*. Kommunesektorens organisasjon KS.
- Baklien, B. & Buvik, K. (2014). *Oslo gjør utelivet tryggere – evaluering av SALUTT (SIRUS-rapport 3/2014)*. Statens institutt for rusmiddelforskning. <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2014/sirusrap.3.14.pdf>
- Baklien, B. & Skatvedt, A. (2013). Forventning og forvirring – følgeforskningens rotete roller. I A. Halvorsen, E. L. Madsen & N. Jentoft (Red.), *Evaluering: Tradisjoner, praksis, mangfold* (s. 148–163). Fagbokforlaget.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders*. Free Press New York.
- Blumer, H. (1969). Symbolic interactionism. Perspective and method. University of California Press.
- Brodin, E. Z. (2012). Reflections on street-level bureaucracy: Past, present, and future. *Public Administration Review*, 72(6), 940–949. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02657.x>
- Buvik, K. (2013). How bartenders relate to intoxicated customers. *International Journal of Alcohol and Drug Research*, 2(2), 1–6. <https://doi.org/10.7895/ijadr.v2i2.120>

- Buvik, K. (2016). The hole in the doughnut: A study of police discretion in a nightlife setting. *Policing and Society*, 26(7), 771–788. <https://doi.org/10.1080/10439463.2014.989157>
- Buvik, K. & Baklien, B. (2008). Usynlig teater: En metode med etiske utfordringer. *Sosiologisk tidsskrift*, 16(2), 147–166. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2928-2008-02-03>
- Buvik, K. & Baklien, B. (2014). Street-level alcohol policy: Assessing intoxication at drinking venues in Oslo. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 21(5), 380–387. <https://doi.org/10.3109/09687637.2013.872601>
- Buvik, K. & Baklien, B. (2016). «Girls will be served until you have to carry them out»: Gendered serving practices in Oslo. *Addiction Research & Theory*, 24(1), 17–24. <https://doi.org/10.3109/16066359.2015.1049536>
- Buvik, K. & Baklien, B. (2017). Mellom idealer og realiteter på Dikemark asylmottak. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(5), 347–364. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-05-01>
- Buvik, K., Skatvedt, A. & Baklien, B. (2020). Feltsamtaler som datakilde i kvalitativ samfunnsforskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(3), 222–240. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2020-03-02>
- Buvik, K. & Hansen, M. (2016). Profesjonelle frivillige. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 53(10), 826–828.
- Buvik, K. & Rossow, I. (2015). Factors associated with over-serving at drinking establishments. *Addiction*, 110(4), 602–609. <https://doi.org/10.1111/add.12843>
- Buvik, K. & Scheffels, J. (2020). On both sides of the bar. Bartenders' accounts of work-related drinking. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 27(3), 221–228. <https://doi.org/10.1080/09687637.2019.1601160>
- Buvik, K. (2021). Bakkebyråkrater er våre kamerater. *Tidsskriftet Forebygging.no*, (1). Bakkebyråkrater er våre kamerater – forebygging.no
- Collins, R. (2005). *Interaction ritual chains*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400851744>
- Fangen, K. (2010). *Deltakende observasjon*. Fagbokforlaget.
- Finstad, L. (2013). *Politiblikket*. Pax.
- Gaines, L. K. & Kappeler, V. E. (2011). *Policing in America*. Elsevier.
- Geertz, C. (1973). Thick description: Toward an interpretive theory of culture. I C. Geertz (Red.), *The interpretation of cultures: Selected essays* (s. 310–323). Basic Books.
- Gobo, G. & Molle, A. (2017). *Doing ethnography*. Sage.
- Gold, R. L. (2017). Roles in sociological field observations. I R. L. Gold, *Sociological methods* (s. 363–380). Routledge.
- Hammersvik, E. (2014). Fredelig konflikthåndtering blant store cannabisdyrkere. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 55(3), 292–319. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2014-03-02>
- Justesen, L. & Mik-Meyer, N. (2010). *Kvalitative metoder i organisations- og ledelsesstudier*. Hans Reitzels Forlag.
- Kalleberg, R. (2004). Feltmetodikk, forskningsopplegg og vitenskapeteori. I M. H. P. Atkinson (Red.), *Feltmetodikk. Grunnlaget for feltarbeid og feltforskning* (s. 7–28). Gyldendal Akademisk.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public service*. Russell Sage Foundation.
- Løchen, Y. (1970). *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus*. Universitetsforlaget.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. University of Chicago Press.
- NESH. (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsfag, humaniora, juss og teologi*. De nasjonale forskningsetiske komiteer.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data. Methods for analysing talk, text and interaction*. Sage.
- Skatvedt, A. (2020). *Bedringens sosiologi. Om potensialet i hverdagslig samhandling*. Fagbokforlaget.
- Skatvedt, A., Andvig, E. & Baklien, B. (2015). Bakkebyråkratiets yttergrense. Hjemmetjenestens møte med eldre med psykiske helseproblemer. *Nordisk tidsskrift for helseforskning*, 11(1), 20–34. <https://doi.org/10.7557/14.3479>

- Skatvedt, A. & Edland-Gryt, M. (2012). *Øyeblikksomsorg – et verktøy for bedring. Evaluering av 24SJU – et lavterskeltilbud til personer med dårlig psykisk helse og rusmiddelproblemer* (SIRUS-rapport 4/2012). Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS). <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2012/sirusrap.4.12.pdf>
- Skjælaaen, Ø. (2019). *Meningen med rus*. Res Publica.
- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitative metoder*. Fagbokforlaget.
- Tutenges, S. (2010). *Intoxication. An ethnography of effervescent revelry*. Rutgers University Press.
- Wadel, C. (2014). *Feltarbeid i egen kultur*. Cappelen Damm Akademisk.
- Warpenius, K., Holmila, M. & Mustonen, H. (2010). Effects of a community intervention to reduce the serving of alcohol to intoxicated patrons. *Addiction*, 105(6), 1032–1040. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02873.x>
- Whyte, W. F. (1943). *Street corner society: The social structure of an Italian slum*. University of Chicago Press.

KAPITTEL 3

Hva slags data får vi av intervjuer? Hvordan gripe praksis, taus kunnskap og mer enn forskjønnende selvpresentasjoner med intervjuer

Marte Mangset Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

Abstract: This chapter addresses two challenges in interviewing: how to grasp tacit and taken for granted practices and representations, and how to get data on accounts or practices that are not part of the official discourse on the phenomenon under study. Professional practices and life more generally are full of routinised practices and tacit knowledge that the people engaging in them are hardly aware of doing. Yet, such practices may be very defining for a profession, or be a key to understanding power-relations. However, how can we as researchers grasp them? Another challenge for researchers is the way people tend to say one thing and do something else. Getting behind established self-presentations and grasping people's practices is a challenge, in particular through interviews. However, although we surely should try to diversify the methods we use, interviews are often the only or the best approach in a given situation. Does that mean that we should give up on getting data on practices? This chapter discusses the relationship between data on discourse (or accounts, representations, norms) and data on practice, and defines this relationship in terms of a continuum rather than a dichotomy. Finally, it discusses specific tools that one can use in interviews to get data on practice, and data on representations and norms closer to practice.

Keywords: interviewing, interview data, practice, discourse, descriptive questions, tacit knowledge

Sitering: Mangset M. (2024). Hva slags data får vi av intervjuer? Hvordan gripe praksis, taus kunnskap og mer enn forskjønnende selvpresentasjoner med intervjuer. I M. Mangset, H. M. Ihlebæk, T. Nordberg & A. B. Leseth (Red.), *Tett på profesjon, arbeid og politikk: Kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem* (Kap. 3, s. 47–68). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.210.ch3>
Lisens: CC-BY 4.0

Diskurser langt fra praksis – ikke minst en utfordring i forskning tett på

Intervju er en svært utbredt metode i oppdragsforskning, profesjonsforskning og i samfunnsvitenskapelig forskning ganske generelt. Samtidig er ikke de som bruker denne tilnærmingen alltid like bevisst på hva de egentlig får data om gjennom sine intervjuer, eller om hva de går glipp av. Blant annet kan det å sette ord på praksis være krevende, både for informanter og forsker. Selv om det finnes god litteratur om intervju som forskningsmetode, hvilke muligheter og begrensninger den har og om hva som er gode alternative metodiske tilnærminger, bærer disse diskusjonene preg av noen mangler. Ikke minst bygger de ofte på en problematisk forståelse av forholdet mellom det som sies og det som gjøres, eller mellom data om diskurs og data om praksis. Dette kapittelet tar tak i utfordringer de som intervjuer møter, knyttet til det å få data om praksis, om taus kunnskap og det som er tatt for gitt, og til det å få data om normer og forestillinger som skjuler seg bak aktørenes offisielle selvpresentasjoner. Kapittelet kommer også med forslag til verktøy for å møte disse utfordringene.

Dersom vi forsker på hjemmehjelpers arbeidspraksiser, barnevernsansatte eller læreres arbeid i klasserommet, vil mye av det de gjør være innarbeidete rutiner som er så selvfølgelige for de som utfører dem at de knapt tenker over dem. Vask og stell av en pasient eller håndtering av et kaotisk klasserom er gjerne profesjonelle praksiser som sitter i kroppen og håndteres på automatikk. Dette gjelder selvsagt ikke bare profesjonelle praksiser. Om man studerer ungdomskulturer eller arbeidsdeling i familien, vil også mange av de sentrale praksisene man undersøker være automatisert eller styrt av taus kunnskap, altså kunnskap om hvordan ting gjøres uten at man har satt ord på det. Man bare gjør det. Hvordan skal en forske på slikt? Kan intervjuer gi data om det?

En annen utfordring når man forsker på profesjoner, er at profesjoner som regel har en slags offisiell fortelling om hva det er de gjør – hva som er deres rolle. Den kan være offisiell i den forstand at profesjonens organisasjon eller den institusjonen man jobber ved, har en eksplisitt fortelling om hva som er hjemmehjelpens eller barnevernsarbeideres rolle. Denne kan være uttrykt i politiske dokumenter eller på organisasjonens hjemmesider. Den kan også være mindre offisiell, ikke nedfelt i dokumenter, men en etablert fortelling på arbeidsplassen om hva det er man driver med.

Det er ikke gitt at det er fullstendig samsvar mellom den offisielle fortellingen om hva de profesjonelle skal gjøre, og hva de daglige profesjonelle

praksisene faktisk går ut på. Også andre grupper som ikke har noe med profesjoner å gjøre, som en ungdomsjentegjeng eller et punkmiljø, kan ha laget seg en fortelling om hvordan de ønsker å framstå. Dersom man som forsker spør en profesjonsutøver i et intervju om hva deres arbeid består i og hva deres rolle er, er det jo en fare for at forskeren får en slik offisiell fortelling, og ikke får tak i hva de faktisk gjør; ikke får tak i praksis. Burde man egentlig unngå å intervjuere dersom man er interessert i hva folk gjør, eller i hva folk tenker og mener bak de offisielle fortellingene?

Videre, om man forsker på en profesjon en selv lenge har vært en del av eller kjenner godt, kan det være en utfordring at en kjenner så godt til og deler den offisielle fortellingen om profesjonens identitet, arbeidsoppgaver og rolle at en tar det for gitt at sånn er det, uten å undersøke praksisene nærmere. Eller, dersom en som har jobbet som sykepleier i femten år tar et steg videre i karrieren og begynner på en doktorgrad om profesjonelle praksiser blant kreftsykepleiere, for eksempel, sitter kanskje rutine og de profesjonelle praksisene så i kroppen at sykepleier-forskeren tenker at hen vet hva dette handler om, uten nødvendigvis å kunne sette ord på det. Selv om en slik nærhet kan være en styrke, kan det også være en utfordring at en føler at en kjenner profesjonen, men uten å ha et språk for det som også de utenfor profesjonen kan forstå.

Det er ikke bare når en forsker på egen profesjon at en slik nærhet til feltet eller engasjement for aktørene kan gjøre seg gjeldende. Om man er en klassisk sosiolog, statsviter eller antropolog og skal forske på gutters skolemestring eller arbeidsdeling i familien, kan jo ens eget engasjement og gode kjennskap til feltet gjøre at en blendes litt av den offisielle diskursen og aksepterer den uten å undersøke skikkelig hva som foregår i praksis. Kanskje man ikke får med seg hvilke erfaringer og oppfatninger ulike informanter har, og hvorvidt disse samsvarer med kjente, offisielle fortellinger fra mediene, politikken eller sentrale talspersoner fordi denne fortellingen sitter så sterkt i bevisstheten. Dette er en utfordring som gjelder for de som forsker på egen profesjon, men som i realiteten gjelder enhver samfunnsforsker, fordi vi alle på et eller annet plan er del av de samfunnene vi forsker på – om enn i større eller mindre grad. Mange kvalitative forskere er godt kjent med grunnideen om at man som samfunnsforsker ikke kan innta en fullstendig utenforstående, objektiv posisjon. Likevel er det mange som ikke er veldig bevisste på hvor mye man kan gå glipp av taus kunnskap og tatt-for-gitt-heter fordi man deler mye av livsverdenen med de som man forsker på. Slik manglende bevissthet kan gjøre et forskningsintervju veldig fattig på interessante data.

Å sette ord på praksis kan være krevende både for informanter og forsker, av flere grunner, slik vi har sett over. Det har gjentatte ganger blitt diskutert i metodelitteraturen i flere fag hvorvidt intervjuer er en god kilde til data om praksis.

Er diskursdata – og dermed intervjuer – verdiløse?

I en artikkel fra 2014 argumenterer sosiologene Colin Jerolmack og Shamus Khan (2014) for at samfunnsforskere bør begrense bruken av intervjuer som tilnærming for å få empiriske data, fordi de mener at det folk sier er lite verdt som kilde til kunnskap: «Talk is cheap», sier de. Når man gjør intervjuer med folk om hva de gjør, har man ingen garanti for at de faktisk gjør det de sier at de gjør, og derfor, mener Jerolmack og Khan, er intervjuer lite verdt som datakilde. De viser til den klassiske problemstillingen om *attitude-behavior consistency* (ABC) eller *the attitudinal fallacy*, altså om potensielt manglende samsvar mellom diskurs og praksis (se f.eks. Gross & Niman, 1975). Disse forfatterne er mindre opptatt av utfordringer med taus kunnskap og tatt-for-gitt-heter, og mer opptatt av det som gjerne kalles *social desirability bias* (Grimm, 2010); altså en ide om at folk ønsker å presentere seg selv på en måte som er sosialt akseptabel, selv om praksisene deres kanskje er mindre i tråd med sosiale konvensjoner; at folk ønsker å framstå som bedre enn de er. Jerolmack og Khan skriver at de fortellingene folk forteller om seg selv er uinteressante av denne grunn, og at det bare er data om praksis som er av interesse. Derfor bør man droppe intervjuer og holde seg til observasjon av praksis, eller i det minste alltid komplettere en intervjustudie med observasjon.

Jeg er enig i Jerolmack og Khan om at for mange samfunnsforskere tyr til intervju litt på automatikk, og at det ofte kunne vært hensiktsmessig å variere mer mellom flere metodiske tilnærminger, både etnografisk observasjon og andre, og kombinere flere metodeverktøy om mulig. Likevel vil jeg, av grunner knyttet til utfordringene nevnt over, benytte dette kapitlet til å diskutere litt mer inngående hva intervjuer kan gi oss data om, hvordan ulike intervjuteknikker kan gi oss data om ulike ting, og til å diskutere forholdet mellom diskurs¹ og praksis.

1 I dette kapitlet bruker jeg gjennomgående diskurs om uttrykk som er språkliggjort, enten det er skriftlig eller muntlig. Der hvor andre bruker diskurs i en mer avgrenset betydning, for eksempel bare knyttet til skriftlige tekster eller med en bestemt teoretisk innramming for begrepet, bruker jeg det i en langt bredere betydning.

Selv om jeg i likhet med Jerolmack og Khan mener at man bør være forsiktig med å ensidig bruke intervjuer som datakilde, mener jeg at de opererer med en for enkel forståelse av hva som er «sant» og hva som er «løgn», eller av hva som er interessante data og hva som er uinteressante data.

Diskursdata kan fortelle oss noe interessant

Jerolmack og Khan snakker om diskursdata og praksisdata som to ulike typer data som man kan skille klart fra hverandre. De dømmer diskursdataene, som de mener en får gjennom intervjuer, som verdiløse, og sier at det er dataene om praksis, som de altså mener en får gjennom observasjon, som er av interesse. Et første poeng jeg vil ta for meg, er spørsmålet om hvorvidt diskursdata, *accounts*, eller fortellinger, bør regnes som verdiløse.

I norsk sosiologi har det gått en debatt mellom ulike forskere på klasse og kultur som også knytter an til denne diskusjonen om diskursdata versus praksisdata (se bl.a. Andersen & Mangset, 2012; Jarness & Friedmann, 2017; Sakslind et al., 2018; Skarpenes, 2007; Skarpenes & Sakslind, 2008; Skogen et al., 2008; Vassenden & Mangset, 2022). Sosiologene Rune Sakslind, Ove Skarpenes og Roger Hestholm (2018) var interessert i hvordan den norske middelklassen forholdt seg til kultur og hva som kan defineres som legitim kultur i Norge. De mente at norske klasseforskere tidligere hadde tatt for gitt at den franske sosiologen Pierre Bourdieus (1984) teoretiske rammeverk var relevant også for norske forhold: slike forskere hadde gått ut fra at norsk middelklasse, i likhet med fransk middelklasse, bruker kultur for å definere seg selv og trekke grenser mot andre klasser (holdninger av typen «vi i middelklassen hører på god musikk og leser gode bøker i motsetning til hva arbeiderklassen gjør»), heller enn å undersøke empirisk om de opererte med en hierarkisk forståelse av kultur og av folks kulturbruk. I sin studie intervjuet Sakslind, Skarpenes og Hestholm 113 informanter fra den norske middelklassen, og konkluderte med at disse *ikke* opererte med slike kulturhierarkier. Informantene definerte seg *ikke* i forhold til arbeiderklassen gjennom å snakke om sin egen kultur som bedre. Middelklasseinformantene fortalte at de syntes all kultur var like bra, og at de selv var mest opptatt av kultur som underholdning. Skarpenes og kollegene konkluderte med at dette var et tegn på at Norge er et land hvor middelklassen har en mer egalitær innstilling til kultur enn det middelklassen i Frankrike har.

En annen gruppe sosiologer, som hadde drevet nettopp den typen Bourdieu-inspirert forskning som Skarpenes og medforfatterne kritiserte,

mente at disse gjorde en alvorlig metodefeil. Kritikerne mente at når de hadde intervjuet folk fra norsk middelklasse, var det ikke så rart at disse ønsket å *framstille seg selv* som likhetsorienterte, som noen som sa at all kultur og alle klasser var like mye verdt, men det betød jo ikke nødvendigvis at det var sannheten om hva de mente. Skogen og kollegene skrev at man ikke burde studere hva folk *sier* om hva de mener om kultur og hva de *sier* om hva de leser og hører på og ser på av kultur, men at man burde studere de kulturelle *praksisene* deres. Man burde studere hvilke sosiale grupper som faktisk går på teater, hvem som går på hvilke konserter og så videre. Hadde Skarpenes og medforfatterne gjort det, mente Skogen og kolleger, hadde de sett at det er – også i Norge – et mønster av kulturforbruk som ligner mer på mønstrene for kulturforbruk i typiske klassesamfunn som Frankrike og Storbritannia. Også i Norge er det middelklassen som går på Nationalteatret og i operaen. Selv om middelklasseinformantene *ikke vil si i et intervju* at de mener det er forskjell på god og dårlig litteratur, så mener de det egentlig, påstår Skogen og medforfatterne. En studie av praksisene deres ville gitt bedre kunnskap om forhold mellom kultur og klasse i Norge.

Vi ser at også i denne debatten tegnes det opp et klart skille mellom diskursdata og praksisdata, og Skogen og kollegene mener, i tråd med Jerolmack og Khan, at det er praksisdata som er noe verdt. Disse selvpresentasjonene til middelklassen som Skarpenes og medforfatterne har fått tak i gjennom intervjuer, har de ikke noe tro på at samsvarer med praksis, og Skogen og medforfatterne mener derfor at de ikke er av interesse.

Uavhengig av hva man måtte mene om verdien av hver av disse sosiologgruppens bidrag, er det verdt å merke seg for vår metodediskusjon her, at Skarpenes og kollegene inntar en posisjon hvor de sier at diskursdata er verdifullt. Argumentet deres går ut på at ja, det er godt mulig disse middelklasseinformantene forteller ting i intervjuene som de tenker er sosialt akseptabelt å si i Norge, men da forteller det noe interessant om hva det er som er sosialt akseptabelt å si i Norge (Andersen & Mangset, 2012; Skarpenes & Sakslind, 2008).

Skarpenes, Sakslind og Hestholm bruker teoretiske og metodiske verktøy som bygger på arbeidene til de franske sosiologene Luc Boltanski og Laurent Thévenot (1999, 2006), som var opptatt av hvordan folk legitimerer sine standpunkter. Tanken er at de argumentene folk bruker når de må begrunne sine standpunkt eksplisitt, sier noe viktig om det samfunnet aktørene er en del av. Ja, sier de, de driver kanskje med selvrettferdiggjøring,

men det er interessant å høre hvordan folk rettferdiggjør seg selv. Dette er data som intervjuer som metode åpenbart egner seg til å få tak i.

Som jeg har argumentert for sammen med Gisle Andersen tidligere, er jeg helt enig med Skarpenes, Sakslind og Hestholm i at slike argumenter, slike fortellinger eller selvpresentasjoner, absolutt er interessante kilder til kunnskap om et samfunn (Andersen & Mangset, 2012). Jeg er altså ikke enig i Jerolmack og Khans poeng, eller Skogen og medforfatterens påstand, om at det bare er data om praksis som er interessante data. I de nevnte eksemplene innledningsvis om profesjoner som har noen etablerte fortellinger om hva deres rolle er og hva de gjør, kan man argumentere for at dette er diskursdata som kan fortelle oss noe interessant om hva det er legitimt å selge seg inn som, hva som er *socially desirable* i en bestemt kontekst. Vi kan for eksempel tenke oss at en etablert fortelling om norsk barnevern blant norske middelklassefamilier er annerledes enn en etablert fortelling om norsk barnevern blant familier i noen innvandringsgrupper. Slike diskurser skaper mening i folks liv, de er med på å konstituere vår sosiale virkelighet. Vi kan handle på bakgrunn av dem; fortellingene kan ha konsekvenser (Cooley, 1902; Goffman, 1959) og virke inn i maktrelasjoner (Fairclough, 2013). Dette kan vi bruke intervjudata til å finne ut interessante ting om. For eksempel kan fortellingen om Norge som et egalitært land bidra til at befolkningen blir mindre oppmerksom på maktmisbruk fra landets politiske og andre eliter enn det de ville vært i et land med en etablert forestilling om et mer hierarkisk samfunn (Mangset, 2015).

Selv om diskursdata er verdifulle, bør vi begrense oss til det? En etisk og epistemologisk nøtt

Likevel mener jeg at Skarpenes og kollegenes tilnærming til disse diskursdataene er litt problematisk. En ting er at det virker som de mener, og bidrar til å opprettholde en forestilling om, at man kan skille diskursdata og praksisdata klart fra hverandre. Dette er et poeng jeg skal gå nærmere inn på om litt. Videre virker det som de mener at man som samfunnsforsker egentlig burde begrense seg til å studere slike diskursdata; til å studere det som informanter sier eksplisitt. Ut fra en bestemt aktørforståelse, og noe man kanskje kan kalle en etisk-metodologisk posisjon, er de kritiske til å skulle forsøke å tolke noe annet ut av intervjudata enn nettopp de argumentene

som sies helt eksplisitt. Skogen og medforfatterne mente jo at Skarpenes burde ha tolket intervjuutsagnene fra middelklasseinformantene og tenkt på hvorfor de presenterer seg slik, og at de kunne ha skjulte motiver bak disse selvpresentasjonene. For å kunne si noe om maktrelasjoner i samfunnet, mente Skogen og medforfattere, må man se etter hva som ligger bak de eksplisitte utsagnene og se det i lys av andre data. Skarpenes og medforfattere synes en slik type fortolkning er problematisk. Det kan sees på som en manglende respekt for informantene å forsøke å tolke noe annet inn i det som sies i et intervju, enn det som sies helt eksplisitt. Skarpenes og medforfatterne er her på linje med flere andre som har kritisert det som ofte kalles «mistankens hermeneutikk», altså en analyse som mistenker personen bak et uttrykk for å ha andre intensjoner for uttrykket enn det som kommer eksplisitt fram (Moi, 2019).

Riktignok er det viktig og interessant å studere det som sies eksplisitt, men dersom vi begrenser oss til *bare* dette, går vi glipp av viktige deler av menneskenes sosiale liv. Jamfør det jeg skrev innledningsvis om betydningen av alt vi gjør som sitter i kroppen, som vi gjør uten å tenke oss om, kan vi ikke nøye oss med å bare diskutere de argumentene som sies eksplisitt. Da Bourdieu utviklet sin teori, som nettopp legger mye vekt på slik ikke språkliggjort praktisk bevissthet, gjorde han det blant annet i opposisjon til den sosiologiske retningen symbolsk interaksjonisme (Blumer, 1986; Goffman, 1956, 1959). Bourdieu mente at disse sosiologene hadde en for intellektualistisk forståelse av hvordan mennesker levde sine liv og fattet sine valg, at de gikk ut fra at folk hadde språkliggjorte forestillinger om handlingsalternativer som de kunne velge mellom. For å forstå menneskelig samhandling og maktrelasjoner mente han at samfunnsforskere må undersøke betydningen av praktisk bevissthet, det rutiniserte, det tatt-for-gitte og ikke språkliggjorte (Bourdieu, 1980). Uten nødvendigvis å være enig i hele det teoretiske rammeverket til Bourdieu, er det likevel lett å være enig i at mye av menneskelig handling og samhandling ikke er satt ord på, og at dette også er viktig for oss samfunnsforskere å forsøke å forstå noe av (Lizardo, 2021).

Samtidig har Skarpenes, Sakslind og Hestholm et godt poeng når de påpeker at det å tolke noe annet ut av intervjuutsagn enn det som sies eksplisitt, er problematisk. Dersom vi har et forskningsdesign som bare (eller i all hovedsak) baserer seg på intervjuer, hvordan kan vi vite at vi ikke bare tolker inn det vi ønsker å finne, det som ville bekrefte de analysene eller teoriene vi selv har en forkjærlighet for? Dette er en helt

reell metodeutfordring. Hvis vi ikke gir empirien muligheten til å motsi våre antakelser, er det ikke vitenskap vi driver med; og det er ikke noe spennende, da har vi jo ikke muligheten til å oppdage noe nytt. Samtidig er det et etisk problem å begrense seg til bare å studere det som sies eksplisitt. Det ville være en vitenskapelig abdisering, å si at alt det ved menneskenes liv som ikke sies eksplisitt, skal vi bare la være i fred. Det er gode grunner til å tro at det er nettopp de maktrelasjonene som ikke er eksplisitte, også er svært virkningsfulle. Disse må også settes under lupen. Spørsmålet er hvordan vi kan gjøre det på en god måte, og med hvilke metodiske verktøy.

Som jeg skrev innledningsvis, bør nok samfunnsforskere variere og kombinere metodeverktøy mer enn de gjør, og benytte seg av observasjon oftere enn de gjør. Samtidig er det mange situasjoner hvor observasjon ikke er mulig – på grunn av problemer med tilgang knyttet til personvern, hensyn til svake grupper eller hemmelighetsstemplet materiale i forvaltning eller næringsliv. Oppdragsforskningens tidsrammer og forventninger kan også være til hinder for å gjennomføre gode etnografiske studier (se Tellmanns kapittel i denne boka). Noen ganger kan også behovet for å studere bestemte aktører i mange ulike settinger gjøre intervjuer mer egnet enn etnografi, som er mer stedbundet enn fortellingene man kan få gjennom intervju (Vassenden & Mangset, 2022).

Men ut over at det kan være praktiske og andre grunner til at samfunnsforskere ofte tyr til intervjuer, er jeg kritisk til den forståelsen som både Skarpenes og kolleger og Jerolmack og Khan bygger opp under, nemlig ideen om at diskursdata og praksisdata er to dikotome størrelser som står i et slags motsetningsforhold til hverandre og som er gjensidig ekskluderende.

Diskurs og praksis: dikotome størrelser – eller mer meningsfullt med et kontinuum?

Spørsmålet om forholdet mellom verbale data og observasjonsdata, og forholdet mellom data om holdninger og data om handlinger, er en gammel diskusjon i samfunnsvitenskapen. Både i sosiologien og i antropologien kommer dette opp med jevne mellomrom (se f.eks. Eivind Grip Fjærs diskusjon av Jerolmack og Khans kritikk fra 2018). Selv om mange

antropologer ofte kommer med sterke forsvar for etnografi og observasjon, så har jo nettopp antropologiens tradisjon med feltarbeid som vanligvis kombinerer observasjon og feltsamtaler (og en rekke andre datainnsamlingsteknikker) gitt flere interessante metodedeletter om forholdet mellom det språklige og det observerbare. Det er all grunn til å tro at også Bourdieus antropologiske skoloring og feltarbeid i Kabylia (Bourdieu, 2018) har hatt stor betydning for hans fokus på praksis og praktisk bevissthet og sosialt betingete begrepskonstruksjon.

En klassiker i antropologisk metode- og teoridiskusjon er Holy og Stuchliks bok *Actions, Norms and Representations* fra 1983. I forhold til det som kan framstå som de tidlige nevnte sosiologenes argumentasjon for at man må fokusere på *enten* diskurs *eller* praksis, argumenterer Holy og Stuchlik, i tråd med den antropologiske feltarbeidstradisjonen for betydningen av å kombinere ulike typer data om altså handlinger, normer og representasjon. For å forstå sosial samhandling trenger vi data om begge deler og en bevissthet om hva som er hva. Dette kan virke selvfølgelig for mange, men gitt diskusjonene jeg nettopp har vist til, og de praktiske utfordringene feltarbeid av den klassiske antropologiske typen møter i dagens forskningspolitiske landskap, kan det være på sin plass å trekke fram denne grunnleggende innsikten: Både data om praktiske handlinger og diskursdata om normer og representasjoner er verdifulle, og man ofte trenger begge deler.

Samtidig opererer også Holy og Stuchlik med en todeling: De snakker om at det er to ulike *domener* for data, det som er verbalt på den ene siden, og det som er observerbart på den andre. Det verbale, eller diskursdataene som jeg har kalt det i dette kapitlet, gir informasjon om holdninger, normer og meningsskapende fortellinger. Observasjon gir data om det folk gjør, om handlinger. Ut fra en slik metodologisk forståelse skulle man altså tenke at hvis man ikke kan gjennomføre et feltarbeid, og bare har anledning til å gjøre intervjuer, vil man bare kunne få data om normer og representasjoner.

Den norske antropologen Ingjerd Hoëm (2001) går i artikkelen «Jeg kan ikke få sagt hvor mye du betyr for meg» tilbake i antropologiens faghistorie og bruker det som utgangspunkt for å diskutere språk i antropologien. Hun diskuterer også forholdet mellom språk og praksis. I og med at antropologien har en sterk tradisjon for å reise til fjerntliggende strøk hvor menneskene snakker et språk som er ukjent for forskeren før hen kommer dit, og at feltarbeidsidealet har handlet om å leve i en slik kultur over tid for å

forsøke å forstå og analysere den, har det å lære språk vært en sentral del av faget. Det har vært sterke bånd mellom antropologien og en humanistisk og delvis lingvistisk tradisjon. Med blant annet Fredrik Barth, hvis store innvirkning på antropologifaget på ingen måte begrenset seg til Norge, ble disse faglige båndene til humaniora og lingvistikk svakere. Faget ble definert mer som samfunnsvitenskap. Dermed ble også bevisstheten om språk, og måten språk og praksis inngår i hverandre, svekket, argumenterer Hoëm.

Dette er et poeng hos Hoëm som er sentralt for diskusjonen i dette kapittelet: Hun argumenterer for at språk og praksis må forstås i sammenheng, og for at språket må sees som både konstituert av og konstituerende for praksis. Man kan ha noen innarbeidete måter å gjøre ting på, praktiser som sitter i kroppen, og en rekke utsagn om dette har bare mening om det sees i lys av disse praksisene. Hun viser til sentrale figurer i antropologisk faghistorie som mener at det har vært for mye fokus på språk i antropologien, og som er opptatt av hvordan mening (og trolig også normer og representasjoner) bør forstås mer som bare knyttet til praksis heller enn til språk (Bloch, 1991). Hoëm insisterer, slik jeg forstår henne, mer på betydningen av den tette *koblingen* mellom språket – begrepene og uttrykkene vi bruker – og våre daglige praktiser. Dette er jo også Wittgensteins (1953/2010) forståelse av språk som meningsløst om det ikke sees i sammenheng med hverdagslig praksis.

Også språkfilosofen John Austin og hans fokus på språkhandlinger (*speech acts*) og språket som performativt er av betydning her: Når man for eksempel sier ting som «Herved erklærer jeg dere til rette ektefolk å være», eller «Jeg lover å komme på besøk i påsken», er dette *handlinger* (Austin, 1975). Språket er fullt av funksjoner som gjør det vanskelig å trekke noe klart skille mellom språk og handling.

Det er heller ikke bare slike eksplisitt performative setninger som kan regnes som handlinger, også mer ordinære samtaler kan forstås som en form for praksis. Gjennom samtaler – om været, om fotball, om barn – uttrykker man interesse, respekt, velvilje eller irritasjon, man knytter bånd eller markerer avstand. Man gjør mye med samtaler som går ut over akkurat temaet for samtalen og den bokstavelige meningen i setningene som sies. Samtidig er meningen, forestillingene og normene som uttrykkes gjennom det verbale, nettopp meningsfull fordi den knyttes til noen spesifikke praktiser i en spesifikk kontekst.

Poenget her er ikke å gå inn i noen intrikat språkfilosofisk diskusjon, men å tenke over hva slags konsekvenser en slik forståelse av språket har

for forståelsen av forholdet mellom diskursdata og praksisdata, og for forståelsen av hva slags data man kan få av intervjuer. Hoëm bruker denne språkforståelsen som et utgangspunkt for å peke på verdien av feltarbeid hvor man både observerer praksiser og har feltsamtaler og kan analysere disse i forhold til hverandre; ikke som dikotome størrelser eller to ulike domener slik Holy og Stuchlik ville definert det, ikke som fullstendig atskilte typer data som gir kunnskap om ulike ting som kan komplettere hverandre, men som data som bør analyseres i forhold til hverandre for å gi mening.

Det kan framstå som selvfølgelig når man sier det slik, at språk og praksis er knyttet sammen og gir mening når de sees i sammenheng. Samtidig er det et ganske sentralt poeng – som står i kontrast til både Jerolmack og Khans argumentasjon for at forskerne bør konsentrere seg om observasjon av praksis og at praksis er mer sant enn diskurs, og til de som mener at man bør begrense seg til det som sies verbalt og helt eksplisitt.

Det er med utgangspunkt i en slik forståelse av diskurs og praksis som ikke skarpt atskilte elementer at jeg her vil diskutere spørsmålet om hvorvidt, de gangene vi *ikke* har anledning til å gjøre feltarbeid, eller vi av andre grunner finner det mer nærliggende å intervjuer, vi da kan få tak i data om praksis gjennom intervjuer? Vi som bruker intervjuer som metode, kan med fordel bli mer bevisste på forholdet mellom hva slags kunnskap om diskurs og praksis, eller om handlinger, representasjoner og normer, intervjuer kan gi.

Praktiske råd om hvordan få tak i intervjudata om praksis

Som sagt er jeg helt enig med Jerolmack og Khan i at vi samfunnsforskere oftere bør prøve å gjøre observasjonsstudier, og jeg er enig med Hoëm i at når vi har muligheten til å kombinere observasjon med feltsamtaler eller intervjuer, vil det være en svært verdifull kilde til kunnskap om både handling, normer og forestillinger. Samtidig er det altså mange sammenhenger hvor vi ikke har anledning til det, og hvor intervju er den eneste eller den mest nærliggende metodiske løsningen. Kan vi likevel bruke intervjuer til dels å få tak i kunnskap om praksis? Kan vi også bruke dem til å få tak i data om det som kanskje er taus kunnskap og tatt for gitt, eller få tak i fortellinger og normer som er retningsgivende for praksis, men som ikke oppfattes som det mest sosialt akseptable?

De siste tjue årene har jeg jobbet med flere i hovedsak intervjubaserte studier av profesjonelle praksiser og av hvordan kunnskap legitimerer makt i byråkratiet, academia og næringslivet. I disse studiene er det ofte en utfordring at de jeg intervjuer, har noen etablerte fortellinger om hva de gjør og om slags kunnskap som verdsettes, og dersom jeg bare spurte dem direkte om hvilken kompetanse som teller, er det vanskelig å være sikker på at det er det som teller i praksis. Jeg har hatt det problemet Jerolmack og Khan beskriver, at de jeg har intervjuet virker som de har veldig lyst til å framstå på en bestemt måte, og det er vanskelig å vite om de forestillingene og normene de beskriver i intervjuene, er de forestillingene og normene som styrer deres hverdagslige profesjonelle praksis. Jeg har også hatt lyst til å vite mer om hva deres profesjonelle praksis går ut på, hva slags kunnskap som er taus og tatt for gitt. Observasjon av hverdagsarbeidet har ikke vært en mulighet, blant annet fordi de toppbyråkratene jeg har forsket på, holder på med saker som er unntatt offentligheten. I tillegg har mye av det arbeidet jeg ville studere, vært vanskelig å observere. For eksempel foregår en historikers arbeid for det meste inne i personens hode, mye er rett og slett ikke observerbart.

For å likevel få tak i data om disse tingene har jeg benyttet meg av en del metodiske verktøy som kan være nyttige også for andre. For mange kan det være at dette er verktøy eller tilnærminger de allerede bruker, men kanskje ikke like bevisst. Blant de verktøyene jeg har brukt, er deskriptive og indirekte spørsmål, komparasjon, og oppsøking av forskerposisjoner og situasjoner som kan lede til språkliggjøring av det ikke (ennå) språkliggjorte.

Deskriptive spørsmål som verktøy for å nærme seg praksis

Det første virkemiddelet som jeg bruker mye, er at jeg stiller deskriptive spørsmål (Spradley, 2016), altså spørsmål som ber informantene beskrive sin egen hverdagspraksis eller beskrive en konkret situasjon. For eksempel, når jeg har lurt på hva slags kompetanse som verdsettes ved ansettelser og forfremmelser i toppbyråkratiet i norsk, fransk og britisk sentralforvaltning, eller hvordan byråkratene definerer sin egen rolle, har jeg på den ene siden spurt om dette direkte (Hva må man kunne for å bli ansatt i en lederstilling i denne seksjonen? Hva er din viktigste oppgave?) (Mangset, 2018; Mangset & Asdal, 2019). Disse spørsmålene gir data om hva slags fortelling disse informantene ønsker å videreformidle om deres kompetanse

og rolle, altså hva de mener det er viktig at jeg, kanskje som en representant for allmenheten, tenker om dem. På det direkte spørsmålet om hvilken kompetanse som teller, har byråkratene som regel svart at det er spiss fagkompetanse innenfor eksempel økonomi eller jus. De vil gjerne framstå som fagmennesker som godt kunne ha blitt forskere, og de vil at den norske forvaltningen skal gjenkjennes for sin faglige styrke. Dette er data om etablerte diskurser, data som av type ligner det Skarpenes og medforfattere fikk i sine intervjuer.

I en annen fase av intervjuet ber jeg informantene beskrive sine arbeidsoppgaver (Kan du beskrive arbeidsdagen din i går, hva begynte du med da du kom på jobb og hvilke oppgaver gjorde du utover dagen?). Da beskriver de noe litt annet enn det de snakket om på de direkte spørsmålene om kompetanse. De beskriver en arbeidshverdag hvor de sitter og skriver notater til politisk ledelse, og hvor de retter slike byråkratiske notater for sine underordnede. Når de beskriver disse praksisene, kommer det slett ikke opp beskrivelser av bruk av avansert fagkompetanse, derimot snakker de mye om valg av begreper og adjektiv, om betydningen av å skrive konsist, klart og tydelig og være god på kommaregler. Det handler om å være god på å uttrykke seg, god på tekst, og å kunne gi et dokument til politisk ledelse som kan leses fort og som gir et godt grunnlag for å fatte en beslutning (Mangset & Asdal, 2019). Når de ikke er seg så bevisst at de skal drive med selvpresentasjon, men er bedt om å beskrive en konkret arbeidsdag, er det vanskeligere å holde seg til å en etablert selvpresentasjon.

På spørsmålene om hvordan de definerte sin rolle som byråkrater fikk jeg samme type diskrepans mellom svarene på dette direkte spørsmålet, og den byråkratrollen som trådte fram i beskrivelsen av konkrete arbeidsoppgaver. På direkte spørsmål svarte de typisk ting som dette:

Da jeg begynte [i Finansdepartementet], det var rundt slutten av finanskrisen, og det var fortsatt krisemodus her, og ting skjedde veldig fort. Man hadde ikke tid til byråkrati [...] Jeg vil ikke være en byråkrat, jeg vil ikke lære å operere i et byråkrati, jeg vil bare bli god på å *få ting gjort*. (Storbritannia, Finansdepartementet)

Denne personen hadde like før i intervjuet snakket om at han ønsket å gjøre en karriere i byråkratiet og trivdes med å jobbe der. Når han samtidig sier at han ikke vil være en byråkrat, tolker jeg det som at det handler om at han kjenner til allmennhetens forestillinger om byråkrati som langsom og rutinepreget papirflytting, og at han implisitt argumenter mot et slikt bilde

av seg selv. Flere av byråkratene var opptatt av å framstille seg selv som noe som står i kontrast til en slik tradisjonell forestilling om byråkrater:

[Å være en god byråkrat handler om å være] i stand til å nå et resultat som gjenspeiler de politiske prioriteringene. Og dette handler veldig mye om å ha en kunnskap, en forståelse, av hvordan du *får ting til å skje*. Det er vanskelig å sette fingeren på, men jeg tenker det er det viktigste kriteriet for å være en god byråkrat, å forstå *hvordan du får ting til å skje*. (Storbritannia, Finansdepartementet)

Så ... folk som tror at vi sitter bare og flytter papir fra den ene siden av skrivebordet til den andre, de skjønner det bare ikke. Fordi alt forandrer seg jo hele tida! Ingen ting er likt, på en måte [...] jeg synes jeg gjør noe nytt hele tida. Det skjer noe hele tida! (Norge, Kulturdepartementet)

Dette analyserer jeg som data om hvordan disse informantene ønsker å bli forstått av allmennheten (Mangset, 2018). I denne delen av intervjuet tenker jeg at informantene snakker med et bestemt publikum i tankene (Vassenden & Mangset, 2022), en bredere allmenhet, og at jeg som intervjuer representerer den allmennheten.

Når jeg derimot ber dem beskrive det daglige arbeidet på en konkret arbeidsdag, er det et annet bilde som kommer fram, litt mindre preget av fart og spenning, litt nærmere en tradisjonell forståelse av hva en byråkrat gjør:

Det jeg gjør, er [...] å signere alle utgående brev. Det er kvalitetssikring [...] all post som kommer inn til enheten, kommer via meg, så jeg fordeler den posten. Og når det kommer til oppgaver pleier jeg å [...] snakke med vedkommende som skal ta saken i starten.

Og så kvalitetssikrer jeg når det kommer tilbake til meg igjen, tar språkkorrektur, og sjekker om det er fornuftig det som står der. Om det er riktig. Om det er sånn som vi ble enige om at det skulle være.

Det er alltid bra å ha et annet ... et blikk nummer to på en sak. Det er en sånn byråkratisk dyd, ikke sant? Dobbeltarbeid. Totrinns saksarbeid skal det liksom være, da. Så det tror jeg på. Det tror jeg er fornuftig. (Norge, Kulturdepartementet)

Dette sitatet er fra en leder på akkurat samme nivå og i samme stillings-type som de over, og svært mange av informantene kom med uttalelser på ulike tidspunkt i intervjuet som viste en slik motsetning: På den ene siden

søkte de å framstå som et menneske som hadde et yrke fullt av action og spenning og innvirkning på sentrale politiske spørsmål. På den andre siden beskrev de en praksis som tydet på at de utøvet et profesjonelt arbeid ganske i tråd med en helt tradisjonell forestilling av en byråkrat som er drevet av idealer om prosedyrer, likebehandling, kvalitetssikring, rettsikkerhet og lignende (Mangset, 2018). Denne type motsetninger, ting som kan se ut som indre inkonsistenser, finner nok mange i sine intervjuer. Spørsmålet er hvordan man skal forholde seg til dem. Jeg mener at det ikke er et spørsmål om å finne ut av hvilken del av intervjuet som er riktig og hvilken som er feil. Det er heller om å gjøre å finne ut av hva hver av de ulike delene av intervjuet sier noe om. Mennesker er inkonsistente, det er ikke oppsiktvekkende. Men de er gjerne ikke inkonsistente på en helt tilfeldig måte. Forståelsen av forholdet mellom diskursdata og praksisdata kan hjelpe oss med å forstå slike motsetninger eller inkonsistenser – selv om det noen ganger kan handle om helt andre ting.

Det er to ting jeg gjerne vil holde fast ved at man kan få fram ved hjelp av slike deskriptive spørsmål: For det første mener jeg at i stedet for å tenke at diskursdata og praksisdata er to dikotome størrelser, at man kan få tak i *enten* det ene eller det andre, mener jeg at det er fruktbart å tenke på det som et kontinuum hvor ulike data kan nærme seg praksis eller diskurs i større eller mindre grad. Gjennom slike indirekte, deskriptive spørsmål mener jeg at det er større sannsynlighet for å få tak i data som står nærmere praksisnivået enn ved direkte spørsmål (se også Lareau, 2021; Weiss, 1995). For å unngå å få rene diskursdata med fokus på forskjønnende selvpresentasjoner (*social desirability bias*) mener jeg deskriptive spørsmål er nyttige.

For det andre gir ikke slike spørsmål bare data om praksis, men som regel kommer det også opp forestillinger, normer og verdier indirekte som del av beskrivelsene. Selv om man bare ber om beskrivelser av praksis, av handlinger, kommer det som regel opp fortellinger om forestillinger, normer og idealer også. I sitatet over, hvor en byråkrat beskrev arbeidet med kvalitetssikring av notater, kom det tydelig fram tradisjonelle byråkratiske idealer om betydningen av prosedyrer, kvalitetssikring og rettsikkerhet (Weber, 1921/1992). Jeg mener at de fortellingene hvor informantene fortalte om betydningen av å få ting til å skje, handlet om at de forholdt seg til et bredere allment ideal om å være et handlingsmenneske, og var del av en bevisst selvpresentasjon til meg som representant for allmennheten, mens de idealene som indirekte kom fram da de beskrev praksisene, i større grad er profesjonsidealene som virker inn på deres daglige arbeid, profesjonelle

normer som er tettere påkoblet praksis, og som de er mer opptatt av å formidle at de er opptatt av til sine kolleger (Mangset, 2018). Informanten kan synes å ha ulike imaginære publikum i tankene i ulike deler av intervjuet, avhengig av hva slags spørsmål som stilles (Vassenden & Mangset, 2022).

Det metodisk sentrale her er at ved hjelp av deskriptive spørsmål kan man få tak i data som står nærmere praksis, det vil si fortellinger om praksis som korresponderer mer med reell praksis enn det man hadde fått om man hadde stilt spørsmålene på en annen måte. Dette er lettere å få en god forståelse av om man tenker på diskursdata og praksisdata ikke som to gjensidig utelukkende størrelser, men som et kontinuum hvor man kan nærme seg det ene eller det andre mer eller mindre. Og i tillegg kan slike deskriptive spørsmål gi data om forestillinger og normer på ulike nivåer, hvor noen har større innvirkning på praksis enn andre. Dette er altså en forståelse av hva slags data man kan få gjennom intervjuer som står i motsetning til Jerolmack og Khans forståelse, men også til Holy og Stulchniks forståelse av data som inndelt i to avgrensede domener.

Innta en posisjon som «legitim ignorant» for å gripe taus kunnskap

Bruken av deskriptive spørsmål kan fungere som et verktøy for å begrense problemet som Jerolmack og Khan skriver om med *social desirability bias*, men det er også et verktøy for å få tak i taus kunnskap og tatt-for-gitt-heter. Om man ber folk beskrive konkrete hendelser, arbeidsdager, situasjoner eller lignende i detalj, og gir dem klare instruksjoner om å beskrive detaljer selv om det kan virke selvfølgelig, har man mulighet til å få tak i mye interessant informasjon som ellers kan tas for gitt fordi informanten – eller forskeren – tror at man allerede vet, at det er uinteressant. Samtidig kan det være utfordrende å få en informant til å gi slike detaljerte beskrivelser. Et verktøy jeg har brukt mye for å få til dette, er å innta posisjonen som «legitim ignorant». Det handler om å gi informanten en grunn til å beskrive ting som hen ellers ville sett på som unødvendig å nevne. Dette kan gjøres på flere måter. Jeg har gjort mange internasjonale sammenlignende studier, og det gir gode muligheter til å be om slike forklaringer: «Jeg kommer fra Norge, jeg kjenner ikke engelsk arbeidsliv så godt, kan du forklare meg steg for steg hvordan dere gjør dette?» Men vi har jo ikke alltid mulighet til å gjøre internasjonale komparasjoner. Da vil jeg også anbefale komparasjoner langs andre dimensjoner: mellom profesjoner eller mellom institusjoner.

Noe som tas som en selvfølge blant sykepleiere, tas ikke som en selvfølge blant lærere. Noe som tas som en selvfølge blant leger på ett sykehus, tas kanskje ikke som en selvfølge for leger på et annet sykehus. Hvis man som forsker sier at «Jeg har jo nå blitt kjent med et annet sykehus, og kjenner til rutinene der, men det gjøres kanskje annerledes hos dere, kan du beskrive det for meg?», så har man en legitim ignorant posisjon. Det kan av og til være vanskelig fordi man har mye til felles med dem man forsker på, men min erfaring er at det går an å lete fram noen aspekter hvor det er klare forskjeller, og legge vekt på det: «Jeg er jo forsker, jeg lever i et elfenbenstårn, vi vet jo lite om den virkelige verden, kan du som er byråkrat fortelle meg hvordan dere gjør ting her?» Man kan også tenke seg posisjoner av typen «Selv om jeg har jobbet som sykepleier lenge, så skjer det jo endringer hele tida, det har sikkert skjedd mye siden jeg jobbet profesjonelt selv, kan du beskrive hvordan dere jobber nå?».

Kritiske situasjoner gir anledning til å språkliggjøre taus kunnskap

Et siste verktøy jeg vil nevne som jeg har opplevd som nyttig for å få tak i taus kunnskap, tatt-for-gitt-heter og både praksis og forestillinger, holdninger og normer som ikke er lette å observere, er å bruke noen spesifikke *kritiske situasjoner* hvor informantene inviteres til å språkliggjøre slike ting. I en studie jeg gjorde av historiefaget, ville jeg undersøke hvordan professorer i historie ved norske, franske og britiske universiteter definerte faget sitt (Mangset, 2009). I motsetning til en del naturvitenskapelige fag som oftere er studert i antropologiske og sosiologiske studier av vitenskap, hvor forskere jobber på laboratorier og snakker med hverandre i grupper på en måte som lar seg observere, byr historikere på en del utfordringer. De jobber ofte alene, ved å sitte og lese, tenke og skrive på kontoret sitt. Det er vanskelig å gripe deres faglige idealer ved observasjon. Siden de ofte jobber alene, er de ikke alltid så vant til å snakke eksplisitt om sine faglige idealer heller. Jeg valgte å studere hvordan de definerte de faglige idealene i undervisningen gjennom hva de var opptatt av å lære bort til sine masterstudenter. Faglige idealer kan ofte være taus kunnskap, men i undervisningen skal jo professorene forsøke å formidle disse idealene til studentene, og det tvinger dem til å sette ord på dem. Den språkliggjøringen de gjorde for undervisningsformål, benyttet jeg meg av som et metodisk verktøy.

Videre studerte jeg historiefaget på et tidspunkt hvor det nettopp var gjennomført eller det var i ferd med å gjennomføres reformer av undervisningsopplegget. Disse reformene (som Kvalitetsreformen i Norge og LMD-reformen i Frankrike) var politisk initiert, og de møtte mye motstand blant historikerne. I møte med disse reformene, som historikerne opplevde at utfordret deres faglige idealer, ble de tvunget til å formulere hva slags idealer de mente var under angrep, og hva som var viktig med disse idealene. Disse reformene var altså ikke selve forskningsobjektet for meg, de fungerte i stedet som et metodisk verktøy som gjorde det mulig for meg å få tak i ellers ikke språkliggjorte praksiser og idealer. De fungerte som en *kritisk situasjon* som tvang fram språkliggjøring av taus kunnskap for historikerne, og jeg kunne bruke dette metodisk.

Dette setter fingeren på et viktig poeng: På tross av at jeg innledningsvis snakket mye om betydningen av det ikke språkliggjorte, så er det også viktig at mye av dette *kan språkliggjøres* dersom man ber om det, eller ved hjelp av spesifikke virkemidler.

Konklusjon

I dette kapittelet har jeg forsøkt, gjennom ulike innganger og eksempler, å diskutere forholdet mellom diskursdata og praksisdata og å si noe om hva slags data intervjuer kan gi oss. Det er reelle utfordringer at noen måter å intervjuer på bare gir tilgang til de fortellingene informantene ønsker å gi om seg selv, og at disse kan være langt fra praksis. Det er også en reell utfordring at mye av menneskenes liv er kroppsliggjorte praksiser, ting vi gjør uten å være oss det bevisst og uten at vi har satt ord på det, og at dette er ting det er vanskelig å gripe gjennom intervjuer. Det kan også være vanskelig med andre metoder. Ikke minst kan slik taus, praktisk kunnskap være vanskelig å gripe når vi selv, av ulike grunner, befinner oss tett på de som vi forsker på. Utgangspunktet i dette kapittelet har vært at jeg mener at vi som samfunnsforskere ikke kan begrense oss til de eksplisitte diskursene. Det er sentrale sider ved menneskelig aktivitet som vi bare kan få tak i gjennom å studere praksis. Praksis og diskurs er tettere koblet sammen enn en del metodelitteratur hevder. Det er en kombinert epistemologisk og etisk nøtt at vi står i fare for å unngå å kaste lys over vesentlige maktrelasjoner dersom vi begrenser oss til å studere det som kan sies, det diskursive, samtidig som vi står i fare for å tre våre egne forforståelser ned over dataene dersom vi på tynt grunnlag gjør for mange antakelser om det usagte.

I møte med denne nøtten mener jeg at det finnes noen verktøy man kan bruke i intervjuer, altså noen måter å intervjuer på, som gjør at intervjuer kan gi data om praksis, om det som er tatt for gitt, og om forestillinger og normer som står nærmere praksis enn det man ofte får dersom man ureflektert om disse tingene setter i gang med intervjuer. Avslutningsvis har jeg gitt noen eksempler på metodiske verktøy, som deskriptive spørsmål, forskerposisjonen som legitim ignorant, og kritiske situasjoner, som man kan bruke for å få tak i slike data gjennom intervjuer.

Forfatterbiografi

Marte Mangset er førsteamanuensis ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo og førsteamanuensis II ved Senter for profesjonsforskning (SPS) ved OsloMet – storbyuniversitetet. Mangset forsker på forholdet mellom kunnskap og makt, og hun har skrevet mye om eliter. Hun har gjennomført internasjonale komparasjoner av kompetanse blant toppbyråkrater og av hvordan en akademisk disiplin blir definert. Hun har også studert evalueringspraksiser i Forskningsrådet og i vitenskapelige ansettelse, samt ytringsfrihet blant akademikere. Gjennom en periode som ansatt ved Institutt for samfunnsforskning og som styreleder ved Telemarksforskning har hun også hatt tett kontakt med og utført oppdragsforskning. Mangset har over en lengre periode, ansatt ved SPS og sammen med Leseth, ledet arbeidet med Kvalitativt metodeforum på SPS. Hun har også undervist mye i kvalitativ metode, og sammen med Anders Vassenden har hun publisert artikkelen «Social encounters and the worlds beyond: Putting situationalism to work for qualitative interviews» i tidskriftet *Sociological Research and Methods* (2022).

Referanser

- Andersen, G. & Mangset, M. (2012). Er forestillingen om det egalitære Norge resultatet av en målefeil? – Om falske og ekte motsetninger mellom sosiologiske analyser av klasse og kultur. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 53(2), 158–188. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2012-02-02>
- Austin, J. L. (1975). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Bloch, M. (1991). Language, anthropology and cognitive science. *Man*, 26(2) 183–198. <https://doi.org/10.2307/2803828>
- Blumer, H. (1986). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. University of California Press.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (1999). The sociology of critical capacity. *European Journal of Social Theory*, 2(3), 359–377. <https://doi.org/10.1177/136843199002003010>

- Boltanski, L. & Thévenot, L. (2006). *On justification. Economies of worth*. Princeton University Press.
- Bourdieu, P. (1980). *Le sens pratique*. Minuit.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (2018). *Esquisse d'une théorie de la pratique. Précédé de trois études d'ethnologie kabyle*. Média Diffusion.
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. Scribner's.
- Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis. I M. Handford & J. P. Gee (Red.), *The Routledge handbook of discourse analysis* (s. 9–20). Routledge.
- Fjær, E. G. (2018). Til forsvar for kvalitative intervju. *Dansk sociologi*, 29(3), 27–43.
- Goffman, E. (1956). Embarrassment and social organization. *American Journal of Sociology*, 62(3), 264–271.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday Anchor.
- Grimm, P. (2010). Social desirability bias. I J. Sheth & N. Malhotra (Red.), *Wiley international encyclopedia of marketing*. <https://doi.org/10.1002/9781444316568.wiem02057>
- Gross, S. J. & Niman, C. M. (1975). Attitude behavior consistency: A review. *The Public Opinion Quarterly*, 39(3), 358–368.
- Hoëm, I. (2001). Jeg kan ikke få sagt hvor mye du betyr for meg. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 12(1–2), 51–59.
- Holý, L. & Stuchlik, M. (1983). *Actions, norms and representations: Foundations of anthropological enquiry*. Cambridge University Press.
- Jarness, V. & Friedman, S. (2017). «I'm not a snob, but ...»: Class boundaries and the downplaying of difference. *Poetics*, 61, 14–25. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2016.11.001>
- Jerolmack, C. & Khan, S. (2014). Talk is cheap: Ethnography and the attitudinal fallacy. *Sociological Methods & Research*, 43(2), 178–209. <https://doi.org/10.1177/0049124114523396>
- Lareau, A. (2021). *Listening to people: A practical guide to interviewing, participant observation, data analysis, and writing it all up*. University of Chicago Press.
- Lizardo, O. (2021). Habit and the explanation of action. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 51(3), 391–411. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12273>
- Mangset, M. (2009). *The discipline of historians: A comparative study of historians' constructions of the discipline of history in English, French and Norwegian universities* [Doktorgradsavhandling]. Paris, Institut d'études politiques.
- Mangset, M. (2015). What does it mean to be part of the elite? Comparing Norwegian, French and British top bureaucrats' understandings of the elite concept when applied to themselves. *Comparative Sociology*, 14(2), 274–299. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341343>
- Mangset, M. (2018). Anti-bureaucratic identities among top bureaucrats? Societal norms and professional practices among senior civil servants in Britain, France and Norway. *Bureaucracy and Society in Transition (Comparative Social Research)*, 33, 109–137. <https://doi.org/10.1108/S0195-631020180000033010>
- Mangset, M. & Asdal, K. (2019). Bureaucratic power in note-writing: Authoritative expertise within the state. *The British Journal of Sociology*, 70(2), 569–588. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12356>
- Moi, T. (2019). *Revolution of the ordinary: Literary studies after Wittgenstein, Austin, and Cavell*. University of Chicago Press.
- Sakslind, R., Skarpenes, O. & Hestholm, R. (2018). *Middelklassekulturen i Norge. En komparativ sosiologisk studie*. Scandinavian Academic Press.
- Skarpenes, O. (2007). Den «legitime kulturens» moralske forankring. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 48(4), 531–558. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2007-04-03>
- Skarpenes, O. & Sakslind, R. (2008). Kulturforskning og empirisk analyse. Svar til Skogen m.fl. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49(2), 265–273. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2008-02-08>

- Skogen, K., Stefansen, K., Krange, O. & Strandbu, Å. (2008). En pussig utlegning av middelklassens selvforståelse. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49(2), 259–264. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2008-02-07>
- Spradley, J. P. (2016). *The ethnographic interview*. Waveland Press.
- Vassenden, A. & Mangset, M. (2022). Social encounters and the worlds beyond: Putting situationalism to work for qualitative interviews. *Sociological Methods & Research*. <https://doi.org/10.1177/00491241221082609>
- Weber, M. (1992). *Economy and society*. University of California Press. (Opprinnelig utgitt 1921)
- Weiss, R. S. (1995). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. Simon & Schuster.
- Wittgenstein, L. (2010). *Philosophical investigations*. John Wiley & Sons. (Opprinnelig utgitt 1953)

KAPITTEL 4

Intervjuer på Teams og telefon: Hva slags data gir medierte intervjuer?

Lars E. F. Johannessen Senter for profesjonsforskning, OsloMet – storbyuniversitetet

Erik Børve Rasmussen Institutt for sosialfag, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: In discussions of qualitative interviewing, face-to-face interviews are often understood as the “gold standard” and other interview forms are evaluated against this. Researchers who use data from telephone and video interviews must routinely defend their choice of an “inferior” method and highlight (and lament) the shortcomings of their data. In this chapter, we argue that this type of thinking is based on methodological prejudice and that researchers who work qualitatively will benefit from a more nuanced view of the strengths and weaknesses of different interview methods. Based on extant literature and experiences from our own research, we discuss and problematize the idealization of face-to-face interviews as the “gold standard”, and shed light on some key practical and methodological dimensions that are of relevance to researchers who might consider using mediated forms of interviewing.

Keywords: communication technology, qualitative interviews, rapport, telephone interviews, video interviews

Innledning

Noen metoder har høyere prestisje enn andre. I diskusjoner om kvalitative intervjuer forstås ansikt-til-ansikt-intervjuer ofte som «gullstandarden», og andre intervjuformer vurderes opp mot denne (Oltmann, 2016). Forskere som bruker data fra telefon- og videointervjuer må derfor rutinemessig forsvare valget av en «dårligere» metode og belyse (og beklage) dataenes «mangler».

I dette kapittelet argumenterer vi for at denne typen tenkning er basert på metodologiske fordommer som bør problematiseres, og at forskere som jobber kvalitativt vil være tjent med et mer nyansert syn på ulike intervjumetoders styrker og svakheter. Det er langt viktigere å vurdere hva som er hensiktsmessig i ditt konkrete forskningsopplegg enn å være opptatt av hva slags metode som generelt gir best data. Ingen data er best *i seg selv* – det kommer alltid an på forskningsspørsmålet (Kalleberg et al., 2009). Kapittelet vil derfor belyse noen sentrale praktiske og metodologiske dimensjoner av relevans for forskere som vurderer å bruke medierte intervjuformer.

Drøftingen vil til dels basere seg på erfaringene våre med telefon- og videointervjuing i forskning på teknologibruk i norske skoler (Lars) og kommunale helsetjenester (Erik). I tillegg har vi saumfart den internasjonale faglitteraturen på ulike intervjuformer, som særlig er å finne i kvalitative metodetidsskrifter og i spredte bidrag på tvers av helse- og sosialforskningsfeltene. Selv er vi sosiologer, og både teoretisk og metodologisk identifiserer vi oss mest med et konstruksjonistisk syn på kunnskap (Berger & Luckmann, 1966; Bloor, 1976). Argumentene våre bærer til dels preg av dette, særlig i vektleggingen vår av hvordan ulike intervjuformer skaper ulike betingelser for *samhandling*, og følgelig også ulike betingelser for *kunnskapsproduksjon* (Holstein & Gubrium, 1995; Kvale & Brinkmann, 2014). Vi tror likevel at det meste av det vi skriver om har relevans nærmest uavhengig av leserens vitenskapsteoretiske ståsted.

I fortsettelsen vil vi bevisst bruke uttrykket «medierte intervjuer» framfor de mer utbredte begrepene «digitale metoder» og «digitale intervjuer».¹

1 Vi kunne også inkludert asynkrone intervjumetoder i diskusjonen vår (som epost- og chat-intervjuer), ettersom også disse har mange bruksområder (og *enda* lavere prestisje enn de synkrone formene vi drøfter her). Men en grundig diskusjon av både synkrone og asynkrone intervjumetoder ville gått langt utenfor rammene av et kort kapittel som dette. Vi henviser derfor interesserte lesere til øvrig litteratur om asynkron intervjuing (se f.eks. Käihkö, 2020; Lannutti, 2017). Plasshensyn gjør også at vi ikke behandler medierte fokusgrupper i dette kapittelet (men se Fox et al., 2007; Stewart & Shamdasani, 2017; Tuttas, 2015).

I dagens teknologilandskap kan både studenter og forskere være fristet til å spørre om det er noe poeng med telefonintervjuer når videointervjuer er et alternativ. Spørsmålet kan virke innlysende, fordi det er vanlig å tenke at «lyd + bilde = mer informasjon», og at «mer informasjon = bedre data» (se f.eks. Hanna, 2012, s. 239). Når vi så lett kan velge video, virker det derfor irrelevant å diskutere telefonintervjuer. Men denne typen aritmetikk er del av de metodologiske fordommene vi ønsker å problematisere. Framfor å kun tenke *mer og mindre informasjon*, må vi tenke på *hva slags informasjon* vi får, gjennom å tenke på hva slags interaksjon vi muliggjør ved bruk av ulike metoder og medier. Kanskje er det ikke bare manglende bilde som preger telefonintervjuet – kanskje er det også litt andre samtaler som foregår på telefon enn på video eller ansikt til ansikt? Det er nettopp det «tatt for gitte» i mye av metodetenkningen vår vi ønsker å problematisere i dette kapitlet.

Metodologiske fordommer

En fordom er en holdning forankret i ubegrunnede eller tatt-for-gitte forestillinger. Som oftest hører vi om fordommer mot innvandrere, skeive eller funksjonshemmede, men det går også an å ha fordommer mot bestemte metoder og forskningsopplegg – og det er nettopp disse vi kaller *metodologiske* fordommer (se også Montuschi, 2014, s. 140). Slike fordommer finnes det mange av. Det er for eksempel ikke uvanlig å høre påstander om at kvantitativ forskning er «mer vitenskapelig» enn kvalitativ forskning, eller at feltarbeid gir «bedre data» enn intervjuforskning.

I dette kapitlet fokuserer vi på fordommer mot bestemte *intervjuformer* i kvalitativ forskning, da særlig knyttet til ideen om ansikt-til-ansikt-intervjuing som en slags «gullstandard» for kvalitativ intervjuing (se f.eks. Novick, 2008; Oltmann, 2016). Som Oltmann (2016) påpeker er dette et utbredt syn i de fleste diskusjoner av intervjuforskning: «The vast majority of writing about interview research methods states that interviews *should* be conducted face-to-face or simply *assumes* that they will be done in this mode» (Oltmann, 2016, s. 1, vår kursivering). Dette synet impliserer at medierte intervjuformer per definisjon er annenrangs metodevalg. De forstås først og fremst som egnede hvis førstevalget er utelukket (Deakin & Wakefield, 2014, s. 604), og når de diskuteres, legges det mest vekt på i hvilken grad de kan *erstatte* ansikt-til-ansikt-intervjuer, og mindre på de medierte metodenes *egenart* og *egnethet* for det konkrete forskningsprosjektets formål (Oltmann, 2016, s. 2).

Som vi senere kommer tilbake til, er det til dels gode grunner til at ansikt-til-ansikt-intervjuing anses som en gullstandard. Slike intervjuer kan by på særlig informasjonsrike møter mellom forsker og informant, og dette kan skape særegent gode betingelser for åpen og oppslukende samhandling (Adams-Hutcheson & Longhurst, 2017). Når vi likevel omtaler gullstandard-tenkningen som en fordom, er det fordi den legger så *ensidig* vekt på ansikt-til-ansikt-samhandlingens fordeler. Med ansikt-til-ansikt-idealet som målestokk, blir man først og fremst opptatt av hva medierte intervjuformer *mangler* (fysisk/kroppslig tilstedeværelse), og følgelig også blind for deres mange muligheter og styrker. Resultatet blir ofte at vi velger den antatte «idealmetoden» framfor den metoden som faktisk vil være best egnet for våre formål.

Som kvalitative forskere må vi fri oss fra tanken om at noen data er bedre enn andre bare fordi de ble skapt ansikt til ansikt, og i stedet tenke på hva som er gode data *gitt våre formål* (Kalleberg et al., 2009; Lamont & Swidler, 2014). For å få til dette, trenger vi en nyansert diskusjon og vurdering av styrker, svakheter og særegenheter ved medierte intervjuformer. I fortsettelsen skal vi stille opp det vi – basert på egen forskererfaring og lesing av relevant faglitteratur – oppfatter som de mest sentrale analytiske dimensjonene for å tenke nyansert om forholdet mellom telefon-, video- og ansikt-til-ansikt-intervjuing. Vi begynner med å se på noen av de mest åpenbare fordelene ved medierte intervjuer – knyttet til at intervjuet kan gjennomføres uten at verken forsker eller informant må legge ut på reise – før vi går over til å drøfte noen mer omstridte og omdiskuterte metodologiske spørsmål om hva slags data man skaper, hva slags rom for samtale man oppnår, forskerens og informantenes individuelle forutsetninger og preferanser, og de medierte intervjuformenes etiske særegenheter.

Fordeler med å slippe reising

En implikasjon av «gullstandard»-metaforen er at ansikt-til-ansikt-intervjuer overgår medierte intervjuformer på alle områder. Ved nærmere ettersyn er det imidlertid klart at medierte intervjuer har noen særegne fordeler. Først og fremst handler dette om det åpenbare, nemlig at medierte intervjuer lar oss komme i kontakt med informantene våre *uten at vi trenger å forflytte oss fysisk*. Medierte intervjuer kan nemlig gjennomføres hvor enn vi måtte befinne oss – i kontrast til ansikt-til-ansikt-intervjuer, der

forskeren, informanten eller begge må legge ut på reise for å gjennomføre intervjuet.

Fordelene ved å slippe å reise handler til dels om *praktiske* forhold, som at vi sparer penger, tid og krefter. Det kan høres trivielt ut når vi snakker om forskningsmetode, men forskning foregår alltid innenfor en begrenset tids- og kostnadsramme. Sparer vi tid, penger og krefter på datainnsamlingen kan vi bruke det på andre ting, som grundigere analyse, mer lesing av foreliggende forskning, og mer systematisk tilbakeføring til feltet.

Bruken av medierte intervjuformer kan også radikalt utvide rammene for datainnsamlingen vår. Hvis man må reise dit informantene er for å snakke med dem, er det klart at datainnsamlingen må skje innenfor et relativt begrenset geografisk område. Med mindre forskeren svømmer i tid og penger kan ikke informantene befinne seg så altfor langt unna, eller i det minste ikke på så altfor mange forskjellige avsidesliggende steder. Derfor er det gjerne sånn at forskere i Oslo ofte forsker på det sentrale Østlandet, mens forskere i Tromsø forsker i Finnmark og Troms – ikke fordi det er dit forskningsspørsmålene tar dem, men fordi det er der de holder til. I mange tilfeller vil dette medføre unødvendige begrensninger i rekrutteringen, med mindre varierte data, mindre spenstige analyser og mindre overførbare konklusjoner som resultat. Det går med andre ord ut over kvaliteten på det enkelte forskningsarbeid. Ser vi det i et aggregert perspektiv kan det bidra til at forskningens bilde av samfunnet blir fordreid fordi viktige perspektiv og erfaringer ikke får satt sitt preg på analysene våre.

Med medierte intervjuer spiller det derimot liten rolle hvor informantene befinner seg, så lenge de har internett- eller telefondekning. Man står dermed friere til å forfølge bestemte rekrutteringsstrategier for å sikre at man får bestemte former variasjon og spredning i datasettet (se f.eks. Lo Iacono et al., 2016, s. 5). Dersom man for eksempel er opptatt av koordinering mellom statlige og kommunale helsetjenester, hvordan Nav jobber med aktivering, eller utfordringer med rekruttering og «gjennomtrekk» i det kommunale barnevernet, kan det fort være mye å hente på å rekruttere fra for eksempel store og små kommuner, fra områder med ulike arbeidsmarkeder eller ulik innvandrerandel, eller med ulik nærhet til sentrale kompetanse- og utdanningsinstitusjoner. Og det faktum at vi da kan snakke med folk fra hele landet – eller utlandet, for den saks skyld – kan vise seg å få stor betydning for forskningsresultatene våre.

Bruken av medierte intervjuformer kan også senke terskelen for deltakelse og øke sannsynligheten for at informanter vil stille opp i forskningen vår (Deakin & Wakefield, 2014). Dette vil være fordelaktig for de fleste rekrutteringsprosesser, men kan være særlig nyttig for å komme i snakk med visse grupper som vi ellers vil ha vanskelig for å nå. Vi tenker da på slike grupper som er travle eller «overbelastede», som for eksempel ledere og mellomledere med fullstappede jobbkalendere, eller aleneforsørgere og småbarnsfamilier i tidsklemma (se f.eks. Trier-Bieniek, 2012, s. 642). For disse kan muligheten til å ta intervjuet over telefon eller skjerm være avgjørende for om de takker ja til å bli intervjuet overhodet. Denne typen «lavterskel»-opplegg kan også være egnet for å komme i kontakt med informanter som kan føle at de «ikke har noe å bidra med» til studien din. Dette har vi sett eksempler på i egen forskning: Da Lars telefonintervjuet brukere av klasseromsroboten «AV1» i norske skoler, kom han i kontakt med mange informanter som ikke hadde fått brukt roboten så mye ennå, og som fortalte at de opprinnelig hadde kviet seg for å stille opp i forskningen fordi de følte at de ikke hadde noe interessant å melde. Dette viste seg som oftest å være feil, siden grunnene til at roboten var lite brukt var veldig viktige å få tak på (se Johannessen & Haldar, 2020). Hadde Lars kun gjort ansikt-til-ansikt-intervjuer, ville han trolig snakket med færre slike informanter, siden «skikkelige» intervjuer ville vært å gjøre en for «stor greie» ut av deres tilsynelatende «små» erfaringer. En enkel telefonsamtale kunne de derimot si ja til, da dette virket mer proporsjonalt til den verdien de følte de kunne tilføre prosjektet hans.

Medierte intervjuer kan også senke terskelen for å gjøre *oppfølgingsintervjuer*, nettopp fordi de praktiske kostnadene ved hvert intervju er lavere og informantene i mange tilfeller derfor vil ha lettere for å si ja. Det kan gjøre det lettere å få til et *longitudinelt* forskningsdesign, der man følger informantene sine over tid. I Lars sitt tilfelle lot det ham undersøke hvordan erfaringer med roboten endret seg fra tidlige bruksfaser, med høy nyhetsverdi, til senere bruk, der ting var blitt mer rutine – eller man hadde gitt opp å bruke roboten overhodet.

Den lave terskelen for oppfølgingsintervjuer gjør det også lettere å bedrive såkalt «teoretisk sampling», eller *teoridrevet rekruttering*, en særegen form for oppfølging der man pendler fram og tilbake mellom data-innsamling og analyse. Teoridrevet rekruttering er et sentralt prinsipp i *grounded theory* og tilsvarende tradisjoner for teoriutvikling, hvor poenget er at man til stadighet skal raffinere analysene sine ved å gå tilbake til

feltet igjen for å forfølge fruktbare spor og teste foreløpige konklusjoner (Charmaz, 2006).² Dette er svært tidkrevende å gjøre hvis man til stadighet skal oppsøke informantene fysisk, men i medierte former er det langt lettere å få til – noe som kan styrke kvaliteten på analysene våre betraktelig.

Å slippe reising er altså ikke bare et praktisk spørsmål om tid, penger og krefter – det kan ha store konsekvenser for *kvaliteten* på forskningen vår, ved at vi kan senke terskelen for rekruttering og datainnsamling og få tilgang på stemmer som vi kanskje ellers ikke ville fått tak på. Dette er allment anerkjent som de største styrkene ved medierte intervjuer.

Når det er sagt, vil noen kunne hevde at disse «styrkene» hviler på en urimelig forutsetning, nemlig at medierte intervjuer skal kunne gi like gode – eller tilnærmet like gode – betingelser for dataproduksjon som ansikt-til-ansikt-intervjuer. Dersom denne forutsetningen trekkes i tvil, vil de antatte styrkene være mindre overbevisende fordi informasjonen vi får tilgang på er dårligere enn i ansikt-til-ansikt-intervjuer. Det er ansikt-til-ansikt-intervjuet som er «gullstandarden», og gullstandarden vil alltid gi de beste dataene, ifølge denne typen innvending.

Som vi allerede har antydnet, er vi skeptiske til en slik *kategorisk* avfeining av medierte intervjuer. Selv om ansikt-til-ansikt-intervjuer har noen kvaliteter som vil være viktige eller avgjørende for mange typer av spørsmål og forskningsformål, er vårt poeng at vi trenger mer finmaskede vurderinger av ulike intervjuformers styrker og svakheter. I de neste delene skal vi presentere noen spørsmål og analytiske dimensjoner som kan hjelpe med slike vurderinger.

Hva slags informasjon får man (ikke)?

En av de vanligste innvendingene mot medierte intervjuer er at de byr på *mindre* informasjon og følgelig *dårligere* data enn ansikt-til-ansikt-intervjuer (se f.eks. Gillham, 2005; Rubin & Rubin, 1995). Ved første øyekast

2 Teoretisk sampling kan illustreres ved å se for oss at vi skal studere sykepleieres opplevelse av jobbstress i sykehus. Data fra de første intervjuene tyder på at sykepleiere på akuttmedisinske avdelinger opplever mer stress enn pleiere på andre avdelinger. Vi utvikler da en foreløpig teori om at stressnivå henger sammen med forhold ved avdelingen man jobber på. For å videreutvikle teorien gjør vi først mer intensive intervjuer av sykepleiere fra akuttmedisinske avdelinger, for å undersøke akkurat hva som trigger stresset deres (f.eks. faktorer som pasientforhold, skiftplaner eller arbeidsmengde). Vi ser også etter *unntak* fra mønstrene vi har observert, for eksempel om det er sykepleiere på disse avdelingene som ikke opplever mye stress, og hva dette eventuelt kan skyldes. Basert på disse funnene ønsker vi for eksempel å lære mer om avdelinger med lavere stressnivåer. På denne måten vil vi utvikle en mer robust og nyansert teori om sykepleieres jobbstress, som har god støtte i data og som tar høyde for langt mer finmaskede faktorer og sammenhenger enn de første intervjuene ga mulighet for.

gir dette intuitivt mening. På telefon kan man jo ikke se den man snakker med, og da får man unektelig *mindre* informasjon enn om man møtes ansikt til ansikt (man får lyd, men ikke bilde). Med video får man rett nok bilde, men allikevel mindre sanselig stimuli enn den full-kroppslige opplevelsen det er å være fysisk til stede med et annet menneske. Av den grunn er det lett å konkludere med at medierte intervjuer *per definisjon* gir annenrangs data.

Ser vi derimot til den metodologiske litteraturen på feltet, finner vi et mer nyansert bilde. På den ene siden finner vi, rett nok, støtte til intuisjonene vi nettopp nevnte. En rekke bidrag framhever for eksempel hvordan fraværet av ikke-verbal kommunikasjon i telefonintervjuer kan komplisere samhandlingen mellom forsker og informant (Holt, 2010; Irvine et al., 2013; Sweet, 2002; Vogl, 2013). For forskeren kan det da bli krevende å uttrykke nok interesse for det informanten snakker om, noe som kan hemme flyten i intervjuet og gi knappere svar (Holt, 2010; Irvine et al., 2013). På telefon er det også vanskelig å bruke stillhet aktivt for å få informanten til å fortsette å snakke (er det stille på telefonen, er det nærliggende å tenke at forbindelsen er brutt). Telefonen byr også på færre tegn på hva informanten tenker og føler om det de snakker om, og dette kan gjøre det vanskeligere å stille de rette oppfølgingsspørsmålene (Holt, 2010). Sånn sett kan man tenke at telefonintervjuer er dårligere enn videointervjuer, og at videointervjuer er dårligere enn ansikt-til-ansikt-intervjuer.

På den andre siden er det flere bidrag som, på ulike måter, problematiserer ideen om at «mer informasjon = bedre data». I visse situasjoner kan det eksempelvis være sånn at *mindre informasjon* gir bedre betingelser for dataproduksjon, og dermed *bedre data*. Studier av telefonintervjuing framhever blant annet at *fraværet* av visuell informasjon kan gi informantene en følelse av anonymitet, og følgelig gjøre det lettere å snakke om flaue eller sensitive temaer (Chapple, 1999; Jenner & Myers, 2018; Trier-Bieniek, 2012). Fraværet av visuell informasjon kan også føre til at mer av kommunikasjonen må gjøres eksplisitt, ettersom informanten da ikke kan understreke poenger ved bruk av kroppsspråk, men i stedet må bruke verbale virkemidler som kommer gjennom på telefonen – og som du som forsker da får med deg på opptakeren. Fravær av ikke-verbale data kan altså føre til mer verbale data, fordi vi må uttrykke oss mer i klartekst når vi ikke har kroppsspråk å ty til (Holt, 2010, s. 116). Av disse og andre grunner blir det derfor misvisende å kun snakke om *mer* og *mindre* informasjon når vi vurderer intervjuform. Informasjonen som skapes i henholdsvis telefon-, video- og ansikt-til-ansikt-intervjuer kan også være *kvalitativt forskjellig*.

Avhengig av tematikk og dynamikk vil det kunne oppstå en annen samtale på telefon enn på video, og en annen samtale på video enn ansikt til ansikt. Derfor kan vi heller ikke uten videre legge til grunn den type aritmetikk som understøtter frasen «mer informasjon = bedre data». Man utelater at selve samtalen vil kunne preges av intervjuformen vi velger. Data fra et videointervju er ikke nødvendigvis lik dem vi ville fått ansikt til ansikt, «minus kroppslig tilstedeværelse»; og data fra et telefonintervju er ikke nødvendigvis lik dem vi ville fått ved bruk av video, «minus bilde».

Et litt annet diskusjonspunkt angår data om *konteksten* eller *omgivelsene* til informantene. Når man oppsøker informantene sine for ansikt-til-ansikt-intervjuer, kan man få rike og nyttige data om miljøet de er en del av (f.eks. hjemmet eller arbeidsplassen deres). Dette er situasjoner der det å reise kan være verdt de tidligere nevnte kostnadene, da det å intervju folk i deres «naturlige omgivelser» kan gi tilgang på informasjon som man da enten slipper å spørre informantene om, eller som man kan følge opp i selve intervjuet. De fleste slike detaljer går man glipp av når man gjør telefonintervjuer, selv om man kan få visse lydlige tegn på om informantene har kjæledyr, barn, befinner seg i et støyende område eller tilsvarende. I videointervjuer kan man få noe mer detaljer om informantens setting og hva som foregår i bakgrunnen deres, for eksempel om de har hjemmekontor i et kott eller i en arkitekttegnet hytte. Det er likevel rimelig å hevde at også videointervjuer gir langt «tynnere» områdeinformasjon enn den man får når man fysisk oppsøker huset eller arbeidsplassen til folk (Weller, 2017).

Men også her må vi tilføye noen avgjørende nyanser. For det første er det ikke gitt at ansikt-til-ansikt-intervjuer gir denne typen områdeinformasjon, da slike intervjuer ofte legges til «nøytrale» steder som kafeer, biblioteker eller forskerens arbeidsplass. For det andre åpner bruk av mobile enheter for at informanter kan gi oss *medierte* rundturer på stedet de bor eller jobber (såfremt hensynet til tredjeparter ivaretas; se f.eks. Howlett, 2022; Lo Iacono et al., 2016; Oliffe et al., 2021). Dessuten kan man aktivt oppsøke områdeinformasjon på andre måter (f.eks. ved å spørre om det, oppsøke relevant dokumentasjon osv.); det er altså ikke intervjuformen som sådan som avgjør hvorvidt man får informasjon om informantens omgivelser. For det tredje bør vi også stille spørsmål ved relevansen og viktigheten av denne typen områdeinformasjon for forskningsspørsmålene våre (Novick, 2008; Opendakker, 2006). Det er en tendens, mener vi, til å ta for gitt at all slags stedsinformasjon er viktige og gode data, helt uten tanke for relasjonen til prosjektets formål. Og for det fjerde: Selv der slik

informasjon er relevant, må vi vurdere dens alternativkostnader. Er den for eksempel verdt en todagers reise med overnatting, eller bør man gå for et mediert alternativ og spare tid til andre og vel så viktige aktiviteter (som f.eks. flere intervjuer eller grundigere analyse av intervjumaterialet)?

Vi mener ikke med dette at medierte alternativer alltid er å foretrekke – slett ikke! Ansikt-til-ansikt-intervjuer *kan* produsere mer og bedre informasjon, og områdeinformasjon *kan* være avgjørende viktig for forskningsspørsmålene våre (se f.eks. Weller, 2017, s. 619). Men dette er ikke alltid tilfellet, og i noen tilfeller vil medierte intervjuformer være å foretrekke fordi det er *denne* typen samhandling som gir best forutsetning for gode data akkurat våre formål.

Får informanten snakket uforstyrret og åpent?

I forrige del drøftet vi de ulike *typene* av informasjon man får og ikke får i ulike intervjuformer, knyttet til typer av opplysninger som lyd, bilde og områdeinformasjon. Her skal vi drøfte et overlappende tema, nemlig hva slags type *situasjoner* som skapes i ulike intervjuformer. Spørsmålet som særlig diskuteres i faglitteraturen er hvorvidt medierte intervjuer skaper intervjusituasjoner der informantene våre får gode betingelser for å snakke om det temaet vi er interessert i. For å drøfte dette, må vi skille mellom to litt ulike dimensjoner ved kvalitative intervjuer, som vi har valgt å kalle «flyt» og «åpenhet».

«Flyt» handler om hvorvidt man klarer å etablere et rom for konsentrert, uanstrengt og engasjert samtale, og forstås som en grunnleggende forutsetning for produksjonen av rike intervjudata (Kvale & Brinkmann, 2015). I metodelitteraturen gis det en rekke grunner til at flyt kan være mer krevende å oppnå i mediert intervjuing. Dels skyldes dette potensialet for *tekniske problemer*, som når lyden skurrer, bildet hakker eller tilkoblingen rett og slett brytes.³ Men også foruten slike problemer finnes en rekke mediespesifikke forhold som kan vanskeliggjøre flyt i medierte intervjuer. Vi har allerede sett eksempler på dette, som at det kan være vanskelig å gjøre strategisk bruk av stillhet og pauser på telefon, og at intervjuet dermed kan få et mer stresset preg, der informanten får mindre tid til å tenke seg om og intervjueren i stedet går videre til neste tema. Strategisk bruk av stillhet er

3 For praktiske tips til hvordan man kan forebygge tekniske problemer i videointervjuer, se Seitz (2016) og Irani (2019). For mer allmenne tips om å lykkes med videointervjuer, se Gray et al. (2020).

enkler i videointervjuer, men også her finner man ulemper sammenlignet med intervjuer ansikt-til-ansikt – eksempelvis har enkelte videoløsninger strevd med lydgjengivelsen når folk snakker samtidig (Jenner & Myers, 2018, s. 176), og selv små tidsforsinkelser, såkalt *latency*, kan skape klønete avbrytelser og en stakkato rytme i samtalen (Seitz, 2016; Seuren et al., 2021). Det er heller ikke mulig med gjensidig øyekontakt på video (Aagaard, 2022), noe som kan gi mindre opplevelse av kontakt og nærhet og føre til at man ikke blir like «oppslukt» i samtalen (Adams-Hutcheson & Longhurst, 2017).⁴ Dersom slike faktorer hemmer flyten i intervjuet, risikerer vi å ende opp med kortere svar og svakere data. Det er grunn til å tro at dette iblant er tilfellet for medierte intervjuer; deler av forskningen på intervjuformers effekter finner nemlig at medierte intervjuer i snitt gir noe kortere svar og noe kortere intervjulengde enn ansikt-til-ansikt-intervjuer (Irvine, 2011; Irvine et al., 2013; Johnson et al., 2021).

Samtidig er forskningsfunnene sprikende på dette området. Flere studier rapporterer at medierte intervjuer kan være like lange eller til og med lengre enn ansikt-til-ansikt-intervjuer (Sturges & Hanrahan, 2004; Sweet, 2002; Vogl, 2013). En viktig grunn til det er at intervjuflyt og -lengde ikke bestemmes av mediet alene, men også av faktorer som hva slags spørsmål intervjueren stiller, hvor god forskeren er til å skape kjemi med informanten, og hvor vant intervjuer og informant er til å samhandle i mediert form (Gray et al., 2020). Og etter hvert som folk blir mer vant til videosamtaler, kan man også regne med at flyten vil forbedres. Dette er et grunnleggende poeng i teknologistudier: Mens ny og ukjent teknologi virker uvant, keitete og «unaturlig», oppleves velkjent teknologi som langt mer nyttig og «naturlig» (Berker et al., 2006; Rosenberger & Verbeek, 2017). Generelt har mange av oss blitt mer komfortable med videosamtaler de senere årene, kanskje særlig i kjølvannet av covid-19-pandemien (Howlett, 2022, s. 396), etter hvert som medierte møter har blitt stadig mer normalisert i både hverdags- og arbeidsliv. Kontorarbeidere har ofte møter med fremmede for å snakke om arbeidsrelaterte ting på skjerm fra kontorpulten, og profesjonsutøvere som sykepleiere, sosialarbeidere og jurister møter ofte klienter i medierte former. Under visse forhold kan også medierte intervjuer tilrettelegge for

4 Enkelte mener at medierte intervjuer også er mer utsatt for distraksjoner, og at dette kan gjøre informanten mindre fokusert på innholdet i intervjuet (Johnson et al., 2021). Vi er imidlertid uenige i at dette er vesensforskjellig fra ansikt-til-ansikt-intervjuer, ettersom også disse kan være preget av forstyrrelser (se f.eks. Lareau, 2021, s. 66–67). Det viktige er at vi *jobber for å skape et mest mulig konsentrert rom for samtale*, og dette er etter vårt syn mulig også ved bruk av telefon og video.

bedre flyt enn ansikt-til-ansikt-intervjuing. Det henger blant annet sammen med at medierte intervjuer gir informantene mulighet til å bli intervjuet «på hjemmebane», i trygge omgivelser, samtidig som forskeren holdes på en viss avstand (Weller, 2017). Bruk av medier kan altså både hemme og fremme flyten i kvalitative intervjuer.

Det andre punktet, «åpenhet», handler om hvorvidt intervjuet gjøres til en situasjon der informanten føler seg trygg på å snakke åpent om det du ønsker å få informasjon om (Spradley, 1979).⁵ Dette gjelder særlig prat om det vi litt løselig kan kalle «sensitive» temaer, slike ting som kan oppleves flau, stigmatiserende, vanskelige eller kompromitterende. Viktigheten av slike temaer – og derfor også av åpenhet – varierer fra forskningsopplegg til forskningsopplegg, men i mange undersøkelser ønsker vi, for eksempel, at profesjonsutøvere skal snakke åpent om praksis på kant med regler eller retningslinjer, eller at pasienter eller klienter skal føle seg komfortable med å fortelle om vanskelige opplevelser og situasjoner. Å skape en ramme for slik åpenhet er med andre ord et sentralt mål i mye intervjudrevet forskning.

Også her er det i litteraturen stilt spørsmål ved hvorvidt, og hvor godt, medierte intervjuer tilrettelegger for åpenhet. Den vanligste innvendingen er at medierte intervjuer gir dårligere betingelser for relasjons- og tillitsbygging med informantene, hovedsakelig fordi medierte møter utelukker ting som håndhilsning og kaffedriking, og også antas å gi mindre rom for innledende småprat og andre former for «rituell» oppvarming av typen de fleste er mest vant med (Adams-Hutcheson & Longhurst, 2017).⁶ Dette kan ha negative konsekvenser for informantenes følelse av kontakt med og tillit til forskeren, med den følge at de ikke føler seg helt trygge på å dele potensielt kompromitterende opplysninger. (Dette kan så klart også hemme «flyten» i intervjuet, som vi var inne på i forrige punkt.)

Mangelfull relasjonsbygging kan, slik vi ser det, være en reell risiko med medierte intervjuformer. I mange tilfeller er det trolig lettere å oppnå tillit når man treffes ansikt til ansikt, og særlig dersom tilliten i utgangspunktet er under tvil (se f.eks. Fribergs (2019) drøfting av tillitsutfordringer i forskning på tilreisende tiggere og gatarbeidere fra Romania). Men samtidig må vi ikke underspille potensialet for tillitsbygging og åpenhet også

5 Man kan diskutere hva som ligger i «åpenhet» utfra ulike vitenskapsteoretiske ståsteder (se f.eks. Holstein & Gubrium, 1995, s. 7–9), men drøftingen er relevant uavhengig av hvilken slik posisjon man inntar.

6 På engelsk diskuteres dette under merkelappen *rapport* (Spradley, 1979).

i medierte intervjuer. Man kan bedrive betydelig tillitsskapende arbeid i forkant av intervjuet, blant annet gjennom hvordan man framstiller seg selv og forskningsopplegget når man først kontakter informanten (Deakin & Wakefield, 2014). For å kompensere for manglende håndhilsning og kaffedrikking, går det også an å sette av litt ekstra tid til innledende småprat og relasjonsbygging i starten av selve intervjuet. Dessuten har man i medierte intervjuer fortsatt tilgang på helt vanlige «åpenhetskapende» teknikker i kvalitativ intervjuing, som å innta en ikke-dømmende holdning til det informanten forteller om, dele personlige erfaringer med tematikken, og å benytte spørsmålsformuleringer som gjør det lettere å snakke om sensitive temaer (se f.eks. Jiménez & Orozco, 2021).

Under visse forhold kan medierte intervjuer også skape *bedre* betingelser for åpenhet (Hanna & Mwale, 2017). Det at man ikke ser hverandre kan for eksempel gi en følelse av anonymitet som gjør det lettere å snakke om intime ting med en fremmed forsker (som Chapple (1999) oppdaget i sin telefonundersøkelse av underlivsplager). Geografisk avstand kan også gjøre det lettere å åpne seg. Da for eksempel Mabragana et al. (2013, s. 868) videointervjuet unge kvinner om deres seksuelle erfaringer, fortalte noen av informantene at de satte pris på at forskeren holdt til i en annen del av landet, da det minimerte sjansene for å treffes tilfeldig på gata. Det at informanten befinner seg på «sitt sted» og når som helst kan legge på eller logge av, kan også gi en følelse av trygghet og kontroll som legger til rette for åpenhet (Drabble et al., 2016, s. 130; Vogl, 2013, s. 136). Selve mediet kan også fungere som et beskyttende skjold som gjør at informanten føler seg mindre eksponert og blottlagt (Khan & MacEachen, 2022, s. 7).⁷ Dette var også Lars sin erfaring da han telefonintervjuet foreldrene til barna som brukte AV1-roboten. Roboten er laget for barn som er for syke til å møte fysisk på skolen, og i noen tilfeller var det snakk om barn med svært alvorlig sykdom. Da var det tydelig at telefonen kunne gi foreldrene en «behagelig» distanse til Lars som forsker, slik at de kunne fortelle åpent om situasjonen uten å måtte blottlegge seg fullstendig i form av synlig tristhet eller gråt.

Bildet er altså ikke svart/hvitt her heller – både flyt og åpenhet vil kunne preges av valg av intervjuform, men det er ikke gitt på hvilken måte formen setter sitt preg, eller med hvilket fortegn.

7 I noen sammenhenger kan mediet også beskytte *forskeren*. Det kan gjelde spesielle situasjoner, som når man forsker på voldelige miljøer eller krigsherjede områder, eller mer allment, som når man opplever en viss risiko ved å dra på hjemmebesøk til fremmede mennesker.

Hva med individuelle variasjoner?

Et sentralt budskap i kapittelet så langt har vært at kvaliteten på medierte intervjuer ikke bestemmes av mediet alene, men påvirkes (vel så mye) av en rekke andre faktorer. Vi har blant annet framhevet betydningen av hva slags forskningsspørsmål vi søker svar på, hvor sensitive tema vi forsker på, hva slags intervju spørsmål vi stiller, hvordan vi stiller dem, hva slags arbeid vi har gjort for å skape åpenhet i intervjusituasjonen, og hvor grundig jobb vi har gjort for å forebygge forstyrrelser, herunder tekniske problemer. Mellom linjene i disse diskusjonene har vi også framhevet betydningen av *individuelle kjennetegn* ved deltakerne i intervjuet, altså forskeren og informant(e). I det følgende vil vi drøfte denne individuelle dimensjonen videre.

Et åpenbart, men viktig poeng, er at intervjudeltakerne må være i stand til å delta i den intervjuformen vi velger. For medierte intervjuer handler dette delvis om *dekning* – det er fort gjort å tenke at alle har telefon- og internettdekning i Norge, men her finnes en rekke unntak, både de som verken har telefon eller internett overhodet, og de som bor i grisorgrindte strøk med variabel eller sviktende dekning. Medierte intervjuer stiller også visse *kompetansekrav* til deltakerne (Archibald et al., 2019, s. 7). Dette er særlig viktig når det gjelder videointervjuer, der informantene må mestre programmer som Zoom eller Teams og være i stand til å løse små tekniske problemer, som hvorfor de eventuelt mangler lyd eller bilde. Her har nok som nevnt covid-19-pandemien ført til en *generell* kompetanseheving, men det er fortsatt grunn til å forvente betydelige kompetanseforskjeller i ulike deler av befolkningen, avhengig av faktorer som alder, yrke og teknologinteresse.⁸

Det er imidlertid ikke bare *medierte* intervjuer som stiller krav til informantene. Dette gjelder også for ansikt-til-ansikt-intervjuing – og disse kravene kan tidvis være vanskeligere å se for dem som selv er fortrolig med denne typen samhandling. Mange mennesker strever for eksempel med sjenerthet, sosial angst eller tilsvarende utfordringer som gjør ansikt-til-ansikt-samhandling intens og stressende. I metodelitteraturen blir disse ofte omtalt som reserverte og kortfattede informanter, og i møte med slike oppfordres forskeren til å jobbe ekstra mye med å skape en avslappet

⁸ Man skal passe seg for å tenke for kategorisk om kompetanse. Det er for eksempel lett å tenke at alle kontorarbeidere nå er fortrolige med videochat eller at alle eldre syns internett er vrient, men virkeligheten er ofte mer sammensatt.

ramme for intervjuet (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 195). Det som for ofte tas for gitt, er at intervjuet må eller bør foregå ansikt til ansikt. Da vil forskeren ofte komme til kort, fordi nettopp denne typen samhandling bidrar til å gjøre informanten stresset og kortfattet. I slike tilfeller vil et mediert alternativ kunne øke sjansen for at informanten slapper av og retter fokus mot innholdet i samtalen (Lo Iacono et al., 2016, s. 11; Seitz, 2016, s. 232).⁹

I tillegg til mentale og kroppslige utfordringer finnes også andre grunner til at folk kan foretrekke medierte intervjuformer. Vi har allerede nevnt tidsklemme- og reisehensyn, samt ønsker om å bli mindre «eksponert» når man snakker om sensitive eller pinlige temaer. Videre må vi også være oppmerksomme på at informantene kan foretrekke visse medier framfor andre. Det er for eksempel godt dokumentert at mange av dagens unge er langt mindre komfortable med å snakke på telefonen enn hva eldre generasjoner er (se f.eks. Pedersen, 2023) – så telefonintervjuing er kanskje ikke det åpenbare valget hvis du skal intervju unge mennesker. På samme måte er det mange som blir litt ekstra selvbevisste av videokommunikasjon, blant annet fordi de blir sittende og se på seg selv hele intervjuet (Aagaard, 2022). Noen er til gjengjeld *svært* godt vant til å bruke video til å ha samtaledrevne møter med fremmede, noe Erik fikk oppleve da han rekrutterte informanter med prosjektansvar for velferdsteknologi rundt om i norske kommuner i 2019. Han sendte en epost hvor han informerte om prosjektet og spurte om det kunne være aktuelt med et intervju på enten telefon eller video. Svaret kom da gjerne direkte i form av en møteinnkalling til et Teams-møte. I lys av denne typen mangfold vil det i mange undersøkelser være lurt å åpne for at informantene *selv* får velge intervjuform. Da sikrer vi at de velger det mediet som passer dem best, og man øker kanskje også sjansen for at de i det hele tatt sier ja til å la seg intervjuet.¹⁰

9 I slike tilfeller kan iblant *asynkrone* intervjuformer være å foretrekke (se f.eks. Davidson & Orsini, 2013).

10 Noen vil tenke at det er mest «objektivt» å bruke samme intervjuform i samtlige av intervjuene man gjør. Vi mener imidlertid det er uheldig å insistere på standardiserte metodevalg når aktørene vi intervjuer kan ha svært ulike preferanser og kompetanser. Dersom man insisterer på holde seg til én intervjuform av objektivitetshensyn, risikerer man å gi informantene ganske ulike betingelser for å uttale seg, og man vil også kunne se systematiske frafall fordi noen rett og slett ikke ønsker å benytte seg av den intervjuformen du foretrekker. Vi tror derfor at variasjon i intervjuformer i mange tilfeller kan gi bedre data. En fallgrube kan imidlertid være at informanter velger medierte intervjuformer av grunner som kan svekke intervjuets kvalitet (f.eks. fordi det lar dem «multitaske»; se Oliffe et al., 2021, s. 4). For å unngå dette er det viktig at vi er tydelige på hvilke hensyn som bør informere valget av intervjuform – for eksempel at intervjuet bør gjennomføres på et stille sted, der informanten får konsentrere seg fullt om intervjuets tematikk.

I tillegg til informantene, må vi så klart også være bevisst individuelle forskjeller hos *forskere*. Også her kan man finne betydelige forskjeller hva angår kompetanse, preferanser og muligheter. Akkurat som med informantene kan forskere blant annet være preget av ulike former for sjenert-het, angst og andre utfordringer som kan gjøre det enklere å gjennomføre intervjuer i mediert form, uten all den «støyen» og usikkerheten som kan kjennetegne møter ansikt til ansikt. Det vil også være betydelige forskjeller i hva slags kompetanse forskere har i å bruke ulike medier (se f.eks. Gray et al., 2020). Noen vil briljere i ansikt-til-ansikt-kommunikasjon, andre er bedre på video, og andre igjen kan være helt unikt gode på å skape nærhet over telefonen. Slike forskjeller er ikke trivielle: alt annet likt, vil jo kvaliteten på dataene bli bedre om forskere får bruke den intervjuformen de selv behersker best.

Kvaliteten på – og egnetheten av – medierte intervjuer kommer altså an på kjennetegn ved både informant og forsker. For noen vil medierte intervjuer fungere bedre enn intervjuer ansikt til ansikt, og derfor også gi bedre data.

Hvilke etiske særegenheter vi bør tenke på?

De foregående seksjonene har problematisert ideen om at medierte intervjuer per definisjon produserer annenrangs data. Men hva med etikken? Hvilke potensielle styrker, svakheter og fallgruver må man være bevisst dersom man vurderer medierte intervjumetoder?

Som vi allerede har antydnet, har medierte intervjuer noen betydelige etiske fortrinn. Man øker sannsynligheten for å få løftet fram stemmer som ellers ikke ville blitt hørt (Oltmann, 2016), og man lar informantene gjennomføre intervjuet fra et sted og på en måte som, for mange, kan oppleves tryggere og mindre stressende (Trier-Bieniek, 2012; Weller, 2017). Videre reduserer man potensielt belastningen på informantene knyttet til det å reise eller, eksempelvis, klargjøre boligen sin for besøk fra en fremmed forsker (Hanna & Mwale, 2017). Og til sist gir man informanten større grad av kontroll over hva slags informasjon de avgir og ikke (f.eks. ved at de kan velge hvorvidt de ønsker å ha kamera på eller av i et videointervju; se Oliffe et al., 2021).

Medierte intervjuer innebærer også noen særegne etiske utfordringer. De mest åpenbare er knyttet til datasikkerhet og personvern, blant annet fordi det medierte ved intervjusituasjonen skaper noen nye muligheter

for at informasjon kan komme på avveie eller misbrukes (selv om det kan diskuteres hvor nye alle disse mulighetene er; se Köhler-Olsen et al., 2021). De fleste forskningsinstitusjoner har imidlertid retningslinjer for hva slags verktøy man bør bruke, og hvordan. Disse bør du sette deg inn i dersom du vil bruke telefon eller video som intervjuform.

Det finnes også mer subtile fallgruver. Khan og MacEachen (2022, s. 7) forteller blant annet om en situasjon der linjen ble brutt idet informanten fortalte om det å bli misbrukt som barn, noe som medførte en unødvendig påkjenning for informanten og en betydelig utfordring for fortsettelsen av intervjuet. Og selv i fravær av slike tekniske problemer, kan prat om sårbare ting i mediert form gi en opplevelse av at man ikke får vist tilstrekkelig støtte og empati til det informantene snakker om (Khan & MacEachen, 2022; Seitz, 2016; Sturges & Hanrahan, 2004). Dette er noe vi selv har kjent på. Da Lars intervjuet langtidssyke barn og deres foreldre, lurte han iblant på om ikke telefonen var et i overkant «kjølig» medium for å snakke om sykdom, liv og død, særlig fordi han iblant hørte at informantene selv synes det var tøft å snakke om. Det ville nok vært lettere å vise empati i møter ansikt til ansikt, hvor man har et større register for å trøste og uttrykke forståelse. Ved valg av medierte intervjuformer blir det derfor ekstra viktig å tenke gjennom hvordan du skal agere dersom informanten bryter ut i gråt eller på andre måter reagerer kraftig. Kanskje skal du foreslå for informanten å ta en liten pause, eller tilby å fortsette intervjuet på et senere tidspunkt? Mulighetene er mange. Medierte intervjuer er ikke nødvendigvis annenrangs, men de er annerledes. Derfor må du tilpasse deg til det mediet du velger, og bruke det med omhu.

Avsluttende bemerkninger

Målet med kapittelet har vært å gi en nyansert framstilling av medierte intervjuformers egenart, styrker og svakheter. Med det for øye har vi først sett på de mer åpenbare praktiske og metodologiske fordelene man får av å velge medierte intervjuer, som alle følger av det faktum av at man slipper å reise: Man sparer tid, penger og krefter, noe som i tur kan gi lettere tilgang på en rekke typer av informanter og erfaringer, bedre mulighet for strategisk og teoridrevet rekruttering, samt lettere for å få gjennomført oppfølgingsintervjuer. Deretter har vi drøftet noen metodologiske dimensjoner som ofte diskuteres i faglitteraturen og trukket fram noen viktige nyanser knyttet til spørsmål om hva slags data vi får med medierte intervjuer, hva

slags rom for å dele vi kan skape i slike intervjuer, hvordan hensynet til individuelle variasjoner med fordel kan innlemmes i vurderinger av metodevalg, og de etiske særegenhetene som kjennetegner medierte intervjuer.

Håpet er at kapittelet skal bidra til å fri oss fra ideen om ansikt-til-ansikt-intervjuer som en slags «gullstandard», og om data fra medierte intervjuer som annenrangs. Den slags metodologiske fordommer fører ingenting godt med seg. For noen formål vil medierte intervjuer være beste valg, også selv om ansikt-til-ansikt-intervjuer var mulig. Samtidig må ikke vår framsnakking av medierte intervjuer oppfattes som et forsøk på å trekke ansikt-til-ansikt-intervjuer ned i søla. Om vi bytter én gullstandard for en annen, er vi like langt. Det vi trenger er nyanserte vurderinger og valg av intervjumetoder, og alltid med utgangspunkt i våre konkrete formål.

Takksigelser

Takk til deltakere på Kvalitativt metodeforum, forskningsgruppa «Profesjonell organisering og praksis» og bokas redaktører for nyttige innspill på tidligere utgaver av kapittelet, og til Marit Haldar for hennes inspirerende rolle i diskusjonene hvor ideen til dette arbeidet ble til.

Forfatterbiografier

Lars E. F. Johannessen er sosiolog og forsker på spørsmål om profesjoner, teknologi, kultur og mikrointeraksjon. Han har gjort en rekke kvalitative studier innenfor feltene helse og utdanning, og jobber nå med et prosjekt om «AV1», en kommunikasjonsrobot for langtidssyke barn som må være lenge borte fra skolen. Prosjektet henter inspirasjon fra kultursosiologi og vitenskaps- og teknologistudier, og undersøker både utviklingen, markedsføringen, implementeringen og virkningene av roboten.

Erik Børve Rasmussen er sosiolog og forsker på spørsmål om kunnskap, teknologi, tjenesteinnovasjon og profesjoner. Han har gjort en rekke studier innen blant annet medisin, helse og digital innovasjon i kommunale helse- og omsorgstjenester. For tiden er han forskningsleder i et forsknings- og innovasjonsprosjekt hvor kommunikasjonsløsningen «Komp» prøves ut i den kommunale eldreomsorgen, for å se om mer sosial kontakt og økt trygghet og trivsel kan bidra til at hjelpetrengende eldre kan og vil bo hjemme lenger.

Johannessen og Rasmussen har begge vært med på å skrive boken *Hvordan bruke teori? Nyttige verktøy i kvalitativ analyse* (Universitetsforlaget, 2018).

Referanser

- Adams-Hutcheson, G. & Longhurst, R. (2017). 'At least in person there would have been a cup of tea': Interviewing via Skype. *Area*, 49(2), 148–155. <https://doi.org/10.1111/area.12306>
- Archibald, M. M., Ambagtsheer, R. C., Casey, M. G. & Lawless, M. (2019). Using Zoom videoconferencing for qualitative data collection: Perceptions and experiences of researchers and participants. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1609406919874596. <https://doi.org/10.1177/1609406919874596>
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
- Berker, T, Hartmann, M. & Punie, Y. (2006). *Domestication of media and technology*. McGraw-Hill Education.
- Bloor, D. (1976). *Knowledge and social imagery*. University of Chicago Press.
- Chapple, A. (1999). The use of telephone interviewing for qualitative research. *Nurse Researcher (through 2013)*, 6(3), 85.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage.
- Davidson, J. & Orsini, M. (2013). The shifting horizons of autism online. I J. Davidson & M. Orsini (Red.), *Worlds of autism: Across the spectrum of neurological difference* (s. 285–303). University of Minnesota Press.
- Deakin, H. & Wakefield, K. (2014). Skype interviewing: Reflections of two PhD researchers. *Qualitative Research*, 14(5), 603–616. <https://doi.org/10.1177/1468794113488126>
- Drabble, L., Trocki, K. F., Salcedo, B., Walker, P. C. & Korcha, R. A. (2016). Conducting qualitative interviews by telephone: Lessons learned from a study of alcohol use among sexual minority and heterosexual women. *Qualitative Social Work*, 15(1), 118–133. <https://doi.org/10.1177/1473325015585613>
- Fox, F. E., Morris, M. & Rumsey, N. (2007). Doing synchronous online focus groups with young people: Methodological reflections. *Qualitative Health Research*, 17(4), 539–547. <https://doi.org/10.1177/1049732306298754>
- Friberg, J. H. (2019). Tvilsumme informanter, troverdig forskning? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(02), 119–136. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2019-02-02>
- Gillham, B. (2005). *Research interviewing: The range of techniques*. Open University Press.
- Gray, L. M., Wong-Wylie, G., Rempel, G. R. & Cook, K. (2020). Expanding qualitative research interviewing strategies: Zoom video communications. *The Qualitative Report*, 25(5), 1292–1301. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4212>
- Hanna, P. (2012). Using internet technologies (such as Skype) as a research medium: A research note. *Qualitative Research*, 12(2), 239–242. <https://doi.org/10.1177/1468794111426607>
- Hanna, P. & Mwale, S. (2017). I'm not with you, yet I am ... virtual face-to-face interviews. I V. Braun, V. Clarke & D. Gray (Red.), *Collecting qualitative data: A practical guide to textual, media and virtual techniques* (s. 235–255). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107295094.013>
- Holstein, J. & Gubrium, J. (1995). *The active interview*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412986120>
- Holt, A. (2010). Using the telephone for narrative interviewing: A research note. *Qualitative Research*, 10(1), 113–121. <https://doi.org/10.1177/1468794109348686>

- Howlett, M. (2022). Looking at the 'field' through a Zoom lens: Methodological reflections on conducting online research during a global pandemic. *Qualitative Research*, 22(3), 387–402. <https://doi.org/10.1177/1468794120985691>
- Irani, E. (2019). The use of videoconferencing for qualitative interviewing: Opportunities, challenges, and considerations. *Clinical Nursing Research*, 28(1), 3–8. <https://doi.org/10.1177/1054773818803170>
- Irvine, A. (2011). Duration, dominance and depth in telephone and face-to-face interviews: A comparative exploration. *International Journal of Qualitative Methods*, 10(3), 202–220. <https://doi.org/10.1177/160940691101000302>
- Irvine, A., Drew, P. & Sainsbury, R. (2013). 'Am I not answering your questions properly?' Clarification, adequacy and responsiveness in semi-structured telephone and face-to-face interviews. *Qualitative Research*, 13(1), 87–106. <https://doi.org/10.1177/1468794112439086>
- Jenner, B. M. & Myers, K. C. (2018). Intimacy, rapport, and exceptional disclosure: A comparison of in-person and mediated interview contexts. *International Journal of Social Research Methodology*. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1512694>
- Jiménez, T. R. & Orozco, M. (2021). Prompts, not questions: Four techniques for crafting better interview protocols. *Qualitative Sociology*, 44, 507–528. <https://doi.org/10.1007/s11133-021-09483-2>
- Johannessen, L. E. F. & Haldar, M. (2020). *Kan en robot hjelpe langtidssyke barn? Erfaringer med AV1 i skolen*. OsloMet – storbyuniversitetet. <https://skriftserien.hioa.no/index.php/skriftserien/article/view/684>
- Johnson, D. R., Scheitle, C. P. & Ecklund, E. H. (2021). Beyond the in-person interview? How interview quality varies across in-person, telephone, and Skype interviews. *Social Science Computer Review*, 39(6), 1142–1158. <https://doi.org/10.1177/0894439319893612>
- Kalleberg, R., Engelstad, F. & Malnes, R. (2009). *Samfunnsvitenskapenes oppgaver, arbeidsmåter og grunnlagsproblemer*. Gyldendal Akademisk.
- Khan, T. H. & MacEachen, E. (2022). An alternative method of interviewing: Critical reflections on videoconference interviews for qualitative data collection. *International Journal of Qualitative Methods*, 21. <https://doi.org/10.1177/16094069221090063>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (3. utg.). Sage Publications.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyldendal Akademisk.
- Käihkö, I. (2020). Conflict chatnography: Instant messaging apps, social media and conflict ethnography in Ukraine. *Ethnography*, 21(1), 71–91. <https://doi.org/10.1177/1466138118781640>
- Köhler-Olsen, J., Rasmussen, E. B., Johannessen, L. E. F. & Haldar, M. (2021). Deltakelse og verdighet – et kritisk-konstruktivt perspektiv på medborgerskap og personvern i nærværsteknologienes tid. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 38(1–2), 99–110. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2021-01-02-09>
- Lamont, M. & Swidler, A. (2014). Methodological pluralism and the possibilities and limits of interviewing. *Qualitative Sociology*, 37(2), 153–171. <https://doi.org/10.1007/s11133-014-9274-z>
- Lannutti, P. J. (2017). A productive chat: Instant Messenger interviewing. I V. Braun, V. Clarke & D. Gray (Red.), *Collecting qualitative data: A practical guide to textual, media and virtual techniques* (s. 213–234). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107295094.012>
- Lareau, A. (2021). *Listening to people: A practical guide to interviewing, participant observation, data analysis, and writing it all up*. University of Chicago Press.
- Lo Iacono, V., Symonds, P. & Brown, D. H. (2016). Skype as a tool for qualitative research interviews. *Sociological Research Online*, 21(2), 1–15. <https://doi.org/10.5153/sro.3952>
- Mabragana, M., Carballo-Diéguéz, A. & Giguere, R. (2013). Young women's experience with using videoconferencing for the assessment of sexual behavior and microbicide use. *Telemedicine and e-Health*, 19(11), 866–871. <https://doi.org/10.1089/tmj.2013.0008>

- Montuschi, E. (2014). Scientific objectivity. I N. Cartwright & E. Montuschi (Red.), *Philosophy of social science. A new introduction* (s. 123–144). Oxford University Press.
- Novick, G. (2008). Is there a bias against telephone interviews in qualitative research? *Research in Nursing & Health*, 31(4), 391–398. <https://doi.org/10.1002/nur.20259>
- Olliffe, J. L., Kelly, M. T., Gonzalez Montaner, G. & Yu Ko, W. F. (2021). Zoom interviews: Benefits and concessions. *International Journal of Qualitative Methods*, 20. <https://doi.org/10.1177/16094069211053522>
- Oltmann, S. (2016). Qualitative interviews: A methodological discussion of the interviewer and respondent contexts. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 17(2). <https://doi.org/10.17169/fqs-17.2.2551>
- Opendakker, R. (2006). Advantages and disadvantages of four interview techniques in qualitative research. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 7(4).
- Pedersen, E. (2023, 11. februar). *Fleire unge unngår å snakke i mobilen. På sals- og servicelinja vil dei heller bruke Snapchat*. NRK. <https://www.nrk.no/rogaland/fleire-unge-unngar-a-snakke-i-mobilen.-pa-sals-og-servicelinja-vil-dei-heller-bruke-snapchat-1.16284094>
- Rosenberger, R. & Verbeek, P.-P. (2017). *Postphenomenological investigations: Essays on human-technology relations*. Lexington Books.
- Rubin, H. J. & Rubin, I. S. (1995). *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Sage Publications.
- Seitz, S. (2016). Pixilated partnerships, overcoming obstacles in qualitative interviews via Skype: A research note. *Qualitative Research*, 16(2), 229–235. <https://doi.org/10.1177/1468794115577011>
- Seuren, L. M., Wherton, J., Greenhalgh, T. & Shaw, S. E. (2021). Whose turn is it anyway? Latency and the organization of turn-taking in video-mediated interaction. *Journal of Pragmatics*, 172, 63–78. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.11.005>
- Spradley, J. P. (1979). *The ethnographic interview*. Holt, Rinehart and Winston.
- Stewart, D. W. & Shamdasani, P. (2017). Online focus groups. *Journal of Advertising*, 46(1), 48–60. <https://doi.org/10.1080/00913367.2016.1252288>
- Sturges, J. E. & Hanrahan, K. J. (2004). Comparing telephone and face-to-face qualitative interviewing: A research note. *Qualitative Research*, 4(1), 107–118. <https://doi.org/10.1177/1468794104041110>
- Sweet, L. (2002). Telephone interviewing: Is it compatible with interpretive phenomenological research? *Contemporary Nurse*, 12(1), 58–63. <https://doi.org/10.5172/conu.12.1.58>
- Trier-Bieniek, A. (2012). Framing the telephone interview as a participant-centred tool for qualitative research: A methodological discussion. *Qualitative Research*, 12(6), 630–644. <https://doi.org/10.1177/1468794112439005>
- Tuttas, C. A. (2015). Lessons learned using Web conference technology for online focus group interviews. *Qualitative Health Research*, 25(1), 122–133. <https://doi.org/10.1177/1049732314549602>
- Vogl, S. (2013). Telephone versus face-to-face interviews: Mode effect on semistructured interviews with children. *Sociological Methodology*, 43(1), 133–177. <https://doi.org/10.1177/0081175012465967>
- Weller, S. (2017). Using internet video calls in qualitative (longitudinal) interviews: Some implications for rapport. *International Journal of Social Research Methodology*, 20(6), 613–625. <https://doi.org/10.1080/13645579.2016.1269505>
- Aagaard, J. (2022). On the dynamics of Zoom fatigue. *Convergence*, 28(6), 1878–1891. <https://doi.org/10.1177/13548565221099711>

DEL 2

**Analyse, design og
teoretisering**

KAPITTEL 5

Hva jeg fikk til med institusjonell etnografi – og hva jeg ikke fikk til

Tone Liodden By- og regionforskningsinstituttet NIBR, Oslomet – storbyuniversitetet

Abstract: In this chapter, I give an account of my experience using institutional ethnography (IE). IE is a sociological approach that provides methodological and analytical tools throughout the whole research process. The basic goal for researchers who employ IE is to describe and explain how institutions shape people's everyday experiences. In turn, such experiences serve as a window into the institution – they are a means to learn about the institution itself. Certain parts of the framework, such as work knowledge, institutional capture, mapmaking, and standpoint have been particularly useful for me. I believe IE helped me to discover patterns in my empirical material that I otherwise would not have seen – such as how variation in the interview data is connected to the institutional setting. In the final stages of the project, and in later research, I have not used IE as explicitly, but it continues to work as an analytic lens that reminds me to search for the connections between local experience and more general institutional processes. I conclude the chapter with a discussion about the ways in which IE is particularly well suited for research on the interaction between professionals and users in a welfare state setting.

Keywords: institutional ethnography, interviews, work knowledge, standpoint, theory

Institusjonell etnografi

Institusjonell etnografi (IE) er en måte å gjøre sosiologi på som har som formål å lære om hvordan folks erfaringer er koblet opp til og blir formet av institusjonell styring, og i neste omgang, å utforske hva slike erfaringer forteller om institusjonene selv (Smith, 2005, 2006b). Innenfor denne tradisjonen blir «institusjon» brukt i bred forstand – man snakker som regel ikke om én organisasjon, men snarere om et institusjonelt kompleks som er knytta til en bestemt oppgave, slik som helse, høyere utdanning eller velferd (Smith, 2005, s. 206). I dette kapitlet vil jeg trekke på erfaringer fra et doktorgradsprosjekt som handlet om vurderinger av asylsaker. For å ta asylinstituttet som eksempel, vil «institusjonen» inkludere Utlendingsdirektoratet, men også ankeinstansen, Utlendingsnemnda, Politiets utlendingsenhet, EUs migrasjonspolitik, flyktningkonvensjonen, regjeringas politikk, FNs høykommissær for flyktninger og så videre. Det handler altså om et konglomerat av institusjoner, tekster, lovverk og diskurser som til sammen påvirker hvordan asylinstituttet fungerer.

IE tilbyr forskere en bestemt måte å rette blikket på når man gjennomfører en undersøkelse. Men IE er ikke bare en teknisk framgangsmåte, det er et helhetlig teoretisk rammeverk med røtter i etnometodologi og marxisme. Innenfor perspektivet kan man benytte alle tilgjengelige kvalitative metoder – både intervjuer, observasjon og tekstanalyser. Deltakende observasjon står ikke i en særstilling, slik navnet *etnografi* kan tilsi. De fleste forskere jeg kjenner til som driver med IE, benytter faktisk primært intervju som metode, noe jeg kommer tilbake til senere i teksten. I tillegg blir analyser av hvordan tekster brukes for å koordinere og påvirke handlinger, vektlagt i institusjonell etnografi. Det handler ikke om en nærgående analyse av tekster i seg selv, men om hva tekster *får til å skje* i en institusjonell setting, enten diskursivt eller praktisk (Smith, 2006b).

IE har røtter i kvinnebevegelsen i Nord-Amerika på 1970-tallet. Grunnleggeren av IE, canadiske Dorothy Smith, utviklet perspektivet som en reaksjon på at hun opplevde – slik mange andre kvinner også gjorde – at sosiologien på fundamentalt vis ikke tok opp i seg og klarte å beskrive kvinners liv (Smith, 2005, kap. 1). Smith mente at sosiologien i for stor grad ble skrevet fra et maktperspektiv. Kategorisering og teoretisering fortrengte konkrete, kroppslige og materielle erfaringer som er uløselig knytta til hvor man befinner seg i samfunnet – det som ofte beskrives i feministisk forskning som *ståsted*. Smiths mål var å undersøke og beskrive hvordan

kvinner og andre gruppers erfaringer organiseres og blir til. Hun ønsket å synliggjøre det som påvirker oss uten at vi nødvendigvis ser det, fordi det er en del av det institusjonelle landskapet rundt oss som vi ikke fullt ut overskuer der vi står i verden.

Selv om IE har røtter i kvinnebevegelsen og feministisk forskning, er det et sosiologisk perspektiv som kan brukes til å utforske ethvert tema – IE har gått fra å være en sosiologi for kvinner til en «sosiologi for folk» (Smith, 2005). Innbakt i dette ligger at studiene som produseres innenfor tradisjonen, skal kunne gjøre en forskjell for dem det forskes på. IE kan avdekke prosesser og ideologier som setter noen grupper i en underordnet posisjon. Målet er å beskrive hvordan det skjer, slik at man i neste omgang kan bruke kunnskapen til å endre situasjonen.

Sosiologen Karin Widerberg, som har vært sentral i å fremme bruken av IE i Norden, bruker begrepet *analytisk deskriptivitet* for å forklare hva som er særegent for analyser innenfor tradisjonen. Det handler ikke bare om å beskrive, men også om å *forklare* «hva institusjonelle ordninger får til å skje i folks hverdag» (Widerberg, 2015, s. 18). Når man tar utgangspunkt i noen konkrete erfaringer, handler første steg i analysen om å danne seg et godt bilde av disse erfaringene. Den gruppen man tar utgangspunkt i, kan kalles for *standpunktinformanter* (Bisaillon & Rankin, 2013). Men analysen stopper ikke med å kartlegge deres erfaringer. Disse erfaringene er et *vindu* inn i det institusjonelle landskapet. Neste skritt er å gå videre og å forklare hvordan sosiale krefter, koordinering og styring påvirker menneskene som befinner seg i en bestemt situasjon, slik at de erfarer nettopp det de gjør (DeVault & McCoy, 2006, s. 21). Det betyr ofte at forskeren gjennomfører intervjuer med personer som kan belyse erfaringene til standpunktinformantene, fordi de innehar nøkkelposisjoner i en institusjon. Det man lærer skal kunne forklare og belyse standpunktinformantenes erfaringer. Slik sett kan man si at IE «ikke slutter med individuelle erfaringer, men heller aldri mister dem av syne» (Lund & Nilsen, 2019, s. 3, min oversettelse).

La oss si, for eksempel, at man i en undersøkelse av en offentlig institusjon finner at mange av brukerne ikke får tolk når de har behov for det, eller sjelden får møte sin saksbehandler. Det er interessante funn i seg selv, og gir et godt innblikk i utfordringene brukere står overfor i samhandling med institusjonen. I oppdragsforskningsverdenen vil en rapport ofte stoppe der. Men målet med Institusjonell etnografi vil være å gå videre inn i det institusjonelle landskapet og forklare: Hvordan har det seg at saksbehandlerne ikke ser behovet for tolk eller ikke gir tilgang til brukermøter? Hvordan

kan det henge sammen med organiseringen av arbeidet, hvordan arbeidet blir målt og evaluert, eller retningslinjer for tolkebruk?

Det kan være nyttig å tenke på IE som en form for hverdagslivets organisasjonssosiologi. Målet er å avdekke koblingene mellom folks erfaringer og (den institusjonelle) konteksten de er en del av. Den man intervjuer representerer på det viset alltid noe større enn seg selv. Gjennom å beskrive og tydeliggjøre det institusjonelle, beskriver man noe som går ut over det lokale og individuelle.

Vurdering av asylsaker i UDI

Mitt doktorgradsprosjekt i sosiologi handlet om hvordan saksbehandlere i Utlendingsdirektoratet (UDI) avgjør hvem som anerkjennes som flyktning (Liodden, 2017). Datamaterialet i prosjektet besto av intervjuer med saksbehandlere, dokumenter i et utvalg asylsaker og observasjoner av asylsaker i retten. I mange asylavgjørelser er søkerens *troverdighet* sentral for utfallet, samtidig som det finnes få sikre verktøy for vurdering av troverdighet. Vurderingene er dessuten framtidsrettede, noe som innebærer at saksbehandlere må forsøke å tenke seg hva som *kan komme til å skje* dersom søkeren returnerer til hjemlandet. Ofte er det heftet mye usikkerhet til landinformasjonen som foreligger, eller det finnes rett og slett lite tilgjengelig informasjon. Med andre ord har saksbehandlere i UDI ofte begrenset tilgang både til informasjon og dokumentasjon som underbygger søkers erfaring, samtidig som de må fatte vedtak som i siste instans kan dreie seg om liv eller død. Det som pirret min nysgjerrighet, var: Hvordan fatter man slike vedtak? Og hvilken rolle spiller usikkerhet og tvil i beslutningsprosessen?

Helt eller stykkevis og delt?

Som en del andre forskere, har jeg vært tilbøyelig til å si eller skrive at jeg har vært *inspirert* av IE i mitt prosjekt. Jeg forsøkte å bruke perspektivet, men opplevde at jeg lyktes bare delvis. Jeg kjenner meg igjen i det Rankin (2017) skriver om at hun har sett mange forskningsbidrag hvor forskere har en god teoretisk forståelse av IE, slik det framkommer i metodekapittelet. Men så forsvinner IE i analysen. Ifølge Rankin har forskere fått ordene og språket til IE under huden, men de har ikke greid å skifte tenkemåten sin på en slik måte som skal til for å gjennomføre en analyse i tråd med IE

(Rankin, 2017, s. 9). Til dels er det nok riktig for meg også. Det betyr ikke at jeg ikke lyktes med mitt doktorgradsprosjekt, eller at jeg ikke fikk noe ut av IE. For eksempel har jeg gjennom arbeidet med IE fått en ryggmargsrefleks som handler om at jeg er oppmerksom på hvordan erfaringer blir formet av institusjonelle prosesser. Jeg ser alltid etter institusjonene – kanskje litt på samme måte som en del sosiologer jeg kjenner, ser klasse og kjønn overalt.

Noen forskere har den senere tiden pekt på at deler av IE-litteraturen til dels har vært preget av en ortodoksi som signaliserer at man enten må bruke IE fullt og helt, ellers bør man ikke si at man bruker IE (se f.eks. Mathiesen & Volckmar-Eeg, 2022). Jeg tror det er fruktbart med en pragmatisk holdning. For meg spilte IE den tydeligste rollen i den første fasen av prosjektet. Samtidig vil jeg si at IE har formet måten jeg har tenkt på gjennom hele prosjektet, om enn på mer indirekte vis. I ettertid tenker jeg at jeg med fordel kunne ha brukt IE mer bevisst og eksplisitt også i analysen av datamaterialet. Sånn sett forble noe av potensialet i IE uforløst i mitt prosjekt.

Arbeidskunnskap

Noe av det viktigste for meg i den tidlige fasen av prosjektet, var at IE bidro til at jeg visste hvor jeg skulle rette blikket under datainnsamlingen. Målet med intervjuene med saksbehandlere i UDI var å få dybdekunnskap om det Dorothy Smith kaller *arbeidskunnskap* (Smith, 2005, kap. 7). Det innebærer å spørre folk detaljerte og praktiske spørsmål om hvordan de gjør ting i sin hverdag. Under intervjuene stilte jeg spørsmål om hvordan saksbehandlerne gikk fram når de forberedte et asylintervju, hva slags tekster og maler de brukte i arbeidet sitt, hvem de samarbeidet med, hvordan de gikk fram når de skulle skrive et vedtak og så videre. Jeg forsøkte hele tiden å bringe samtalen tilbake til de praktiske realitetene i arbeidet. Jeg anstrengte meg for ikke å ta noe for gitt, men stille spørsmål som sikkert kunne høres litt naive ut. I begynnelsen av intervjuene sa jeg til saksbehandlerne at et slikt detaljert fokus på det praktiske var en del av metoden, og at de skulle tenke på meg som en nyansatt som de skulle lære opp i arbeidet.

Jeg synes fokuset på arbeidskunnskap fungerte godt under intervjuene, særlig fordi jeg jobba med et såpass politisert felt og med en etat som til stadighet var under kritikk i media. En saksbehandler jeg intervjuet, fortalte at det var stor debatt på avdelingsmøtet etter at jeg hadde vært der og presentert prosjektet mitt. Det var flere som satte spørsmålstegn ved hva

jeg *egentlig* var ute etter. De mente det var sannsynlig at jeg hadde en skjult agenda. Nettopp på grunn av en slik potensiell mistro, opplevde jeg at det var en veldig god tilnærming å prate om det konkrete og praktiske. Fokuset på å lære om saksbehandlerne arbeidshverdag åpnet i neste omgang opp for at jeg kunne stille andre spørsmål om temaer som var litt vanskeligere og mer følsomme, som opplevelse av ansvar, tvil og usikkerhet i arbeidet, og om hvordan saksbehandlere opplevde asylpolitikk og politisk styring. Jeg tror også fokuset på arbeid og organisering gjorde at saksbehandlerne forsto at jeg ikke var så opptatt av dem som enkeltpersoner eller som gruppe, men at jeg var interessert i å lære noe om den institusjonen de var en del av (se også Bisailon & Rankin, 2013, s. 14).

Institusjonelle forståelser

Ett av målene i IE er, som nevnt over, å beskrive de konkrete erfaringene folk gjør seg i en spesifikk situasjon. En av barrierene mot å få grep om denne typen erfaring, er det Smith kaller for «institutional captures» (Smith, 2005, s. 155), som på norsk kan oversettes til «institusjonelle forståelser» (Widerberg, 2015, s. 17). Institusjonelle forståelser refererer til begreper som er betegnende for diskursen i et felt – de er begreper som gjenkjennes på tvers av institusjonen og som refererer til fenomener som blir anerkjent som viktige og gyldige i en institusjon. Institusjonelle forståelser refererer ofte til nøkkelpunkter i en diskurs. Ofte har slike begreper en tendens til å fortrenge faktiske erfaringer. De sier mer om ideologien i en institusjon, enn om det som konkret *gjøres*. Det er særlig når man intervjuer bakkebyråkrater eller folk som jobber i selve institusjonene man studerer, at institusjonelle forståelser gjør seg gjeldende (Smith, 2005, s. 155–157). Slike informanter er vant til å snakke om arbeidet sitt i institusjonelle termer. En forsker som har mye kunnskap om institusjonen, snakker gjerne samme «språk» og kan derfor befinne seg i en intervjusituasjon hvor man samtaler om arbeidet på en abstrakt måte, men ikke får tak på beskrivelser av de faktiske og praktiske sidene av arbeidet. Jeg observerte et eksempel på dette i et forskningsprosjekt hvor en kollega hadde gjennomført intervjuer med ledere i en institusjon. Kollegaen kjente institusjonen svært godt gjennom en årrekke med forskning. Da jeg leste gjennom intervjuene, opplevde jeg at forsker og informant forsto hverandre nærmest fullkomment, men som utenforstående skjønnte jeg nesten ingenting av det de snakka om. Hva innebar ordene, i praksis? Det betyr ikke at intervjuene ikke var

interessante, men de ga primært innblikk i diskurser som gjorde seg gjeldende i institusjonen.

Det er ikke det at folk som jobber med IE, er uinteresserte i diskurser – ofte speiler institusjonelt språk hva som er viktig i styringen i institusjonen, gjerne ved at de ansatte bruker de samme begrepene som er sentrale i nøkkeldokumenter som koordinerer handling på tvers av en institusjon. Det kan handle om lovverk, tildelingsbrev eller interne dokumenter som er viktige i arbeidshverdagen. Det er viktig å lytte etter slike ord og uttrykk i intervjuene, særlig for å identifisere de ordene som går igjen på tvers av intervjuer og kontekster. Men i tillegg til å nøste videre i hvor de institusjonelle forståelsene har sitt opphav, bør man i intervjuene bestrebe seg på å fange opp hva de innebærer i praksis. En annen årsak til at det er viktig å forsøke å komme «bak» de institusjonelle forståelsene, er at mange ting som gjøres, ikke nødvendigvis blir satt ord på i den institusjonelle diskursen, og dermed forblir usynlige.

For å ta et eksempel fra Nav, hvor jeg har gjennomført mange intervjuer med veiledere: Under intervjuene sier veiledere for eksempel «jeg følger opp brukere», «vi avklarer brukerens behov», «vi gjennomfører en arbeids- evnevurdering», «jeg driver med arbeidsretta oppfølging». Dersom man bare godtar disse begrepene og går videre i intervjuet – noe jeg mange ganger har gjort – er det ofte vanskelig å forstå hva som egentlig foregår i Nav. Hva innebærer det, rent faktisk, å «følge opp en bruker»? Hvordan avklarer man egentlig en brukers behov – og hva slags behov er det snakk om, hvem definerer dem? I et intervju vil man hele tiden forsøke å få informantene til å beskrive i detalj hva disse arbeidsoppgavene innebærer, hva som gjøres, og hvorfor. Men jeg strever ofte med intervjuer med Nav-ansatte: Jeg må hele tiden arbeide for å komme «bak» de institusjonelle termene. IE har gjort meg mer bevisst på at det er viktig å motstå fristelsen med å nikke og smile i intervjuet og gå videre til neste spørsmål. I stedet forsøker jeg å grave ytterligere i hva veilederne konkret gjør.

Hva forteller intervjuer?

På sett og vis kan man kanskje si at man i IE forsøker å omgå den evige utfordringen med kvalitative intervjuer – nemlig at man ikke vet om intervjuene gjenspeiler det som egentlig skjer i den virkelige verden (se f.eks. Jerolmack & Khan, 2014). For i IE er det nettopp *praksis* og de materielle, konkrete realitetene i folks liv man er opptatt av. Det kan kanskje høres

naivt ut at man kan få innblikk i den objektive realiteten bak intervjuene, bare ved å spørre etter arbeidskunnskap. Jeg tror heller ikke at det er tanken. IE har sitt utspring i marxisme, men også i standpunktteori, som jeg kommer tilbake til under. Informanter blir ansett for å være kunnskapsbærere. Disse tingene innebærer en grunntanke om at folks kunnskap – inkludert forskernes – alltid er formet av deres posisjon i samfunnet, som i sin tur former deres ideologi og verdier. Men samtidig som IE forfekter at kunnskap alltid er *posisjonert*, betyr ikke det at den er helt og holdent subjektiv. All kunnskap er ifølge Smith relasjonell og intersubjektiv (Smith, 1996). Selv om informanter også kan drive med selvrepresentasjon som fordreier deres fortelling eller formidler institusjonelle forståelser, vil de også kunne *informere* om det faktiske de opplever i møte med det institusjonelle. Det er mulig å få innblikk i slike realiteter gjennom intervjuer. Når det er sagt, kan det virke overraskende at ikke flere forskere som jobber innenfor tradisjonen, benytter observasjon som metode. En årsak er antakelig at man i IE har andre mål enn man for eksempel har i antropologi, hvor observasjon er sentral metode. I antropologisk tradisjon er man gjerne opptatt av å beskrive og forstå folks liv i deres lokale setting. I IE er man primært opptatt av sosiale relasjoner som ligger *bortenfor* den lokale settingen. Slike relasjoner kan man kanskje til dels observere, men intervjuer og analyser av tekst er viktigere kilder, fordi man gjennom slike kilder kan utforske styring og koordinering bortenfor lokal kontekst. Om man for eksempel ønsker å utforske hva en kategori som «ADHD» betyr i praksis i skolehverdagen, vil det være nyttig å forstå hva slags dokumenter som regulerer hvorvidt kategorien utløser ekstra ressurser, hvorvidt og hvordan lærere bruker diagnosen for å argumentere for bistand i klasserommet i dialog med ledelsen og liknende. Her vil både tekster og intervjuer være nyttige kilder for å forstå styring.

Likevel ligger det antakelig et uforløst potensial i å benytte observasjon i IE (Balcom et al., 2021). Observasjon kan være særlig nyttig for å identifisere det som i IE kalles for «the reseach problematic» (Smith, 2005, s. 38). Det er ikke det samme som forskningens formål, eller forskningsspørsmål. «Forskningsproblematikken» handler blant annet om å identifisere områder hvor det er et sprik mellom målsettinger og diskurser om hvordan noe fungerer, og den faktiske erfaringer som folk har: «å bli fortalt én ting, men faktisk vite noe annet, på grunnlag av personlig erfaring» (G.W. Smith, 1995 s. 21, sitert i Rankin, 2017, s. 3, min oversettelse). Som sitatet indikerer, kan det ofte være snakk om gapet mellom offisiell, formell kunnskap og

personlig kunnskap. Forskningsproblematikken er noe forskeren gjerne oppdager over tid, etter å ha tilbrakt tid i feltet. I denne sammenhengen vil jeg tenke at observasjon kan være spesielt nyttig, fordi observasjon kan bidra til at forskeren identifiserer hvor det er et sprik mellom ideologi og praksis.

Tvilens institusjonelle betingelser

På enkelte vis var IE som perspektiv sentralt i å forme måten jeg analyserte datamaterialet på, selv om jeg nok ikke gjorde dette poenget så eksplisitt i avhandlingen. Jeg vil si at en styrke med IE, er at man blir spesielt oppmerksom på variasjon i datamaterialet. Man forsøker å forstå hvorfor et fenomen oppstår noen ganger, og andre ganger ikke, og hvordan slik variasjon henger sammen med den institusjonelle konteksten.

Et av de mest sentrale temaene i min avhandling, var opplevelsen av tvil i beslutningsprosessen om asyl. Det IE hjalp meg med å rette fokus på, var de *institusjonelle betingelsene* for tvil. På grunn av IE var jeg både under datainnsamling og analyse opptatt av å forstå hvordan erfaringene til saksbehandlerne ble organisert og koordinert – inkludert deres erfaring med tvil. IE passer på det viset godt inn i et organisasjonssosiologisk perspektiv, for dette med koordinering og organisering ligger innbakt i perspektivet gjennom et eksplisitt fokus på å forstå hvordan lokale hverdagspraksiser blir påvirket av styring ovenfra, blant annet gjennom institusjonelle tekster (se Lundberg & Sataøen, 2014, om forholdet mellom IE og organisasjonsteori).

Det var særlig to ting jeg forsøkte å forstå da jeg analyserte intervjuene med saksbehandlere. Det ene handlet om at flere saksbehandlere ga uttrykk for *lite* tvil om utfallet av saker, selv om det for meg som utenforstående så ut til at det var *mye* usikkerhet knytta til vurderingene. Noen av informantene fortalte for eksempel at de, selv om de hadde jobba i UDI i flere år, sjelden eller aldri hadde opplevd å være uenig med kollegaer om utfallet av en asylsak. Jeg fant ut etter hvert at saksbehandlere over tid opparbeidet seg en felles forståelse om utfallet av saker gjennom at de sammenliknet mønsteret i en nåværende sak, med tidligere, liknende saker. Enkelte tekster var sentrale for å koordinere denne forståelsen. Enigheten rundt utfallet av saker gjorde at saksbehandlerne gradvis ble trygge på at vurderingene var riktige – selv om de sjelden eller aldri fikk eksterne tilbakemeldinger som bekreftet eller avkreftet at det var tilfelle.

Det andre jeg forsøkte å forklare, var hvordan det kunne være såpass mye variasjon knytta til hvor mye tvil saksbehandlerne opplevde. Mens noen nesten aldri var i tvil, ga andre uttrykk for mye tvil. I tråd med IE forsøkte jeg å finne forklaringer på opplevelsen av tvil gjennom å undersøke den institusjonelle konteksten. Hvordan påvirket organisering av arbeidet rommet for tvil? Hvilke institusjonelle målsettinger åpnet opp eller lukket rommet for tvil, og hvordan foregikk det? Jeg fant for eksempel at i enheter som hadde en hierarkisk struktur, hvor noen få, erfarne saksbehandlere hadde mye makt, var det lite rom for å ta opp tvil om utfallet av asylsaker. Ved enheter hvor det var en flat struktur, var det mye større rom for å snakke om tvil. Jeg fant også at når det kom mange asylsøkere fra ett bestemt land, ble det i mindre grad mulig for saksbehandlere å utforske tvil og å påvirke praksis «nedenfra». I tråd med dette, utforsket jeg hvordan ulike ansvarliggjøringsmekanismer, slik som den offentlige debatten, ankeinstansen, politisk ledelse og liknende, kunne bidra til å åpne opp for eller lukke rommet for tvil i saksbehandlingsprosessen.

Styrken til IE er at jeg hele tiden søkte etter forklaringer i den institusjonelle konteksten for å forstå saksbehandlerne erfaringer. Om jeg ikke hadde brukt IE som perspektiv, tror jeg kanskje at jeg ville fokusert primært på saksbehandlerne erfaringer i seg selv, og på det som var umiddelbart synlig i dialogen med saksbehandlerne og i deres daglige arbeid. Fordi jeg brukte IE, forsøkte jeg hele tiden å forstå hvordan arbeidet deres ble organisert, koordinert og var koblet til de andre delene av institusjonen.

Posisjonert kunnskap og å skape kart som kan brukes

IE er som nevnt inspirert av standpunkt sosiologien – altså ideen om at kunnskap alltid produseres fra en bestemt posisjon som preger hva kunnskapsprodusenten ser og beskriver. Det har vært lange og mange diskusjoner om såkalt standpunktteori (se f.eks. Haraway, 1988; Harding, 1992; Hartsock, 1997; Hekman, 1997; Smith, 1997). Jeg skal ikke gå inn i diskusjonene her, men den grunnleggende tanken er relativt enkel: Prøv å se for deg et hus. Når du visualiserer det, går det raskt opp for deg at du aldri kan se alle sidene av et hus samtidig. Du må alltid se det fra ett ståsted av gangen. Du kan enten se taket, eller fasaden, eller baksiden av huset – men ikke alle samtidig.

Informantene som er utgangspunktet for utforskning, kalles gjerne «standpunktinformanter» (Benjamin & Rankin, 2014; Bisailon & Rankin, 2013). Man begynner å utforske et institusjonelt landskap fra deres ståsted – man lærer om hvordan institusjonen ser ut, derifra. Selv om man ofte fortsetter undersøkelsen med å snakke med flere typer informanter i andre posisjoner, skal det første ståstedet forskeren inntok – det han eller hun deler med standpunktinformantene – være formende for hva som fanger oppmerksomheten og hva som er verdt å beskrive empirisk. I institusjonell etnografi bruker man ofte kartet som en metafor for kunnskapsproduksjonen (Smith, 2005, s. 29). Det er litt paradoksalt, all den tid man snakker om at kunnskap alltid produseres fra en bestemt posisjon og at forskeren ikke kan innta et slags fugleperspektiv hvor man observerer verden fra et objektivt punkt høyt der oppe. Men poenget med kartmetaforen, slik jeg ser det, er at den synliggjør målsettingen i IE med å utvide perspektivet til standpunktinformantene, samtidig som man ikke mister deres ståsted av syne. Man begynner å snakke med personer som befinner seg ett bestemt sted i terrenget. Fra det ståstedet, er utsynet begrenset. Om du står ved en elv, vet du ikke hvor elva har sitt opphav eller hvor den renner ut. Dermed er det forskerens jobb å tegne opp et større kart som utvider perspektivet og viser hva som er bortenfor bakketoppen og som forklarer hvorfor situasjonen er som den er, der personene befinner seg. Om for eksempel vannet i elva ikke lenger er drikkbart, må man antakelig følge elva lenger opp i terrenget for å finne en forklaring. Den forklaringen kan man ta med seg tilbake til dem som mangler drikkevann, slik at de forstår hva som har skjedd – noe som i sin tur kan føre til at de finner en løsning på problemet. Slik skal folk kunne kjenne seg igjen i det forskeren beskriver, samtidig som forskeren *utvider* perspektivet og bidrar med ny kunnskap som faktisk er nyttig for dem det gjelder.

Standpunkt – eller ståsted?

Ordet standpunkt er tvetydig. Man kan tenke på «standpunkt» primært som en posisjon – som et ståsted å se institusjonen fra, men man kan også tenke «standpunkt» som et normativt ståsted. Jeg mener det er nyttig å skille på *standpunkt* – som i forskerens normative oppfatning – og *ståsted*, som er forskerens empiriske inngang til institusjonen. På norsk har vi den muligheten, mens det på engelsk finnes bare ett ord, nemlig *standpoint*.

I min studie startet jeg med saksbehandlernes erfaringer – jeg tok deres *ståsted*. En av grunnene til at jeg ville utforske asylprosessen fra saksbehandlernes ståsted, var rett og slett at det var lite kunnskap om hvordan prosessen så ut fra deres perspektiv. Det var mange og sterke meninger om hvorvidt vedtakene de fattet, var riktige – men selve asylprosessen var en svart boks. Hva foregikk der inne? Samtidig var *asylsøkernes* rettssikkerhet et normativt utgangspunkt for min studie. Jeg delte altså normativt *standpunkt* med «brukerne»,¹ selv om jeg tok saksbehandlernes *ståsted* og utforsket dilemmaene de møtte i sitt arbeid. Jeg viste for eksempel at når det var lite rom for tvil og diskusjon blant saksbehandlere i en enhet, kunne det føre til at man videreførte en restriktiv praksis selv om det fantes kunnskap og erfaringer som tilsa at praksisen ikke lenger burde bli opprettholdt. Å betvile egen kunnskap og praksis var viktig for å styrke asylsøkernes rettssikkerhet. Det kan være fruktbart å tydeliggjøre både ståsted og standpunkt overfor lesere, slik at de kritisk kan vurdere hvordan forskeren håndterer balansegangen mellom sitt eget normative utgangspunkt og den empirien han eller hun utforsker.

Å utforske uten å moralisere

Mange forskere som jobber med IE, er politisk engasjerte i temaet de forsker på – og de legger ofte ikke skjul på det. Men selv om man kan ha et normativt utgangspunkt for hvorfor man ønsker å undersøke noe – for eksempel kan man mene at en spesiell pasientgruppe ikke får den behandlingen de har krav på, eller at kvaliteten på lærere i grunnskolen er for dårlig, eller at isolasjon av fanger blir brukt i for stor grad i norske fengsler – legger man i IE også stor vekt på at man skal omgjøre *både* teoretiske og politiske forforståelser til empiriske spørsmål. Denne innstillingen kan beskrives som «den empiriske utforskingens etikk», noe som innebærer at forskere bør etterstrebe å «oppdage hvordan institusjonelle forhold faktisk fungerer og med hvilke implikasjoner, snarere enn å simpelthen bekrefte det de tror de allerede vet om hvordan verden fungerer» (Mykhalovskiy & Church, 2006, s. 77, min oversettelse). Den empirinære tilnærmingen som ligger i IE og fokuset på arbeidskunnskap, mener jeg

1 Det betyr selvsagt ikke at mitt normative standpunkt ikke også kunne overlappe med *saksbehandlernes* standpunkt. Mange av dem jeg snakket med, var like opptatt av asylsøkeres rettssikkerhet som meg.

bidrar til nettopp det. Når analysen er grundig empirisk forankret i mest mulig konkrete forhold, er det vanskeligere for forskere å ta snarveier for å bekrefte sine egne hypoteser. Og når man har en systematisk tilnærming til å utforske variasjon i datamaterialet, vil man oppdage at én overordna hypotese sjelden fungerer som forklaringsmodell. En annen årsak til at det er et sterkt fokus på å «get it right» (Smith, 2005, s. 42), slik jeg forstår det, er at forskere som bruker IE ofte er opptatt av at kunnskapen skal kunne tilbakeføres til feltet. Da er det viktig at folk på bakken kjenner seg igjen. Kartet må stemme med terrenget – og det skjer sjelden dersom forskere tegner opp kart som primært bekrefter deres egen normative forforståelse.

Forskningen som kommer ut av IE, munner sjelden ut i en moralsk pekefinger retta mot aktører som jobber i det institusjonelle komplekset som blir utforsket. Fordi målet er å beskrive hvordan koordinering og styring former erfaringer, handler forskningen primært om de mekanismene i en institusjonell setting som har uheldige konsekvenser. For eksempel fant Marte Rua (2015) at fengselsleger ikke jobbet systematisk for å redusere de uheldige sidene ved isolasjon i fengsler, til tross for at det er godt dokumentert at isolasjon kan ha negative helsemessige konsekvenser. Hun forsøkte å forstå hvorfor det ble slik. Svaret lå ikke i at legene ikke var opptatt av de innsattes helse. Ruas undersøkelse viste at i fengselet kommer sikkerhet først, mens helse er et tema som blir relativt lavt prioritert. Derfor fantes det få tekster fra førende organer (helsemyndighetene og Legeforeningen) som regulerte fengselslegenes arbeid med isolasjon, og det fantes ingen systemer eller retningslinjer for å håndtere situasjoner hvor legene mente at sikkerhet gikk på bekostning av de innsattes helse. Funnene hennes forteller noe mer generelt om fengselet som institusjon og helsearbeidets plass innenfor denne institusjonen. I etterkant av studien formidlet Rua funnene tilbake til feltet. Hun skriver: «Hvordan de som studeres opplever funnene, er avgjørende for hvorvidt studien er av god kvalitet» (Rua, 2015, s. 230). Hun påpeker at selv om noen fagfolk ga uttrykk for at det var dilemmaer som hun ikke belyste nok i studien, følte ikke legene at hun kritiserte dem. Det kan se ut til at de i stor grad kjente seg igjen i de beskrivelsene hun presenterte. Selv om det er et mål å utvide perspektivet og kunnskapen til dem som er involvert i feltet, er det et viktig etisk og empirisk ideal i IE at informantene ikke opplever analysene som fremmedgjørende. I neste omgang kan det også gjøre at de er mer lydhøre for å ta kunnskapen i bruk og skape endring.

Deskriptivitet og potensialet for generalisering

En utfordring jeg opplevde underveis med mitt doktorgradsprosjekt, var at det var krevende å bringe analysene ett steg videre, ut over det rent *deskriptive*. Det henger også sammen med mulighetene for at funnene kan ha betydning mer generelt, utenfor den unike settingen man beskriver. Her opplevde jeg ikke at jeg fant så mange redskaper i IE som kunne hjelpe meg. Hensikten med IE er ikke å generalisere erfaringene til den gruppen mennesker man gjennomfører intervjuer med, men å beskrive *institusjonens generaliserende effekter* (DeVault & McCoy, 2006, s. 18) – altså sider ved det institusjonelle som gjør seg gjeldende mange steder samtidig, og som former erfaringer på bestemte vis. Men jeg syntes det var vanskelig å forstå *i praksis* hva det betød å beskrive «institusjonens generaliserende effekter». Kanskje handlet det om at jeg rett og slett ikke fikk til å gjøre IE på en god nok måte. Resultatet var i alle fall at jeg opplevde at jeg trengte teori for å greie å heve blikket ut over detaljerte, empiriske beskrivelser.

Det har vært en oppfatning innenfor IE-tradisjonen om at man må være forsiktig med å teoretisere empiriske funn. Rankin skriver for eksempel: «IE is an approach to inquiry that eschews both importing and developing theory about the issues being researched» (Rankin, 2017, s. 2). Som jeg har vært inne på tidligere, kritiserte Smith mye sosiologisk forskning for å fortrenge faktisk erfaring og erstatte den med teoretiske konsepter – noe som ifølge henne ikke bare skaper mindre interessant kunnskap, men også er etisk problematisk, fordi det fremmedgjør folk fra deres egne erfaringer. Fokuset i IE er ikke teoritesting eller teoribygging, men å forklare hva som «egentlig skjer», og særlig å synliggjøre hvordan det folk erfarer, henger sammen med styringsrelasjoner og det større institusjonelle komplekset. Jeg har stor sympati for denne måten å tenke på. Men enkelte ganger når man leser studier av forskere som har brukt IE, er de så detaljert deskriptive at det rett og slett kan bli litt uinteressant – med mindre du arbeider med *akkurat* det temaet som blir beskrevet i studien (se også Widerberg, 2019, s. 33). Tykke beskrivelser kan, selvsagt, ha verdi i seg selv, særlig på felt hvor det er lite kunnskap fra før av, og hvor temaet er av samfunnsmessig betydning. Dessuten kan det deskriptive også være analytisk – som nevnt blir IE-studier gjerne omtalt som «analytisk deskriptive». Noen ganger er kanskje problemet at forskeren rett og slett ikke har lyktes med å komme til et nivå som er analytisk deskriptivt. Det gjelder særlig om forskere blir

«fanget i det lokale», og ikke greier å forklare hvordan styring og institusjonelle forhold faktisk produserer de erfaringene de undersøker (Rankin, 2017, s. 9). Når det skjer, er det vanskelig å se hvordan kunnskapen som produseres kan ha overføringsverdi til andre studier eller felt.

De senere årene har flere forskere løftet diskusjoner om forholdet mellom IE og teoretisering. Flere av dem viser hvordan man kan koble IE til andre teoretiske felt på en god måte (Lund & Nilsen, 2019; Mathiesen & Volckmar-Eeg, 2022; Mykhalovskiy et al., 2021). Det sentrale bør ikke være å unngå teori. Man bør snarere fokusere på *hvordan* man bruker teori. Mykhalovskiy et al. skriver at når de underviser i IE, tror mange studenter innledningsvis at forskere i IE-tradisjonen aviser abstrakt tenkning eller teori – noe de hevder at bunner i en misforståelse. Det man avviser innenfor IE-tradisjonen, er en bestemt *form* for teoretisering som innebærer at «konsepter og kategoriser innenfor en bestemt teoretisk tradisjon blir projisert på intervjutranskripsjonene på måters om tildekker de erfaringene folk forteller om» (Mykhalovskiy et al., 2021, s. 52, min oversettelse).

Avsluttende diskusjon

Det finnes mange måter å gjøre kvalitativ forskning på. Jeg har tidligere fordypet meg i IE og latt meg inspirere av perspektivet. Mange lesere tenker antakelig ikke at det jeg har beskrevet i kapittelet, er noe radikalt nytt. Det er mange kvalitative forskere som tenker og jobber på liknende måter. Det som er fint med IE, er likevel at man blir drilla på at man skal holde fokus på koblingene mellom lokal erfaring og det større bildet – det institusjonelle og det sosiale. Det mener jeg skaper interessant forskning. I tillegg synes jeg tanken om at man produserer kunnskap fra en bestemt posisjon er nyttig, fordi det gjør deg bevisst på hvor hva slags empirisk ståsted du ser feltet fra, samtidig som du må reflektere over hvorvidt det overlapper med ditt normative standpunkt.

Jeg tenker at IE er spesielt godt egnet når man jobber med oppdragsforskning. Mitt doktorgradsprosjekt var et uavhengig prosjekt som jeg utviklet på egen hånd. Det innebar at jeg hadde mer frihet til å definere hva jeg ønsket å studere enn man har i et oppdragsforskningsprosjekt, men også at det var en lang, tung og nervepirrende prosess å få tilgang til feltet. Etter at jeg begynte å jobbe ved et oppdragsforskningsinstitutt, ser jeg at oppdragsforskere ofte får en helt unik tilgang til feltet, fordi institusjonene selv ofte er oppdragsgivere. Det kan gi veldig gode muligheter til å jobbe i tråd

med IE, nettopp fordi du har behov for å snakke med folk i en rekke ulike posisjoner. Men det skaper kanskje andre utfordringer, særlig med tanke på hvem som definerer problemstillingene og hvem kunnskapen skal være nyttig for. Det er ikke gitt at oppdragsgivere er like interessert i den typen kunnskap man produserer med IE.

IE kan også være spesielt nyttig for forskning på profesjoner og velferdsstat, særlig dersom man ønsker å inkludere brukernes perspektiv. IE kan bidra til å belyse relasjonen mellom brukere, profesjonelle og den institusjonelle settingen hvor møtet mellom disse foregår. Forskere i felt som sykepleie, pedagogikk og sosialt arbeid har de senere årene begynt å bruke IE stadig mer (Mykhalovskiy et al., 2021, s. 48). Dersom man begynner en utforskning av en velferdsinstitusjon fra brukernes perspektiv, slik man ofte gjør med IE, har man i praksis bakt brukerperspektivet inn i studiens design. Det å ta brukerens ståsted som utgangspunkt sikrer at brukerens interesser er med og former hva slags kunnskap som produseres. Sann sett er perspektivet i tråd med praksisretta forskning. Kunnskapen skal være nyttig. Man skriver ikke bare for academia.

Når det er sagt, er det slående at nesten ingen av studiene i en nylig publisert antologi om IE i Norden, tar fraspark i brukeres erfaringer (Lund & Nilsen, 2019, s. 215). Nesten alle begynner, slik jeg gjorde, med bakkebyråkratene. Det er verdt å spørre seg hva som er årsaken. Betyr det at oppdragsgivere, dersom det dreier seg om oppdragsforskning, ikke er like opptatt av brukeres perspektiv som de mange festtalene om brukermedvirkning tilsier? Eller handler det snarere om hva som er mest praktisk for oss forskere? I Norge er det et godt og tillitsfullt forhold mellom forskere og statlige institusjoner. Norske myndigheter er opptatt av at offentlige tjenester skal være kunnskapsbaserte. I internasjonal sammenheng er det bare i Korea at staten bruker mer penger enn i Norge på å finansiere forskning (Meld. St. 5 (2022–2023)). Oppdragsforskning innebærer, som nevnt, også en unik tilgang til statlige institusjoner. Kanskje gjør det at vi forskere blir litt bedagelige? Det er på mange måter mer ressurskrevende å rekruttere og intervju brukere enn bakkebyråkrater. I andre land, hvor det er et mer anspent forhold mellom forskning og statlige institusjoner, er det kanskje omvendt – der er det vanskeligere å få tilgang til bakkebyråkratene, og enklere å få brukere i snakk.

Til sist er det verdt å merke seg at lovgivning knytta til personvern, slik som GDPR, kan gjøre det mer krevende å gjennomføre forskning som tar ståstedet til brukere som utgangspunkt. Det kan dreie seg om

at rekrutteringsprosessen blir mer tungvint og byråkratisk, for eksempel fordi det kreves skriftlig samtykke for å få kontaktinformasjon til brukere fra en tredjepart. Det kan også dreie seg om at forskere ikke får tilgang til bestemte arenaer hvor brukere befinner seg, fordi det kreves informert samtykke fra alle tilstedeværende. Forskning som inkluderer deltakere i en sårbar situasjon reiser selvsagt mange forskningsetiske spørsmål, inkludert personvern. Men personvern hensyn får ofte mest oppmerksomhet, og dette hensynet blir ikke nødvendigvis vurdert i sammenheng med forskningsetikk i bred forstand, hvor samfunnsnyttens av forskningen blir tatt i betraktning. Selv om det ikke er en nødvendighet å begynne med perspektivet til dem som står utenfor institusjonen og blir berørt av den, er det verdt å diskutere hvorfor det ser ut til å skje i såpass liten grad. Hva slags kunnskap mister vi dersom vi til stadighet inntar ståstedet til dem som er ansatt i staten?

Forfatterbiografi

Tone Liodden er forsker ved By- og regionforskningsinstituttet (NIBR) ved OsloMet med utdanning i internasjonal utvikling, psykologi, russisk og sosiologi. Hun jobber med temaer knyttet til migrasjon, asylinstituttet, integrering, beslutninger og byråkrati. Doktorgraden i sosiologi fra Universitetet i Oslo handler om usikkerhet, tvil og skjønnsutøvelse i vurdering av asylsaker i Utlendingsdirektoratet, med et særlig fokus på hvordan institusjonelle betingelser former slike vurderinger.

Referanser

- Balcom, S., Doucet, S. & Dubé, A. (2021). Observation and institutional ethnography: Helping us to see better. *Qualitative Health Research*, 31(8), 1534–1541. <https://doi.org/10.1177/10497323211015966>
- Benjamin, K. & Rankin, J. (2014). Reflections of a novice institutional ethnographer. *Canadian Journal of Nursing Research Archive*, 87–101. <https://doi.org/10.1177/084456211404600107>
- Bisaillon, L. & Rankin, J. (2013). Navigating the politics of fieldwork using institutional ethnography: Strategies for practice. *Forum: Qualitative Social Research*, 14(1). <https://doi.org/10.17169/fqs-14.1.1829>
- DeVault, M. L. & McCoy, L. (2006). Institutional ethnography: Using interviews to investigate ruling relations. I D. Smith (Red.), *Institutional ethnography as practice* (s. 15–44). Rowman & Littlefield Publishers.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Harding, S. (1992). After the neutrality ideal: Science, politics and 'strong objectivity'. *Social Research*, 59(3), 567–587.

- Hartsock, N. C. (1997). Comment on Hekman's «Truth and method: Feminist standpoint theory revisited»: Truth or justice? *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 367–374.
- Hekman, S. (1997). Truth and method: Feminist standpoint theory revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 341–365.
- Jerolmack, C. & Khan, S. (2014). Talk is cheap. *Ethnography and the attitudinal fallacy. Sociological Methods Research*, 43(2), 178–209. <https://doi.org/10.1177/0049124114523396>
- Liodden, T. M. (2017). *The burdens of discretion. Managing uncertainty in the asylum bureaucracy* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Lund, R. W. & Nilsen, A. C. E. (2019). *Institutional ethnography in the Nordic region*. Routledge.
- Lundberg, K. G. & Sataøen, H. L. (2014). Institusjonell etnografi: Ei inspirasjonskjelde for den skandinaviske organisasjonsteorien. *Nordiske organisasjonsstudier*, 16(1), 30–50.
- Mathiesen, I. H. & Volckmar-Eeg, M. G. (2022). En abduktiv tilnærming til institusjonell etnografi – et bidrag til sosiologisk kunnskapsutvikling. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, (1), 9–23. <https://doi.org/10.18261/nost.6.1.2>
- Meld. St. 5 (2022–2023). *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2023–2032*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-5-20222023/id2931400/>
- Mykhalovskiy, E. & Church, K. (2006). Of t-shirts and ontology: The pedagogical legacies of George Smith. I C. Frampton, G. Kinsman, A. K. Thompson & K. Tilleczek (Red.), *Sociology for changing the world: Social movements/social research* (s. 71–86). Fernwood.
- Mykhalovskiy, E., Hastings, C., Comer, L., Gruson-Wood, J. & Strang, M. (2021). Teaching institutional ethnography as an alternative sociology. I P. C. Luken & S. Vaughan (Red.), *The Palgrave handbook of institutional ethnography* (s. 47–64). Palgrave Macmillan.
- Rankin, J. (2017). Conducting analysis in institutional ethnography: Guidance and cautions. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1). <https://doi.org/10.1177/1609406917734472>
- Rua, M. (2015). Fengselsisolasjon. Forskning og formidling i et minefelt. I K. Widerberg (Red.), *I hjertet av velferdsstaten. En invitasjon til institusjonell etnografi* (s. 220–245). Cappelen Damm Akademisk.
- Smith, D. (1996). Telling the truth after postmodernism. *Symbolic Interaction*, 19(3), 171–202. <https://doi.org/10.1525/si.1996.19.3.171>
- Smith, D. E. (1997). Comment on Hekman's «Truth and method: Feminist standpoint theory revisited». *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 392–398.
- Smith, D. (2005). *Institutional ethnography. A sociology for people*. Altamira Press.
- Smith, D. (2006a). Incorporating texts into ethnographic practice. I D. Smith (Red.), *Institutional ethnography as practice*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Smith, D. (Red.). (2006b). *Institutional ethnography as practice*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Widerberg, K. (2015). En invitasjon til institusjonell etnografi. I K. Widerberg (Red.), *I hjertet av velferdsstaten. En invitasjon til institusjonell etnografi* (s. 13–31). Cappelen Damm Akademisk.
- Widerberg, K. (2019). In the name of the welfare state: Investigating ruling relations in a Nordic context. I R. W. Lund & A. C. E. Nilsen (Red.), *Institutional ethnography in the Nordic region* (s. 21–36). Routledge.

KAPITTEL 6

Om komparasjon og komparativ metode

Olav Korsnes Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

Abstract: Starting from the premise that comparison is an indispensable and basic cognitive operation, it is argued that there is no such thing as a comparative method, and that a variety of comparative approaches and research designs are available, depending on the purpose of the comparisons and more or less explicit/implicit theoretical presuppositions about the phenomena that are compared and their interrelationships. Three different attempts at discriminating between comparative approaches are presented, in order to illustrate how different comparative research designs may be understood and justified with reference to different theoretical presuppositions and purposes. The first one is associated with the so-called “societal effect”-approach developed by Marc Maurice and his colleagues in Aix-en-Provence. The second was developed by Charles Ragin, and the third by Jürgen Kocka. It is argued that two central paradoxes are running through them all: One is the propensity to compare phenomena as if they are “the same”, although we are perfectly aware that they are not. The other is the, often tacit, presupposition that the units we are comparing can be clearly separated from each other, although we know very well that in reality they cannot be clearly separated. Examples from the author’s own research are used to illustrate how these paradoxes are encountered and how one may deal with them, and some lessons are drawn about what and how one may learn from the discussion of various comparative research approaches, strategies and designs in order to deal with challenges encountered in “close up” research in studies of professions and policy-related “commissioned research”.

Keywords: comparison, comparative method, typologies of comparative approaches, comparing the uncomparable

Sitering: Korsnes, O. (2024). Om komparasjon og komparativ metode. I M. Mangset, H. M. Ihlebæk, T. Nordberg & A. B. Leseth (Red.), *Tett på profesjon, arbeid og politikk: Kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem* (Kap. 6, s. 111–128). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.210.ch6>
Lisens: CC-BY 4.0

Komparasjoner er særdeles effektive verktøy i konstruksjonen av ethvert forskningsobjekt, og kanskje spesielt i forskning som er tett på aktørene man forsker på og/eller det politiske feltet de beveger seg i. Hensikten med dette kapitlet er å vise hvilke valg av komparative forskningsdesign og forskningsstrategier som kan være hensiktsmessige, avhengig av formålet med forskningen, og å illustrere noen av de teoretiske utfordringene og dilemmaene man står overfor ved slike valg.

Mitt utgangspunkt er at komparasjon er en helt grunnleggende kognitiv operasjon – det vil si en grunnleggende komponent i alt tankearbeid. Det innebærer at vi knapt kan tenke oss en situasjon der vi ikke eksplisitt eller implisitt – bevisst eller ubevisst – benytter oss av komparasjoner. I hverdagssamtaler sier vi rett som det er at det er ting som «ikke kan sammenlignes», uten at vi tar inn over oss at dette er selvmotsigende, ettersom vi allerede må ha gjort en sammenligning for å si det vi sier. Det vi vanligvis mener å si når vi sier at ting «ikke kan sammenlignes», er at tingene vi sammenligner på et eller annet vis er så forskjellige at det ikke gir mening å snakke om dem som «de samme» tingene; de er «usammenlignbare». Men allikevel kan de sammenlignes, og vi gjør det hele tiden. Dette tilsynelatende paradokset – å «sammenligne det usammenlignbare» – skal jeg komme tilbake til flere ganger i dette kapitlet, fordi det er et tema som stadig kommer opp i diskusjoner om metodisk bruk av komparasjoner i vitenskapelige undersøkelser. Det jeg også vil forsøke å demonstrere er at denne tematikken er av generell relevans med tanke på det vi kan kalle konstruksjonen av forskningsobjektet, og er spesielt relevant for bruk av komparasjon i både profesjonsforskning og forskning som er tett på politikk.

Av det jeg har sagt så langt så følger det også at jeg mener at det ikke er mulig å snakke om komparasjon som én vitenskapelig metode, for det finnes vel knapt noen type data som ikke er basert på komparasjon, eller noen analysemetode som ikke eksplisitt eller implisitt benytter seg av komparasjoner.

La meg ta to enkle eksempler for å illustrere dette: regresjonsanalyser basert på kvantifiserte data, og feltanalyser basert på såkalte kvalitative data. Hva er det vi gjør i en regresjonsanalyse? Først velger vi oss ut noen variabler som vi koder i sett av kategorier eller verdier. Så kjører vi variablene og verdiene inn i modeller hvor vi systematisk sammenligner utfallet på såkalte avhengige variabler når vi varierer verdiene på såkalte uavhengige variablene. Når vi gjør denne typen analyser snakker vi ikke om at vi bruker

komparativ metode, og vi tenker ofte knapt på at det nettopp er komparasjoner vi jobber med.

Tilsvarende i en feltanalyse basert på kvalitative data, for eksempel intervju. Det vi kan ha interesse av i en analyse av slike data er for eksempel om det er mulig å finne en systematikk, en typologi eller noe sånt, som gjør at vi kan forstå forskjellene i svarmønster eller lignende i materialet. Igjen gjør vi en masse sammenligninger, uten at vi kaller eller tenker på det vi gjør som komparativ metode.

Det vi kanskje kan snakke om, er at det finnes flere og ulike typer *komparative metoder*, *komparative forskningsdesign* og *komparative tilnærminger* – og kanskje andre måter å skille mellom ulike måter å bruke komparasjoner på, igjen basert på komparasjoner mellom disse. Min påstand er derfor at alle vitenskapelige data er basert på komparasjoner, og at alle vitenskapelige metoder anvender komparasjoner, eksplisitt eller implisitt. Og at grunnen til dette, er at komparasjoner er en helt grunnleggende kognitiv operasjon – både i hverdagslivet og i vitenskapelig virksomhet.

En som på elegant vis har sagt noe om hvorfor det er slik, er den britiske sosialantropologen, biologen og system- og kommunikasjonsteoretikeren Gregory Bateson: «I suggest to you, that the word 'idea' in its most elementary sense, is synonymous with 'difference' [...]. But there are differences between differences» (Bateson, 1972, s. 453, 457). Hvis det er slik, så følger det at de idéene vi bringer med oss inn i forskningsprosessen, og de idéene vi prøver ut under prosessen, må være basert på komparasjoner, for det er nettopp gjennom komparasjoner vi identifiserer forskjeller. Som når vi velger ut variabler og koder disse i en regresjonsanalyse, eller velger kategorier og koder disse i en kvalitativ tekstanalyse, så gjør vi det ut fra idéer om forskjeller mellom variablene og kategoriene, og mellom verdiene på disse, som utgjør en forskjell med tanke på det vi undersøker.

Fra John Stuart Mills og Durkheims drøfting av den komparative metode til en differensiert forståelse av komparative forskningsdesign

Dette var nok også grunnen til at Emile Durkheim i sin bok om sosiologisk metode fra 1895 kunne hevde at «den komparative metode» var den eneste metoden som egnet seg i sosiologien, og som han demonstrerte på

glimrende vis i sin studie av selvmord. Det han da tenkte på som «den komparative metode» var den metoden som John Stuart Mill et halvt århundre tidligere, i 1843 i sin bok om *A System of Logic* snakket om som «den strenge komparative metode» – en metode som, etter modell av naturvitenskapene, var egnet til å oppdage og teste årsakssammenhenger.

Mills drøfting av denne metoden er interessant av flere grunner. For det første gjorde han et skille mellom flere ulike metoder for sammenligning, der skillet mellom det han kalte «samsvarsmetoden» og «forskjellsmetoden» er det best kjente, og det som går igjen i skiller mellom komparative teknikker og design som vi finner igjen i faglitteraturen helt fram til våre dager. Enkelt kan skillet illustreres på denne måten:

«Samsvarsmetoden»

Dersom

A B C D opptrer sammen med w x y z

og

A E F G opptrer sammen med w t u v

er

A enten årsak til eller en effekt av w.

«Forskjellsmetoden»

Dersom

A B C D opptrer sammen med w x y z

og

B C D opptrer sammen med x y z

er

A enten helt eller delvis årsak til, eller en effekt av w.

Dette skillet finner vi blant annet igjen i en «moderne klassiker» om komparativ metodikk av Adam Przeworski og Henry Teune fra 1970, *The Logic of Comparative Enquiry*, som er mye referert i den samfunnsvitenskapelige litteraturen. I deres klassifikasjon av forskningsdesign for komparative studier har de et skille mellom det de kaller *most similar systems*-design og *most different systems*-design, som tydelig er inspirert av Mill. *Most similar systems*-design er en type design som er veldig vanlig i moderne samfunnsvitenskap, der de ulike systemene, ofte landene, som velges ut for sammenligning, er så like som mulig langs så mange dimensjoner som mulig for å minimalisere

antall variabler som kan forklare de observerte forskjellene mellom enhetene (jf. Mills «forskjellsmetode»). Dette innebærer at det er likhetene og forskjellene mellom systemer som er i fokus, og at det er systemet som er det privilegerte analysenivået ('system' her forstått i vid forstand som et mer eller mindre avgrenset sett av relasjoner mellom individer, roller, posisjoner, institusjoner eller lignende). Felles systemtrekk forstås som «kontrollert for», mens forskjeller mellom systemene betraktes som forklaringsvariabler. For eksempel kan klasseforskjeller i stemmegivning mellom land forklares av en rekke faktorer, men dersom man konsentrerer seg om å sammenligne et sett av land som er kulturelt relativt like, med samme type partisystem og arbeidslivsrelasjoner, økonomisk utvikling og så videre – som for eksempel de skandinaviske landene – kan man lettere finne forskjeller mellom landene som kan forklare klasseforskjellene i stemmegivning mellom landene, enn hvis man sammenligner alle europeiske land. Man kan da finne ut, som Erik Allardt gjorde på 1960-tallet, at forklaringene kan ligge i forskjeller i sosial mobilitet mellom landene (Allardt, 1964).

Hvis man derimot finner forskjeller i sosial mobilitet mellom landene som på plausibelt vis kan kobles til klasseforskjeller i stemmegivning, så reiser det nye spørsmål: Hvordan kan man forklare forskjellene i sosial mobilitet mellom disse landene, som ellers synes å være så like på så mange områder? Og man kan begynne å lure på om de virkelig er så like som de ofte antas å være.

Dette viser til et grunnleggende problem man står overfor i alle typer komparative forskningsdesign: Problemet med å anta at fenomener man bruker samme betegnelse om – som for eksempel yrker, utdanningstyper og så videre – er «de samme» på tvers av land og kontekst. Som også Przeworski og Teune påpeker er dette vanligvis en falsk antakelse, noe som innebærer at komparasjoner av sosiale fenomener må starte med en antakelse om at de ikke er «de samme», og derfor i en viss forstand er «usammenlignbare». Som påpekt allerede, er selvfølgelig ingen fenomener i realiteten «usammenlignbare» som sådan, ettersom vi nødvendigvis må sammenligne for å kunne oppdage hvorfor fenomener som antas å være «de samme» ikke er det. Og grunnen til at de ikke er det, er at de er innvevd, eller innfelt i – *embedded*, som det heter på engelsk – i ulike, spesifikke romlig-temporale (*spatiotemporal*) konstellasjoner.

Og her kan vi gå tilbake til det andre som er interessant med Mills drøfting av komparativ metode, og det er at han mener at dette er en metode

som egner seg for naturvitenskapelige, men ikke for samfunnsvitenskapelige undersøkelser. Grunnen til det er at samfunnsforhold generelt er mer komplekse enn fysiske forhold, og at de alltid er så sammenvevde at det er svært vanskelig både å påvise og generalisere omkring årsakssammenhenger i samfunnsforhold. Årsaksforholdene inngår på komplekse og varierende måter i «helheter» som det kan være vanskelig å identifisere og få oversikt over, og det er egentlig i disse «helhetene» vi må lete for å forstå årsakssammenhengene.

Selv om Durkheim var enig med Mill i at samfunn er komplekse helheter, mente han at det både var mulig og ønskelig å identifisere og teste samfunnsmessige årsakssammenhenger gjennom komparasjoner. Ofte må en riktignok nøye seg med å påvise statistisk samvariasjon/korrelasjon mellom samfunnsfenomener, men disse kan i det minste sette en på sporet av årsakssammenhenger. For å begrunne hva disse årsakssammenhengene kan bestå i, er det imidlertid ikke nok å vise til statistisk korrelasjon – vi må alltid trekke på teoretiske forståelser av fenomenene vi studerer. Vi må vel si at historien har vært på Durkheims side i dette spørsmålet, for dette har blitt et «standardargument» i årsaksanalyser. Det betyr likevel på ingen måte at det er enighet om hvordan komparasjoner kan eller bør brukes i samfunnsvitenskapene.

Som Mill tidlig antydte, har dette å gjøre med at samfunnsmessige fenomener er så tett innvevd i hverandre at det er problematisk å gjøre analyser som forutsetter at det er mulig å behandle dem som om de er klart adskilte fra hverandre – og at vi sammenligner fenomener som om de er «de samme» på tvers av tid og rom, uten å ta hensyn til at de inngår i «helheter» som gjør dem «usammenlignbare». Og som ikke det er nok ... Selv om vi prøver å ta høyde for disse tingene, kan vi i sammenligninger uforvarende bygge på forutsetninger om de «helhetene» fenomenene inngår i, som ikke er holdbare.

I stedet for å starte komparasjoner med utgangspunkt i antakelser om likheter og ulikheter på et makroskopisk systemnivå, slik Przeworski og Teune snakker om i forbindelse med *most similar systems*-design, burde man kanskje heller fokusere på variasjoner på lavere systemnivå, det man gjerne kaller meso- eller mikronivå. På disse nivåene er det Przeworski og Teune kaller *most different systems*-design mer relevant. Logikken i dette designet er at man gjør observasjoner av det antatt samme fenomenet på tvers av casene/landene (f.eks. bruk av en bestemt teknologi innen sykehussektoren), og at det spesifikke mønsteret som er knyttet til hvert case/

land søkes forklart uten at man i utgangspunktet viser til makroskopiske systemvariabler. Bare når det viser seg at det ikke er mulig, må slike variabler trekkes inn i analysen.

Dette er også et velkjent og velbrukt design, for eksempel i studier av hvordan ulikheter i hvordan bedrifter organiseres kan forklares ved ulikheter i produksjonsteknologi på tvers land. Tanken er altså at en spesifikk teknologi som brukes i en bedrift vil virke inn på hvordan bedriften organiseres, hvilken rolle ledelsen spiller, hvor mange hierarkiske nivåer som finnes og lignende. Her vil ulikheter på makronivå, som politiske og økonomiske kjennetegn ved landet bedriftene finnes i, i utgangspunktet ikke trekkes inn. Og dess mer ulike landene er, dess sterkere vil en eventuell teknologiforklaring stå. På den annen side: Når det eventuelt viser seg at den observerte variasjonen i bedriftsorganisering på tvers av land ikke lar seg forklare ved å vise til produksjonsteknologi, for eksempel fordi bedrifter med samme teknologi ikke organiserer seg likt, må man ta i betraktning at variasjonen kanskje skyldes variasjon i systemfaktorer på høyere nivå.

«Samfunnseffekt-tilnærmingen» i komparative arbeidslivs- og organisasjonsstudier, og i studier av økonomi og samfunn

Det var nøyaktig dette som skjedde i en av de mest velkjente komparative studiene av industriforetak; en komparativ studie av foretak i Tyskland og Frankrike med tilsvarende produkttype og teknologi på 1970-tallet ved et forskningslaboratorium i Aix-en-Provence (LEST). Det forskerne i utgangspunktet var ute etter, var å forklare lønnsforskjeller mellom visse ansatte-kategorier med utgangspunkt i produkttype og teknologi, på tvers av de to landene (Maurice et al., 1982). Forskerne så for seg at når arbeidere i en bestemt stillingskategori som fantes i begge land slett ikke tjente det samme, kunne det kanskje forklares ved at ting ble organisert ulikt i bedriftene de sammenligna fordi de ikke produserte det samme eller brukte den samme teknologien. Men så var det det at produktene og teknologien var lik, mens lønnsforskjellene likevel var store. Det de fant ut underveis, var at det var umulig å forstå de observerte lønnsforskjellene mellom de antatt samme ansatte-kategoriene i de to landene uten å vise til at ansatte-kategoriene de sammenligna var svært ulikt *sosialt konstituerte*.

De aktør-kategoriene som en i utgangspunktet antok var «de samme» i de to landene – sånn som faglærte og ufaglærte arbeidere, formenn, ingeniør, leder og så videre – viste seg å ikke være «de samme». Forskerne begynte å lete etter faktorer på samfunnsmessig nivå som kunne forklare hvorfor ikke bare disse aktør-kategoriene, men hele bedriftshierarkiet var ulikt sosialt konstruert i de to casene. De initierte med denne studien det som ble kjent som den såkalte «samfunnseffekt-tilnærmingen» i komparative arbeidslivs- og organisasjonsstudier, og i studier av økonomi og samfunn, som var en forløper for den senere diskusjonen om *embeddeness* av økonomiske systemer og aktører assosiert spesielt med Marc Granovetter (se f.eks. Granovetter, 1985), og en stor og omfattende komparativ forskningslitteratur om *business systems*, komparativ kapitalisme og *varieties of capitalism*.

I min doktoravhandling (Korsnes, 1996), som var sterkt inspirert av denne studien, gjorde jeg en egen undersøkelse av den sosiale konstruksjonen av fagarbeideren i norsk verkstedindustri, basert på sammenligninger av franske og tyske fagarbeidere i tilsvarende industri. Undersøkelsen var basert på en omfattende historisk analyse av måten fagarbeiderkategorien har blitt konstituert på i norsk industri generelt og verkstedindustrien spesielt (Korsnes, 1996, kap. 6 og 7), samt en detaljert komparativ studie av to bedrifter i verkstedindustrien der et vidt repertoar av metoder for empirisk kartlegging og datainnsamling ble benyttet: observasjon, innsamling av arkivmateriale, kartotekmateriale, rapporter, utredninger, interne analyser, informasjonsmateriale og så videre, informantintervju og strukturerte intervju av enkeltpersoner (Korsnes, 1996, kap. 8). En analyse av dette materialet bekreftet inntrykket fra den historiske analysen om at fagarbeiderkategorien i norsk industri generelt og i verkstedindustrien spesielt, ikke er «den samme» som i tysk og fransk industri. Utdanningssystemet og opplæringsystemet har langt fra den samme «kvalifiserende» funksjon i forhold til arbeidskraftens innplassering i bedriftshierarkiet som disse systemene har i tysk industri. Bedriftene har en langt mer framtrædende rolle med tanke på å bli anerkjent som fagarbeider. Dette ligner mer på forholdene i fransk industri, men arbeidslivsrelasjonene har en helt annen tyngde og betydning i norsk industri. Tilgangen til fagarbeiderstatus er samregulert av partene i arbeidslivet, og denne samreguleringen er samordnet med den lovregulerte lærlingordningen, som partene også til en viss grad samregulerer. Dette innebærer at fagarbeideren i norsk verkstedindustri

mer framstår som en «tariffkategori» enn en entydig kvalifikasjons- eller utdanningskategori.

Noen lærdommer

Før jeg går videre skal jeg forsøke å kort oppsummere det vi muligens kan lære av det jeg har tatt opp så langt, og for meg er det noen viktige lærdommer:

- Det finnes ikke én komparativ metode.
- Ulike komparative forskningsdesign og tilnæringsmåter kan begrunnes i ulike formål, og valg av design og tilnæringsmåte må følgelig alltid begrunnes i formålet med komparasjonene.
- Ulike komparative forskningsdesign og tilnæringsmåter bygger på mer eller mindre eksplisitte/implisitte teoretiske forutsetninger om de sosiale fenomenene man sammenligner og relasjonene mellom disse, og ved valg av design og tilnærming må man så langt som mulig klargjøre hvilke teoretiske forutsetninger som ligger til grunn for valget, og forholde seg til disse i tolkningen av resultatene.

Jeg skal i resten av dette kapitlet presentere tre ulike forsøk på å skille mellom komparative tilnæringer som kan illustrere hvordan ulike komparative forskningsdesign kan forstås og begrunnes i ulike teoretiske forutsetninger og formål. Utvalget av komparative tilnæringer og perspektiver er begrenset, idet det i første rekke er forbundet med egne spesifikke erfaringer i arbeidslivs- og profesjonsforskning. Hensikten er altså ikke å drøfte komparativ metode generelt. Litteraturen om komparativ metode er svært omfattende og mangslungen, og en slik generell drøfting ville gå langt ut over rammene for dette bidraget.

Tre ulike forsøk på å skille mellom komparative tilnæringer

Det første er et skille som ble utviklet av sosiologen Marc Maurice, som var hovedarkitekt bak den såkalte «samfunnseffekt-tilnærmingen» jeg allerede har vært inne på, som også har elementer i seg som klart kan knyttes tilbake til både Przeworski og Teune og til uenigheten mellom Durkheim

og Mill. Maurice (1989) skiller mellom tre ulike hovedtyper internasjonale komparasjoner:

- Funksjonalistiske/universalistiske (kryss-nasjonale) tilnærminger
- Kulturalistiske (kryss-kulturelle) tilnærminger
- En samfunnsmessig (inter-nasjonal) tilnærming

Denne inndelingen i tre ulike typer komparasjoner er basert på

- hvordan de konseptualiserer makro–mikro-relasjoner (dvs. relasjoner mellom nasjonal/samfunnsmessig kontekst og det nivået forskningsobjektet observeres på)
- forutsetninger om kontinuitet/diskontinuitet mellom objektene som studeres, basert på hvilke begreper og indikatorer som brukes i hvert case

Funksjonalistiske/universalistiske tilnærminger baseres på forutsetninger om at det er sterk kontinuitet mellom fenomenene som studeres, slik at de kan sammenlignes term-for-term. Man ser for seg at det er meningsfullt å sammenligne byråkrater, sykepleiere eller arbeidsledige i mange ulike land. Dette er en velkjent prosedyre der et hovedhensyn er å komme fram til definisjoner og indikatorer som garanterer at man virkelig måler «det samme» – det vil si de samme objektene i de ulike casene. I analysene vil det alltid dukke opp forskjeller mellom casene som man ikke kan se bort fra – ofte ulike historiske og/eller kulturelle forskjeller, men i analysene vil disse opptre som residual-kategorier. Det vil si at man ser bort fra, og gjør ikke systematiske undersøkelser av, hvilke mikro–makro-interaksjoner som eventuelt kan forklare forskjellene.

Når man i kulturalistiske tilnærminger viser til noe på nasjonalt nivå, er det ikke til en eller annen kontekst, som i den universalistiske tilnærmingen, men til kulturelle helheter – ofte «nasjonale kulturer» – som har en sterk innflytelse på det som studeres. Mikro-fenomener blir på denne måten så sterkt over-determinert av et makro-kulturelt nivå at mikro–makro-interaksjoner også i denne tilnærmingen blir neglisjert. Altså, i stedet for å studere hvordan mikro- og makronivået er koblet sammen, tar man for gitt at den kulturelle helheten på makronivå former fenomener på mikronivå. Og det antas følgelig at det er sterk diskontinuitet mellom

de fenomenene som studeres – de er definitivt ikke «de samme», i og med at de er koblet på og formet av ulike kulturelle helheter i hvert land. Mens universalistiske tilnærminger antas å egne seg godt til generaliseringer, antas kulturalistiske tilnærminger å være langt mindre egnet.

Den tredje typen komparasjoner, som Maurice selv representerer, framstilles som en type komparasjon som søker å overkomme noen av de problemene som hefter ved de to første. Og det han er opptatt av, er å finne fram til en type tilnærming der man aksepterer at objektene man studerer i ulike samfunnsmessige kontekster i en viss forstand er usammenlignbare (de er ikke «de samme»), uten å ty til forklaringer basert på nasjonale kulturer, og uten å gi avkall på ambisjoner om generalisering. Og han mener at dette kan oppnås ved at fokus for sammenligningene flyttes fra enkeltfenomener som studeres term-for-term som om de er «de samme», eller som antas å være absolutt usammenlignbare, til de samfunnsmessige kompleksene som de er innvevd i, og til de ulike måtene aktørene konstitueres på i sine mangfoldige relasjoner til disse kompleksene. Den teoretiske forutsetningen som legges til grunn i denne tilnærmingen er at det innen nasjonale kontekster er sterke mikro–makro-interaksjoner som produserer og tendensielt reproduserer koherente institusjonelle komplekser. Problemet med usammenlignbarhet skyldes ikke forskjeller i nasjonale kulturer eller tradisjoner, men forskjeller mellom samfunnsmessige komplekser. Ettersom disse kompleksene produseres og reproduseres gjennom likeartede former for mikro–makro-interaksjoner, kan komparasjoner mellom dem gi godt grunnlag for generaliseringer. Ulikheter i nasjonale kulturer og tradisjoner kan selvsagt vise seg å være viktige i denne sammenheng, på linje med forskjeller i utdanningssystem, mobilitetsmønster, økonomiske strukturer, politiske relasjoner og så videre, men ingen av disse forholdene har a priori noen forklaringsmessig forrang. Og historiske og kulturelle tradisjoner er ikke noe man bare kan anta er virksomme – man må vise at de har betydning for pågående mikro–makro-interaksjoner. Maurices typologi er ikke uproblematisk, og selvsagt ikke uttømmende, men den illustrerer forhåpentligvis noen av de problemstillingene man står overfor når man skal begrunne valg av komparativ tilnærming.

En annerledes, men beslektet typologi, utviklet av den amerikanske sosiologen Charles Ragin, kan også være nyttig for dette formålet (Ragin, 1987; se Korsnes, 2000, for framstillingen under):

Tabell 1 Sammenligning av Ragins case-orienterte og variabel-orienterte tilnærminger til komparasjon. Fra «Towards a relational approach to the study of variety in the situated creativity of economic actors», av O. Korsnes, 2000

Case-orienterte tilnærminger	Variabel-orienterte tilnærminger
– har til hensikt å kombinere kausal analyse, fortolkende analyse og begrepsdannelse	– har til hensikt å teste generelle teorier
– kompleksitet framfor generalitet	– generalitet framfor kompleksitet
– undersøker caser som helheter	– undersøker caser som kombinasjoner av variabler
– sammenligner få enheter	– sammenligner mange enheter
– høy spesifisitet i kausalargument	– lav spesifisitet i kausalargument
– vurderer årsaker i forhold til kontekst	– vurderer årsakers gjennomsnittlige betydning på tvers av kontekster
– stor fleksibilitet i identifikasjon og undersøkelse av bevis	– liten fleksibilitet i identifikasjon og undersøkelse av bevis
*	*
– antall sammenligninger eksploderer og blir uhåndterlig når antall caser øker	– når kompleksiteten i kausale argument øker, oppstår uløselige metodologiske problemer og det blir vanskelig å produsere tilstrekkelig antall caser for statistisk manipulasjon
– gode muligheter for å opprettholde meningsfulle forbindelser mellom forskningen og den sosiale kontekstens historiske spesifisitet og kompleksitet, samt de teoretiske, substansielle og politiske anliggender som motiverte forskningen	– tendens til svekkelse av forbindelsen mellom forskningen og den sosiale kontekstens spesifisitet og kompleksitet, samt de teoretiske, substansielle og politiske anliggender som motiverte forskningen

Det Maurice kaller funksjonalistiske eller universalistiske tilnærminger har åpenbart mye til felles med det Ragin kaller variabel-orienterte tilnærminger, ettersom de har en tendens til å de-kontekstualisere forskningsobjektet og de-komponere casene til kombinasjoner av sett av pre-definerte variabler. «Kulturalistiske» tilnærminger kan synes å falle inn under det Ragin kaller case-orienterte tilnærminger, ettersom årsaksforhold vurderes i forhold til kontekst og caser undersøkes som helheter. Men siden de har en tendens til å operere med pre-definerte begrep om hva disse helhetene dreier seg om – nemlig «kultur» – kan de synes å foretrekke generalitet framfor spesifisitet, og de kan heller stenge enn åpne opp for spesifisitet i kausalargument og fleksibilitet i identifikasjon og undersøkelse av bevis. Dessuten blir åpenheten med hensyn til kombinasjoner av kausalanalyse, fortolkende analyse og begrepsdannelse sterkt begrenset av tendensen til å forklare alt med henvisning til kultur på makronivå.

Maurices samfunnseffekt-tilnærming faller klarere innenfor Ragins case-orienterte tilnærmingstype, selv om Maurice insisterer på at denne typen tilnærming ikke bare egner seg til begrepsdannelse, men også til å utvikle og teste generell teori.

Både Maurices og Ragins måter å klassifisere komparative tilnærminger tar utgangspunkt i hva som er det primære formålet med komparasjonene, men opererer i tillegg med en rekke andre faktorer som gjør klassifikasjonene komplekse og til dels intrikate. En noe mindre kompleks måte å skille mellom tilnærminger på, der hovedvekten er på formålet med komparasjonene, er utviklet av den tyske historikeren Jürgen Kocka (2003). Han er rimeligvis i første rekke opptatt av komparasjoner i historisk forskning, men jeg vil mene at hans klassifikasjon både er nyttig og har relevans for samfunnsvitere mer allment.

Kocka skiller mellom fire hovedformål eller funksjoner komparasjoner kan ha i historiske undersøkelser:

- Komparasjoner kan bidra til å identifisere spørsmål og problemstillinger som man ikke får øye på, som man overser eller rett og slett ikke kan oppdage på andre måter. Når komparasjoner har dette formålet har de en *heuristisk* funksjon: De får fram forskningsspørsmål og -agendaer som ellers ikke ville kommet til syne.
- Komparasjoner kan også brukes til å klargjøre særtrekk ved det caset som undersøkes, og brukes regelmessig til dette formålet når det framsettes påstander om spesielle trekk ved samfunn på tvers av tid og rom. Når komparasjoner brukes på denne måten har de en *deskriptiv* funksjon.
- Historikere kan også (kanskje noe motvillige) bruke komparasjoner for å stille og svare på kausale spørsmål, eller (mer sannsynlig) for å imøtegå generelle forklaringer som de mener ikke er historisk holdbare. Komparasjonene har da en *analytisk* funksjon.
- Historiske komparasjoner kan ha en *paradigmatisk* funksjon. Formålet med komparasjonen er i så fall å distansere seg fra det caset man kjenner best (en *Verfremdung*-effekt) for å kunne se sitt eget case som bare ett blant flere (mulige).

Kockas klassifikasjoner minner oss igjen på at komparasjoner er nærmest uunnværlige for å kunne tenke og resonnerer omkring sosiale realiteter, samt at de kan være nyttige av forskjellige grunner og til ulike intellektuelle formål.

To grunnleggende paradokser i komparativ forskning

Komparasjoner kan både ha nomotetiske og ideografiske ambisjoner. Uansett ambisjon står de overfor noen felles utfordringer. Den ene har jeg nevnt flere ganger, og dreier seg om hvordan man forholder seg til det grunnleggende paradokset med å sammenligne det usammenlignbare. Den andre, som jeg så vidt har nevnt, er den grunnleggende forutsetningen som gjøres i mange sammenligninger om at enhetene man sammenligner kan klart skilles fra hverandre. På samme måten som man sammenligner ting som om de er «de samme», selv om man er fullstendig klar over at det i realiteten ikke er slik, sammenligner man enheter som om de er klart adskilte, selv om man er fullstendig klar over at det i realiteten ikke er slik.

Fra et teoretisk-analytisk perspektiv bunner dette siste problemet i at casene man sammenligner, ikke i utgangspunktet er samkonstruerte på en måte som tar hensyn til at de er vevd inn i felles historiske prosesser og gjensidige påvirkningsforhold. For å kunne takle dette problemet må man ifølge Bénédicte Zimmermann og Michael Werner (2004) bevege seg fra sammenligning til det de betegner som *l'histoire croisée* – kryssende eller sammenvevd historie (det Kocka betegner som *entangled history*). Dette er ikke enkelt, for det er ikke bare casene som er vevd inn i kryssende og sammenvevd historie; som forskere er vi innvevd i den samme kryssende og sammenvevde historie.

Å forholde seg til dette er utfordrende, for det krever for det første at vi må identifisere våre egne (og andre forskeres) kryssende og sammenvevde relasjoner til det feltet og de casene vi studerer. Dette er nødvendig for å unngå «innfødte» kategorier og kategoriseringer og forebygge sammenligninger som tar slike kategorier og kategoriseringer for gitt, og fordrer at kategoriene vi bruker i sammenligningene blir historisert (jf. Kockas paradigmatisk og fremmedgjøringsformål). Hvordan og hvorfor har kategoriene vi forholder oss til i sammenligningene blitt til og blitt brukt i de ulike kontekstene feltet og casene inngår i?

For det andre krever det samtidig at vi studerer den iboende kryssende og sammenvevde historien til feltet og casene per se. Dette er nødvendig for å finne ut hvordan interagerende prosesser mellom kontekstene historisk har bidratt til å forme feltet og casenes særegne form i de ulike kontekstene.

Som Kocka bemerker, betyr dette ikke at man nødvendigvis må velge mellom «komparativ historie» og *l'histoire croisée* (Kocka, 2003). Vi er

uansett utlevert til å sammenligne, og ved å gjøre det på en systematisk og rigorøs måte, samtidig som vi inkorporerer sentrale elementer fra *l'histoire croisée*, kan vi kanskje mestre paradokset med å «sammenligne det usammenlignbare».

Hva kan vi lære?

Hva kan vi lære av dette med tanke på å bruke komparasjoner for å håndtere utfordringer knyttet til å forske «tett på» et praksisfelt eller politikkkfelt, slik man gjerne gjør i profesjonsforskning og oppdragsforskning? En åpenbar lærdom, er at komparasjoner kan være særdeles nyttig for å skape «distanse» til og forholde seg kritisk til ulike former for «forhåndskonstruksjoner» av forskningsobjektet som man ikke uten videre får øye på, eller som man lett tar for gitt. Om man for eksempel er interessert i å studere rekrutteringen til lærer- eller sykepleieryrket i dagens Norge, for å kunne gi kunnskapsbaserte råd til politikere eller organisasjoner om hvordan rekrutteringen til yrkene kan styrkes, kan det være nyttig å sammenligne med rekrutteringen til «de samme» yrkene i andre land. Ikke fordi likheter og forskjeller mellom landene nødvendigvis gir entydige svar på spørsmål om hvordan rekrutteringen i Norge kan styrkes, men fordi de kan hjelpe oss til å identifisere hva som er de særegne norske utfordringene, og hvordan disse henger sammen med særegne sosiale, kulturelle og politiske forhold i Norge. Når dette er formålet med sammenligningen, er det ikke likegyldig hvilket eller hvilke land vi sammenligner med. Hvis vi velger en «case-orientert» tilnærming og et «most similar systems-design», ville det kanskje være naturlig å sammenligne med et lite knippe skandinaviske eller nordeuropeiske land, som vi har grunn til å tro har mange likhetstrekk langs mange dimensjoner. Det vi da må være særlig oppmerksom på, er at «casene» vi sammenligner høyst sannsynlig er vevd inn i en «kryssende og sammenvevd historie», og at det finnes gjensidige forbindelser og påvirkninger vi må ta høyde for. Det er mange eksempler på slike gjensidige forbindelser og påvirkninger på en rekke politikkområder (fagforeningspolitikk, utdanningspolitikk, velferdspolitik osv.). Dette er på ingen måte en ulempe, men kan åpne for ytterligere innblikk i hva de norske rekrutteringsproblemene består i. Og ikke nok med det: Det vil stimulere til en selvransakende refleksjon om hvordan forskningen på området har bidratt til den aktuelle institusjons- og politikktutforming. Sannsynligvis ville vi da vanskelig kommet utenom sammenligninger over tid, for eksempel

mellom den tidlige etterkrigstiden og i dag. Men om vi i utgangspunktet hadde valgt dette som hovedstrategi, er det ikke sikkert at vi ville komme på sporet av de samme prosessene og forskningsspørsmålene.

Et annet eksempel på hvordan komparasjoner kan være et nyttig redskap, er fra forskning på det vi kan betegne som feltet av arbeidslivsrelasjoner (Korsnes, 2003, innledning og kap. 1), som jeg selv har vært involvert i. Fra tidlig i forrige århundre la studier av slike relasjoner grunnlag for opprettelse av en rekke egne avdelinger (*industrial relations departments*) ved universiteter i USA, Storbritannia og Australia, og har ellers foregått ved en rekke ulike fagavdelinger (f.eks. jus, historie, statsvitenskap, psykologi og sosiologi) ved universiteter over hele verden. Egne avdelinger for studier av dette feltet har aldri eksistert ved norske universiteter, men vi har til gjengjeld en egen forskningsstiftelse – Fafo – som har vært et sentrum for denne typen studier i Norge. Forskerne på dette området har en lang tradisjon for å være «tett på» feltet, ofte i egenskap av å være rådgivere eller konsulenter for partene i arbeidslivet, eller utøvere av oppdragsforskning, eller som bidragsyttere til rapporter og utredninger som ligger til grunn for den offentlige politikken på området. I takt med en gradvis forvitring av de kollektive forhandlingsystemene som er et sentralt kjennetegn ved området, har de fleste IR-avdelingene ved amerikanske, britiske og australske universiteter blitt lagt ned, eller innlemmet i avdelinger for studier av organisasjon og ledelse, HR og så videre. Dette er i seg selv en påminning om at man i studiet av dette feltet ikke kan ta utgangspunkt i en på forhånd gitt, universell definisjon av forskningsobjektet. Tvert imot må eksisterende definisjoner ikke tas for gitt, men ses som foranderlige, sosiale konstruksjoner som inngår i en kontinuerlig historisk kamp om makt og innflytelse over det som står på spill – og der forskningen og forskerne på feltet selv inngår i disse kampene. I sin ytterste konsekvens kan utfallet av denne kampen være at det i realiteten ikke lenger eksisterer den type aktører og institusjoner i samfunnet som gjør det meningsfullt å snakke om et eget system av arbeidslivsrelasjoner – for ikke å snakke om egne forskningsavdelinger for studier av slike system.

Når man forsker på dette feltet kan derfor komparasjoner av systemer av arbeidslivsrelasjoner over tid, og på tvers av land, være et særdeles effektivt verktøy, både for å identifisere utviklingstrekk og utfordringer på området, og for å unngå at man tar forhåndskonstruksjoner av det for gitt. I et bokkapittel fra 2003 (Korsnes, 2003, kap. 1) presenterte jeg en analysemodell for komparasjoner av systemer av arbeidslivsrelasjoner i Norge, Tyskland

og Frankrike, slik disse artet seg på 1990-tallet, og jeg gjengir her innholdet i modellen i tabellform:

Tabell 2 Analysemodell for komparasjoner av systemer av arbeidslivsrelasjoner i Norge, Tyskland og Frankrike. Fra «Arbeidslivsrelasjoner – et historisk-sosiologisk perspektiv», av O. Korsnes, 2003

	Norge	Tyskland	Frankrike
Partsrepresentasjon i sentrale korporative organer	Sterk	Ganske sterk	Middels
Integrasjon mellom fagforeninger og politiske partier	Sterk	Ganske sterk	Ganske svak
Løsning av tvister og konflikter	Både lov og avtale	Både lov og avtale	Mest lov
Medbestemmelses-/representasjonsordninger på virksomhetsnivå	Både lov og avtale	Ved lov	Mest lov
Avtale- og forhandlingssystem	Middels sentralisert	Ganske sentralisert	Mest sentralisert
Fagforeningsstruktur	Sterkt sentralisert	Ganske sentralisert	Middels sentralisert
Medlemsgrad fagforeninger	Ganske høy	Middels høy	Lav
Ansatte styrerepresentasjon	Ja	Ja	Nei

Det er ikke hensiktsmessig å gå nærmere inn på detaljene i modellen og hvordan man kan gjøre en sammenlignende analyse av landene langs ulike dimensjoner i modellen (jeg viser her til Korsnes, 2003, s. 32–39), men tabellen illustrerer på en effektiv måte to vesentlige trekk ved forskningsobjektet: For det første at ulikhetene mellom systemene ikke er knyttet til en enkelt dimensjon ved systemene, men til bestemte sammenhenger mellom hvor landene plasserer seg på de ulike dimensjonene. For det andre at plasseringen på de ulike dimensjonene er historisk foranderlige utfall av politiske kamper på ulike samfunnsnivå. Lærdommen vi kan trekke av dette, er at hvis vi engasjeres i forskning som tar sikte på å løse utfordringer på ett område (f.eks. holde oppe medlemsgraden i fagforeningene, eller styrke medbestemmelsesordninger på virksomhetsnivå), må vi både ta hensyn til hvordan disse trekkene ved systemet henger sammen med de andre trekkene, og at sammenhengene mellom de viser til et særegent norsk (foreløpig) historisk utfall av kamper hvor både aktørene i praksisfeltet og i forskningsfeltet er involverte.

Forfatterbiografi

Olav Korsnes er professor emeritus ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen. Han har særlig forsket på arbeidsliv, utdanning, klasser og eliter. Blant sentrale publikasjoner er Heiret, Korsnes, Venneslan og Bjørnson (red.), *Arbeidsliv, historie, samfunn* (Fagbokforlaget, 2003); Korsnes, Nordli Hansen og Hjellbrekke (red.), *Elite og klasse i et egalitært samfunn* (Universitetsforlaget, 2014) og Korsnes, Heilbron, Hjellbrekke, Bühlmann og Savage (red.), *New directions in elite studies* (Routledge, 2018).

Referanser

- Allardt, E. (1964). *Patterns of class conflict and working class consciousness in Finnish politics*. Institute of Sociology, University of Helsinki.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. The University of Chicago Press.
- Durkheim, E. (1982). *The rules of sociological method*. Macmillan. (Opprinnelig utgitt 1895)
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Kocka, J. (2003). Comparison and beyond. *History and Theory*, 42, 39–44
- Korsnes, O. (1996). *Industri og samfunn. Framlegg til et program for studiet av norsk arbeidsliv* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen.
- Korsnes, O. (2000). Towards a relational approach to the study of variety in the situated creativity of economic actors. I M. Maurice & A. Sorge (Red.), *Embedding organizations. Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context* (kap. 5). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/aio.4.08kor>
- Korsnes, O. (2003). Arbeidslivsrelasjoner – et historisk-sosiologisk perspektiv. I J. Heiret, O. Korsnes, K. Venneslan & Ø. Bjørnson, *Arbeidsliv, historie, samfunn. Norske arbeidslivsrelasjoner i historisk, sosiologisk og arbeidsrettslig perspektiv* (s. 17–43). Fagbokforlaget.
- Maurice, M. (1989). Méthode comparative et analyse sociétale. Les implications théoriques des comparaisons internationales, *Sociologie du travail*, (2), 175–191.
- Maurice, M., Sellier F. & Silvestre, J.-J. (1982). *Politique d'éducation et organisation industrielle en France et en Allemagne*. Presses Universitaires de France.
- Mill, J. S. (1967). *A system of logic*. Longmans. (Opprinnelig utgitt 1843)
- Przeworski, A. & Teune, H. (1970). *The logic of comparative enquiry*. Wiley.
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. University of California Press.
- Zimmermann, B. & Werner, M. (Red.). (2004). *De la comparaison à l'histoire croisée*. Seuil.

KAPITTEL 7

«Men dette vet jo du»: Å forske i egen profesjon

Grethe Midtlyng Senter for profesjonsforskning, OsloMet – storbyuniversitetet og
Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Anne Birgitte Leseth Senter for profesjonsforskning, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: In what ways can researchers with experience from the profession they are studying make use of their knowledge as a resource in a qualitative research project? How can this type of research contribute to new knowledge rather than simply reproduce the “professional gaze” and what researchers already know? These are questions we will elucidate in this chapter. We draw on the first author’s experiences doing research among people with whom she shares professional background as a prison officer, and the second author’s experiences with anthropological fieldwork “far away” from home, but still in familiar professional settings. There is a great deal of literature on the challenges of conducting research in one’s own field. However, there is less discussion about how the researcher’s own prior familiarity with a research field could be a strength in the research process. This chapter discusses how the researcher seeks to develop alternative understandings and explanatory models in research when he or she shares a professional background with the people studied. We suggest that critical reflection upon different aspects of professional practice and knowledge can turn anticipated challenges into strengths when researching in “one’s own field.” Through an alternation between field reflection notes and literature on ethnographic fieldwork, our ambition is to contribute to an emphasis on the potential in being “up close.”

Keywords: ethnography, insider, researcher role, prison, bodily competence

Innledning

På hvilke måter kan forskere med erfaring fra profesjonen eller arbeidsplassen de studerer nyttiggjøre seg sin kunnskap som en ressurs i et kvalitativt forskningsprosjekt? Hvordan kan forskning i egen profesjon bidra til ny kunnskap snarere enn en reproduksjon av «profesjonsblikket» og det forskerne allerede vet og kan? Dette er spørsmål vi vil belyse i dette kapittelet. Mens det finnes mye litteratur om utfordringer med å forske i «eget felt¹», er det færre diskusjoner om hvordan forskerens kjennskap til forskningsfeltet kan brukes aktivt i kunnskapsutviklingen. Som forfattere deler vi erfaringer med å forske i empiriske settinger som vi på ulike måter kjenner fra før. Midtlyng har bakgrunn som fengselsbetjent, har arbeidet med utdanning av fengselsbetjenter, og skriver nå en ph.d.-avhandling om arbeid i fengsel (se for eksempel Midtlyng, 2022). Leseth har bakgrunn som kroppsøvlingslærer og har brukt dette som utgangspunkt i sin forskning på bevegelseskultur (Leseth, 2004; Leseth & Engelsrud, 2019).

Vi tar utgangspunkt i feltrefleksjonsnotater fra Midtlyngs feltarbeid i et høysikkerhetsfengsel i Norge, og i antropologiske perspektiver på kunnskapsproduksjon. Feltnotater skrives med ulike formål og fokus, men har til felles at de utgjør forskerens skriftlige nedtegnelser og refleksjoner basert på det hen observerer og deltar i (se for eksempel Emerson et al., 1995; Sanjek, 1990). I dette kapittelet anvender vi feltnotater der forskeren spesielt reflekterer over det å forske i en kontekst som hen allerede har arbeidserfaring fra og kunnskap om. Vi vil vise på hvilke måter forskeren kan utvikle alternative forståelser og forklaringsmodeller når hen forsker i egen profesjon. Vi er spesielt opptatt av hvordan forforståelse² om feltet kommer til uttrykk gjennom forskerens allerede tilegnede kunnskap om profesjonen hen går inn i; så som profesjonsblikket, forståelse av egen rolle, praktisk kunnskap, væremåter og tatt-for-gitt-heter. Bekymringene og utfordringene ved å forske på et sted, en arbeidsplass, i en organisasjon eller et yrke man kjenner godt, kommer til uttrykk både i profesjonsteori og i sosialantropologisk fagtradisjon. Gjennom en veksling mellom feltrefleksjonsnotater og litteratur om etnografisk feltarbeid, diskuterer vi

-
- 1 Begrepet «eget felt» er imidlertid ikke gitt. Ifølge Madden (2017) eksisterer ikke etnografiske felt utenfor forskerens fantasi. Det er syntesen av konkret rom og forskningsrom som definerer det etnografiske feltet og gir det en grunn for å eksistere – det eksisterer for å beskrive, undersøke, stille spørsmål ved, problematisere, teoretisere og forsøke å løse spørsmål rundt den menneskelige tilstand (Madden, 2017, s. 38–39). Vi deler Maddens forståelse av felt i dette kapittelet, i den grad vi bruker det.
 - 2 Forforståelse er noe alle mennesker har og uttrykkes på mange måter gjennom fordommer, teorier, erfaringer, praktiske ferdigheter og kroppslig hukommelse (Gilje, 2019).

forhold mellom nærhet og avstand, samt innside- og utsideposisjon. Vi argumenterer for at man ikke kan ta for gitt at forskere som forsker i egen profesjon har en innsideposisjon og er for tett på.

Profesjonsforskning, profesjonskompetanse og radikal refleksivitet

Verdien av forskning, skriver Skilbrei (2024, kapittel 13 i denne bok), er

at den ikke kun bidrar til å reprodusere de forestillingene som allerede eksisterer. Hvis forskere bare ser, skriver og sier det alle allerede vet, trengs de ikke; forskning gjennomføres for å skape annen kunnskap enn hverdagsforståelser gir. Så enkelt og så vanskelig er det. (Skilbrei, 2024, s. 240)

Et kjennetegn ved profesjonsforskning er at den til en viss grad utføres av ansatte ved ulike profesjonsutdanninger (for eksempel sykepleie, fysioterapi, lærer, sosialt arbeid) som forsker på aspekter ved utdanning eller yrkesutøvelse i egen profesjon. Dette kan både være en ressurs og et problem. Molander og Smeby (2013) formulerer det slik:

Denne nærheten kan være en ressurs, men mangel på distanse kan som kjent også svekke det kritiske blikket. Resultatet kan bli en forskning for «innvortes bruk» som fungerer for legitimering av profesjonaliseringsprosjekter og har lav samfunnsvitenskapelig relevans. (Molander & Smeby, 2013, s. 10)

Molander og Smeby understreker at selv om forskningens praktiske relevans ofte løftes frem i profesjonsforskning (for eksempel hva som virker), gjelder de samme kvalitetskrav som for all annen forskning. Refleksivitet er sentralt for kvalitet i all forskning og innebærer å anerkjenne at forskeren former forskningsprosessen gjennom en vekselvirkning mellom forskningsarbeidet og forskerens erfaringer, posisjon og kompetanse (Berger, 2015). Ifølge Bourdieu (2007) bidrar forskerens evne til *radikal refleksivitet* å styrke forskningsperspektivet. Dette innebærer at man forsøker å bryte med etablerte forståelser og sin egen kunnskap om feltet man studerer. Men kan en forsker som også er utdannet sykepleier, lege, ingeniør eller politiker, bryte med sin egen kunnskap? For å besvare spørsmålet er det nødvendig å si noe om hva som kjennetegner profesjonskunnskap generelt.

Et kjennetegn ved de klassiske profesjonene er at yrkesutøverne, gjennom utdanning, er sertifisert til å forvalte bestemte typer kunnskap. Denne kunnskapen er både av teoretisk og praktisk art, ofte kontrastert som å vite

at noe er, med å vite *hvordan* noe skal gjøres (Grimen, 2008; Ryle, 1963). Den praktiske kunnskapen, for eksempel det å sette en sprøyte, vurdere risiko eller demonstrere en ferdighet, er knyttet til kunnskapsbæreren som en type kroppslig førstehåndserfaring. Den uttrykkes i handlinger, vurderinger og skjønn; den er det Grimen kaller *virksomhetsspesifikk* (Grimen, 2008, s. 79). Teoretisk kunnskap, for eksempel om anatomi eller risiko, er uavhengig av hvem som anvender den. Den er med andre ord løsrevet fra kunnskapsbæreren. Som profesjonsutøver består ens kunnskap ofte av en syntese av slike ulike kunnskapsformer (Grimen, 2008).

Når man som forsker deler profesjonskunnskap med forskningsdeltagere i et prosjekt, både i form av praktiske ferdigheter, rutinemessige væremåter, profesjonsblikk og teoretiske forståelser, er det ikke uten videre bare å bryte med en slik syntese av kunnskapsformer som også er nedfelt i ens væremåter. På den ene siden kan nettopp det at forskeren kjenner til profesjonen som studeres gi flere fordeler. Å kjenne en profesjon eller et yrke «innenfra» handler også om å ha inngående kunnskap om organisasjonene der profesjonelle utfører sitt arbeid. Å kjenne til hvordan et høysikkerhetsfengsel fungerer, for eksempel, gjør forskeren i stand til å navigere med en viss sikkerhet under feltarbeidet. På den andre siden kan det forskeren tar for gitt, for eksempel om hvordan en organisasjon fungerer (sykehus, fengsel, skole), gjøre det utfordrende å «se» organisasjonen på nye måter eller stille spørsmål ved etablerte «sannheter». Enda vanskeligere kan det kanskje være å få øye på ens egne normative oppfatninger om feltet basert på profesjonsutøverens blikk, for eksempel hvordan et fengsel *bør* fungere, eller hvordan samarbeid på et sykehus *bør* foregå. Det er imidlertid få gode diskusjoner om hvordan man faktisk kan utnytte de ressursene som ligger i at man som forsker deler profesjonskompetanse og forståelse med informantene i et forskningsprosjekt. For å diskutere potensialet som ligger i det å forske i egen profesjon, vil vi ta veien om sosialantropologi og metodiske teknikker som nettopp er utviklet for å oppdage kunnskap man tar for gitt.

Etnografisk feltarbeid, idealer om det fremmede og tykke beskrivelser

Etnografisk feltarbeid innebærer helt overordnet to kjerneaktiviteter i lys av forskningsdesign og forskningsspørsmål: (1) førstehåndsdeltagelse og observasjon i daglige rutiner, gjøremål, samhandling og samtaler i en situasjon der man forsøker å finne ut hva som skjer; (2) produksjon av skriftlig

datamateriale (feltnotater, logg, intervjutranskripsjoner) (Emerson et al., 1995). Feltnotatene utgjør ryggraden i feltarbeidets datamateriale. Det å skrive, skriftliggjøring av ens deltagende observasjon, er med andre ord en helt sentral del av feltarbeidet (Geertz, 1988). Hvordan skrivingen gjøres er av stor betydning for hvilket datamateriale som skapes og hvilken kvalitet det har. Det analytiske arbeidet starter allerede ved skriftliggjøringen av ens egne observasjoner og former for deltagelse. En ambisjon med etnografiske feltnotater er å gi tykke beskrivelser, det vil si beskrivelser som er så rike på informasjon at leseren har forutsetning for å forstå både det som beskrives og sammenhengen det oppstår i³ (Geertz, 1973).

Når man forsker på en arbeidsplass eller blant yrkesutøvere man kjenner og deler måter å snakke om ting på i tillegg til kompetanse og ferdigheter, er det spesielt viktig å gjøre naive beskrivelser på et lavest mulig abstraksjonsnivå for ikke å reprodusere det man allerede vet, kan og antar (Frøystad, 2003). Samtidig er det nesten umulig å tenke seg «rene beskrivelser» frie for tolkninger eller forklaringer. Sørhaug gir eksempel på hvordan en sosialarbeider som forsker på rusmisbrukere, kan ha en tendens til å beskrive en rusmisbruker på en måte som samtidig «forklarer» denne personens adferd i lys av forforståelser sosialarbeideren har om hva som kjennetegner denne gruppen av mennesker (Sørhaug, 1996, s. 34). Gjennom eksemplene fra feltrefleksjonsnotater i dette kapitlet, vil vi illustrere hvordan forskeren jobber med å forstå og fortolke sitt «kjente felt» på nye måter som tilbyr andre beskrivelser, forståelser og forklaringer, for eksempel av aktørenes samhandlingsformer, verdier, kunnskap, væremåter, roller og kategoriseringer.

Formålet med feltarbeid er av sosialantropologen Fredrik Barth beskrevet som et forsøk på å få tak i folks kunnskap og kompetanse om verden, for eksempel slik en yrkesutøver har. Barth definerer kultur som en form for kunnskap: «det en person anvender for å fortolke og handle i verden» (Barth, 2002, s. 1, vår oversettelse). utfordringer med å være for «tett på» egen kultur er også tematisert i sosialantropologien, om enn på litt andre måter enn i profesjonsforskningen. Begreper som «hjemmeantropologi» eller «forske i egen bakgård» viser gjerne til utfordringer med å gjøre feltarbeid i eget land og nasjon, snarere enn i egen profesjon (se for eksempel Frøystad, 2003; Leach, 1982).

3 Geertz bruker ofte et eksempel med beskrivelse av en som blunker: For å forstå om handlingen betyr at personen har fått rusk i øyet eller blunker til en annen person, må beskrivelsen være detaljert nok.

Den refleksive vendingen i sosialantropologi på 80- og 90-tallet innebar en økende bevissthet om betydningen av forskerens posisjon for kunnskapsproduksjon, uavhengig av hvor feltarbeidet utføres. Weiners gjenstudie av byttehandel på Trobrianderøyene, viste blant annet at Malinowskis tidligere studier (2007) hadde oversett et sentralt aspekt ved kvinners deltagelse i byttehandel (Weiner, 1976). Gullestad (1984) beskrev deltagende observasjon som en metodisk tilnærming der forskeren er både et forskningsinstrument og et filter som informantenes liv blir silt igjennom. Målet i kvalitativ forskning er ikke å eliminere forforståelsen, men å bevisstgjøre og kommunisere hvordan denne setter spor i forskningsprosessen, fra utforming av forskningsdesign og forskningsspørsmål til datainnsamling og analyse.

Det å gjøre deltagende observasjon innebærer tilstedeværelse,⁴ men krever også en oppøving av oppmerksomhet og observasjonsevne med hensikt å belyse et spesielt fenomen eller tema. Et eksempel kan være former for samarbeid på en arbeidsplass (Wadel, 2007) eller risikovurderinger på legevakt (Johannessen, 2018). På denne måten kan vi kanskje si at feltarbeiderens kompetanse ligner på kompetanse som kjenner utøvelse; man trenger evne til tilstedeværelse, deltagelse og observasjon. Likevel har feltarbeid et annet formål: for eksempel å beskrive, forstå og forklare samhandling, forløp og praksiser, mens en yrkesutøver skal utføre en jobb som ofte innebærer en form for problemløsning. Vi kommer tilbake til hvordan man kan utnytte skjæringspunkter mellom egen profesjonskompetanse og forskerkompetanse i kunnskapsutvikling.

Innside- og utsideperspektiv

En vanlig distinksjon i metodelitteraturen om feltarbeid er at forskeren enten er «insider» eller «outsider» i den sosiale sammenhengen der man utfører forskningen. Det er imidlertid ikke alltid åpenbart hva disse kategoriene egentlig innebærer. Er for eksempel en samfunnsforsker som gjør feltarbeid i egen kultur, automatisk en insider? Når antropologer i tidligere tider dro langt av gårde og til fremmede land for å studere kulturell variasjon, beskrev de gjerne seg selv med en outsider-rolle, der man gjennom deltagende observasjon søkte å ta «den innfødtes perspektiv»

4 Tilstedeværelse kan forstås som oppmerksomhet mot det som studeres, enten feltarbeidet er ett konkret sted, flere steder (Marcus, 1995) eller digitalt (Hine, 2000).

(Geertz, 1973), som «fremmed og venn», «marginale innfødte» eller «profesjonelle fremmede» (Van Ginkel, 1998, s. 251). Nielsen og Repstad (2006) anvender betegnelsen «maur-perspektiv» på forskeren som kjenner til feltet hen studerer; det vil si et nærsynt blick nedenfra. Utsideblikket beskriver de mer som en ørns blick; langsynt med stort overblikk. Men det er samtidig ikke gitt hvordan disse blickene kan kombineres, eller at utside- eller innsideposisjonen er stabile posisjoner. Forskeren beveger seg mellom ulike kontekster (for eksempel jobb og hjemme), og forskerposisjonen med tilhørende identiteter (for eksempel klasse og alder) er også mobile posisjoner (Baaz, 2002).

Flere forskningsbidrag foreslår at virkeligheten er mer kompleks enn en enkel kategorisering i «innside» og «utside» (Ademolu, 2023; Berger, 2015; Hammersley, 2015; Merton, 1972), og at det kanskje er mer snakk om et kontinuum enn en enten/eller-dikotomi (Breen, 2007). Hamid (2010) hevder at det er irrelevant hvorvidt forskeren selv oppfatter seg som på «innsiden» eller «utsiden» av feltet, og at det viktige er å fange opp hvordan folk oppfatter deg. Under sitt første feltarbeid i Tanzania, opplevde Leseth å bli kategorisert som spion, prostituert og etter hvert som student (Leseth, 2004), mens Roalkvam (1990) beskriver hvordan hun ble klassifisert som «barnekvinn» under sitt feltarbeid på en stillehavsøy.

Forskerrollen er ikke gitt og er heller ikke en identifiserbar kategori, men må forhandles om. Dwyer og Buckle (2009) diskuterer hva det kan bety å være en insider og outsider med eksempler fra egen forskning. I sin studie av foreldre som har mistet barn, opplevde Buckle at det ble stilt spørsmål ved om hun var i stand til å forstå deres erfaringer hvis hun ikke selv hadde opplevd traumatiske tap. Dwyer og Buckle argumenterer for at distinksjonen mellom insider og outsider aldri er absolutt; hvordan kan en forsker som også er et moralsk menneske, som tematiserer død, tap og sorg, være en ordentlig outsider i sin forskning? De hevder at man snarere må se på rommet imellom, der forskerne både kan innta en posisjon som insider og outsider. På denne måten vektlegger de ressursene forskere har for å være engasjert i kunnskapsutvikling sammen med informantene, snarere enn å være opptatt av om forskerens posisjon er på utsiden eller innsiden.

Begrepsparet nærhet og distanse er en annen vanlig distinksjon som snarere viser til analytiske strategier som forskeren benytter seg av. Man må ha tilstrekkelig nærhet til sine informanter, så vel som til fysiske og sosiale omgivelser, for å få tak i meningsdimensjoner ved sosial samhandling og

praksis. Men man må også ha evne til distanse for å kritisk reflektere over hva som foregår. Det kan være utfordrende å veksle mellom nærhet gjennom deltagelse og distanse. I den antropologiske klassikeren *Stranger and Friend* gir Powdermaker (1966) et eksempel fra feltarbeid på en liten stillehavsøy der hun blir fullstendig oppslukt i en dans kvinnene utfører i forbindelse med en rituell praksis. Hun skriver:

Trommene startet; jeg danset. Noe skjedde. Jeg glemte meg selv og var i ett med danserne. Der, under fullmånen i løpet av dansen, sluttet jeg å være en antropolog fra et moderne samfunn. Jeg danset. Når det var ferdig, gikk det opp for meg at jeg, i løpet av denne korte seansen, ble en del av ritualet. Da kom notatboka mi fram. (Powdermaker, 1966, s. 112, vår oversettelse)

Powdermakers beskrivelse reflekterer både hennes fremmede posisjon (som antropolog fra et moderne samfunn), men også hvordan feltnotater er et viktig redskap for å skape distanse når man går inn i en ikke-observerende deltagerrolle.

Sosialantropologen Marilyn Strathern understreker at på et analytisk nivå handler nærhet og distanse ikke primært om nærhet eller distanse til kultur eller sted, men om hvorvidt forskerens forklaringsmodeller sammenfaller eller overlapper med informantenes (Strathern 1987; se også Frøystad, 2003; Sørhaug, 1996). Derfor – uansett insider, outsider eller noe midt imellom – vil vi hevde at det er forholdet mellom nærhet gjennom deltagelse og den analytiske distansen man må jobbe med for å skape ny forståelse, forklaringer og kunnskap. La oss starte med profesjonsblikket.

Profesjonsblikket: å vite hva som foregår

Gjennom utdanning og arbeidsliv styrkes «profesjonsblikket»; en måte å se og forstå situasjoner, hendelser og personer på som formes av spesifikke trekk ved hver enkelt profesjon (Finstad, 2000; Lomell & Neumann, 2017). Dette innebærer blant annet å inkorporere en profesjonsspesifikk og ofte taus forforståelse, rolleforståelse, kroppslig praksis og kategorisering, som har sin funksjon i profesjonsutøvelsen. «Politiblikket» (Finstad, 2000) er for eksempel formet av hvilke problemer politiet skal løse, og ser etter avvik ved personer, handlinger og situasjoner (Lomell & Neumann, 2017). Denne formen for observasjon av personer og samhandling mellom dem

er ofte sentralt i profesjonsutøvelse generelt. Profesjoner utvikler ulike «blikk» som rettes mot de problemstillingene de er satt til å løse. Hvordan profesjonsblikket kan prege hvordan du observerer verden kommer frem i følgende utdrag fra feltnotatene, fra en samtale mellom Midtlyng og en fengselsbetjent:

«Man blir litt menneskekjenner etter hvert. Man har det med seg.» Hun låser døra hjemme og sjekker igjen at den er låst før hun legger seg. Hun forteller at hun følger med, «har litt oversikt» også utenfor jobben. Når hun er på togstasjonen får hun med seg hva som skjer rundt henne, hun nevner personer som er ruset og at hun observerte hvitvasking en gang hun satt på en restaurant. Mannen hennes hadde ikke lagt merke til det. «Det er ting du plukker opp, for eksempel gjenger, kjenner jeg dem [fra fengselet]?» Hun forteller at hun legger merke til samhandling og dynamikk mellom folk, «hva som foregår». «Det går en liten alarm oppi hue etter hvert», sier hun. (Feltnotater, Midtlyng)

Fengselsbetjenten viser at profesjonsblikket også preger hvordan hun ser verden utenfor arbeidsplassen, i helt andre situasjoner. For mange fengselsbetjenter er risiko et tema som former hva de ser og hva de ser etter. Midtlyng opplevde at denne orienteringen mot risiko preget måten hun umiddelbart tolket observasjonene hun gjorde i starten av feltarbeidet. En av de første dagene av feltarbeidet noterte hun følgende: «Jeg ser inn i et rom gjennom et glassvindu. Det ligger noen skøyter der. Jeg tenker med en gang 'våpen'».

Denne type kunnskap blir gjerne en del av en forståelse av feltet som man tar for gitt. På denne måten kan man både miste tilgangen til viktig informasjon, og forskningen kan bli preget av profesjonsdreiet bias. I Midtlyngs tilfelle ble hun oppmerksom på en del slike oppfatninger fordi det hun ubevisst hadde tatt for gitt som fengselsbetjent viste seg å være annerledes i et annet fengsel, på et annet tidspunkt, med andre personer. Dette understreker også at det å være «på innsiden» av en kultur ikke er en statisk kategori, men at profesjonsutøvere som forsker på egen profesjon eller i egen organisasjon også kan møte på til dels ukjente kulturuttrykk. På denne måten kan det metodiske grepet med å møte en annen kultur delvis også benyttes for forskere som deler profesjonsbakgrunn med informantene. Andre ganger kan kritisk refleksjon føre til at man blir oppmerksom på slike «tatt-for-gitt-heter» i feltet. Et eksempel er da Midtlyng flere ganger hadde skrevet i feltnotatene at fengselsbetjenter ga uttrykk for at det de kalte «dynamisk sikkerhet» (som handler om sikkerhet gjennom

relasjonen til innsatte) var den viktigste formen for sikkerhet. Denne gjen-tatte påstanden førte til nysgjerrighet rundt noe som så ut til å være en etablert sannhet i feltet, som hun som fengselsbetjent umiddelbart hadde tolket på en bestemt måte som sammenfalt med egen oppfatning om at dynamisk sikkerhet er viktig. Som forsker ble det mer interessant å utforske dette mer kritisk, med analytisk distanse og nysgjerrighet.

Kroppslig tilstedeværelse som inngang til forståelse av praktisk kunnskap

Csordas lanserte på 1990-tallet begrepet kroppsliggjøring (*embodiment*) som et paradigme i sosialantropologien, og argumenterte for hvordan forskerens kroppslige tilstedeværelse i feltarbeid var et sentralt utgangspunkt for å utvikle kunnskap, og en inngang til forståelse (Csordas, 1990). I en beskrivelse av sitt feltarbeid i Båtsfjord på 1980 tallet, viser Lien (2001) hvordan hun i forsøk på å forstå folks matkultur, utnyttet det å være sulten til å spørre folk og få dem til å vise seg hva de hadde i kjøleskapet og fryseren. På en lignende måte viser følgende feltnotatrefleksjon hvordan Midtlyng oppdaget at hennes egne vanemessige kroppslige reaksjoner på ting som skjedde i fengselet kunne gi henne mer kunnskap om det å være fengselsbetjent:

Jeg står og observerer mens fengselsbetjentene kontrollerer innsatte i metallportal på vei tilbake til avdelingene sine. Alle innsatte må gå gjennom portalen, som gir utslag hvis de har for mye metall på kroppen. Jeg merker at jeg automatisk blir stående og følge med på metallportalene, fremfor å observere hvordan de ansatte jobber. Blikket følger den vante måten å observere denne situasjonen på: Jeg ser på lysene på portalen hvor mye utslag av metall det er, hvor på kroppen utslaget er, og hvordan innsatte går gjennom portalen. Det gjøres annerledes enn jeg er vant til; det ser ikke ut til at noen følger med på portalen eller innsatte. Jeg oppfatter det litt kaotisk, og jeg er vant til at dette gjøres veldig strengt. Jeg kjenner at det er litt ubehagelig, og må bruke noe tid på å avlære meg det automatiserte «betjentblikket» for å kunne observere det jeg nå er interessert i. (Feltnotater, Midtlyng)

Midtlyng opplevde en kroppslig reaksjon av ubehag som gjorde henne i stand til å gå over fra vanemessig deltagelse i situasjonen som hun ville gjort som fengselsbetjent, til å forholde seg mer distansert til situasjonen for å undersøke hva som foregikk. Hun stilte seg spørsmål som: Hva er det

egentlig denne praksisen handler om, ut over den formelle funksjonen med «kontroll av innsatte i metallportal»? Fra den kroppslige følelsen av «dette er feil», kom hun dermed videre til mer analytisk interessante innganger til ulike situasjoner, som spenninger mellom formelle prosedyrer og fengselsbetjentenes utøvelse av disse, og ulike logikker i sikkerhetsarbeidet. Kroppslige reaksjoner som kommer av tillærte måter å være på i et felt kan nettopp synliggjøres når forskeren legger merke til dem *som forsker*; avbrudd fra det vante kan synliggjøre profesjonsformet taus kunnskap (se for eksempel Casey, 1987). I Midtlyngs tilfelle ble hun gjort oppmerksom på denne hukommelsen eller nedleirede praktiske ferdigheten da hun observerte innsatte i metallportalen, men *ikke* skulle korrigere. Eller at overfallsalarmen gikk, men hun *ikke* skulle løpe for å bistå betjentene. Slik kan forskeren forsøke å være oppmerksom på og utnytte situasjoner hvor egen praktisk profesjonskunnskap brytes mot rollen som forsker. Det er i slike øyeblikk at ressursene i forskerens profesjonsbakgrunn kan komme til nytte, som et verktøy for å få innsikt i taus kunnskap, som i Midtlyngs tilfelle handlet om taus kunnskap om sikkerhetsarbeid i fengsel. Dette krever en bevissthet rundt kroppslige reaksjoner som mulig ressurs, og hva dette eventuelt kan fortelle noe om.

«Men dette vet jo du» – om det som tas for gitt

Flere forskere har tematisert utfordringer ved informantenes forventninger til deg fordi man i en eller annen form deler bakgrunn. Berger (2015, s. 223) er forsker med immigranterfaring, og i sin forskning på andres immigranterfaringer skriver hun at informantene ofte lot setningene henge uferdige i luften, som «du vet hvordan ...», for eksempel når de snakket om opplevelser av hvordan immigrasjonsmyndighetene behandlet dem. Berger omtaler det som en kontinuerlig utfordring både å bruke sin egen erfaring, som gir tilgang til en potensielt bedre forståelse av informantenes situasjon, og samtidig opprettholde avstanden mellom sine erfaringer som forsker og informantenes erfaringer – som hun jo ønsker å få tak i. En oppfatning blant mange betjenter som Midtlyng snakket med under feltarbeidet, var som nevnt at «dynamisk sikkerhet» var den viktigste formen for sikkerhet. Dette kom ofte til uttrykk i uformelle samtaler med betjenter, som i dette eksempelet, hvor Midtlyng hadde spurt en fengselsbetjent mer om hva han mente med dette:

Litt senere fortalte jeg at jeg er utdannet fengselsbetjent. Betjenten utbryter: «Men da **vet** jo du at den dynamiske sikkerheten er den viktigste!» Jeg prøvde å forklare at jeg vet at man ofte sier at denne type sikkerhetstiltak er viktigst, og at jeg vet hva jeg som betjent mente om det, men at det ikke er de offisielle føringene eller mine egne tanker som betjent jeg skal skrive om. Det er viktig for meg å høre hva han og andre tenker og mener om disse tingene. (Feltnotater, Midtlyng)

I tillegg til å selv ta ting for gitt, som tematisert over, er det altså også en mulighet for at informantene tar for gitt at forskeren deler en felles forståelse med dem fordi de har samme bakgrunn. Dette utdraget fra feltnotatene kan illustrere nettopp hvordan informantene kan ta for gitt at en forsker «vet» bestemte ting om feltet fordi hen deler deres profesjonsbakgrunn. En utfordring i slike situasjoner kan være å beholde «forskerhatten» på, gripe tak i fenomenet som tas for gitt, i dette tilfellet «dynamisk sikkerhet», og stille mer deskriptive utforskende spørsmål om tematikken. For eksempel: «Ja, jeg vet at det er en vanlig oppfatning. Men nå er jeg litt interessert i om du kan beskrive hva dynamisk sikkerhet er for *deg*?» Dette er en teknikk for å komme seg ut av en felles forståelse og forklaringsmodell, ved gjennom deskriptive spørsmål bevege seg ned på et lavere abstraksjonsnivå og se om man da oppdager noe nytt.

Former for generalisering: kategorisering og begreper

Kategorisering er grunnleggende menneskelig, og kategorisering av klienter, pasienter, brukere eller innsatte har en viktig funksjon i førstelinje-arbeid (Johannessen, 2018, s. 22).

Felles for flere profesjoner er kategoriseringen av «norm» og «avvik», og det å lete etter slike avvik (Lomell & Neumann, 2017). Et eksempel er helse-sykepleieres bekymring over barn og familier som bryter med «normale» barn med «normal» utvikling (Lomell & Neumann, 2017; Neumann, 2009). Det kan være en fordel å forske et sted hvor man kan språket – man er «innenfor». Samtidig er bruk av språk alltid reduksjonistisk, og metaforisk bruk av språket er ofte upresist. Et eksempel er kategorien «sårbare unge», et annet eksempel kan være «risikoinnsatte». Dermed er profesjoner også «semantiske felt» (Anderson, 2004), noe man må være oppmerksom på når man gjør feltarbeid og skriver feltnotater, ved å vie feltet språklig oppmerksomhet. Følgende refleksjon er et eksempel på en slik oppmerksomhet:

Tidligere en dag snakket betjentene om en tidligere innsatt som de oppfattet som manipulerende. Han var tilsynelatende en «drømmeinnsatt», men de mente han var kalkulerende og «fikk det som han ville». Utforsk mer hvordan og hvorfor de oppfattet dette. Denne holdt jeg på å gå glipp av, fordi jeg gjenkjente det de beskrev med en gang, og plasserte ham rett i boksen «manipulerende innsatt» ut ifra egne erfaringer, uten å tenke mer over at det er en kategori og hvordan den kategorien blir konstruert, før nå (Feltnotater, Midtlyng).

Wadel (1991, s. 81) bruker begrepet naiv observasjon som eksempel på hvordan dette kan gjøres; beskrivelser av handling på et lavest mulig abstraksjonsnivå for eksempel uten å bruke etablerte identitetskategorier som kjennetegner et felt, som klienter, pasienter, leger eller fanger. Hvilke kategorier vi bruker for å forstå det vi studerer, definerer samtidig *hvilken populasjon* av mennesker eller fenomener vi mener funnene våre kan tilbakeføres til, og handler dermed også om generalisering (Nadim, 2015). De analytiske kategoriene vi bruker (om for eksempel informantgruppene) legger tydelige føringer for *hva* det er vi generaliserer, altså hvilke forklaringer og prosesser vi ønsker å generalisere til andre kontekster enn den vi har studert (Nadim, 2015). Nadim skiller mellom analytiske og praktiske kategorier, for å understreke at kategorier som etnisitet, kjønn og klasse ikke finnes som substanser i verden, de får kun et innhold og mening gjennom relasjoner i en konkret kontekst (Nadim, 2015). I profesjonsforskning er det spesielt viktig å reflektere over hvordan sosiale kategorier man etablerer i forskningen (for eksempel pasienter, klienter, arbeidsledige, profesjonelle, barn, voksne) allerede er institusjonalisert og gjennomtrengt av politiske, juridiske og hverdagslige verdier og forståelser (Anderson, 2004; se også Andersons kapittel i denne boka).

Forståelse av egen rolle

Å gjennomføre et kvalitativt feltarbeid i en institusjon eller arbeidsplass som man allerede har erfaring fra som profesjonell, for eksempel som fengselsbetjent, sykepleier eller lærer, innebærer en annen form for deltagelse og observasjon med et annet formål enn de som jobber der har. Det blir nødvendig å avklare sin rolle for seg selv og for andre. Olsvold (2010), som har bakgrunn som sykepleier, diskuterer i sitt feltarbeid på en sykehusavdeling hvordan hun strevde med å finne ut hvilken rolle hun skulle ta som forsker, gitt at de fleste også visste at hun var sykepleier. Hun valgte å

gå i hvite klær, som de andre sykepleierne. Samtidig kunne hun da lettere bli oppfattet som en som kunne «ta i et tak» som sykepleier, noe som en rekke ganger stilte henne i etisk utfordrende situasjoner. Hun opplevde det nesten pinlig å stå med notatblokka langs veggen, når hun så alt som måtte gjøres. Samtidig måtte hun løpende gjøre etiske vurderinger av i hvilke tilfeller hun måtte «bytte hatt», som for eksempel i akutte krisesituasjoner (se også Wade, 1984). På denne måten kan vi si at det å utføre forskning i egen profesjon også kan stille forskeren i situasjoner som synliggjør den etiske bevisstheten man har, både som forsker og profesjonsutøver. I møte med en leder i fengselet i starten av sitt feltarbeid, ble Midtlyngs forhåndskunnskap til fengselet forstått som en betryggende kompetanse:

Jeg ble anbefalt av avdelingslederen å si til betjentene at jeg var fengselsbetjent selv. Dette hadde jeg tenkt å nedtone litt (ikke holde skjult, men heller ikke flagge som det første jeg sier når jeg møter dem). Men jeg kommer til å følge rådet. Han mente det var viktig for at betjentene skulle vite at jeg kunne ta vare på meg selv. (Feltnotater, Midtlyng)

Midtlyngs bakgrunn som fengselsbetjent opplevdes her som noe som ga tillit og enklere uformell tilgang til feltet. Midtlyng ble møtt med en forventning om å «kunne ta vare på seg selv» fordi hun var utdannet fengselsbetjent, det vil si at informantene ikke trengte å være bekymret for henne i møte med innsatte. Et enda tydeligere eksempel finnes i Sørensens avhandling basert på intervjuer med fengselsbetjenter som jobbet med fengslingen etter terrorhandlingene i 2011 (Sørensen, 2023). Sørensen er tidligere fengselsbetjent ved Ila, og kjente noen av informantene fra før. Flere av dem sa at de ikke hadde gått med på å bli intervjuet dersom det hadde vært en annen, utenforstående forsker. Dette gir noen åpenbare fordeler når det gjelder tillit og tilgang, samtidig som at det også vil være viktig å reflektere over hva dette betyr for informantene. Berger (2015) erfarte hvilke forventninger og motivasjoner som fulgte med tilliten til henne som «en av oss» (med immigranterfaring):

De uttrykte tillit til at jeg, fordi jeg selv er immigrant, ville være bedre i stand til å forstå og representere deres erfaringer og problemer enn en forsker som ikke selv var immigrant, i tillegg til deres ønske om å hjelpe en «immigrant-søster» (meg) i å oppnå målene sine. (Berger, 2015, s. 223, vår oversettelse)

Utdraget peker på at informantene følte på en slags forpliktelse til å bidra til forskningsprosjektet, i tillegg til at de hadde en forventning om at hun ville forstå og representere deres erfaringer på en bestemt måte. Med økt tillit som følge av delt profesjonsbakgrunn kan det dermed også følge med en forventning om at du som forsker vil gjengi virkeligheten slik informantene forstår den. Informantenes oppfatninger av forskeren kan imidlertid variere, uavhengig av om forskeren selv opplever seg som en insider eller ikke (Hamid, 2010). Midtlyng ble i ett tilfelle omtalt som «en av oss [betjentene]» som en beroligende opplysning fra en betjent til kollegaer når noen ble bekymret for Midtlyngs mulige negative tolkninger av «svart humor» blant betjentene. I en annen tilsvarende situasjon ble ikke tilhørighet nevnt, men heller (med et smil) omtalt som at «forskeren» sikkert kom til å notere dette ned i blokka si. Som Hamid (2010) påpeker, kan man identifisere seg som insider og forstå eget prosjekt ut ifra dette, men likevel på noen måter være mindre tett på enn man kanskje har forestilt seg.

Å se på nytt

Innledningsvis stilte vi spørsmål om hva det innebærer å forske i egen profesjon og på hvilke måter forskere med erfaring fra og kjennskap til det de studerer, kan nyttiggjøre seg sin kunnskap som en ressurs i et kvalitativt forskningsprosjekt. Vi har diskutert hvordan profesjonskunnskap og feltarbeidskunnskap kan brytes mot hverandre og problematisert hvorvidt det i det hele tatt er fruktbart å snakke om innside- og utsideposisjon som absolutte størrelser. Feltrefleksjonsnotater kan spille en viktig rolle i bevisstgjørings- og refleksjonsprosessen over egen forforståelse slik den kommer til uttrykk gjennom profesjonsblikket, rolleforståelse, praksiskunnskap, væremåter og det forskeren tar for gitt.

Feltrefleksjonsnotater er derfor nyttige for å arbeide med å oppnå en analytisk distanse til et empirisk felt som forskeren i utgangspunktet har en praktisk nærhet til gjennom tidligere arbeidserfaring. Med andre ord, hvordan feltrefleksjonsnotatene, der forskeren reflekterer over hvordan «dobbel» kompetanse og kunnskap brytes mot hverandre, er et verktøy for å se på nytt. Å skrive om hva som skjer under feltarbeid kan imidlertid også være utfordrende nettopp på grunn av tillærte profesjonsspesifikke måter å skrive om ens eget arbeid på. I journalføringer og rapportskrivning er det for eksempel ikke vanlig å inkludere personlige refleksjoner og erfaringer om hvordan man blir oppfattet. Samtidig oppøver mange profesjonsutøvere seg

en nøytral skrivestil, i tråd med krav om standardisering, idealer om objektivitet og etterrettelighet i. *Hva* man beskriver, vil imidlertid være ulikt.

Å forske i egen profesjon eller i settinger og kulturer som er kjent fra før innebærer fellesskap og samhandling med informanter, der det alltid er av betydning hvem forskeren er, men også hva hen gjør og hvordan hen evner å kommunisere, diskutere og reflektere over det som foregår. Utfordringer med å være for tett på kan arbeides med gjennom kontinuerlig refleksjon om egen rolle, former for deltagelse og kontinuerlig bevissthet over kategorier og forklaringsmodeller. Kunnskap om roller, væremåter (praktiske ferdigheter og mer uformelle væremåter) og former for deltagelse i kulturen man er i, samt kunnskap om språket og kategorier som brukes, muliggjør en slik type kritisk refleksjon i brytningen med forskerens blikk.

Da Midtlyng gjorde feltarbeid fikk hun seg noen overraskelser om hvordan ting fungerte. For henne førte dette til utvidet innsikt i variasjonene i hvordan fengselsarbeid kan gjøres og hva de kan bety for dem som utøver arbeidet. Ved å innta en naiv rolle og anstrenge seg for å få frem informantens perspektiv («de innfødtes perspektiv», Geertz, 1973) til fordel for egen oppfatning, vil man nok ofte oppleve at mye er ukjent og at det er mye man ikke vet, til tross for at både en selv og mange andre i utgangspunktet kan oppfatte at man er «på innsiden».

Det å ha kjennskap til feltet man forsker på betyr ikke at rollen man inntar kontinuerlig er på innsiden. Snarere er den et kontinuum av posisjoner forskeren inntar i interaksjon med forskningsfeltet og de som befolker dette. Kjennskap og identifisering med feltet man utfører forskningen i, har også en tidsdimensjon. Det er nesten ti år siden Midtlyng jobbet som fengselsbetjent. Det er over femten år siden Leseth gjorde feltarbeid på kroppskultur i Tanzania. Likevel sitter våre kroppslige erfaringer der som en type hukommelse, om hvordan det er å arbeide i fengsel, hvordan det er å være den fremmede, hvordan man kan være fremmed i en ellers kjent sammenheng og føle seg hjemme i en fremmed kultur. Disse formene for hukommelse av levd liv fungerer også som ubevisste «ryggmargsreflekser» og styringsinstrumenter for hvordan man skal drive forskning og hva man skal se etter. Det kan være gode grunner til å gjøre feltarbeid i eget yrke, i deler av arbeidslivet eller i en organisasjon som man har lang erfaring med. Det kan også være gode grunner til å gjøre feltarbeid på et fremmed sted og blant mennesker som du ikke kjenner. Det viktigste er å begrunne valg av empirisk forskingsfelt (fengsel, skole, sykehus, lokalmiljø) med hva man lurer på og vil finne ut av – som man ikke vet. Det å skrive feltnotater og

detaljerte beskrivelser er en nitid og skapende prosess. Det er i det analytiske arbeidet – gjennom nærhet og distanse til materialet, fra detaljerte feltnotater og feltrefleksjonsnotater, til utvikling av alternative former for forståelse og forklaringer – at forskningens kvalitet vokser frem og vi kan se på nytt.

Forfatterbiografier

Grethe Midtlyng er stipendiat ved Senter for profesjonsforskning ved OsloMet – storbyuniversitetet og høskolelektor ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS). Hun er utdannet kriminolog og fengselsbetjent, og arbeider nå med et ph.d.-prosjekt om sikkerhetsarbeid i høysikkerhetsfengsler.

Anne Birgitte Leseth er professor ved Senter for profesjonsforskning ved OsloMet – storbyuniversitetet. Hun er utdannet sosialantropolog og idrettsviter. Leseth har mange års erfaring med forskning på profesjon og arbeidsliv og er i sin forskning spesielt opptatt av kulturanalytiske og metodologiske spørsmål og hvordan nærhet til eget forskningsfelt kan utnyttes kunnskapsmessig. Leseth har i en årrekke drevet kvalitativ metodeundervisning både for studenter i sosialantropologi og i tverrfaglige profesjonsutdanninger, og hun har ansvar for Kvalitativt metodeforum ved Senter for profesjonsforskning.

Referanser

- Ademolu, E. (2023). Birds of a feather (don't always) flock together: Critical reflexivity of 'outsiderness' as an 'insider' doing qualitative research with one's 'own people.' *Qualitative Research*. <https://doi.org/10.1177/14687941221149596>
- Anderson, S. (2004). Kategorisering. Fællsmengder og særpreg hos børn. I K. Hastrup (Red.), *Viden om verden. En grundbog i antropologisk analyse* (s. 71–94). Hans Reitzels Forlag.
- Baaz, M. E. (2002). *The White wo/man's burden in the age of partnership* [Doktorgradsavhandling]. Göteborg universitet.
- Barth, F. (2002). An anthropology of knowledge. *Current Anthropology*, 43(1), 1–18. <https://doi.org/10.1086/324131>
- Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: Researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research*, 15(2), 219–234. <https://doi.org/10.1177/1468794112468475>
- Bourdieu, P. (2007). Forståelse. I K. A. Petersen, S. Glasdam & V. Lorentzen (Red.), *Livshistorieforskning og kvalitative intervjuer*. Forlaget PUC.
- Breen, L. (2007). The researcher in the middle: Negotiating the insider/outsider dichotomy. *The Australian Community Psychologist*, 19(1), 163–174.
- Casey, E. (1987). *Remembering*. Indiana University Press.

- Csordas, T. (1990). Embodiment as a paradigm for anthropology. *Ethos*, 18, 5–47.
- Dwyer, S. C. & Buckle, J. L. (2009). The space between: On being an insider-outsider in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 54–63. <https://doi.org/10.1177/160940690900800105>
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. & Shaw, L. L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. The University of Chicago Press.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Pax Forlag.
- Frøystad, K. (2003). Forestillingen om det «ordentlige» feltarbeid og dets umulighet i Norge. I M. Rugkåsa & K. T. Thorsen (Red.), *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge* (s. 32–64). Gyldendal Akademisk.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of culture*. Basic Books.
- Geertz, C. (1988). *Works and lives. The anthropologist as author*. Polity Press.
- Gilje, N. (2019). *Hermeneutikk som metode*. Samlaget.
- Grimen, H. (2008). Profesjon og kunnskap. I A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 71–86). Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1984). *Kitchen-table society*. Universitetsforlaget.
- Hamid, M. O. (2010). Fieldwork for language education research in rural Bangladesh: Ethical issues and dilemmas. *International Journal of Research & Method in Education*, 33(3), 259–271. <https://doi.org/10.1080/1743727X.2010.511714>
- Hammersley, M. (2015). Research 'inside' viewed from 'outside': Reflections on prison ethnography. I D. H. Drake, R. Earle & J. Sloan (Red.), *The Palgrave handbook of prison ethnography* (s. 252–270). Palgrave Macmillan.
- Hine, C. M. (2000). *Virtual ethnography*. Sage.
- Johannessen, L. E. (2018). *Between standardisation and discretion. The priority setting of triage nurses* [Doktorgradsavhandling, OsloMet – storbyuniversitetet]. ODA. <https://hdl.handle.net/10642/6310>
- Leach, E. (1982). *Social anthropology*. Fontana Paperbacks.
- Leseth, A. (2004). *Culture of movement. Walkers, workers, and fitness performers in Dar es Salaam* [Doktorgradsavhandling]. Norges idrettshøgskole.
- Leseth, A. & Engelsrud, G. (2019). Situating cultural diversity in movement. *Sport, Education & Society*, 24(5), 468–479. <https://doi.org/10.1080/13573322.2017.1414694>
- Lien, M. (2001). Likhet og verdighet. Gavebytter og integrasjon i Båtsfjord. I H. Vike, H. Lidén & M. Lien, *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Universitetsforlaget.
- Lomell, H. M. & Neumann, C. B. (2017). Profesjonsblikk som analytisk grep og begrep. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(4), 279–283. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-04-01>
- Madden, R. (2017). *Being ethnographic: A guide to the theory and practice to ethnography* (2. utg.). Sage.
- Malinowski, B. (2007). Method and scope of anthropological fieldwork. I A. Robben & J. A. Sluka (Red.), *Ethnographic fieldwork. An anthropological reader* (s. 46–57). Blackwell Publishing.
- Marcus, G. E. (1995). Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 95–117.
- Merton, R. K. (1972). Insiders and outsiders: A chapter in the sociology of knowledge. *American Journal of Sociology*, 78(1), 9–47.
- Midtlyng, G. (2022). Safety rules in a Norwegian high security prison: The impact of social interactions between prisoners and officers. *Safety Science*, 149. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2022.105690>
- Molander, A. & Smeby, J.-C. (Red.). (2013). *Profesjonsstudier 2*. Universitetsforlaget.
- Monaghan, L. F. (2006). Fieldwork and the body: Reflections on an embodied ethnography. I D. Hobbs & R. Wright (Red.), *The Sage handbook of fieldwork* (s. 225–241). Sage.
- Nadim, M. (2015). Generalisering og bruken av analytiske kategorier i kvalitativ forskning. *Sosiologisk tidsskrift*, 23(3), 129–148. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2928-2015-03-01>

- Neumann, C. E. B. (2009). *Det bekymrede blikket: En studie av helsesøstres handlingsbetingelser*. Novus.
- Nielsen, J. C. R. & Repstad, P. (2006). Når mauren også skal være ørn: Om å analysere sin egen organisasjon. I F. Nyeng & G. Wennes (Red.), *Tall, tolkning og tvil* (s. 245–279). Cappelen Damm Akademisk.
- Ølsvold, N. (2010). *Ansvar og yrkesrolle* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Powdermaker, H. (1966). *Stranger and friend: The way of an anthropologist*. W. W. Norton & Company.
- Roalkvam, S. (1990). Et feltbrev i ettertid. Et selvreflekterende perspektiv på metode og datainnsamling. I *Hovedfagsstudentenes årbok, årgang 3*. Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Ryle, G. (1963). *The concept of mind*. Penguin.
- Sanjek, R. (Red.). (1990). *Fieldnotes. The makings of anthropology*. Cornell University Press.
- Skilbrei, M.-L. (2024). Om blindsoner, utkikkspunkt og epistemologiske fellesskap: Hva kan gjøres for å skape ny kunnskap? I M. Mangset, H. M. Ihlebæk, T. Nordberg & A. B. Leseth (Red.), *Tett på profesjon, arbeid og politikk: Kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem* (s. 239–255). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.210>
- Strathern, M. (1987). The limits of auto-anthropology. I A. Jackson (Red.), *Anthropology at home* (s. 16–37). Tavistock Publications.
- Sørensen, K. M. (2023). «Hvem i helvete kommer nå?» *Kriminalomsorgsarbeid i en ekstraordinær kritisk situasjon* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Sørhaug, T. (1996). *Fornuftens fantasier*. Universitetsforlaget.
- Van Ginkel, R. (1998). The repatriation of anthropology: Some observations on endo-ethnography. *Anthropology & Medicine*, 5(3), 251–267. <https://doi.org/10.1080/13648470.1998.9964562>
- Wade, J. E. (1984). Role boundaries and paying back: «Switching hats» in participant observation. *Anthropology & Education Quarterly*, 15(3), 211–224.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur*. Seek.
- Wadel, C. (2007). Uformell arbeidsrelatert medarbeidersamhandling. *Nordiske organisasjonsstudier*, 25–50.
- Weiner, A. B. (1976). *Women of value, men of renown: New perspectives in Trobriand exchange*. University of Texas Press.

KAPITTEL 8

Konseptualisering: Klassifisering, kategorier og begreper

Sally Anderson Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet

Abstract: Carrying out qualitative, ethnographic research in a familiar culture, language and profession is tricky. Sharing a common language, a common cultural repertoire and experiences with interlocutors may afford in-depth insight into specific settings, situations, conversations and conflicts. Yet it may also afford too easy consensus on how to interpret what is going on, what words mean, and which categories are appropriate. Whereas classic ethnographic analysis paid close attention to people's ways of classifying and conceptualizing the worlds they inhabited, today such conceptual data is often left unexplored and thus analytically unproductive. This chapter reflects on analytical troubles native researchers may encounter when working in 'too' familiar settings, and suggests ways of working with such familiar concepts, categories and systems of classification that afford deeper analytical insight into the ethnographic material and field of inquiry.

Keywords: qualitative research, ethnography, language, concepts, categories, classification, 'fieldwork at home'

Introduksjon¹

Kvalitative etnografiske metoder gir tilgang til menneskers handlinger, ord og rutiner i hverdagslige livssituasjoner. Disse metodene kan potensielt gi dypere innsikt og mer nyanserte forståelser av sosiokulturelle fenomener, siden de lar oss gå hinsides tall og forhåndsdefinerte kategorier. De kan også hjelpe oss med å identifisere oversette problemstillinger og stille nye spørsmål. Men å rette oppmerksomheten mot ord og handlinger for å utforske hverdagslige situasjoner, episoder, hendelser, drama og samtaler krever at vi er svært oppmerksomme på hvordan mennesker snakker om verdenene de lever i.

I det empiriske arbeidet må vi merke oss hvilke talemåter, begreper, kategorier eller metaforer våre samtalepartnere setter i spill når de samtaler og forteller, gjenforteller hendelser, uttrykker følelser og gjengir erfaringer. I analysen må vi gjøre opp nøyaktig status over de begrepene, uttrykkene, kategoriene og metaforene vi selv bruker når vi rammer inn forskningsspørsmål og analyserer empirisk materiale (Hoëm, 2001; Lakoff & Johnson, 1981). Målet med dette kapittelet er å utforske noen vanlige problemer med språk som gjør seg gjeldende når vi utfører feltarbeid på hjemmebane – i kjente sammenhenger rammet inn av kjente måter å snakke på, kjent profesjonell sjargong og kjente moralske, politiske og vitenskapelige diskurser.

Kulturell fortrolighet

Antropologer har i flere tiår diskutert fordeler og ulemper med å gjennomføre etnografisk forskning hjemme i kjente kulturelle settinger. Siden antropologer tradisjonelt har utført feltarbeidet på ukjente steder langt borte, hersket det en følelse av at feltarbeid i en setting der forskeren er godt kjent med lokale former for språk og samhandling var for lett, mindre analytisk robust og til og med mindre viktig (Caputo, 1999). Som svar på dette har den kanadiske antropologen Vered Amit fremholdt at feltarbeid i egen hjemby er mer krevende, siden man aldri kan frikoble seg fullstendig fra feltet; feltarbeid hjemme krever dermed en «høyere grad av bevissthet og kontinuerlig forhandling mellom motstridende roller og forpliktelser» (Amit-Talai, 1994, s. 191).

1 Dette kapittelet har blitt oversatt fra engelsk til norsk av Beate Elvebakk.

En utbredt kritikk av feltarbeid hjemme er at den kulturelle fortroligheten fører til *hjemmeblindhet* (Löfgren, 1981). Dette betyr at forskere som arbeider i kjente settinger kan ha problemer med å se og forstå sitt eget samfunn fra utsiden. Manglende oppmerksomhet om «linsene» man ser gjennom (Benedict, 1929) og «vannet» man svømmer i (Bruner, 1996) kan gjøre det utfordrende å oppnå en konstruktiv analytisk distanse (Löfgren, 1981; Rapport, 2000). Om man tar for mye for gitt, kan dette føre til at man ikke merker eller problematiserer mye av det som faktisk foregår. Forskere kan gå glipp av at væremåter og handlemåter som de selv oppfatter som vanlige og passende er historisk forankret; at de er historiske artefakter som er kulturelt produsert av forgjengere og institusjonalisert gjennom spesifikke maktrelasjoner (Löfgren, 1981).

Introspeksjon og selvrefleksjon

Löfgren påpeker at etnografiske feltarbeidere trenger forskningsstrategier som kan hjelpe dem med å av-familiarisere hverdagslivet og oppnå analytisk distanse (1981, s. 26). *Introspeksjon* er én slik strategi. Gjennom introspeksjon og kritisk selvrefleksjon kan vi studere våre implisitte kulturelle antakelser, oppfatninger om verden og hva vi anser som tenkbar, gjørbar og mulig å si i forskjellige settinger. Dette skjer selvfølgelig ikke i et vakuum. I mitt eget arbeid om organisert idrett for barn i København, brukte jeg timevis på å studere en rekke sportsarenaer for barn – badminton, turn, kickboksing, capoeira, basketball og så videre. Å sammenligne disse arenaene tvang meg til å dobbeltsjekke min egen idé om «barnet» og de forventningene til atferd jeg forbandt med denne sosiale kategorien, og også til å utforske hvor mine forståelser og forventninger kom fra. Refleksjonen hjalp meg til å innse at ikke alle barna jeg observerte på de forskjellige idrettsarenaene oppførte seg særlig «barne-aktig». Med andre ord oppførte de seg ikke i overensstemmelse med mine prototypiske forventninger til hvordan *vanlige* danske barn *vanligvis* oppfører seg sammen med jevnaldrende. Noen av de mindre «barne-aktige» barna fremsto veldig seriøse og fokuserte målbevisst på å mestre aktiviteten snarere enn å ha det morsomt med venner. Andre mindre «barne-aktige» barn hadde med seg yngre søsken som de var ansvarlige for i fritiden. Bevisst refleksjon og introspeksjon hjalp meg til å utvide perspektivet og se bort fra kategorier for å fange opp ting jeg kunne ellers oversett av «ren og skær indforståethed med en bestemt kulturelt organiserte made at være 'børn' på» (Anderson, 2003b, s. 71, 74).

Økt bevissthet om sosial samhandling

En annen forskningsstrategi er å skjerpe sansene når man observerer hverdagslig sosial samhandling, å bevisst rette oppmerksomheten mot egne og andres vaner når det gjelder å legge merke til, fortolke og samhandle. Konsentrasjon om detaljer gir oss mulighet til å undersøke det kontinuerlige og krevende samhandlingsarbeidet folk inngår i når de forsøker å oppføre seg «vanlig», altså å fremstå som «folk flest» (Sacks, 1984).

En detalj jeg la merke til i mitt eget arbeid, var at en tolvårig gutt (M) virket yngre når han samhandlet med jevnaldrende på turn, og eldre når han samhandlet med folk fra ulike aldersgrupper på capoeira. Da jeg la merke til denne endringen i fortolkning, begynte jeg å lete bevisst etter spor – atferdsendringene som fikk meg til å «se» M som yngre og eldre. Jeg fant ut at på capoeira-treningen var det sosiale rommet inndelt i nybegynnere, erfarne og mestere. Når M trente sammen med en gruppe med varierende alder (8–42 år) her, var han totalt konsentrert om å lære capoeira. Han trente utrettelig på vanskelige akrobatiske triks og villedende mottrekk. Etter å ha jobbet hardt for å mestre vanskelige spark, unnamanøvere og håndstående og bruke dem i ringen (*roda*) med de andre deltakerne, var M svært stolt da han etter noen måneder ble invitert til å trene med de erfarne deltakerne.

På turn ble det sosiale rommet delt opp i barn og voksne. Voksne jobbet for å engasjere barn i øvelser som saltoer og håndstående. Her samhandlet M med jevnaldrende – han gjorde oppvarmingsøvelser, stod i kø og tok en salto på turnmatten da det var hans tur. Gruppen på 15–20 tolvåringer var generelt mer opptatt av hverandre enn av øvelsene. Når de stod i kø, grupperte de seg etter «dem de kjente» og «andre», og de dyttet eller til og med sparket hvis «andre» snek i køen. På denne treningen risikerte M å bli irettesatt av voksne dersom han ikke fulgte med eller ikke hjalp til når utstyret skulle pakkes bort.

Da jeg oppdaget de kontekstuelle interaktive ledetrådene som fikk meg til å fortolke M som yngre og eldre, førte det til nye spørsmål om den sosiale organiseringen av læringsmiljøer og hvorfor jeg *a priori* hadde forventet at barn skulle tøyse i stedet for å konsentrere seg om den aktuelle aktiviteten. Hvorfor assosierte jeg «barne-aktighet» og det å være yngre med tulling, dytting og irettesettelser? Tar barn virkelig det å lære ting mindre alvorlig enn voksne gjør, og trenger de egentlig å irrettesettes mer?

Har tulling noe å gjøre med å være et barn, eller med å være en gruppe på tjue jevnaldrende barn som ikke kjenner hverandre så godt? Kan barn bare utvise seriøse ambisjoner om å mestre en ny teknikk når de er sammen med voksne som også jobber med mestring? Er læringsmiljøer konfigurert langs aksene voksne–barn mindre gunstige for mestring enn læringsmiljøer konfigurert langs aksene nybegynnere–mestere?

Gjennom å nøye studere mine egne antakelser om barn, og gjennom å åpne opp for å ta inn hvordan mennesker – voksne og barn – faktisk samhandler i forskjellige idrettsmiljøer, innså jeg at unge mennesker aldri er «bare barn». Snarere opptrer og samhandler de annerledes som barn eller som nybegynnere i ulikt relasjonelt konfigurerte sammenhenger. Jeg kunne deretter vende dette analytiske poenget mot andre sosiale kategorier: lærere, migranter, politikere og brukere – for å spørre hvordan og når en sosial kategori i seg selv kan eller bør brukes til å *a priori* forutsi en persons tanker, oppførsel, intensjoner, interaksjoner og ønsker.

Å vie språket oppmerksomhet

Kritikere av feltarbeid hjemme advarer om at språklig nærhet kan skape analytiske blindsoner (Rapport, 2000). For eksempel, i det skandinaviske feltet, blir komplekse og kraftfulle moralske begreper som *fellesskap* og *dugnad* ofte tatt for gitt. Slike begreper er gjennomsyret av en «aura av anerkjennelse» (Strathern, 2014), og blir ofte brukt med lite forklaring, og med implisitt forventning om at «alle vet» hva de betyr. I sin diskusjon om *hjemmeblindhet* hevder Löfgren (1981) at vi trenger strategier for å undersøke hvordan våre forestillinger og vår tenkning er strukturert for å komme frem til et hensiktsmessig analytisk ståsted når vi gjør etnografisk forskning i kjente omgivelser. Selv om introspeksjon og økt bevissthet er sentralt, er en tredje og avgjørende forskningsstrategi å tenke på språket. Vi må være spesielt oppmerksomme på begreper, kategorier og uttrykksformer vi og våre samtalepartnere bruker – og reflektere over hva dette avslører om hvordan verden er begrepsmessig organisert.

I motsetning til Löfgren argumenterer den britiske antropologen Nigel Rapport for at nærhet til språket kan gi analytisk presisjon, ettersom forskere som snakker sitt eget morsmål er bedre i stand til å fange opp subtile nyanser i kommunikasjon og sosial samhandling enn de som ikke bruker eget morsmål. God kunnskap om verbal og ikke-verbal kommunikasjon kan gi en skarpere intuitiv følelse av tvetydigheten i sosial utveksling og

gjøre forskere i stand til å avdekke resonanser og dissonanser mellom idealer og praksiser – mellom hva folk sier og hva de gjør når sosiokulturelle verdener forhandles (Rapport, 2000, s. 21). Endelig kan morsmålskompetanse i ikke-verbal metakommunikasjon gi en nøyaktighet og presisjon som motvirker analytisk overgeneralisering eller abstraksjon på for høyt nivå (Rapport, 2000).

Både Löfgren og Rapport peker på analytiske fordeler og ulemper med morsmålskunnskap, og understreker betydningen av å legge nøye merke til språk og kommunikasjon – dialektene, semantikken, småpraten, stillhetene og fagsjargongen som florerer i feltene vi undersøker – når man gjennomfører etnografisk forskning i kjente omgivelser. Begge er svært klar over at etnografiske innsikter og analytiske ferdigheter ikke *automatisk* følger av språkkunnskap, men snarere innebærer en spesiell konsentrasjons- og viljeshandling (Rapport, 2000, s. 21). Utfordringen er å sikte seg inn mot vanlige måter å snakke på – begrepene, kategoriene, de vanlige talemåtene, maksimene og metaforene som blomstrer på et bestemt felt (Lakoff & Johnson, 1981) – og hele tiden spørre seg selv: Hva i all verden er det folk snakker om, hvordan gir ordene deres mening og hva avslører ordvalgene om hvordan de begrepsfester den verdenen de befinner seg i?

Det etnografiske grepet er altså å utforske hvordan mening konstrueres gjennom samhandling – å ikke ta for gitt det som først kan virke selvinnlysende. Som en som snakker dansk flytende, men ikke har det som morsmål, bruker jeg en gammel vane med å ta danske talemåter bokstavelig for å undersøke hvordan samtalepartnerne mine i felten bruker ord og uttrykk for å gi mening. I min nåværende forskning om menneskers forbundethet med naturen møter jeg folk som sier de går på stranden for å «bli gjennomblåst» (*at blive blæst igennem*) og lærere som snakker om å sende barn ut «for å luftes» (*børn skal ud og luftes*) – som om de var ulltøy eller dyner som luktet mugg og trengte lufting. I et tidligere prosjekt om sosial integrering i treningstimer for kvinner, møtte jeg folk som fortalte meg at innvandrerkvinner «ikke var en del av samfunnet» til tross for at de bodde i samme nabolag. Jeg møtte folk som sa at nykommere burde «stikke en finger i jorda» før de «snakker høyt» (*speak up*) og gjør seg gjeldende når de blir med i en ny gruppe. Slike vanlige setninger og talemåter som gir god mening i en samtale, åpner faktisk for en mengde tankevekkende spørsmål om hvordan og på hvilken måte de gir «god mening» (jf. Wardle, 2023). Hvilken fortolkning av *luft/vind*, *samfunn* og *jord/skitt* er i spill her?

Hvorfor blir folk som bor i samme nabolag forstått å bo i forskjellige deler av samfunnet? Hvilken forståelse av deler og helheter er i bruk her? Og hva har det å «stikke en finger i jorda» å gjøre med å bli med i en ny gruppe mennesker? Hvilken forestilling om *jord* som et forankringspunkt er i spill, og hvor i all verden kom dette bildet fra?

Påstanden her er at språket, ikke bare hverdagspråket, men fagsjargongen, velferdsstatsretorikken og former for politisk argumentasjon – alt former vår tenkning. Ord er aldri bare ord. Forholdet mellom ord, lyd og mening er stort sett vilkårlig (Holdcroft, 1991). Ords betydning og bruk er sosialt fremforhandlet og institusjonalisert, og de endres over tid (Williams, 1976). Ord og begreper er dermed historiske artefakter, fulle av ledetråder til hvordan folk forestiller seg den verden som underbygger deres forestillinger (Toren, 2012).

Å ordne verden med ord – empirisk og analytisk

De neste delene av kapittelet fokuserer på noen vanlige problemer som forskere kan støte på når de arbeider innenfor et kjent språk. Disse problemene har jeg både blitt oppmerksom på gjennom min egen forskning, gjennom å undervise et masterkurs i feltarbeid og analyse, og gjennom lesing og veiledning av studentoppgaver. Min erfaring er at de fleste studentene var svært kompetente til å utføre dyptgående etnografisk feltarbeid. Men når de forsøkte å gjøre etnografisk materiale og erfaringer fra feltarbeid om til analytiske oppgavekapitler, var tekstene deres ofte grunne og springende, fulle av standardfraser og begrepsmessige snarveier, en slags overfladisk skriving, om du vil. Som leser kunne jeg få et glimt av hva de visste og prøvde å formidle, men jeg kunne ikke se det ordentlig (Wolcott, 1999). Som lærere arkiverer vi ofte dette under «studenttekster» og bortforklarer det som dårlig håndverk, manglende opplæring eller forståelse av analyseoppgaven. Likevel var jeg sikker på at studentene mine visste mye mer enn det de faktisk skrev – de var hardtarbeidende etnografer som jobbet på sitt eget morsmål. En vei frem mot å utarbeide bedre analyser av det etnografiske materialet, var å jobbe grundig med tekst, og å følge nøye med på talemåtene og begrepene våre samtalepartnere bruker for å kommunisere og skape mening, men også ordene og begrepene vi selv bruker i våre analyser.

Klassifisering og kategorier

Klassifisering er en universell egenskap ved menneskelig språk og tenkning som skaper orden i verden. Men hva som klassifiseres og hvordan det klassifiseres, er alltid formet av kulturen. I kinesisk medisin, for eksempel, er matvarer klassifisert som varme, tempererte, kjølige og kalde: sjokolade er varm, melk er temperert, sopp er kjølig og bananer er kalde. Veien til helse er å bruke denne klassifiseringen for å balansere varme og kalde matvarer etter årstidene.

Antropologen Gregory Forth forstår klassifisering som «handlinger eller prosesser for å *fremstille ting som eksempler på kategorier*, og dermed *skape kategorier og forbinde kategorier med hverandre*» (2018, s. 3, min kursiv). Han argumenterer for at når vi artikulere kategorier, det vil si alle ting eller mennesker som en gruppe anser som stoler, ugress, sykdommer, barn og så videre, så danner disse artikuleringene ofte systemer. Klassifikasjonssystemene mennesker skaper er imidlertid aldri så uttømmende eller så internt konsistente som forestillingen om *system* kunne tilsi. Og mens klassifikasjonssystemer lar oss identifisere og representere ting i verden som eksempler på spesifikke kategorier eller klasser av ting (f.eks. kan vi identifisere og representere *spurver* som en klasse av *fugl*) – så er klassifisering, identifisering og fremstilling tre forskjellige handlinger (Forth, 2018). Klassifikasjonssystemer og kategoriene de forutsetter er begrepsmessige verktøy som lar oss identifisere fenomener i verden og fremstille disse symbolsk som like eller ulike hverandre. For å gi et eksempel, så er *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders and Reference Handbook* (DSM) nå i sin femte utgave, et system for klassifisering av psykiske lidelser. Manualen ble skapt av eksperter innen psykisk helse, og psykisk helsepersonell bruker den for å identifisere psykiske lidelser ut fra et sett av vedtatte symptomer, og til å presentere disse psykiske lidelsene som en gyldig diagnostisering av pasientens psykiske helse. Som et klassifiseringssystem gir DSM oss dermed kategorier av psykiske lidelser som autismespekterforstyrrelser eller angstlidelser som lar fagpersoner (1) *identifisere* pasientenes symptomer som *eksempler* på en bestemt kategori av lidelse og (2) *fremstille* pasientene som personer som *er* på det autistiske spekteret eller *har* en angstlidelse.

Når vi forsker på nordiske velferdsstatsinstitusjoner, støter vi på mange historisk institusjonaliserte og sosialt fremforhandlede klassifiseringssystemer. Sykehus, sykehjem, sosialboliger, skoler, barnehager og andre slike miljøer er alle semantiske domener fylt til randen av ferdiglagde

klassifiseringssystemer og hele arsenaler av formelle og uformelle sosiale kategorier. Skoler klassifiserer for eksempel barn formelt etter kronologisk alder og klassetrinn. Barn blir identifiserte og presentere gjennom kategorier som *13-åring*, *førsteklassinger* eller *klasse 3c*. Men i det daglige bruker lærere et bredt spekter av uformelle sosiale kategorier som trekker på en rekke kriterier som sosial og fysisk modenhet, etnisk bakgrunn, skoleflinkhet, medisinske diagnoser, lydighet, høylytthet, sosiale ferdigheter, foreldreengasjement og mange flere.

De fleste fagfolk og forskere er svært klar over at klassifiseringssystemene er tvetydige og inkonsistente og at forholdet mellom individer og kategorier er komplisert (Anderson, 2003a, b). Vi vet godt at virkeligheten er mye mer kompleks, og vi vet at kategoriene vi benytter ikke er enhetlige. Og likevel bruker vi dem som om de var nettopp det, og setter parentes rundt kompleksiteter, mens vi stilltiende er enige om å ta kategoriene våre «med en klype salt» (Candea, 2018, s. 9.) Å bruke kategorier som en produktiv begrepsmessig stenografi er imidlertid ikke i seg selv problemet. Problemet begynner når vi glemmer å være analytisk ansvarlige for det som blir utelatt (Barad, 2007, sitert i Candea, 2018, s. 8), når vi glemmer at kategoriene vi bruker er hendige fiksjoner, og dermed snakker og skriver som om disse fiksjonene faktisk kartlegger verden i et én-til-én-forhold. Denne utglidningen lar oss fokusere forskningen vår på sosiale kategorier som *sårbare barn*, *flyktningkvinner* eller *deprimerte ungdommer* og deretter velge ut, studere og analysere våre samtalepartnere som prototypiske eksempler på disse kategoriene, mens vi bekvemt overser alt det som dette kategoriske fokuset utelater eller gjør irrelevant. Mens all klassifisering krever at det tas avgjørelser om hvilken informasjon som skal inkluderes og hvilken som skal gjøres irrelevant (Douglas & Hull, 1992), må vi være klar over at klassifiseringssystemer har en tendens til å homogenisere (*alle fugler*) og essensialisere (dette *er* en fugl), og gjør dermed hele populasjoner til prototypiske eksempler på *nordmenn* eller *mistilpasset ungdom*.

Problemkategorier

Dette forbeholdet gjelder de *sosiale kategoriene* vi velger å tenke med og løfte frem når vi planlegger et forskningsprosjekt, søker om midler og gjennomfører en feltstudie. De sosiale kategoriene vi bruker er ofte såkalte problemkategorier – *sårbare barn*, *for tidlig fødte*, *mennesker på autismspekteret*, *ensomme menn*, *ulovlige innvandrere* – som myndigheter, velferdsetater eller

utdannings- og helsepersonell ønsker mer dybdekunnskap om for å bidra til å bøte på individuelle problemer eller begrense samfunnsproblemer, noe som ofte blandes sammen.

Et problem med den nesten uunngåelige begrepsmessige glidningen fra kategorier til konkrete individer, er at individer ikke viser seg som eksempler på spesifikke problemkategorier i alle sammenhenger hele tiden. I artikkelen «The Acquisition of a Child by a Learning Disability» gjør antropologen Ray McDermott dette poenget i sin analyse av en ung gutt, Adam, som «led under å være et barn med den offisielle betegnelsen lærevansker» (1993, s. 271). McDermott hevder at Adams lærevansker dukket opp eller forsvant avhengig av om han ble observert i klasseromstimer, tester, matlagingsklubben eller andre sammenhenger i hverdagen (1993, s. 278). McDermott spør derfor om det er mer analytisk produktivt å konsentrere forskningen på det enkelte barnet, på den organiserende konteksten eller på LD-kategorien.

Ut fra det vanlige resonnementet er barnet analyseenheten, og funksjonshemmingen er en uheldig omstendighet som hemmer barnets vei til kompetanse. [Jeg] foreslår en alternativ måte å tenke rundt problemet på. Lærevansker eksisterer som en kategori i vår kultur, og denne kategorien vil tilegne seg en viss andel barn så lenge den gis liv gjennom organiseringen av oppgaver, ferdigheter og evalueringer i skolesystemet [...] Denne måten å tenke på fokuserer mindre på trekk ved det enkelte barnet og mer på sammenhengene der man fremviser og håndterer egenskapene i samhandling [...] Selv om den gjengse oppfatninger er at egenskapene (f.eks. dårlig konsentrasjonsevne) [...] tilhører barna og er opphavet både til den avvikende atferden og den påfølgende merkelappen, er det mulig å argumentere for at merkelappen går forut for ethvert barns inntreden i verden, og at disse merkelappene, veletablerte hvilesteder i voksensamtaler, står klar til å ta sin andel av hver ny generasjon. (1993, s. 271–272, oversatt av Anderson og Elvebakk)

McDermotts mål er å øke bevisstheten om hvordan ulike sammenhenger definerer hvor folk ser etter og lokaliserer såkalt mangelfulle prestasjoner (1993, s. 286). Han argumenterer for eksempel for at skoletimer med vilkårlig konstruerte oppgaver satt opp for å vise barns mangler kan føre til «degraderingsseremonier»:

Fornedrelse er alltid en seremoni der den offentlige enigheten om hva man kan fornedres for vises frem og rettes mot andres totale identitet. Dette betyr at det krever mye mellommenneskelig arbeid for å gjøre en person ansvarlig for en viss del av sin oppførsel; en person må ikke bare gjøre feil ting, men nøyaktig den feile tingen

som alle leter etter noen som gjør og til akkurat riktig tid. (McDermott, 1993, s. 286, oversatt av Andersson og Elvebakk)

McDermott gjør oss oppmerksomme på at forskning, politikk og arbeidsliv har en tendens til å lete etter, finne og tilskrive problemer til *kategorier* av individer eller grupper, i stedet for å plassere disse problemene direkte i sammensuriet av pågående menneskelig samhandling i spesifikke omgivelser som har spesielle oppgaver for sortering og hierarkisering.

Jakten på statistiske kategorier

Problemkategorier som må «fiksnes» oppstår ofte gjennom bruk og tolkning av statistikk. Da jeg studerte barns deltakelse i organisert idrett i København på slutten av 1990-tallet, ble jeg møtt av statistiske undersøkelser som viste at barn fra etniske minoriteter var underrepresenterte i medlemslistene til organiserte idrettslag. I den kommunale og organisatoriske diskursen ble dette numeriske faktumet omsatt til en bekymring for kategorien *løse barn* – en kortversjon av *foreningsløse barn*. Denne kategorien ble skapt lokalt for å vise til «alle barn som ikke deltok i organiserte fritidsaktiviteter» (Anderson, 2003a). Når den først var blitt opprettet, gjorde denne kategorien mye policyarbeid – noe som resulterte i konkrete tider, steder og aktiviteter som ble designet for å lokke og fange «løse barn» og sluse dem inn i medlemskap og deltakelse på organiserte arenaer under tilsyn av voksne trenere. Her ble statistisk genererte tall omgjort til en imaginær kategori av frittløpende barn fra etniske minoriteter – på frifot, og med behov for å lokkes, fanges og kanaliseres inn til arenaer i det sivile samfunnet som anses som passende for barn.

Kommunen og organisasjonene som deltok i studien oppfordret meg til å finne og intervju *løse barn* for å lære mer om hvorfor barn som passet inn i denne kategorien, ikke valgte å gå på noe. Det sier seg selv at det er vanskelig å finne virkelige eksemplarer av imaginære kategorier opprettet på grunnlag av statistiske analyser. Selv om jeg oppdaget tre barn på en åpen ukentlig treningsaktivitet som hadde valgt å ikke melde seg inn i en forening, var ingen av disse veldig gode eksempler på den prototypiske forestillingen om *løse barn*. Dette førte til at jeg fokuserte analysen min på sammenvevingen av kommunepolitikk og forskning med statistisk konstruerte problemkategorier (*løse barn*) som viste seg å være mer produktivt for å profilere lokale organisasjoner og å skaffe finansiering til prosjektene deres enn til å lære mer om barns liv og deres motivasjoner og valg når det gjaldt deltakelse i fritidsaktiviteter.

Jakten på prototyper

Prototypeteoretikere hevder at innenfor enhver klasse blir medlemmer generelt rangert ut fra sin sentralitet og marginalitet (Lakoff, 1987). Forth skjelner mellom sentrale og marginale medlemmer av en klasse på følgende vis:

Sentrale medlemmer omfatter de «beste» eller mest representative eksemplene – de som mest sannsynlig blir nevnt, eller nevnt først, som eksempler på klassen [f.eks. *rødstrupe* for den norske klassen *fugler*, oversetters kommentar]. Marginale medlemmer, derimot, skiller seg i visse henseender fra sentrale medlemmer – prototypen – og har derfor en tendens til å bli fremkalt sjeldnere eller mindre umiddelbart av den mer omfattende klassen [f.eks. *pingvin* for *fugler*] som er iboende i den kognitive prosessen for kategoridannelse. (Forth, 2017, s. 10, oversatt av Anderson og Elvebakk)

Etnografiske forskningsprosjekter som er designet rundt en sosial kategori må rekruttere et relevant sett med eksempler på den aktuelle kategorien. I dette arbeidet blir forskere ofte påvirket av hvordan kategorier er konfigurert lokalt gjennom lover, samfunnsinstitusjoner og hverdagspraksiser. På grunn av disse sterke konfigurasjonene, opplever vi enkelte sosiale aktører og enkelte sosiale domener som mer prototypiske eksempler på kategorien enn andre. Våre utvalg gir forrang til dem vi anser som de mest autentiske medlemmene i kategorien i de mest prototypiske domene for denne kategorien – og dermed utdefinerer vi ofte mer marginale medlemmer og domener som i en viss forstand er mindre relevante for kunnskapsproduksjon.

De imaginære prototypene for *løse barn* var innvandrer gutter som drev for fritt rundt i gatene og innvandrerjenter som satt fast hjemme og hjalp til med husarbeidet. Denne kategorien sto i motsetning til normative antakelser om at «de fleste danske barn» var medlemmer av foreninger ut fra fritidsinteresser. *Løse barn* var altså marginale medlemmer av kategorien barn.

I Skandinavia som ellers er kategorien barn sammenfallende med vitenskapelige, politiske, faglige, religiøse og hverdagslige forståelser av hva barn er, trenger, bør være og så videre. Som forskningskategori er den gjennomsyret av kulturelle antakelser, moral og verdiladede dommer, som kan gjentas i analysen, og til og med fremholdes som allmenngyldige. Når man fokuserer forskning på en konkret sosial kategori, er det viktig å undersøke hvordan kategorien blir forstått og gitt betydning. Når det gjelder barn, er det viktig å vite noe om hvordan faktiske barn engasjerer seg i sosiale

verdener, men like viktig å forstå hvordan kategorien påvirker, ikke bare settingene som undersøkes, men vår forskning, som alltid er uløselig knyttet til samme verden (Anderson, 2004, s. 72).

Sammenblanding av empiriske og analytiske begreper

Et siste problem har å gjøre med hvordan vi bruker abstrakte begreper, for eksempel samfunn, kultur, kunst, demokrati eller internasjonalisering, som ikke viser til fysiske fenomener vi kan berøre, se, føle, høre, lukte og smake (Löhr, 2022). Abstrakte begreper, som integrasjon og inkludering, bygger ofte inn verdier som har moralsk og politisk vekt, og som sådan er de interessante å forske på. Men siden de ikke har noen direkte representasjon i den fysiske verden, er de ekstremt tvetydige. Enten vi er politikere, skolelærere eller forskere, må vi forestille oss hva disse begrepene viser til, og vi er ikke nødvendigvis enige. Å komme frem til en felles forståelse av hva dette betyr i praksis, for ikke å snakke om hva som er riktige og gale versjoner og beste- og verstefallsscenarioer – er ofte ganske vanskelig.

En ganske interessant hverdagsløsning på problemet med å forankre et abstrakt begrep som samfunn er å animere det, det vil si å gi det aktørskap. Dette er ganske utbredt i Skandinavia, der velferdssamfunnet ser ut til å ha et eget liv – det gir og tar, ønsker, trenger, faller fra hverandre og trekker seg sammen. Studenttekster er fulle av fraser som gjentar hva *samfundet* tenker og gjør. En annen måte å forankre et abstrakt konsept på er å gi det en bestemt form og romlig utstrekning. I Danmark snakker man for eksempel om samfunnet som en *sirkel* man kan være *innenfor* eller *utenfor*, en *beholder* man kan *falle ut av*, eller en *helhet* man kan være en *del* av. Deler av samfunnet kan bryte ut, og samfunnet kan være fullt av hull. Man kan og til og med *gå ut i samfunnet*, noe som innebærer å forlate huset (og ofte også familien) og *gå ut blant andre*.

Det virkelige problemet oppstår imidlertid når vi blander sammen empiriske og analytiske begreper. Vi ser ofte denne sammenblandingen i studier av såkalt integrasjon, der forskere forsøker å utforske empiriske eksempler eller tilfeller av integrasjon gjennom den analytiske linsen integrasjon; en tilnærming som gjør at begrepet brukes ureflektert og dermed ofte sitter fast i politisk retorikk, vanlige kulturelle antakelser og samfunnsmessige forestillinger. Denne ganske fruktesløse analytiske praksisen der man anvender et abstrakt begrep, for eksempel inkludering, som

er hentet fra og innrammet av offentlige diskurser, politiske beslutninger og hverdagslige samtaler og bruker begrepet til å undersøke og analysere empiriske forekomster av det som anerkjennes som inkludering, gir lite begrepsmessig rom for faktisk å forstå de sosiale prosessene som undersøkes. Begrepsmessig sammenblanding av denne typen egner seg til ganske overforenklede evalueringer – til å finne ut om det man har observert virkelig er (ordentlig) inkludering eller ikke. For slike evalueringer lar man kriteriene evalueringen er basert på forbli i tåken av antakelser om innholdet i det abstrakte begrepet som tas for gitt.

Det er derfor viktig å vurdere hvilket nivå av begrepsmessig abstraksjon som er mest effektivt for å analytisk håndtere ulike typer spørsmål eller domener. Problemet med sammenblanding av analytisk og empirisk begrepsbruk kan overvinnes ved å velge mellomnivåbegreper som er nyttige for å få frem og ramme inn spørsmål om fenomenet som studeres. Dette er ikke overordnede «mesterbegreper» (*master concepts*), men snarere «bevisst ufullstendige forståelser» (*midlevel concepts*) som ikke er for snevert definerte eller for altomfattende (Amit et al, 2015, s. 4). De er analytisk produktive nettopp fordi de ikke er særskilte for én type etnografisk situasjon. Vi kan bruke dem til å tenke gjennom visse problemstillinger og situasjoner, men de er ikke ment å dekke alle mulige måter fenomenet avsløres (Amit et al., 2015, s. 4–5). I sitt arbeid med det besværlige abstrakte begrepet *felleskap* (*community*) foreslår den kanadiske antropologen Vered Amit (2010) å bruke begreper på mellomnivå som *felles engasjement*, *affekt* og *tilhørighet*, og *former for tilknytning* for å undersøke konturene av lokale forståelser og praksiser for begrepet fellesskap. Mellomnivåbegrepene velges ut på grunnlag av om de er gode å tenke med som rammeverk for undersøkelsen. De er ikke ment å dekke alle eller til og med de fleste måtene fellesskap kommer til syne. Hvert begrep er heller godt å tenke med for noen empiriske problemer, spørsmål og situasjoner. Amit argumenterer for at begreper på mellomnivå er nyttige for å tenke gjennom etnografiske situasjoner når de åpner for analytiske spørsmål, snarere enn «sette lokk på undersøkelsen» (Amit et al., 2015, s. 6).

For å konkludere

Målet med dette kapitlet har vært å synliggjøre noen av de begrepsmessige problemene som kan oppstå når man utfører etnografisk forskning i kjente kulturelle settinger og på et velkjent språk. Forskere på egen kultur

er godt rustet til å anvende sin kulturelle innsikt og språklige kompetanse på etnografisk forskning og analyse (Rapport, 2000). Likevel krever dette, som sagt, at man åpner sine sanser og sin forestillingsevne for det konkrete feltet, og at man gir detaljert oppmerksomhet til forviklingene og arbeidet som er forbundet med å samhandle og snakke på vanlige måter som gir mening. Dette krever også at vi er oppmerksomme på hvordan vi anvender kategorier og begreper i forskningsdesign og analyser. På en måte handler dette om å lære opp oppmerksomheten (Ingold, 2001), og om å gjøre eksplisitt og konkret det vi implisitt vet, sanser og fornemmer.

Min hensikt her er ikke å overstyre bruken av begreper og kategorier. Vi kan ikke klare oss uten dem, siden vi trenger dem for å utforske, tenke, begrepsfeste og kommunisere. Jeg anbefaler imidlertid at vi bruker dem nennsomt og reflektert, at vi utforsker kulturelt innebygd retorikk, den politiske vekten som ligger i denne, og de kraftfulle måtene både vi og våre samtalepartnere forestiller oss og gir liv til begreper i både forskningen og hverdagen.

Forfatterbiografi

Sally Anderson er lektor i pedagogisk antropologi ved Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse (DPU), Aarhus Universitet. Hennes forskning fokuserer på barns oppvekst og læring i relasjon til institusjoner som skoler, frivillige foreninger og trossamfunn. Målet er å forstå barns sosialitet i forhold til abstrakte, men kraftfulle begreper som *felleskap*, *integrasjon*, *deltagelse*, som hersker i disse oppdragelsessfærene. Publikasjoner av interesse er *Kategorisering: Fællesmængder og særpræg hos børn* (2004), *Kunsten at drille en vikar* (2004), *Sociability: The Art of Form* (2015), og *Fashioning a Mind of One's Own in the Good Company of Others* (2021).

Referanser

- Amit, V. (2010). Community good to think as «with»: The productiveness of strategic ambiguities. *Anthropologica*, 52(2), 357–363.
- Amit, V., Anderson, S., Caputo, V., Postill, J., Reed-Danahay, D. & Vargas-Cetina, G. (2015). Thinking through sociality: The importance of mid-level concepts. I V. Amit (Red.), *Thinking through sociality: An anthropological interrogation of key concepts* (s. 1–20). Berghahn Books. <https://doi.org/10.3167/9781782385851>
- Amit-Talai, V. (1994). Urban pathways: The logistics of youth peer relations. I V. Amit-Talai & H. Lustiger-Thaler (Red.), *Urban lives. Fragmentation and resistance* (s. 183–205). McClelland and Stewart.

- Anderson, S. (2003a). Associationless children: Inner city sports and local society in Denmark. I E. Gulløv & K. F. Olwig (Red), *Children's places: Cross-cultural perspectives* (s. 138–161). Routledge.
- Anderson, S. (2003b). Bare børn. I E. Gulløv & S. Højlund (Red.), *Feltarbejde blandt børn: Metodologi og etik i etnografisk børneforskning* (s. 71–77). Gyldendal.
- Anderson, S. (2004). Kategorisering: Fællesmængder og særpræg hos børn. I K. Hastrup (Red.), *Viden om verden: En grundbog i antropologisk analyse* (s. 71–94). Hans Reitzels Forlag.
- Benedict, R. (1929). The science of culture: The bearing of anthropology on contemporary theory. *The Century Magazine*, 117(6), 641–649.
- Bruner, J. S. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.
- Candea, M. (2018). *Comparison in anthropology: The impossible method*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.13694>
- Caputo, V. (1999). At 'home' and 'away': Reconfiguring the field for late twentieth-century anthropology. I V. Amit (Red.), *Constructing the field: Ethnographic fieldwork in the contemporary world* (s. 19–32). Routledge.
- Douglas, M. & Hull, D. (1992). *How classification works: Nelson Goodman among the social sciences*. Edinburgh University Press.
- Forth, G. (2017). Purity, pollution, and systems of classification. I H. Callan (Red.), *The international encyclopedia of anthropology*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2003>
- Hoëm, I. (2001). «Jeg kan ikke få sagt hvor mye du betyr for meg!» Om språk og antropologi. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 12(1–2), 51–59.
- Holdcroft, D. (1991). *Saussure: Signs, systems and arbitrariness*. Cambridge University Press.
- Ingold, T. (2001). From the transmission of representation to the education of attention. I H. Whitehouse (Red.), *The debated mind: Evolutionary psychology versus ethnography* (s. 113–153). Berg.
- Lakoff, G. (1987). Cognitive models and prototype theory. I U. Neisser (Red.), *Concepts and conceptual development: Ecological and intellectual factors in categorization* (s. 63–100). Cambridge University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1981). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Löhr, G. (2022). What are abstract concepts? On lexical ambiguity and concreteness ratings. *Review of Philosophy and Psychology*, 13, 549–566. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00542-9>
- Löfgren, O. (1981). «On the anatomy of culture». *Ethnologia Europaea*, 12(1), 26–46. <https://doi.org/10.16995/ee.1860>
- McDermott, R. P. (1993). The acquisition of a child by a learning disability. I S. Chaiklin & J. Lave (Red.), *Understanding practice, perspectives on activity and context* (s. 269–305). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625510>
- Rapport, N. (2000). «Best of British:» The new anthropology of Britain. *Anthropology Today*, 16(2), 20–22. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.00016>
- Sacks, H. (1984). On doing «being ordinary.» I J. M. Atkinson & J. Heritage (Red.), *Structures of social action: Studies in conversation analysis* (s. 413–429). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511665868>
- Strathern, M. (2014). Reading relations backwards. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 20(1), 3–19. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12076>
- Toren, C. (2012). Imagining the world that warrants our imagination: The revelation of ontogeny. *Cambridge Anthropology*, 30(1), 64–79. <https://doi.org/10.3167/ca.2012010101>
- Wardle, H. (2023, 26.–29. juni). *Common-sense, or what anyone knows* [Upublisert utkast til konferansepresentasjon]. Anthropology's Philosophy, University of St. Andrews.
- Williams, R. (1976). *Key words. A vocabulary of culture and society*. Oxford University Press.
- Wolcott, H. F. (1999). *Ethnography: A way of seeing*. AltaMira Press.

DEL 3

Etikk og politikk

KAPITTEL 9

Etnografi og kritisk humanisme: Kraften i tykke beskrivelser

Halvard Vike Institutt for helse-, sosial- og velferdsfag, Universitetet i Sørøst-Norge og
Telemarksforskning

Abstract: This chapter addresses three fundamental and related challenges ethnographic research faces in our own time: *weakened legitimacy*, *thin descriptions* and *poverty of theory*. The first mainly concerns changing views on what are considered good research ethics, something which imposes considerable restrictions on the potential of ethnography, particularly by limiting access to important arenas for fieldwork. The second – the risk that thin descriptions become dominant – is partly a consequence of the first but is also influenced by the fact that many (and probably more and more) ethnographic analyses are based on interviews alone. By theory poverty, I refer to the tendency for the understanding of ethnographic material to be to some extent disconnected from relevant theoretical reflection, and instead, for example, reduced to coding processes. I would argue that if we look at these challenges in context, we may be in a good position to recognize the need to exploit the great opportunities of ethnography even better.

Keywords: research ethics, thick description, meaning, institutions, professional practice, local politics, saying and doing

Innledning

Dette kapitlet tar for seg tre grunnleggende og beslektede utfordringer etnografisk forskning møter i vår egen samtid: *svekket legitimitet, tynne beskrivelser og teorifattigdom*. Den første dreier seg i hovedsak om endringer i synet på hva som anses som god forskningsetikk; endringer som legger betydelige begrensninger på etnografiens potensial, spesielt ved å begrense tilgang til viktige arenaer for feltarbeid. Den andre – faren for at tynne beskrivelser blir dominerende – er til dels en konsekvens av den første, men også påvirket av at mange (og trolig stadig flere) etnografiske analyser bygger på intervjuer alene. Med teorifattigdom mener jeg tendensen til at forståelsen av etnografisk materiale i noen grad blir frakoblet relevant teoretisk refleksjon, og i stedet for eksempel redusert til kodingsprosesser. Jeg vil argumentere for at dersom vi ser disse utfordringene i sammenheng, har vi kanskje et godt utgangspunkt for å erkjenne behovet for å utnytte etnografiens store muligheter enda bedre.

Etnografi er avgjørende for vår forståelse av profesjoner, institusjoner og arbeid. Det er etter mitt syn tre hovedgrunner til dette. (1) All profesjonsutøvelse, alle institusjonelle prosesser og former, og all samhandling med brukere, elever, pasienter og så videre har med sosiale relasjoner å gjøre. Uten solid empirisk materiale om hvordan sosiale relasjoner etableres, utvikles og endres, blir det svært vanskelig å utvikle relevant teoretisk forståelse og praktisk relevant kunnskap. (2) Etnografi er den desidert mest nyttige kilden til kunnskap om hvordan mennesker kommuniserer, erfarer, fortolker – og om hva som motiverer dem. (3) Profesjonsutøvelse foregår innenfor rammen av komplekse institusjonelle sammenhenger der ikke-intenderte konsekvenser av menneskers handlinger som oftest er de aller mest interessante. Uten etnografi har vi få redskaper for å forstå slike sammenhenger.

Alle disse tre egenskapene ved etnografisk forskning er av stor kunnskapssosiologisk betydning. Hva vi har ambisjoner om å si noe om, og hvem som kan ha nytte av kunnskapen vi produserer, spiller en avgjørende rolle. Observasjoner av sosiale prosesser mens de pågår (eller rekonstruerte forløp ved hjelp av intervjuer) gir potensielt en form for erfaringsnær kunnskap som kan tas i bruk av dem det gjelder (profesjonsutøvere, borgere, brukere), og skiller seg ofte sterkt fra kunnskap som avledes fra abstrakte behov for styring fra stor distanse. En grunn til at etnografiens legitimitet synes å være truet i vår tid, er at det etnografiske prosjektet i et

styringsperspektiv ofte ikke framstår som umiddelbart nyttig som utgangspunkt for å utvikle styringsredskap. I en del tilfeller kan det dreie seg om et slags epistemologisk brudd, siden etnografien åpner muligheten for å avdekke og beskrive sammenhenger som går ut over, og representerer et alternativ til, konvensjonell ekspertkunnskap og den kunnskapen organisasjoner produserer om seg selv. Det er her verd å minne om at velferdsstatens institusjonelle system er i ferd med å bli langt mer hierarkisk og sentralisert enn det var i oppbyggingsfasen, og at dette har konsekvenser for hvilke *kunnskapsinteresser* som oppnår definisjonsmakt (Habermas, 1971).

Forskningsetikk, tilgang og forskningens frihet

Etnografisk forskning hviler på en ambisjon om nærhet og innlevelse. Ambisjonen er ofte å forsøke å komme så tett på menneskers levde liv som mulig. Derfor bruker metodebøker om etnografi ofte titler som spiller på dette, som *Nærmere kommer du ikke* (Nielsen, 1996), *Nære steder, nye rom* (Rugkåsa & Thorsen, 2003), *Helt nært* (Berta & Høgblad, 2023) og *Tett på profesjon, arbeid og politikk* (denne boka). I sosialantropologen, som representerer det etnografiske feltarbeidets viktigste disiplinære opphav, hviler denne ambisjonen på (minst) to grunnleggende antakelser. Den aller viktigste, i hvert fall hvis vi skal følge den moderne sosialantropologiens grunnlegger i Norge, Fredrik Barth, er at forskeren bør søke å observere sosiale relasjoner mens de utfolder seg (Barth, 1994). Det vi i dagligtalen assosierer med begrep som «samfunnet» er primært abstrakte mønstre som vi i realiteten avleder fra det som foregår i relasjoner mellom mennesker. Ifølge Peter L. Berger og Thomas Luckmann i klassikeren *The Social Construction of Reality* (1967) er vår virkelighet, slik vi oppfatter den og manøvrerer i den, skapt gjennom de sosiale relasjonene vi tar del i i våre daglige liv. Som barn stilles vi for eksempel overfor spesifikke forventninger fra våre signifikante andre, og gradvis lærer vi å forholde oss til disse og utformer sosiale roller som gjør at vi blir i stand til å samhandle på meningsfulle måter. Slik samhandling utvikler etter hvert gjensidige forpliktelser, rutiner og tatt-for-gittheter som gradvis forenkler den og gjør den i noen grad forutsigbar. Over tid blir slike forventninger, roller og relasjoner ofte ikke bare et utgangspunkt for å samhandle, men også en kilde til identifikasjon som kan få en selvstendig betydning og være en

kilde til erkjennelse av hvem vi er i relasjon til andre. Det samme gjelder symbolene vi bruker for å kommunisere med. Vi lærer å kjenne vår daglige verden som et sted å «høre hjemme» og som er distinkt, kanskje unik og verdifull i seg selv – eller alternativt: avvikende og fremmedgjørende i relasjon til det vi antar er normalt og/eller ideelt (Vike & Haukelien, 2017).

Den vitenskapsteoretiske antakelsen om at sosiale relasjoner er primære er knyttet til det Fredrik Barth kalte et «generativt» perspektiv på sosialt liv. Sosiale former og mønstre skapes av de sosiale relasjonenes dynamiske karakter, og relasjoner er i den forstand primære. Den kanskje beste illustrasjonen av dette perspektivet er boka med den programmatisk tittelen *Cosmologies in the Making* (1987), der Barth undersøker hvordan små samfunn i Ny-Guineas høylend gradvis endrer seg i ulike retninger som et resultat av hvordan barn sosialiseres, spesielt gjennom langvarige og omfattende innvielsesritualer. Noe så enkelt som at læremestrene (eldre menn) faktisk glemmer en del av ritualets innhold, og at innslaget av hemmelighold er betydelig (de store og viktige mysteriene er omfattet med mange tabu, og kan bare delvis kommuniseres offentlig), bidrar til at så vel relasjoner som kosmologi skaper nye mønstre på samfunnsnivå. Konsekvensen av dette perspektivet er at feltarbeid, eller deltakende observasjon, kan sies å romme en kilde til spesielt viktige «sannheter», spesielt den at målet med sosial analyse nødvendigvis må være at vi må prøve å forstå hva som skaper mønstre. Det kan vi vanskelig å tak i hvis ikke vi søker å finne ut og dokumentere hva mennesker faktisk gjør, hva som motiverer dem, hva slags kunnskap de tar i bruk, hvordan de forstår og fortolker det de gjør, og så videre. Et fascinerende aspekt ved dette er at vi mennesker sjelden har full oversikt over sammenhengende vi er deler av, og at vi derfor tar i bruk den kunnskapen vi har som tilnærminger, eller «hypoteser» som vi stadig tester holdbarheten av og ofte endrer når de viser seg å ikke fungere så godt (Kronenfeld, 2017). Dette er en grunnleggende del av den sosiale dynamikken etnografisk orienterte forskere så gjerne vil prøve å gripe: sammenhengen mellom hvordan mennesker gjør vurderinger, foretar valg og inngår i relasjoner til andre på den ene siden, og den komplekse fortolkningen av hvilke konsekvenser dette har, på den andre.

Den etnografiske ambisjonen innebærer altså at forskeren søker tilgang til sosiale sammenhenger der det er mulig å delta. I sosialantropologiens tidlige fase var denne tilgangen svært lite problematisert, spesielt fordi faget utviklet seg i en kolonial kontekst. Det vanlige var å dra på feltarbeid til mennesker i deler av verden som enten var kolonisert eller

på annen måte gjenstand for vestlig dominans eller kontroll. Da antropologer begynte å interessere seg mer for den delen av verden de faktisk levde i og selv ofte hadde vokst opp i, ble relasjonen mellom forsker og de hen studerte gjenstand for problematisering og debatt. Hva er målet med etnografisk analyse? Hvordan brukes slike analyser, og av hvem og hvorfor? Er forholdet mellom forskere og «informanter», som lenge var den rådende betegnelsen, preget av et uerkjent maktforhold? Etnografisk forskning Norge er et interessant eksempel i denne sammenhengen. Av en rekke grunner (som det vil føre for langt å komme inn på i detalj her) har samfunnsforskning i Norge lenge hatt stor legitimitet. Den har vært en integrert del av det vi kan kalle «samfunnsbyggingsprosjektet», altså det usedvanlig optimistiske og ambisiøse prosjektet der etableringen av nasjonal uavhengighet, demokrati, nasjonalt samhold og opplysningsorientert og sosialdemokratisk dominert velferdsstatsekspanasjon ble forstått som et bredt samarbeid. Samfunnsforskningen ble en del av dette, og fikk en helt sentral rolle i planlegging og politikkkutforming (Slagstad, 1998; Vike & Fürst, 2020). Blant annet av slike grunner ble ikke etnografisk arbeid først og fremst forstått som et uttrykk for at urbane eliter søker tilgang til «primitive» menneskers verden for å kunne skrive bøker om deres eksotiske kultur. Fra 1950-tallet og framover ble etnografiske studier i Norge preget av interessen for hvordan ulike samfunnsgrupper, regioner / lokale områder og minoriteter ble inkorporert i – og i en del tilfeller ekskludert fra – endringsprosessene som grovt sett ble assosiert med «modernisering», særlig industrialisering, demokratisering, utbyggingen av velferdsstaten og forventningen om økende likhet. Disse studiene var lite motivert av et ønske om å kartlegge og beskrive ulike «kulturer», men mer av en sosiologisk interesse for sosial endring, for eksempel hvordan lokale samfunn og grupper manøvrerte i relasjon til endrede økonomiske, institusjonelle og sosiale betingelser (Vike, 1994). Nord-Norge ble en spesielt sentral arena her, spesielt fordi folks tradisjonelle tilpasning i denne delen av landet skapte store spenninger og transformasjoner i relasjon til industrikapitalismen, ekspanderende offentlige institusjoner og statlig politikk (Barth, 1963; Brox, 1966; Holtedahl, 1994).

Antropologer og etnografisk orienterte sosiologer ble av slike grunner opptatt av hvordan sosiale og kulturelle forskjeller ble håndtert innenfor institusjonelle rammer. De gjennomførte svært ofte feltarbeid i industribedrifter, psykiatriske sykehus, sykehjem, lokalpolitikk, skoler og en rekke andre formelt organiserte sammenhenger. Dette bidro trolig til at

antropologien og sosiologien ble oppfattet som samfunnsmessig og politisk relevant, ikke bare for myndighetene, men også for folkebevegelsene. I et sammenliknende perspektiv er det påfallende at forskere og studenter opplevde å møte så lave barrierer for tilgang. Da jeg selv gjennomførte mine første feltarbeid i norske kommuner ved inngangen til 1990-tallet, var begrensningene svært få, og opplevelsen av å være velkommen som nysgjerrig antropolog nærmest overalt var slående. Den rådende holdning var at offentlige institusjoner skal og må være åpne fordi de er deler av et felleseie. Demokrati er knapt mulig hvis vi ikke får førstehånds kunnskap om hvordan de faktisk fungerer, sett innenfra.

I dag er bildet svært annerledes. Selv om det trolig er rimelig å slå fast at offentlige institusjoner i Norge fortsatt er relativt åpne og tilgjengelige (i forhold til Storbritannia, USA, Tyskland og Frankrike, for eksempel), er det etablert vesentlige begrensninger. Et illustrerende eksempel er implementeringen av EUs personvernregulativ (GDPR), som har til hensikt å beskytte enkeltpersoner mot at opplysninger som angår dem og som anses som private skal komme på avveie (Birkeland & Enebakk, 2018; Vike & Fürst, 2020). Denne ambisjonen er selvsagt viktig og helt legitim, men det har allerede bidratt til å endre oppfatninger om forskningens bidrag til å opprettholde frihet og demokrati. Hensynet til individets ukrenkelighet i møte med en global, kapitalistisk informasjonsindustri, kommersiell legemiddelindustri, privat og offentlig overvåking og så videre bør åpenbart ha en annen etisk status enn etnografisk forskning om for eksempel maktforhold i offentlige institusjoner, men alt dette synes i økende grad å bli forstått som én og samme ting. Til grunn for dette ligger blant annet en forestilling om at deltakende observasjon bringer forskeren så tett på menneskers liv at personopplysninger ikke kan beskyttes. Feltarbeid framstår dermed som en risiko mot personvernet. Nylig har Helse- og omsorgsdepartementet utarbeidet en forskrift som sier at feltarbeid i institusjoner der forskere kan risikere å observere «tredjepersoner» (altså mennesker som er til stede i en sammenheng der forskeren studerer andre aktører, for eksempel en sykepleier og pasienter som har gitt samtykke) ikke kan tillates (HOD, 2022). Tendensen dette er uttrykk for, er ikke ganske enkelt en presisering av hva god forskningsetikk skal bety. Det knytter seg til det økende behovet som mange institusjonelle portvoktere har fått for å sikre seg mot uønsket innsyn, for eksempel av hensyn til institusjonens image i offentligheten. Men i prinsippet er deltakende observasjon normalt *ikke* avhengig av innsamling av personopplysninger; det er ikke konkrete

enkeltindividene som er interessante for forskeren (og den videre offentlighet), men snarere dynamikken i de sosiale relasjonene som utfolder seg.

I dette ligger en oppfordring. I en tid da deltakende observasjon er blitt langt vanskeligere å gjennomføre enn tidligere, er argumentet for å begrense tilgang svært ofte knyttet til «forskningsetikk». I dette ligger etter mitt syn altfor ofte en sammenblanding av en rekke andre og mindre legitime hensyn, men også en grov undervurdering av den demokratiske betydningen etnografisk arbeid og de tykke beskrivelsene den kan gi oss, kan ha. I Norge i dag har kunstnere og journalister en langt sterkere juridisk forankret frihet til å fortolke og offentliggjøre såkalt «sensitiv» informasjon enn forskere som driver deltakende observasjon. Det er i dette lyset tankevekkende at NRKs mye omtalte «Brennpunkt»-dokumentar om norsk eldreomsorg høsten 2022 tok i bruk skjult kamera for å avdekke problematiske forhold og vise dem på skjermen. I dag er forskere underlagt forskningsetiske begrensninger som i prinsippet gjør det svært vanskelig å dokumentere slike virkeligheter – og dermed bidra både til å skape langt mer grundige og reflekterte beskrivelser enn for eksempel TV-dokumentarer kan få til. Endringer i forståelsen av «forskningsetikk» synes paradoksalt nok å bidra til å forhindre etnografisk orienterte forskere å få tilgang til empirisk materiale som gjør det mulig å forklare hvorfor og hvordan slike virkeligheter skapes.

Fra tynn til tykk beskrivelse

Begrepet «tykk beskrivelse» har sitt opphav i den amerikanske antropologen Clifford Geertz' innflytelsesrike bok *The Interpretation of Cultures* fra 1973. Det betegner etnografiske beskrivelser av observerte hendelser som gir leseren informasjon som er detaljert nok til at hun selv får forutsetninger til å forstå så vel selve hendelsen som sammenhengen den oppstår i. Tykke beskrivelser er gjerne så rike på informasjon at leseren kan utvikle andre fortolkninger og i tillegg eventuelt bruke det for å drive meningsfull sammenlikning, altså unngå den store og vanlige faren for å sammenlikne hummer og kanari. Den vanligste formen for tykk beskrivelse slik den framkommer i etnografiske monografier – altså en bred samling av beskrivelser av et sosialt felt (en landsby, et ritual, en politisk hendelse, slektskapsrelasjoner i en bygd, en sykehusavdeling e.l.) som framkommer som en samlet analyse, som oftest i bokform – portretterer en mengde ulike fenomener som settes i en bestemt relasjon til hverandre. I klassiske

antropologiske monografier dreide det seg gjerne om å framstille en kultur eller et samfunn i form av beskrivelser av økologisk og historisk kontekst, slektskap og sosial organisasjon, økonomisk tilpasning og bytterelasjoner, makt, autoritet og kosmologi, og sammenhengen mellom alt dette.

I vår tid er ambisjonene i etnografisk praksis ofte mer spesifikke, men samtidig også mer varierte. I mine øyne er det særlig relevant å understreke at tykke beskrivelser ofte handler om å ta i bruk så mange ulike typer data som mulig: observasjon, intervju, dokumenter, historisk og politisk kontekst med mer. Dette gjør det potensielt mulig å skape gode beskrivelser av kompleksiteten i sosialt liv, og dermed unngå faren for å gjøre det empiriske materialet unødvendig endimensjonalt. Intervjumateriale kan for eksempel gis «tykkelse» på flere ulike måter, for eksempel ved å framstille intervju-subjektenes motivasjoner og verdier, deres sosiale posisjon, fortolkninger av bestemte hendelser og bruk av språklige sjangre og symboler. Det kan potensielt også illustrere sammenhengen mellom hva de sier og hva de gjør. Distinksjonen mellom snakk og handling er nyttig fordi de analytisk sett tilhører ulike dimensjoner ved sosialt liv; det interessante er ikke å avsløre at intervjusubjektene våre ikke er konsistente, men å vise at snakk og handling utgjør en dynamisk relasjon. Å framstille en hendelse er noe annet enn å ta del i den, og relasjonen mellom *saying* og *doing* er aldri gitt på forhånd. Skillet mellom handling, normer og representasjoner kan illustrere dette (Holy & Stuchlik, 1984). Å ta del i sosial samhandling innebærer, som antydnet ovenfor, å gjøre noe i relasjon til andre, for eksempel ta i bruk kunnskap, realisere en verdi/motivasjon, foreta valg, skape gjensidighet og eventuelt forpliktelse, utforme en rolle og bli en del av noe utenfor seg selv. Å snakke om dette, for eksempel ved å gjengi et hendelsesforløp, er å gjøre et utvalg og kanskje vise intervjueren hvordan man forholder seg til sosiale normer («jeg vil unngå å avbryte», «jeg synes det er viktig at elvene føler seg verdsatt»). Representasjoner dreier seg om de mer overordnede, kollektive bildene vi etablerer av oss selv og dem vi kanskje identifiserer oss med («i vår kommune legger vi vekt å respektere hverandre», «i Norge verdsetter vi likhet»). Hensikten med å påpeke dette er altså at relasjonen mellom disse dimensjonene ved sosialt liv er fleksibel, og at de skapes av menneskers kreative bruk av kulturelle ressurser. Det er for eksempel sjelden slik at handlinger ganske enkelt realiserer en norm eller et konsistent sett av normer. Normene vi drar vekslers på er ofte så mange og motstridende at vi i realiteten gjør valg på grunnlag av rutine og/eller nokså spontant (og potensielt ureflektert) for så å skape konsistens mellom norm og handling

i ettertid – spesielt i situasjoner som innebærer vanskelige valg eller endog dilemmaer, og som derfor påkaller et begrunnelsesansvar (Barth, 1994).

Etnografiens mulighet til å yte rettferdighet til kompleksiteten i sosialt liv ligger videre i den sensitiviteten vi som forskere klarer å opparbeide overfor sosiale kontekster. En ofte undervurdert side ved dette er at kontekstene vi beveger oss imellom ofte er langt større enn det vi selv erkjenner. Det samme gjelder i andre og mer «trivielle», dagligdagse sammenhenger. For eksempel er «likhet» angivelig et kjennetegn ved sosiale relasjoner i Skandinavia/Norden, men også dette er som oftest mer kontekstuellet betinget enn vi kanskje har en tendens til å anta. Den britiske antropologen John Barnes påpekte dette da han tidlig på 1950-tallet gjorde feltarbeid på Bømlo i Hordaland (Barnes, 1954). Han observerte at i det frivillige organisasjonslivet og kommunepolitikken var folk flest opptatt av å underspille hierarki og betone at alle var likeverdige medlemmer. I kommunestyret var nesten alle vedtak enstemmige, for forhandlingene ble unnagjort i ulike fora på forhånd slik at enigheten og fellesskapet kunne manifesteres tydelig i kommunestyresalen. Men i fiskeriindustrien, der svært mange folk på Bømlo også tok del, var kommandolinjen og hierarkiet temmelig entydig. Folk tok del i flere ulike sosiale systemer og relasjonstyper samtidig, men den mest gyldige representasjonen av det de hadde felles var åpenbart den som ble uttrykt som enighet i kommunestyret.

Sosialantropologien har som nevnt sitt opphav i studiet av det som framstår som fremmed og til dels ukjent, og har derfor artet seg som en erkjennelsesmessig oppdagelsesreise. Det som ofte framstår som mest interessant med et slikt utgangspunkt, er symboler, kosmologi (verdensanskuelse) og ritualer. Etnografiske studier som «mangler» dette utgangspunktet fordi de gjennomføres i det antropologer antar er ens «egen kultur» (altfor ofte og ureflektert, kan vi legge til), risikerer å overse slike aspekter ved kompleksiteten i sosialt liv. En norsk sosialantropolog som forsøkte å unngå denne fallgruven var Marianne Gullestad, som tok for seg ulike sider ved «hverdagsliv» i Norge (Gullestad, 1989). Hun undersøkte systematisk hvordan idéer om likhet ble gjort til en samhandlingskode der aktørene gjorde hverandre til «samme slags» og understreket situasjonelt skapt likeverd, hvordan «symbolske gjerder» ble skapt ved å markere sosial utilgjengelighet (1992), hvordan husmødre i en drabantby i Bergen etablerte kategorier om hva slags folk som finnes i deres lokale verden (1984), og mye annet interessant. Én ting de fleste av oss som jobber med etnografi kan lære av Gullestad, er at symbolene vi bruker i kommunikasjon og

sosial samhandling ofte har en større variasjon, subtilitet og dybde enn vi kanskje vanligvis antar når vi selv bruker mange av de samme symbolene i våre egne daglige liv. I etnografisk forskning er det minst to dominerende innfallsvinkler til dette fenomenet.

Den første av disse kan kalle en funksjonalistisk orientert tradisjon, der målet ofte er å vise hvordan «ritualer» faktisk spiller en viktig del av våre liv, for eksempel når det gjelder å begrunne makt. I boka *The Reforming Organization* tar Nils Brunsson og Johan P. Olsen (1994) for seg hvordan reformer i offentlig sektor (i Sverige, i dette tilfellet) ofte viser seg å ikke føre til ønsket resultat, for eksempel effektivisering. Likevel blir de ofte utgangspunktet for enda mer av nøyaktig det samme. Én viktig grunn er at ledere, som ofte har mindre kunnskap om organisasjonene de leder enn det de fleste tror, antar at fraværet av ønskede resultater må være at mange unnlot å følge opp ledernes hensikter, og at det derfor er nødvendig å gjøre det på en bedre og riktigere måte neste gang. En annen er at arbeidet med reformen er identitetsskapende og gir opphav til en felles tro på at veien mot en bedre framtid er flere reformer. To viktige lærdommer fra dette er at «tro» (eller håp, se Brunsson, 2006) ikke er irrasjonelt og begrenset til ikke-moderniserte samfunn langt unna, og at organisasjoner ofte rommer en rekke ikke-intenderte sammenhenger som kanskje bare gode etnografiske beskrivelser har forutsetninger til å trenge gjennom og forklare. Som antropologen Tian Sørhaug (1996) har påpekt, er forståelser av ledelse ofte en representasjon av et mer eller mindre uerkjent begjær etter å skape entydige sammenhenger i kaotiske virkeligheter.

Den andre innfallsvinkelen er etnografiske studier av språkbruk og semantikk. Et sentralt eksempel på dette er analyser av norsk identitet og nasjonalisme, slik fenomenet uttrykkes i norsk nasjonal mytologi og historieskrivning, i medier og i sammenheng med aktuelle debatter om «kulturelt mangfold» og «integrering» (Gullestad, 2001, 2002, 2006). Mange forskere har vist hvordan kontrasten mellom norskhet og dens motsats er kulturelt konstruert på måter som gjør at referansene som norskhet henviser til stadig flytter seg, unndrar seg presis definisjon og opprettholder en forestilling om noe ekte og rent, og på den måten skaper et begrunnelsesansvar for alle dem som angivelig representerer noe annet. Denne typen kontraster i språket har åpenbart noe allment ved seg. Språket utgjør et sett av kollektive representasjoner, det vil si symboler som mange tillegger betydning som er lik og/eller overlappende nok til at de (ofte) fungerer kommunikativt. Her er vi ved et kulturanalytisk kjernepunkt, som angår

spørsmålet om hva vi forstår med begrepet kultur. De fleste definisjoner av kultur begynner med «felles ...», men hva vi analytisk sett mener med «felles», og hvordan det vi antar er «felles» oppstår og fungerer sosialt, forblir ofte mer uklart enn nødvendig i etnografiske analyser. Hvis vi med Fredrik Barth og andre sentrale antropologer forstår kultur primært som (ulike former for) kunnskap, er det rimelig å ta utgangspunkt i at kultur er forankret i individuelle kropp og hoder (Kronenfeld, 2017). Når vi samtidig kan hevde at symboler er offentlige og kollektive, er det fordi mennesker tilskriver dem mening på noenlunde gjensidig forståelige måter. Som antydning ovenfor er ikke «likhet» et språklig symbol med et entydig meningsinnhold; det har en rekke ulike betydninger for ulike mennesker i ulike sammenhenger, men fungerer likevel godt for en rekke kommunikative formål. Slik er det også med de språklige symbolene vi bruker i mer dagligdagse sammenhenger, og som ikke nødvendigvis har med seg en tung ideologisk bagasje. Etnografien gir oss mulighet til å undersøke helt konkret hvordan slike symboler fungerer kommunikativt, og hvordan de ofte er mindre entydige og gjenstand for langt sterkere forhandling enn vi har en tendens til å tro. Når vi antar at det eksisterer en «felles forståelse» av noe, bør vi ha en ambisjon om å vise hvordan fortolkninger og menings-tilskrivelse faktisk av og til blir gjensidig forståelige og mer eller mindre like. Denne innfallsvinkelen inviterer oss også til å undersøke hvor overlappende individuelle versjoner av en gitt virkelighet trenger å være for å gjøre kommunikasjon, identifikasjon og kanskje endog kollektiv handling mulig. La oss se nærmere på dette.

Det jeg her har omtalt som språklige symboler og kollektive representasjoner omtales i lingvistikken som semantiske kategorier, altså meningsbærende ord. I henhold til tradisjonen etter lingvisten Ferdinand de Saussure er ord et tegn som består av en betegnelse (lyden) og en betegnet (begrepet). Tegn henviser til ting i verden, men kanskje primært til våre begreper om dem, og det er disse relasjonene som kanskje er mest interessant i etnografisk studier av meningsdannelse (Kronenfeld & Decker, 1979). Tradisjonelle forståelser av disse relasjonene hvilte på antakelsen om at ord henviste til et bestemt og entydig knippe fenomener. «Onkel» betyr foreldres mannlige søsken. Men «onkel» brukes i mange samfunn som en betegnelse på mange andre mannlige slektninger i generasjonen over. Dette og en rekke andre eksempler viser at ord betegner fenomener på andre og mye mer fleksible måter. Når vi er i konfirmasjon og drikker Mozell av beholdere av plast, har vi ikke problemer med å kalle det «glass». Hvis jeg ber en i

selskapet «vil du være så snill å sende meg glasset?», vil vedkommende følgelig sende meg plastbeholderen – med mindre det står et «ekte» glass på det samme bordet. Av dette kan vi slutte at ord har fleksible referanser; vi kan ofte dra raske slutninger om hva som fungerer kommunikativt uten at definisjonen av hva et «glass» egentlig er blir et problem, altså samtidig erkjenne at referansene flytter seg ut og inn av kategorien situasjonelt, så å si. Dette er semantisk utvidelsesteori (Kronenfeld, 1996). Plastikkglasset representerer en utvidelse. Alle semantiske kategorier kan utvides (og innsnevres) situasjonelt, for eksempel slik betegnelsen «bestemor» viser når den brukes for å referere til relasjonen til bonusbarnebarn. Men utvidelsesmønsteret er aldri tilfeldig. En «bestemor» som ikke er en egentlig bestemor kan passere som en gyldig betegnelse fordi hun representerer noen atferdsmessige trekk som definerer en ekte bestemor. Kategorien har altså noen prototypiske trekk som danner grunnlag for utvidelsen, og disse kan for eksempel være knyttet til atferd (bestemoderlig omsorg) eller funksjon (noe man kan drikke av). Utvidelsen kan også skje metaforisk, for eksempel ved at vi kaller noen en «bestemor» fordi hun bruker hatt, ikke skjønner ungdommelig ironi eller lignende.

Semantisk utvidelsesteori kan være et nyttig analytisk redskap når vi studerer folks språkbruk, ikke bare fordi det hjelper oss i å forstå klassifisering, men også når vi ønsker å være mer presise når vi ønsker å studere kultur som «felles», forstå hvorfor uenighet og misforståelser oppstår, hvordan politiske konflikter utspiller seg eller hvordan felles identifikasjon muliggjøres gjennom språket. Det kan bidra til å gjøre oss mer sensitive overfor symbolikken i et språk vi antar at vi kjenner godt fra før og tror vi ikke har behov for å forstå som nysgjerrige utenforstående. Semantisk utvidelse er også en viktig mekanisme i mer omfattende kognitive og språklige systemer som ideologi, diskurs og kulturelle modeller (Kronenfeld, 2017). I mitt første feltarbeid i et norsk lokalsamfunn ble jeg interessert i en lokalpolitisk konflikt om et knippe rødmalte hus (Vike, 1991). Spørsmålet var om de var å betrakte som «verneverdige» eller ikke. Ulefoss i Nome kommune sør i Telemark smykker seg fortjent med betegnelsen «Norges eldste industristed», og har lange tradisjoner for klassemessige spenninger mellom høy og lav. Konflikten om arbeiderboligenes status kom til å handle stadig mer om hva betegnelsen «arbeiderkultur» betyr. Alle var i utgangspunktet ganske enige om at «arbeiderkultur» er viktig, og at restene av «det gamle Ulefoss» i prinsippet bør tas vare på, men det oppsto likevel en splittelse i synet på hvorvidt de små, rødmalte arbeiderboligene faktisk

er å anse som en viktig del av «arbeiderkulturen». Siden mange assosierte arbeiderkultur med fattigdom, underkastelse og avhengighet «i gamle dager», kunne de i utgangspunktet gå med på at boligene kunne fredes dersom de kunne representeres som utvetydig fortid. Dette ble for alvor problematisk da saken ble politisert, spesielt ved at folk som kjempet mest aktivt for fredning i økende grad begynte å tolke boligene som et uttrykk for en klassekonflikt her og nå. Forstått i semantiske termer kan vi anta at forkjemperne for fredning opererte med kontrasterende prototypiske forståelser av «arbeiderkultur», og at argumentene som ble brukt i konflikten representerte ulike utvidelser av henholdsvis «vedvarende klassekamp» og «koselige arbeiderminner».

I et annet feltarbeid noen år seinere, i en annen og større kommune, begynte jeg å interessere meg for hvordan vise politiske tenkemåter, begrunnelser og vedtaksprosesser ble oppfattet som mer akseptable enn andre – på tvers av politiske skillelinjer. Jeg la merke til at et språklig symbol som stadig gikk igjen – *realisme* – ble gitt en større og noe annen betydning enn jeg først forsto (Kronenfeld & Vike, 2002). Flere toneangivende lokalpolitikere uttrykte behovet for å ta et oppgjør med tendensen til at mye politisk retorikk artet seg som «tomme ord» og fromme ønsker, og at de som snakket på denne måten var «urealistiske». Inntil da hadde jeg vært mest opptatt av hvordan politiske vedtak ble forsøkt snekret sammen ved å vinne oppslutning hos flest mulig ved å utforme kompromiss som tok hensyn til at ulike lokalpolitiske leirer målbar synspunkter som på forhånd var ganske godt kjent. Ordet «realisme» ble nå brukt mer som en betegnelse på en måte å gjøre ting på som kunne skape en bedre, universell og nøytral måte å tenke om forholdet mellom mål og midler på. Lokalpolitikere som ble omtalt som «urealistiske» ble i stuss over dette og prøvde å opponere, siden de lenge hadde identifisert seg som representanter for «folkemeningen» og ytt motstand til kutt i skole-, helse- og sosialbudsjettene. For dem handlet lokalpolitikk om å representere «folk» og å gjennomføre det de oppfattet som «naturlig», nemlig å utvide de offentlige tjenestene og gjøre dem bedre og tilgjengelige for flere. «Realistene» tok derimot utgangspunkt i at kommunen har en gitt sum penger tilgjengelig, og at politikk dreier seg om å bruke dem mest mulig effektivt og målrettet. Forutsetningen for dette var at lokalpolitikerne via den administrative ledelsen fikk kontroll over kommuneorganisasjonen slik at de kunne bruke den som et redskap for å oppnå mest mulig. Inntil videre ble derfor målet erstattet med middelet. På denne måten ble realistisk budsjett- og organisasjonsstyring etablert

som en prototypisk kontrast til «tomme ord» om verdier og konsensus. Akkurat hva «realisme» betydde i praksis forble uklart, men definisjonen fikk gradvis en utvidelse ved at begrepet ble assosiert med «konkret handling», som i sin tur ble forstått som å opprettholde budsjettbalanse og å målrette politiske tiltak gjennom organisatorisk endring.

Denne innfallsvinkelen kan også vise seg svært nyttig i studiet av profesjonspraksis. I kommunen der «realisme» ble et nøkkelsymbol i politiske og administrative miljøer, måtte profesjonsutøverne i førstelinja forsøke å forholde seg til konsekvensene, og dette aktualiserte i stadig større grad hva «faglig skjønn» betyr. De fikk høre utsagn av typen «vi må jo innse at sykepleiere ikke kan holde alle i handa hele tida» og «vi må skille mellom de dyre og de billige sosialklientene». Noen profesjonsmiljøer i kommunen valgte å sabotere kravet om at tjenestene nå skulle tilpasses de til enhver tid rådende ressursene og i stedet lene seg på statens satser for sosialhjelp (som på den tiden var høyere enn kommunens egne) og på lovgivingens krav om «helhetlig omsorg». Men det viste seg snart at det ble vanskelig å generalisere denne praksisen, siden mange ansatte oppfattet tiden som for knapp og i tillegg fikk økende sympati for behovet for å være «realistisk», noe som altså innebar å la definisjonen av «faglig skjønn» bli definert av ressursbegrensninger definert av kommunens styringsinstanser framfor av faglige forståelser av behovene som skulle dekkes. Jeg legger for ordens skyld til her at den metodologiske strategien jeg fulgte for å fange inn disse sammenhengene var å beskrive hendelsesforløp og aktørers fortolkninger (underveis) så «tykt» som mulig, over tid. Beskrivelsene gjorde det mulig å oppdage mønstre, spesielt hvordan i hvordan det jeg etter hvert begynte å benevne som «dilemmaer» i beslutningsprosesser forplantet seg nedover i det institusjonelle systemet og skapte sammenhengende endringer, som for eksempel: Det som på ett tidspunkt framsto som nødvendig og pragmatisk tilpasning («realisme») ble i det neste nærmest etablert som en rådende verdensanskuelse. Det ble også mulig å se hvordan dilemmaene systematisk flyttet seg fra kommunestyret (der de stadig oftere ble gjort til budsjett-tekniske spørsmål) til de mest arbeidsintensive og komplekse tjenestene til utsatte grupper i kommunen, der motstanden var svakest (Vike, 1996).

Teoretisk etnografi

I metodelitteraturen er det vanlig å etablere et analytisk skille mellom teoridrevet og oppdagende analyse av det empiriske materialet. I etnografisk

forskning finner de fleste det rimelig å forsøke å forene disse ved å gjennomføre en dynamisk prosedyre der oppdagelsesprosessen foregår gjennom å stille teoretiske spørsmål, men samtidig opprettholde en åpenhet for at materialet kan gi andre erkjennelser enn slike spørsmål åpner for. Dette er trolig en framgangsmåte de fleste oppfatter som fruktbar. Men hva innebærer dette mer konkret når det gjelder å identifisere sentrale temaer i materialet? Dataprogrammer for håndtering og koding av kvalitative data er nyttige for mange formål, men kan samtidig representere en fare for at temaene som genereres framstår som en samling av kategorier uten kriterier verken for å etablere relasjoner mellom dem eller for å forfølge sammenhenger mellom konkrete eksempler (på et gitt tema) og konteksten de framkommer i. «Categories are not enough», sier Dorothy Smith (2009). En nyttig prosedyre for å unngå slike problemer kan være å tenke kritisk gjennom hva vi forstår med *teori*, gitt at den største faren i kodingsprosessen trolig er at den risikerer å bli for teorifattig. Det er selvsagt ingen oppskrift på dette, men det er i utgangspunktet viktig å erkjenne at etnografisk forskning normalt innebærer spesielt komplekse teoretiske utfordringer. Det er sjelden rimelig å gå ut fra at det er «en» eller «to» teorier som peker seg ut som relevante, men mange ulike som egner seg for å kaste lys over ulike aspekter og sammenhenger, spesielt siden etnografi som oftest dreier seg om ulike nivå av sosiale virkeligheter. I institusjonell etnografi er dette temaet håndtert på interessante måter som kan gi mange fruktbare spor og inspirasjoner, kanskje spesielt relasjonen mellom forskningssubjektens sosiale posisjonering og det de sier og gjør (Smith, 2005).

En pragmatisk måte å nærme seg spørsmålet om hvordan vi kan oppdage temaer, nyanser og forbindelser i materialet på teoretisk informerte måter kan være å etablere *modeller av data*. Slike modeller kan med fordel ta utgangspunkt i grunnleggende innsikter fra samhandlingsteori. Som vi var inne på ovenfor kan vi da innføre noen elementære distinksjoner mellom (1) handlinger, normer og representasjoner, (2) form og prosess, (3) forskjeller mellom ulike sosiale kontekster og sosiale nivå, (4) språklige symboler og, endelig, (5) gjensidighet. Denne listen er selvsagt ikke uttømmende, men et utgangspunkt for å oppdage mønstre på en systematisk måte. Handlinger, normer og representasjoner representerer et skille som potensielt kan utnytte rikdommen i intervjumaterialet, men selvsagt i enda større grad observasjonsdata. Målet er å gripe forskningssubjektens egne måter å kontekstualisere sin egen virkelighet på, og ta hensyn til at deres omtale (i intervjuer) av handlinger, henvisning til normer og overordnede

representasjoner kan antas å ha ulike hensikter og formål som det er forskerens oppgave å identifisere. Distinksjonen mellom form og prosess er ment å reflektere det dynamiske aspektet ved alt sosialt liv der hendelser, samhandling, dialoger og kunnskap skaper forløp der det er mulig å oppdage drivkrefter («generative mekanismer») som gradvis skaper og endre mønstre. Forskjeller mellom ulike sosiale kontekster og sosiale nivå dreier seg om at ulike sosiale kontekster har en tendens til å «invitere» ulike subjektposisjoner, roller og perspektiver som forskningssubjektene manøvrerer mellom og som kanskje skaper behov for oversettelser og forklaringer. Med «nivå» sikter jeg til at visse sosiale kontekster er mer omfattende enn andre og inkorporerer faktorer langt hinsides forskningssubjektene kontroll. Disse kan være kulturhistoriske, som for eksempel at lokalpolitikere i norske kommuner trekker veksler på rollen som representant og opplever store utfordringer når denne blir forsøkt forent med rollen som ansvarlig styringsagent. Rollen som styringsagent kan forstås som en gjenspeiling av en «strukturell» endring i relasjonen mellom statlige myndigheter og kommuner gjennom de siste tre tiårene. Med språklige symboler sikter jeg til analysen jeg illustrerte ovenfor, der ords meningsinnhold kan analyseres systematisk. Gjensidighet henviser både til de sosiale forpliktelsene våre forskningssubjekter forvalter, og som gjør at de forholder seg til vise forventninger og normer, men også graden av «shared meaning» (i hvilken grad og på hvilken måte de fortolker sin verden og de symbolske representasjonene av den på måter som overlapper andre aktørers fortolkinger).

Dette enkle metodiske perspektivet kan illustreres med eksempler fra mine egne studier av politisk kultur, slik jeg antydte i omtalen av «realisme» ovenfor. En logisk struktur i prosedyren jeg følger er ledsaget av ambisjonen om å se etter «store spørsmål på små steder» (Eriksen, 2015), spesielt å etablere en kulturhistorisk informert kontekstualisering av samhandlingsdata. I mine samtaler og intervjuer med ansatte og folkevalgte i norske kommuner har ofte identifikasjonen med det vi kan kalle *velferdsstatsvisjonen* kommet spesielt tydelig fram. Det er ingen overdrivelse å slå fast at *alle* er opptatt av at idealer som likhet og rettferdighet best blir realisert dersom offentlige tjenester er gode og når alle som trenger dem. I denne forstand er *velferdsstaten* en representasjon som skaper identifikasjon og et knippe normative føringer som etablerer en form for opplevd forpliktelse. Når de forsøker å handle i tråd med dette, skapes imidlertid en rekke behov for begrunnelser og oversettelser, siden de fleste synes å oppfatte det slik at det oppstår visse motsetninger på dette nivået.

Handlingsmønstre, kunnskapsformer og symbolske representasjoner som skapes i slike prosesser kan forstås som en sosial form som er generert av de mange uintenderte konsekvensene av det uavklarte forholdet mellom velferdsstatens ambisjoner, slik disse er nedfelt i retorikk og visjoner, lov, forskrift og styringsprosedyrer. Et viktig spørsmål som melder seg er imidlertid hvorfor ikke flere melder seg ut av dette systemer av forventninger, forhåpninger og forpliktelser og heller søker å beskytte sine egne interesser ytterligere. En mulig tolkning er at selve den historisk og kulturelt skapte troen på at velferdsstaten skal ekspandere videre innebærer et omfattende system av forpliktelser som både binder mange aktører til masten og gir dem mulighet til å utøve moralsk kontroll med dem som kan tenkes å forplikte seg mindre og maksimere egne interesser mer (Vike, 2018). En annen tolkning er at de språklige symbolene er i ferd med å få andre og mindre konkrete referanser enn tidligere. Flere observasjoner kan tyde på at dette er tilfellet. Etter hvert som offentlige tjenester blir mer tydelig avgrenset, standardisert og kontrollert, endrer også perspektivet på tjenestenes relasjonelle egenskaper seg. Som vi så ovenfor var mange lokalpolitikere inntil relativt nylig opptatt av at deres rolle som representanter for lokalbefolkningen forplikter dem helt bokstavelig. Når det uttrykkes misnøye med tjenestene, opplevde de det som et uttrykk for noe allment problematisk med velferdsstaten, og de gjorde ikke sjelden «opprør mot elitepolitikere i alle partier» og/eller «rådmannveldet». Men ettersom økonomisk knapphet og nye styringsregimer har gjort denne innfallsvinkelen mye vanskeligere, har representanttollen blitt mer indirekte og tilsynelatende stadig mer preget av erkjennelser av at befolkningen kanskje har blitt for sterkt preget av en «kravmentalitet» som bør korrigeres. Også blant førstelinjeansatte i kommunene kan slike tendenser observeres stadig mer. Hvis dette er en rimelig forståelse, kan vi kanskje anta at refortolkningen av velferdsstatens forpliktelser til å yte etter behov i retning av en mer abstrakt og betinget symbolsk modell gjenspeiler det faktum at offentlige institusjoner i Norge gradvis har etablert robuste avgrensninger mot omgivelsene og maktet å skape hierarkisk kontroll der ulike aktører på ulike nivå etter hver innfinner seg med at de utfører bestillinger, snarere enn å representere og legitimere opplevde udekkede behov. Hypoteser av denne typen inviterer til en større og mer komparativ analyse av hvordan velferdsstaten oppstår, hvordan de endrer seg og kanskje forvitrer, og hva som eventuelt er betingelser for at eksperimentet kanskje likevel kan videreføres (Vike et al., 2022). Utgangspunktet for slike resonnement kan være en mer nitid undersøkelse

av hva som kjennetegnet den norske modellen i den voldsomme ekspansjonsperioden i etterkrigstiden og fram til omkring tusenårsskiftet.

Konklusjoner

I dette kapitlet har jeg forsøkt å demonstrere noen sentrale metodiske steg i analysen av komplekse etnografiske data. Hensikten har vært å forene en pragmatisk og «naturalistisk» innfallsvinkel (Barth, 1992) med konkrete eksempler fra egne feltarbeid og noen teoretiske inspirasjoner jeg tror kanskje kan ha en særlig verdi. Min egen erfaring som forsker og veileder (og ivrig leser av metodelitteratur) har gjort meg en smule skeptisk til «tematisk analyse» og liknende innfallsvinkler som følger av datagenererte kodingsprosesser, primært fordi dette i noen tilfeller fører til «temakolleksjoner» og forleder oss til å ignorere den store betydningen teoretisk tenkning har i kvalitativ analyse. Den store styrken etnografisk forskning framfor alt har, slik jeg ser det, er at den kan fange inn prosessuelle dynamikker i sosialt liv og samtidig gripe hvordan kulturell mening oppstår og virker – parallelt med en rik mulighet til fruktbar kontekstualisering med referanse til institusjonell dynamikk, ulike institusjonelle nivå og endog kulturhistoriske prosesser. Jeg erkjenner at jeg ikke har maktet å demonstrere dette tydelig nok med eksemplene jeg har forsøkt å beskrive, ei heller å vise tydelig hvorfor jeg tror og håper den metodiske tenkningen jeg har skissert er et relevant alternativ til andre fruktbare muligheter som foreligger. Etnografisk forskning dreier seg framfor alt om å skape tykke beskrivelser som gjør det mulig å studere sosiale relasjoner (mest mulig) og betydningene de tillegges av konkrete aktører prosessuelt. Samfunnsforskning synes generelt å bevege seg sterkere enn tidligere mot studiet av sosiale former, og teoretiske konstruksjoner av slike former er mer å betrakte som generelle modeller av sosialt liv og menneskers utsagn enn av konkrete relasjoner og forståelsesformer slik de faktisk utspiller seg.

Forfatterbiografi

Halvard Vike er professor i sosialantropologi og helse, sosial- og velferdsfag og er ansatt ved Universitetet i Sørøst-Norge. Han er også forskningsprofessor ved Telemarksforskning. Han har arbeidet mye med lokalpolitikk, byråkrati, profesjoner, velferdsstaten, offentlige tjenester, psykoterapi, institusjonell etnografi, kulturanalyse og politisk kultur. Hans foreløpig siste

bok på engelsk er *Politics and Bureaucracy in the Norwegian Welfare State* (Palgrave Macmillan, 2018).

Referanser

- Barnes, J. (1954). Class and committees in a Norwegian island parish. *Human Relations*, 7(1), 39–58. <https://doi.org/10.1177/001872675400700102>
- Barth, F. (Red.) (1963). *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*. Norwegian University Press.
- Barth, F. (1992). Towards greater naturalism in conceptualizing societies. I A. Kuper (Red.), *Conceptualizing society* (s. 27–43). Routledge.
- Barth, F. (1987). *Cosmologies in the making. A generative approach to cultural variation in Inner New Guinea*. Cambridge University Press.
- Barth, F. (1994). *Manifestasjon og prosess*. Universitetsforlaget.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1967). *The social construction of knowledge. A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books.
- Berta, O. G. & Høgblad, T. N. (2023). *Helt nært. Innføring i etnografisk metode*. Universitetsforlaget.
- Birkeland, A. & Enebakk, V. (2018). Personvern og akademisk yringsfrihet. Om unntaket akademiske yringer for i EUs personvernforordning. *Nytt norsk tidsskrift*, 35(1), 44–58. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2018-01-05>
- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Pax.
- Brunsson, N. (2006). *Mechanisms of hope. Maintaining the dream of the rational organization*. Copenhagen Business School Press.
- Brunsson, N. & Olsen, J. P. (1993). *The reforming organization*. Routledge.
- Eriksen, T. H. (2015). *Small places, large issues. An introduction to social and cultural anthropology*. Pluto Press.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures. Selected essays*. Basic Books.
- Gullestad, M. (1984). *Kitchen-table society. A case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv*. Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1992). Symbolic fences. I M. Gullestad, *The art of social relations. Essays on culture, social action and everyday life in modern Norway*. Scandinavian University Press.
- Gullestad, M. (1996). *Plausible prejudice*. Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (2001). Likhetens grenser. I M. E. Lien, H. Lidén & H. Vike (Red.), *Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge* (s. 32–67). Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (2002). Invisible fences: Egalitarianism, nationalism and racism. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 8(1), 199–226. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.00098>
- Habermas, J. (1971). *Knowledge and human interests* (J. J. Shapiro, Overs). Beacon Press.
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2022). *Dispensasjon fra taushetsplikten ved deltakende observasjon. Tolkning av helsepersonelloven § 29* (Brev til Helsedirektoratet og Den nasjonale forskningsetiske komité formedisin og helsefag (NEM), 12. januar).
- Holtedahl, L. (1994). *Hva mutter gjør er alltid viktig. Om å være kvinne og mann i en nordnorsk bygd i 1970-årene*. Universitetsforlaget.
- Holy, L. & Stuchlik, M. (1984). *Actions, norms, and representations*. Cambridge University Press.
- Kronenfeld, D. B. (1996). *Plastic glasses and church fathers. Semantic extension from the ethnoscience tradition*. Oxford University Press.
- Kronenfeld, D. B. (2017). *Culture as a system. How we know the meaning and significance of what we do and say*. Routledge.
- Kronenfeld, D. B. & Decker, H. W. (1979). Structuralism. *Annual Review of Anthropology*, 8(1), 503–541.

- Kronenfeld, D. B. & Vike, H. (2002). Collective representations and social praxis: Local politics in the Norwegian welfare state. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 8(4), 621–643. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.00126>
- Nielsen, F. S. (1996). *Nærmere kommer du ikke. Håndbok i antropologisk feltarbeid*. Fagbokforlaget.
- Rugkåsa, M. & Thorsen, K. T. (2003). *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Gyldendal Akademisk.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Pax.
- Smith, D. (2005). *Institutional ethnography. A sociology for people*. AltaMira.
- Smith, D. (2009). Categories are not enough. *Gender and society*, 1(1), 76–80. <https://doi.org/10.1177/0891243208327081>
- Sørhaug, Y. (1996). *Om ledelse. Makt og tillit i moderne organisering*. Universitetsforlaget.
- Vike, H. (1991). *Contested signs: Political discourse in a Norwegian industrial community* [Magisteravhandling]. Universitetet i Oslo.
- Vike, H. (1994). Norden. I S. Howell & M. Melhuus (Red.), *Fjern og nær: Sosialantropologiske perspektiver på verdens samfunn og kulturer* (s. 521–544). Ad notam Gyldendal.
- Vike, H. (1996). *Conquering the Unreal: Politics and Bureaucracy in a Norwegian Town* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Vike, H. (2018). *Politics and bureaucracy in the Norwegian welfare state. An anthropological approach*. Palgrave Macmillan.
- Vike, H., Fagertun, A. & Haukelien, H. (2022). Reconceptualizing states and welfare in the north of Europe and beyond. *Nordic Journal of Wellbeing and Sustainable Welfare Development*, 1(1), 6–20. <https://doi.org/10.18261/njwel.1.1.2>
- Vike, H. & Fürst, E. (2020). Forskningsetikk og forskningens frihet. Utfordringer for antropologifaget. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 31(3), 165–176. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-03-02>
- Vike, H. & Haukelien, H. (2017). *Forventningens kraft. Psykoterapi og kulturelle kontekster ved Modum bad*. Gyldendal Akademisk.

KAPITTEL 10

Rom, roller og restriksjoner: Forskningsetiske problemstillinger i etnografisk profesjonsforskning

Hanna Marie Ihlebæk Institutt for sykepleie, helse og bioingeniørfag, Høgskolen i Østfold

Abstract: This chapter deals with ethical issues in ethnographic research, a methodological approach in which the researcher aims to build empathic relationships with the people studied to obtain an insider point of view on ongoing activities. Based on a situation that arose during fieldwork among nurses in a Norwegian hospital ward, the chapter reflects on methodological choices and ethical dilemmas that ethnographic research entails related to 1) how and when we researchers should enter the different rooms that comprise the field in our studies; 2) the roles we claim and are ascribed while in the field, and 3), considerations of how, when, and why we decide to leave. A main contribution of the chapter is to show and discuss how an ethical awareness can be enacted in meeting the unforeseen realities 'on the spot' and not only by adhering to bureaucratic regulations 'from the desktop'. Furthermore, the chapter claims that to establish such an awareness we need broader and more open discussions about actual ethical dilemmas in ethnographic research, in order to promote ethical accountability as a discretionary, and hence relational, ongoing, and collective way of reasoning among qualitative researchers.

Keywords: research ethics, study of professions, participant observation, discretion

Innledning

Dette kapittelet løfter fram forskningsetiske problemstillinger som gjør seg gjeldende i kvalitativ forskning der etnografiske metoder tas i bruk og hvor målet er å komme tett på (Hastrup, 2010; Wind, 2008). Bakgrunnen er en spenning som ser ut til å ha vokst fram de senere årene relatert til spørsmålet om hva som er god forskningsetikk. På den ene siden ses en økende vektlegging av personvernregler med krav om forhåndsgodkjenning av behandling av personopplysninger etter bestemmelser definert i personvernforordningen (GDPR) og personopplysningsloven. På den andre siden står den kvalitative forskerens ønske om å bidra med viktig og ny innsikt basert i en metodologi og epistemologi der samtykke, sårbarhet, anonymitet og sensitive opplysninger alltid vil være relasjonelt, situasjonelt og kontekstuel (Vike & Fürst, 2020; Øye et al., 2016).

Erfaringen fra ulike prosjekter i en norsk kontekst viser at denne spenningen kanskje gir seg spesielt sterkt utslag når forskningen gjennomføres i ulike profesjonskontekster, som sykehus eller skole, der etiske hensyn kan sies å være allestedsnærværende (Lundh, 2020; Olsvold, 2010; Rysst, 2020; Øye et al., 2016). Bekymringen som har blitt løftet fram er at personvernregler knyttet til sensitive opplysninger, sårbarhet og samtykke medfører at forskere ikke lenger vil få tilgang til institusjoner eller grupper av mennesker i samfunnet og perspektivene de representerer. Med dette vil forskerens akademiske frihet stå på spill, etnografiske metoder marginaliseres, og samfunnet står i fare for å gå glipp av viktige innsikter og kritisk kunnskap (Vike & Fürst, 2020; Øye et al., 2016).

I dette kapittelet vil jeg trekke på de metodiske refleksjonene og diskusjonene disse erfaringene og bekymringene har ført til, i tillegg til egne opplevelser fra et etnografisk feltarbeid på et norsk sykehus. Målet er å illustrere hvordan etiske dilemmaer konkret kommer til uttrykk når vi beveger oss rundt i feltet vi har fått tilgang til, og å diskutere hvordan vi kan gå fram for å møte disse. Et sentralt poeng er dermed å vise hvordan etiske dilemmaer i kvalitativ forskning kan forvaltes «on the spot», og ikke bare «on the desktop» (Øye et al., 2016). Jeg hevder at det handler om en etisk bevissthet knyttet til hvem vi er og hvordan vi framstiller oss selv, men også hvordan vi blir møtt i de rommene vi går inn i. Det fordrer også at vi nærmer oss feltet og menneskene som er der med varsomhet, at vi innser at det ikke er for oss ting står på spill, og at det sosiale samspillet ikke er én samlet reise der alle aktørene sikter mot ett felles mål (van der Geest, 2007; Wind, 2008).

Før man kommer dit må det allikevel gjøres et arbeid fra en «desktop» med å beskrive og vurdere de etiske betingelsene og rammene for prosjektet knyttet til forvaltning av personvernregler. Jeg vil derfor begynne med å gjøre rede for hvordan jeg gikk fram for å få tilgang til sykehusavdelingen som utgjorde mitt felt. Deretter går jeg inn i en spesifikk erfaring fra feltarbeidet og beskriver en situasjon der jeg plutselig lå an til å få en mer aktiv rolle enn det jeg selv var komfortabel med i gjennomføringen av en biopsi. Spørsmålene som fremkom under og i etterkant vil deretter blir brukt til å diskutere løpende metodiske valg som forskere i etnografiske studier må ta, og hvordan disse kan ha ulike etiske implikasjoner.

Først, hva som utgjør feltets ulike rom og vurderinger knyttet til hvordan og når vi bør, eller får, tre inn i disse. Deretter hvilke ulike roller man kan ta eller blir tildelt i aktivitetene som pågår i rommene man er til stede i. Til slutt, hensyn relatert til hvordan og når vi velger å forlate rommene vi har inntatt. Kapittelet avsluttes med å trekke på profesjonsteoretiske forståelser av skjønn (Grimen & Molander, 2008; Molander, 2013) for å belyse hvordan vi som kvalitative forskere kan ta ansvar – og bli holdt ansvarlige – for våre etiske vurderinger og beslutninger. Altså hvordan vi redegjør for «kunnskapingen» (Leseth & Tellmann, 2018, s. 145), og utøvelsen av forskerrollen, i et rom omgitt av restriksjoner.

Tilgang til og innpass i en sykehusavdeling

Som del av mitt doktorgradsarbeid gjennomførte jeg i 2017 deltakende observasjon og intervjuer blant sykepleiere på en kreftavdeling ved et norsk sykehus. Hensikten med studien var å utforske hva kunnskap i sykepleie er og hvordan sykepleiekunnskap formes gjennom det faktiske arbeidet (Ihlebak, 2022). For å få tillatelse til å gjennomføre prosjektet fra min arbeidsgiver og forskningsavdelingen ved sykehuset der studien skulle finne sted meldte jeg studien til NSD – Norsk senter for forskningsdata (nå Sikt) for vurdering av prosjektets behandling av personopplysninger opp mot kravene i personopplysningsloven. NSD vurderte at studien tilfredsstilte disse kravene.

Prosjektet innebar ikke registrering av personopplysninger om pasienter, og NSD la til grunn at helsepersonell innhentet tillatelse til at jeg kunne være til stede som observatør fra den enkelte pasient. I perioden der deltakende observasjon og intervjuer ble gjennomført var jeg ansatt i en null prosent stilling ved avdelingen, og undertegnet dermed taushetserklæring

på lik linje med andre sykehusansatte. I løpet av de fem månedene som feltarbeidet varte fulgte jeg arbeidet til ti sykepleiere tett ved å gå med dem på deres ulike skift. Alle sykepleierne og andre ansatte på avdelingen, som leger og helsefagarbeidere, hadde fått muntlig, og tilgang til skriftlig, informasjon om studien. Sykepleierne jeg fulgte undertegnet skriftlig informert samtykke til både observasjon og intervju i forkant av at disse aktivitetene ble gjennomført.

Å få tilgang til et felt etter vurdering av formelle krav til behandling av personopplysninger er ikke det samme som å få innpass som deltakende observatør med mål om å oppnå en grad av tilhørighet og et innenfra-blikk (Fangen, 2010; Wind, 2008). På lik linje med andre som har gjort etnografiske studier blant helsepersonell på sykehus (Johannessen, 2018; Olsvold, 2010; Wind, 2008), og i samråd med sykehusavdelingens ledelse, valgte jeg å være ikledd den hvite buksen og skjorten som bæres av ulike yrkesgrupper på et sykehus, men med et skilt der det stod «forsker» i stedet for sykepleier, helsefagarbeider eller assistent. Tanken var at dette både ville sikre hensyn til smittevern og samtidig gjøre det enklere for meg å få tilgang til ulike rom og aktiviteter og dele relevante erfaringer med sykepleierne. I løpet av de fem månedene som feltarbeidet varte opplevdes dette som uproblematisk og bidro til viktige innsikter i sykepleiernes arbeid og sykehusets indre liv. Samtidig viste det seg at dette var et metodisk valg som også skulle by på etiske utfordringer.

En antropolog og en benmargsbiopsi

En dag jeg fulgte en sykepleier som jeg hadde fått et godt og fortrolig forhold til, skjønnte jeg at noe var på gang som var litt utenom det vanlige. Legene på avdelingen skulle gjennomføre en biopsi på en av pasientene, og dette måtte skje raskt. Det hastet med videre diagnostisering og behandling, og prøven måtte oversendes til et spesiallaboratorium på et annet sykehus innen et visst klokkeslett samme dag. Sykepleieren som skulle assistere i gjennomføringen mente at dette måtte jeg være med på. Det var ikke så ofte at de gjorde denne type undersøkelse, og det ville være en fin mulighet for meg til å se sykepleiere og leger i aksjon sammen. Det samme kommuniserte hun også til en sykepleierstudent som var i praksis ved avdelingen. Etter litt organisering med å finne fram nødvendig utstyr, en siste sjekk av prosedyren og delegering av oppgaver relatert til andre pasienter, var

sykepleieren klar og åpnet døren til pasientrommet der biopsien skulle finne sted.

Når vi kommer inn i rommet ligger pasienten på siden i den store sykehussengen med ryggen mot døren og ansiktet vendt mot vinduet med utsikt til skogen. Kroppen er dekket av et grønt klede slik at kun den nakne ryggen ligger åpen mot verden og de to legene som er i gang med forberedelser. Studenten og jeg blir stående nærmest døren litt bak legene ved fotenden av sengen, mens sykepleieren sjekker at utstyr er på plass. Overlegen kjenner på pasientens rygg, markerer og forklarer til legen i spesialisering (LIS) hvordan dette skal foregå, mens de flytter oppmerksomheten mellom pasientens kropp, et sengebord der de pakker ut og danderer det sterile utstyret, og en tralle på den andre siden der sprøyter, nåler, og reagensrør til blodprøver og biopsi ligger klart.

Overlegen kommuniserer med pasienten og forteller at de nå vil gi lokalbedøvelse slik at den virker før selve prøven skal tas, og at pasienten ikke vil kjenne noe av selve biopsien før nålen er helt inne. Da vil det komme et stikk, som et elektrisk støt ned i bena, og det er viktig at pasienten ligger helt stille. Han beroliger pasientene med at de skal informere om alt de skal gjøre underveis. Pasienten svarer «ok» med spak stemme. Mens sykepleieren går ut for å forberede selve forsendelsen begynner legene å desinfisere stikkstedet. Overlegen forklarer hvor og hvordan LIS-legen må føre nålen inn, at hun til slutt vil føle motstand og da må bruke kraft for å komme gjennom. Jeg opplever at det er en konsentrert og litt spent stemning i rommet.

Plutselig sier overlegen at de er klare, og med et lite nikk og en kort beskjed ber han oss om å ta på oss hansker. Sykepleieren er ikke tilbake, og det er kun studenten og meg til stede. Jeg føler en umiddelbar panikk reise seg og ser skrekkslagen på studenten, som også ser litt urolig ut. Hva skal jeg gjøre? Si høyt at jeg er sosialantropolog og bare er med som observatør, avsløre at jeg ikke er helsefaglig utdannet og muligens med det gjøre den engstelige pasienten, som ikke nødvendigvis har oversikt over hvem som er i rommet, enda mer engstelig? Tie og gjøre som legene sier? Hva hvis de ber meg gjøre noe jeg ikke kan eller har lov til å gjøre? Hvor går egentlig den grensen? Hva om jeg nå bidrar til å ødelegge inngrepet og prøven, noe som vil forsinke diagnostisering og behandling og være katastrofalt for pasienten?

Lammet av disse tankene tar jeg meg selv i å gripe et par hansker, og tar dem på meg mens hjertet dunker i brystet. Legene tar blodprøver og gir reagensrørene til oss. Jeg ser på studenten og gjør som henne, rigger prøvene så rolig jeg kan fram og tilbake, mens jeg tenker at så lenge jeg gjør dette kan jeg ikke få noen nye oppgaver. Idet jeg ser at de gjør klar den kraftige biopsinålen kommer sykepleieren tilbake. Rolig fører hun studenten til den andre siden av sengen, setter seg ned på en stol og tar pasientens hånd: «Dette kommer til å gå bra. Det er snart over. Legene vet hva de gjør», sier hun.

Studenten tar over og sykepleieren går i gang med å assistere legene. Jeg lener meg inntil veggen, sniker meg ut døren, fortsatt med høy puls og puster lettet ut.

Denne historien har jeg i etterkant delt med sykepleiere jeg har møtt i ulike situasjoner, med studenter som del av undervisning i kvalitativ metode, og med andre forskere i ulike faglige og mer eller mindre formelle situasjoner. Den har ført til hevede øyebryn, sjokkartet latter, fine refleksjoner og, ikke minst, gode metodiske diskusjoner rundt etiske dilemmaer vi som kvalitative forskere plutselig kan befinne oss i og må ta stilling til og handle på. Ofte ender det opp i samtaler om de juridiske rammene for etnografiske studier og utfordringer som kan oppstå relatert til personvern hensyn og ivaretagelse av enkeltindividers integritet.

Blant antropologer i Norge har det økende begrunnelsesansvaret som implementeringen av GDPR og personopplysningsloven har medført skapt bekymring for etnografiens legitimitet, og med det et forskningsetisk engasjement (Vike & Fürst, 2020). Viktigheten av etnografiske metoders eksplorerende og intersubjektive tilnærming for å oppnå ny og kritisk kunnskap, og nødvendigheten av å anerkjenne etiske hensyn som en pågående og dynamisk prosess i dialogen og samhandlingen mellom forsker og deltakere, løftes her fram (Rysst, 2020; Vike & Fürst, 2020; Øye et al., 2016). Jeg vil nå trekke på disse innsiktene og erfaringer fra andre etnografiske sykehusstudier for å belyse ulike etiske aspekter ved biopsihistorien og hvordan disse er knyttet til konkrete metodiske valg relatert til det å tre inn i et rom, min væren i rommet og spørsmålet om når jeg skulle forlate det.

Å tre inn i et rom

Biopsihistorien starter med at jeg blir invitert til å observere en aktivitet som sykepleieren jeg fulgte den dagen, og som jeg hadde etablert en fortrolig relasjon til, skulle være en del av. Pasienten hadde tidligere blitt informert om min rolle og gitt tillatelse til at jeg var til stede sammen med sykepleierne. Selv om det som skulle skje den dagen ikke var en dagligdags aktivitet, var det å bli tatt med på ulike aktiviteter som angikk pasientene en helt vanlig og naturlig del av det å gjøre et feltarbeid blant sykepleiere på et sykehus.

På bakgrunn av dette reflekterte jeg ikke over om jeg skulle tre inn i rommet der biopsien skulle finne sted eller ikke. Det som skjedde i rommet illustrer imidlertid at deltakende observasjon som metode fordrer en etisk bevissthet rundt hvilke dører som åpner eller lukker seg og hvilke faktorer

som påvirker valget om å gå inn. Først krever det en erkjennelse av at feltet ikke er en statisk størrelse bestående av fastlagte rom med tilhørende aktiviteter som kan defineres eller beskrives i forkant av en studie. Deretter krever det innsikt i det faktum at tilgang til de ulike rommene som feltet utgjøres av heller ikke er gitt, men et pågående forhandlingsspørsmål som stadig må avklares mellom forskeren og deltakerne i en studie (Wind, 2008).

At sykehusavdelingen som skulle utgjøre feltet i min studie ikke bestod av et forutsigbart og forhåndsdefinerbart sett med rom ble tidlig klart da feltarbeidet var i gang. Ikledd den hvite sykehusuniformen fikk jeg mulighet til å følge sykepleieres arbeid på avdelingen, inn i og tett på aktivitetene som foregikk i en rekke små rom jeg ikke kjente til på forhånd. Det var gjennom å få være med gjennom korridorene – til tunkontoret der sykepleierne hadde sin base, lunsj- og møterommet, medisinerrommet, skylle-rommet og ikke minst inn i pasientrommene – at sykepleieres arbeid og kunnskapen det fordret stod fram og ble utforsket og data konstruert. Å kunne bevege seg mer eller mindre fritt rundt i feltet på denne måten var vesentlig for å få innsikt i kompleksiteten i det pasientrettede arbeidet, men også for å forstå det som foregikk i en større kontekst som omfattet andre aktører i og utenfor avdelingens og sykehusets vegger.

Det å søke tilgang og ha frimodighet til å utforske og tre inn i ulike rom som åpner seg er altså en forutsetning for å kunne gi tykke beskrivelser (Geertz, 1973). Det vil si å gjøre rede for flere kontekster enn den hendelsen man observerer finner sted i, det Sørhaug (1996) beskriver som kontekstens kontekst. En slik eksplorerende tilnærming er i kjernen av etnografiens epistemologiske og metodiske ståsted der målet er å søke innsikt i sosiale relasjoner og folks atferd og praksiser, og rommene man går inn i, fysisk og tematisk, er analytisk definerte størrelser som blir til mens man går (Øye et al., 2016). Etnografisk metode innebærer altså at man som forsker møter verden som noe ukjent som må utforskes og forstås på sine egne premisser, og at det som overrasker ofte representerer spesielt verdifulle data (Fangen, 2010; Rysst, 2020; Vike & Fürst, 2020).

Denne iboende uforutsigbarheten innebar at jeg måtte finne en rolle som gjorde det mulig å få dele og delta i relevante aktiviteter som kunne oppstå, sammen med sykepleierne som jeg fulgte. Det å ikle seg sykepleieruniform med et skilt der det stod «forsker» var ett slikt metodisk valg som gjorde at jeg ofte fikk være med der det skjedde, og som bidro til at det var naturlig for sykepleieren å invitere meg inn i rommet der biopsien skulle finne sted. Dette var ikke i utgangspunktet et kontroversielt metodisk valg

for en som skal gjøre feltarbeid i en helseinstitusjon. Flere har beskrevet hvordan det å være kledd i hvitt er en viktig inngangsbillett i en sykehusverden, ved at man framstår som lite synlig og at ingen dermed stiller spørsmål til hvem du er eller hvor du går (Johannessen, 2018; Melby, 2007; Olsvold, 2010; Wind, 2008).

Andre har påpekt at det å kle seg som sine informanter når man gjør forskning i en profesjonskontekst som et sykehus kan være etisk problematisk, noe min inntreden i rommet der biopsiundersøkelsen skulle finne sted også vitner om. Chambliss (1996, s. 192) anmoder om at sykehusetnografer «don't wear a lab coat», da dette kan bli sett på som et uttrykk for at man er villig til å bøye på sannheten om hvem man er for å få tilgang, noe som kan sette tilliten til deltakerne på prøve. Uavhengig av profesjonskontekst og måter å kle seg på viser dette viktigheten av å skape tillit ved å alltid spille med åpne kort, å ikke ta inngangsbilletten for gitt og å ikke trenge seg på der man ikke er ønsket (Fangen, 2010). I situasjonen jeg befant meg i hadde jeg blitt invitert inn. Selv om jeg gikk kledd i hvitt hendte det imidlertid også at jeg ble bedt om å stå utenfor eller selv avstod fra å gå inn i et rom, ofte basert på en helhetlig vurdering av situasjonen pasienten eller pårørende befant seg i.

Da kommer jeg til det andre poenget i denne delen, nemlig at det å bevege seg inn og ut av fysiske og tematiske rom innebærer en pågående forhandling mellom forskeren og aktørene som befinner seg i rommet (Olsvold, 2010; Wind, 2008). For meg var det å få tre inn i et rom alltid et spørsmål som ble avklart i dialog mellom meg og sykepleierne, men også mellom sykepleiere, som fungerte som mine portvoktere, og leger, pasienter eller pårørende. En slik forhandling er et ledd i byggingen av relasjoner og tillit mellom forskeren og informantene og et metodisk redskap som gir essensiell kunnskap om folks liv, erfaringer, sosialitet og moralske fellesskap (Hastrup, 2010). Når og hvor man bør gå inn henger sammen med egenskaper ved feltet man inngår i, som hvilke aktiviteter som skal finne sted, hva som står på spill og hvilke roller for deltakelse som er tilgjengelige for forskeren (Wind, 2008).

Det å dele profesjonsbakgrunn med sine informanter kan være en fordel i en slik sammenheng, ved at man lettere får innpass som en som forstår det som foregår på innsiden (Allen, 2004; Olsvold, 2010). Samtidig gir heller ikke dette nødvendigvis eller automatisk tilgang til alle de rommene en som forsker ønsker å tre inn i. Gitte Wind (2008), som har bakgrunn som sykepleier, beskriver hvordan hun gjentatte ganger ble nektet tilgang til et av pasientrommene i revmatismeavdelingen der hun gjennomførte sin

studie. Hun forklarer dette med at tilstanden til pasientene ved avdelingen ikke krevde at man jobbet i team. Avdelingen var heller ikke et sted for studentpraksis, og rommene hadde en privat karakter. Det var altså ikke en naturlig rolle tilgjengelig for henne i pasientrommene, på tross av at hun tidligere hadde jobbet som sykepleier og også var kledd i sykepleieruniform (Wind, 2008).

Hvilke rom som eksisterer og er tilgjengelige, hvordan og hvorfor rom kan åpne eller lukke seg og hvilke vi bør søke til eller avstå fra å gå inn i, er dermed spørsmål vi må ha et aktivt forhold til under et feltarbeid, uavhengig av profesjonsbakgrunn eller kjennskap til feltet man forsker i (Olsvold, 2010; Wind, 2008). Det handler om å finne og ikle seg en rolle og være åpen og nysgjerrig, men også være sensitiv for aktivitetene som foregår og situasjonen til menneskene i rommene vi ønsker å tre inn i. Det er gjennom å utforske dette landskapet av rom og relasjoner at innsikt om feltet konstitueres, og vi kan finne vår plass i de rommene vi får tilgang til og ender opp med å være til stede i.

Å være i rommet

På det tidspunktet da biopsieepisoden fant sted hadde jeg vært ved avdelingen over en lengre tid, og følte at jeg hadde funnet min rolle. Jeg skjønnte ganske raskt at sykepleierne var vant til å ha både studenter og nyansatte med seg under opplæring, og min tilstedeværelse som forsker innebar at jeg ble tildelt en rolle som dels lignet en students og dels en assistents. Jeg var en som var interessert i og observerte arbeidet deres og stilte spørsmål til det de gjorde, og som kunne brukes til å bistå med stell eller utlevering av mat og drikke. Gjennom deltakelse i ulike aktiviteter over tid, som previsitt og pasientbesøk, opplevde jeg også aksept og forståelse for min tilstedeværelse fra legene, helsefagarbeidere, pasienter og pårørende.

Biopsihistorien ble en påminner om at forhandlingen rundt hvem man blir sett og møtt som ikke er over idet man har fått formell tilgang eller innpass i rommene som feltet består av. Den viser først hvordan egenskaper ved forskeren, de vi velger og de vi ikke kan velge selv, kan påvirke graden av aktiv deltakelse i feltet, og hvordan rollene vi ender opp med å få ikke er statiske størrelser. Videre var situasjonen en vekker for min forståelse av hvordan etiske hensyn som sårbarhet og samtykke plutselig kan aktualiseres og må håndteres som relative og relasjonelle størrelser relatert til aktivitetene og menneskene i rommene vi er til stede i.

Det å måtte ta stilling til om man skal gå inn i det som foregår som en aktiv deltaker eller forbli en observatør er ikke ukjent blant antropologer og andre som har gjennomført etnografiske studier. I metodelitteraturen er dette omtalt som et aktivt rollevalg på et kontinuum fra det å være en fullstendig deltaker til ikke-deltakelse som en utenforstående observatør (Fangen, 2010, s. 72–80; Spradley, 1980, s. 58–62). I realiteten veksler man ofte mellom å være aktiv og passiv, som deltakende observatør eller observerende deltaker i løpet av et feltarbeid, en rolle Tjora (2021, s. 71) har gitt betegnelsen interaktiv observasjon. Som biopsihistorien illustrer er det heller ikke alltid opp til forskeren selv å velge hvilken rolle man får i konkrete situasjoner som oppstår.

Gitte Wind (2008) problematiserer hvordan det å gjøre deltakende observasjon på et sykehus innebærer at ingen av rollene som finnes der, pasient, pårørende eller helsepersonell, gir mulighet for full deltakelse. Målet må dermed være å sette seg i en posisjon som gjør at man som forsker på best mulig måte kan dele relevante erfaringer med sine informanter for å oppnå forståelse og bygge tillitsrelasjoner. Dette er en erkjennelse jeg gikk inn i feltarbeidet med, på lik linje med andre som har gjort feltarbeid i helsekontekster (Hougaard, 2020; Johannessen, 2018; Olsvold, 2010). Med betegnelsen «forsker» på navneskiltet hverken søkte eller kunne jeg være en fullstendig deltaker i noen annen rolle enn nettopp det, med et ønske om å få være til stede og med det få innsikt i utøvelsen av sykepleie.

Jeg opplevde heller aldri at sykepleierne anså meg som noe annet enn en utenforstående, selv om vi delte mange egenskaper og erfaringer som gjorde at jeg etter hvert fikk et fortrolig forhold til flere. I tillegg til å følge dem i arbeidet kledd i hvitt som dem, var jeg en yrkesaktiv kvinne i 40-årene med barn, noe som gjorde at vi hadde flere felles referansepunkter i livet enn om jeg for eksempel hadde vært en mann i sivil. På tross av dette ble jeg selvsagt aldri en av sykepleierne. De forholdt seg til meg som forskeren som var interessert i arbeidet deres, en samtalepartner og, etter hvert som tiden gikk, en som kunne assistere dem i visse oppgaver. Det siste innebar at graden av deltakelse økte i takt med at et gjensidig tillitsforhold ble etablert, og jeg beveget meg med det mer selvstendig rundt på avdelingen.

Det var hit jeg var kommet da biopsihistorien fant sted. Jeg var blitt så trygg i min rolle og relasjonene til de jeg omgikk i felt at det å bli tatt for å være sykepleier, student eller assistent overrumplet meg. På tross av at både legen og pasienten var informert om min rolle som forsker på avdelingen, og tidligere hadde gitt samtykke til min tilstedeværelse, framstod

plutselig min observatørrolle som delvis eller muligens skjult. Basert på min bekledning og plassering i rommet virket jeg å være ute av syne for deltakerne, noe som i tilfelle representerte et brudd på det informerte samtykket (Tjora, 2021). Nærheten til feltet var blitt et metodisk og dermed et etisk problem som ikke bare kunne gå ut over pasienten, men også legene som var i ferd med å delegere ansvar til meg, en gruppe som ikke er definert som sårbar eller utsatt i forskningsetiske deklarasjoner og retningslinjer (Solbakk, 2014).

Lignende erfaringer kan vi se fra andre etnografiske studier på sykehus. Sykepleier og forsker Nina Olsvold (2010) beskriver hvordan hun i et feltarbeid på sykehus avstod fra å delta for aktivt i sykepleieres arbeid for ikke å komme for nær, men erfarte i møter med leger å allikevel bli ansett som helsefaglig ansatt. De hvite klærne anonymiserte henne som en som var uvesentlig for legene, og dette forhindrete ofte mulighet for informert samtykke. I sin studie av arbeidsorganisering blant kirurger ble Peter Hougaard (2020) bedt om å assistere i en akutt amputasjon, til protester fra sykepleierne. Selv om hans rolle som forsker var kjent, ble hans sykepleierbakgrunn brukt av legen som argument for at han kunne bistå (Hougaard, 2020, s. 35–37). Disse tilfellene er kanskje ikke profesjonsetisk problematiske, men like fullt et forskningsetisk dilemma, fordi det rokker ved betingelsene for tilstedeværelsen.

Samlet viser eksemplene over hvordan man som deltakende observatør blir en del av et allerede eksisterende nettverk av roller, sosiale posisjoner og relasjoner og kan bli fanget av det (Fainzang, 2007). Hvem man blir forstått som kan endres over tid og er relativt, avhengig av situasjoner som oppstår, men også hvilke empatiske relasjoner som etableres, og de forutsetningene og interessene ulike deltakere dermed har for å vektlegge visse egenskaper ved forskeren framfor andre (Øye et al., 2016). Det er altså summen av valgene forskeren selv tar, som bekledning, og av egenskaper, som kjønn, alder og yrkes- eller profesjonsbakgrunn, kombinert med tilgjengelige roller i feltene vi inntar som påvirker hvem folk ser oss som, og dermed grad av nærhet og deltakelse i et felt (Wind, 2008).

Biopsihistorien og de andre eksemplene jeg har brukt i avsnittene over illustrerer dermed at etnografisk metode er en normativ sosial praksis med en iboende etisk uforutsigbarhet som man må ha et pågående refleksivt forhold til (Olsvold, 2010; Øye et al., 2016). Det å være til stede i et rom og inngå i relasjoner med andre forplikter. Det handler om å skape tillit, å sette seg i noens posisjon for å komme tett på, men samtidig sørge for å

opprettholde analytisk distanse og en moralsk relasjon til feltet man er til stede i og blir en del av (Fainzang, 2007; Fangen, 2010; Wind, 2008). Slik kan vi unngå å innlede empatiske relasjoner som binder og blinder oss, og innta rom det vil være uetisk å gå ut av.

Å forlate et rom

En siste refleksjon i lys av biopsihistorien er at det også er nødvendig å kontinuerlig ta stilling til spørsmålet om når man bør gå ut av et rom, basert på etiske aspekter ved aktiviteter eller situasjoner som oppstår, måter og grader vi blir involvert på, eller stemninger, kroppslige opplevelser og emosjoner som settes i sving i andre, eller i forskeren selv. Det å forvalte en slik sensitivitet handler først og fremst om å ivareta deltakernes integritet på en forsvarlig måte, men kan samtidig være en viktig kilde til kunnskap om feltet man forsker i.

Situasjonen jeg var til stede i under biopsiundersøkelsen følte som en evighet. Dette skyldtes kanskje at jeg ble utrolig fokusert, på alle detaljer i det som skjedde og på stemningen i rommet, men også fordi blikket ble rettet innover, mot meg selv og mine egne opplevelser og følelser. Først erkjennelsen av at jeg ikke hadde oversikt over hva som egentlig skulle skje, hva jeg hadde lov til å gjøre og ikke, og redselen for å trække over denne grensen. Deretter vissheten om at jeg måtte ta en avgjørelse som følte sosialt dramatisk, nemlig å skape et brudd i det som foregikk ved å gi meg til kjenne og måtte forholde meg til de reaksjonene som da kunne komme. I realiteten varte episoden noen få, korte minutter, og dramaet jeg opplevde var kun en personlig indre storm. Allikevel gav opplevelsen meg noen sentrale innsikter, både om sykepleieres rolle i relasjon til pasientene og legene, men også min egen rolle som forsker.

Antropologer som Stoller (1989), Csordas (1990) og Pink (2015) har fremmet hvordan det å rette oppmerksomhet mot egne sanselige og kroppslige opplevelser er et viktig metodisk verktøy som gir essensielle innsikter og som kan gjøre forskeren i stand til å skape stemningsfulle og levende etnografier. Det å ikke seg og bære sykepleieuniform var en måte for meg å søke sanselige erfaringer i felt på. Alt fra lydene og lukten i kjelleren der de ansatte hentet ut klærne, stemningen i garderoben, opplevelsen av uniformeringens anonymitet idet jeg i raskt sykepleiertempo gikk gjennom korridorene opp til avdelingen, til det å få delta i stell, med synet, lukten, lyden og vekten av syke kropper tett på min. Bevisstheten rundt

disse sanseinntrykkene gjorde også at jeg ble oppmerksom på hvordan sykepleiere bruker sansene som en viktig kilde til innsikt om pasientenes tilstand (Thlebæk, 2018).

Den kroppslige erfaringen i biopsisituasjonen gav meg en innsikt av en litt annen art. Med høy puls og bankende hjerte opplevde jeg meg fanget i en situasjon der det føltes umulig å gjøre det jeg visste var rett, nemlig gi meg til kjenne eller forlate rommet jeg hadde tredd inn i. Det var noe med den alvorfulle og konsentrerte stemningen, pasientens sårbarhet og legens autoritet da han bad oss ta på hanskene som gjorde at jeg ikke klarte å umiddelbart heve røsten og med det skape et brudd i det som foregikk. Det som ville være formelt korrekt i lys av retningslinjer for informert samtykke samsvarte altså ikke med det jeg opplevde som sosialt akseptabelt. En lignende erfaring gjorde Olsvold (2010) seg i sin sykehusstudie. Fordi hun, som beskrevet tidligere, opplevde å være usynlig og ubetydelig for legene ikledd sykepleieruniform, valgte hun i visse situasjoner å underlegge seg de sosiale normene knyttet til hvem som kunne ta ordet i et rom, på bekostning av å introdusere seg, som hun mente ville være det etisk korrekte (Olsvold, 2010, s. 77).

I lys av Olsvolds refleksjoner forstod jeg noe nytt om min egen reaksjon, og dermed om feltet jeg hadde blitt en del av, nemlig kompleksiteten i det sosiale samspillet mellom leger og sykepleiere. Jeg hadde ved flere anledninger erfart at sykepleiere stilte spørsmål ved legenes vurderinger eller beslutninger og diskuterte ulike pasientrettede avgjørelser med dem på en tilsynelatende likeverdig måte. I biopsisituasjonen opplevde jeg imidlertid på kroppen at det eksisterer mer eller mindre uttalte regler for når legenes autoritet slår inn, og som i dette tilfellet handlet om gjennomføringen av en medisinsk undersøkelse. Da sykepleieren kom tilbake geleidet hun studenten til den andre siden av sengen som for å vise at sykepleierrollen innebar å berolige og observere pasienten, mens hun selv gikk i gang med å assistere legene med det de måtte trenge. Jeg stod tilbake uten en konkret oppgave å fylle, og kunne lettet forlate rommet.

Også i andre situasjoner opplevde jeg at det var riktig å gå, men da basert på en negativ følelse av å være overflødig eller i veien. Dette kunne handle om å lese kroppsspråket til en stresset sykepleier som hadde gitt meg tillatelse til å være med, men tilsynelatende skiftet mening, eller det kunne være en endret stemning blant pasienter og pårørende. Det å være til stede, beklemmt stående langs en vegg eller i utkanten av det som skjer, å gjøre sitt beste for å ikke ta plass eller å kjede seg og prøve å finne utveier som gjør at man kan trekke seg tilbake, er kjente følelser for mange som har

gjort feltarbeid, helt tilbake til Malinowskis tid (Malinowski, 1967). I kontekster som et sykehus kan man i tillegg oppleve reaksjoner på stemninger i et rom eller spenninger i en relasjon som gjør at det føles nødvendig å gå eller kanskje heller umulig å bli.

I løpet av mitt feltarbeid hendte det at jeg plutselig ble kvalm eller svimmel basert på sterke inntrykk eller en intens stemning. Det kunne handle om stillheten av bunnløs sorg, kroppslige lukter, synet av sår eller tydelige tegn på sterke smerter. Gitte Wind (2008) har beskrevet hvordan hun, som antropolog med sykepleiebakgrunn, nettopp gjennom lignende fysiske erfaringer fikk øynene opp for at hun var til stede i feltet som forsker og ikke som helsefaglig utdannet. Denne typen reaksjoner vil være kontraproduktive for en sykepleier og må avlæres for å kunne utføre jobben de er satt til å gjøre.

«Compathy», definert som det å kjenne et annet menneskes fysiske smerte som en smerte i sin egen kropp (Morse & Mitcham, 1997, s. 650), er imidlertid ikke nødvendigvis ufordelaktig for en antropolog, men kan være et steg videre fra empati til det å kunne forstå og sette seg inn i situasjonen til «den andre». Med dette hevder Wind (2008) at selv om det å gjøre deltakende observasjon innebærer å erkjenne at vi aldri er like investert eller forpliktet som de vi ønsker å forstå noe om, er vi allikevel ikke rene observatører (van der Geest, 2007). I stedet er vi vitner til det som foregår, og den åpenheten og sensitiviteten det fordrer innebærer å være mottakelig for erfaringene til dem man forsker på og situasjoner de står i (Wind, 2008).

Det finnes altså ikke noen standarder for eller et enkelt svar på når man bør gå eller bli. Det handler om evnen til å ta inn stemninger, være sensitiv og oppmerksom på hvordan en selv og andre opplever det som foregår, kommunisert gjennom ord eller kroppslige uttrykksformer som tonefall, blikk, gestikulering eller resignasjon (Engelsrud, 2005). Mer overordnet handler også dette om å kritisk vurdere vår egen opptreden, og å veie behovet for data opp mot hensynet til å bygge moralske sosiale relasjoner i felt. Slike kontinuerlige vurderinger kan forstås som skjønnsmessige dilemma (Anspach, 1993) som forskeren må ta kontinuerlig stilling til.

Etiske vurderinger som skjønnsmessige dilemma

Som en avslutning på dette kapitlet vil jeg trekke på profesjonssosiologiske teorier om skjønn for å belyse spørsmålet om hvordan vi kan stå til ansvar, og bli holdt ansvarlige, for de etiske vurderingene og valgene vi

som forskere tar «on the spot» (Øye et al., 2016). I kapittelet har jeg forsøkt å løfte fram hvordan forskningsetiske dilemmaer i etnografisk forskning kommer til uttrykk som noe relasjonelt, situasjonelt og kontekstuel, basert på metodens iboende uforutsigbarhet (Vike & Fürst, 2020; Øye et al., 2016). Handlingsvalgene forskeren kontinuerlig må ta kan dermed forstås som en form for skjønnsbasert praksis relatert til et forskningsetisk fronesis, en praktisk visdom med mål om å fremme det som er moralsk godt (Grimen, 2008; Tracy & Carmichael, 2010).

Grimen og Molander (2008) forklarer skjønn som det rommet profesjonsutøvere har for å gjøre egne vurderinger og beslutninger når de skal løse utfordringer som ikke har en klar løsning, det vi si praktiske problemer med en grad av ubestemthet eller utvetydighet ved seg. Bruk av skjønn er nødvendig for å sikre fleksibilitet og hensyn til individuelle behov og situasjoner, men kan også misbrukes og føre til vilkårlig behandling av personer etter profesjonsutøverens eget forgodtbefinnende. Handlingsrommet er dermed ikke ubegrenset, men eksisterer som et «hull i en smultring» omkranset av ulike restriksjoner, som handlingsregler eller normer, som er fastsatt av en myndighet, og som profesjonsutøveren står til ansvar for (Grimen & Molander, 2008; Molander, 2013).

Slik profesjonsutøveren er bundet av en mer eller mindre formalisert moralkodeks relatert til sitt samfunnsoppdrag og samtidig skal ivareta pasientens eller brukerens beste, kan også det forskningsetiske handlingsrommet sies å være omsluttet av rammer som binder forskeren i en dobbel relasjon. På den ene siden skal vi oppfylle de forskningsetiske prinsippene og normene som gjelder for å kunne bidra med sann og gyldig kunnskap til samfunnet. På den andre siden skal vi ivareta hensynet til personvern for deltakerne i en studie (Leseth & Tellmann, 2018, s. 144). Delegeringen av en slik skjønnsmyndighet er ifølge Molander (2013) basert på tillit til at de som forvalter den har vilje og evne til å gjøre dette på en forsvarlig og best mulig måte.

Bekymringen relatert til forvaltningen av forskningsetikk som har vokst fram blant kvalitative forskere de senere årene, spesielt relatert til etnografiske metoder, kan kanskje sies å handle om dette tillitsforholdet. Mange opplever at etiske hensyn har blitt ensbetydende med overholdelse av retningslinjer for personvern som må defineres i forkant av et prosjekt og som vi holdes ansvarlige for. Man opplever også at tilliten til forskernes evne til å forvalte disse hensynene ved bruk av etnografiske metoder, spesielt i kontekster der sårbare grupper er til stede, er svekket (Vike & Fürst, 2020).

Ansvarliggjøringsmekanismer har tradisjonelt blitt delt inn etter retning, som vertikalt eller horisontalt, utenfra eller innenfra (Molander, 2013). Frustrasjonen blant antropologer og andre kan i lys av dette forstås som et uttrykk for at ansvaret har gått fra et internt anliggende, som noe som har virket horisontalt og vært forvaltet innenfra, til krav som kommer ovenfra, som ekstern kontroll fra en utenforstående myndighet. Med dette oppleves den akademiske friheten forskningsmiljøene har hatt knyttet til å definere problemstillinger, metodiske tilnærminger og forskningsfelt å stå for fall (Vike & Fürst, 2020).

Som et alternativ til denne retningsbaserte forståelsen har Molander (2013) i samarbeid med Harald Grimen introdusert to andre hovedtyper av ansvarliggjøringsmekanismer. Disse går på tvers av den vanlige inndelingen, og retter seg mot den strukturelle og den epistemiske dimensjonen ved skjønn. Den første omfatter mekanismer som innskrenker skjønnssrommet gjennom restriksjoner eller sanksjoner som påvirker atferden eller reduserer makten til aktørene som har fått tildelt skjønnsmyndighet (Molander, 2013). Herunder ligger retningslinjer og regelverk som forskeren er underlagt, og det er ofte denne typen ansvarliggjøring som er i fokus når man snakker om etiske aspekter ved et forskningsprosjekt.

Den epistemiske typen handler om mekanismer som har som mål å forbedre betingelsene for, og kvaliteten på, resonneringen som vurderingene våre bygger på, det vil si på valg som tas i rommet for skjønn, i hullet i smultringen (Molander, 2013). Det kan være å legge til rette for god opplæring, sørge for støttende praksiser samt bygge motiverende miljøer og aktive argumentasjonsfellesskap. Skjønnsmessige beslutninger kan da forstås som innbakt i og formet av vår interaksjon med andre, som våre informanter, som en form for distribuert skjønnsutøvelse (Goodwin, 2014; Johannessen, 2016; Molander, 2013).

I dette kapitlet har jeg forsøkt å bidra til et slikt argumentasjonsfellesskap ved å vise fram konkrete metodiske valg og etiske implikasjoner som kan oppstå i et feltarbeid når man bestemmer seg for å gå inn i rom, er til stede i det og til slutt forlater det. Målet med en slik dialog må være at forskningsetikk og personvern hensyn kan sees i sammenheng og bli et kollektivt anliggende, heller enn den enkelte forsker eller forskergruppes individuelle ansvar overfor en kontrollerende myndighet (Øye et al., 2016). For å få til dette må spørsmålet om hvordan vi best kan forvalte forskningsetiske problemstillinger i etnografisk forskning ta utgangspunkt i metodens eksplorerende og intersubjektive tilnærming, der kunnskap skapes i møte mellom mennesker, i balansen mellom rom, roller og restriksjoner.

Forfatterbiografi

Hanna Marie Ihlebæk er sosialantropolog med en ph.d. i profesjonsstudier fra OsloMet og er ansatt som førsteamanuensis ved Høgskolen i Østfold. Hun forsker på spørsmål om profesjon, kunnskap og arbeid og har gjort flere feltarbeid i helsesettinger. Doktorgradsstudien utforsket kunnskap i utøvelse av sykepleie på en kreftavdeling. Ihlebæk har en spesiell interesse for hvordan etnografiske metoder kan gi innsikt i digitaliseringens betydning for helse- og velferdstjenestene. Ihlebæk har i flere år deltatt i programkomiteen for Kvalitativt metodeforum ved Senter for profesjonsforskning.

Referanser

- Allen, D. (2004). Ethnomethodological insights into insider–outsider relationships in nursing ethnographies of healthcare settings. *Nursing Inquiry*, 11(1), 14–24. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1800.2004.00201.x>
- Anspach, R. R. (1993). *Deciding who lives: Fateful choices in the intensive-care nursery*. University of California Press.
- Chambliss, D. F. (1996). *Beyond caring: Hospitals, nurses, and the social organization of ethics*. University of Chicago Press.
- Csordas, T. J. (1990). Embodiment as a paradigm for anthropology. *Ethos*, 18(1), 5–47. <https://doi.org/10.1525/eth.1990.18.1.02a00010>
- Engelsrud, G. (2005). The lived body as experience and perspective: Methodological challenges. *Qualitative Research*, 5(3), 267–284. <https://doi.org/10.1177/1468794105054455>
- Fainzang, S. (2007). Anthropology and medicine: Empathy, experience and knowledge. I S. Faizang, *Facing distress. Distance and proximity in times of illness* (s. 1–20). <https://hal.science/hal-00373603>
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Geertz, C. (1973). Thick description: Toward an interpretative theory of culture. I C. Geertz (Red.), *The interpretation of cultures: Selected essays* (s. 3–30). Basic Books.
- Goodwin, D. (2014). Decision-making and accountability: Differences of distribution. *Sociology of Health & Illness*, 36(1), 44–59. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12042>
- Grimen, H. (2008). Profesjon og kunnskap. I A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 71–86). Universitetsforlaget.
- Grimen, H. & Molander, A. (2008). Profesjon og skjønn. I A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 179–196). Universitetsforlaget.
- Hastrup, K. (2010). *Ind i verden: En grundbog i antropologisk metode* (2. utg.). Hans Reitzel.
- Hougaard, P. F. (2020). *Tid, rom og kirurgers autonomi – en etnografisk studie av sykehuskirurgers arbeidsorganisering, arbeidspraksis og profesjonelle autonomi* [Doktorgradsavhandling, OsloMet – storbyuniversitetet]. ODA. <https://hdl.handle.net/10642/9294>
- Ihlebæk, H. M. (2018). Blood, sweat, and tears: Making sense of senses in expert nursing. *Ethos*, 46(4), 477–497. <https://doi.org/10.1111/etho.12220>
- Ihlebæk, H. M. (2022). *The knowing body and a body of knowledge: An ethnographic study of professional knowledge in use in clinical nursing* [Doktorgradsavhandling, OsloMet – storbyuniversitetet]. ODA. <https://hdl.handle.net/11250/2989797>
- Johannessen, L. (2016). How triage nurses use discretion: A literature review. *Professions & Professionalism*, 6(1). <https://doi.org/10.7577/pp.1446>

- Johannessen, L. E. F. (2018). *Between standardisation and discretion: The priority setting of triage nurses* [Doktorgradsavhandling, OsloMet – storbyuniversitetet]. ODA. <https://hdl.handle.net/10642/6310>
- Leseth, A. B. & Tellmann, S. M. (2018). *Hvordan lese kvalitativ forskning?* (2. utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Lundh, L. (2020). Personvernregler og forskningsetikk: Blir det fortsatt mulig å gjøre antropologisk skoleforskning? *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 31(3), 177–190. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-03-03>
- Malinowski, B. (1967). *A diary in the strict sense of the term*. Routledge & Kegan Paul.
- Melby, L. (2007). *Prat, penn og papir: En sosiologisk analyse av medisinsk informasjonsbruk i en mobil praksis* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. <http://hdl.handle.net/11250/268035>
- Molander, A. (2013). Profesjonelt skjønn i velferdsstaten: Mekanismer for ansvarliggjøring. I A. Molander & J.-C. Smeby (Red.), *Profesjonsstudier* (Bd. 2, s. 44–54). Universitetsforlaget.
- Morse, J. M. & Mitcham, C. (1997). Compathy: The contagion of physical distress. *Journal of Advanced Nursing*, 26(4), 649–657. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.00360.x>
- Olsvold, N. (2010). *Ansvar og yrkesrolle: Om den sosiale organiseringen av ansvar i sykehus* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Pink, S. (2015). *Doing sensory ethnography* (2. utg.). Sage.
- Rysst, M. (2020). Antropologisk forskning i sensitive felt: Retningslinjer til besvær. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 31(3), 191–200. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-03-04>
- Solbakk, J. H. (2014, 10. oktober). *Sårbare grupper*. De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Spradley, J. P. (1980). *Participant observation*. Holt, Rinehart and Winston.
- Stoller, P. (1989). *The taste of ethnographic things: The senses in anthropology*. University of Pennsylvania Press.
- Sørhaug, T. (1996). Tykke og tynne beskrivelser. Om høstingsøkonomi og sosiale klienter i en storby. I T. Sørhaug (Red.), *Fornuftens fantasier: Antropologiske essays om moderne livsformer* (s. 33–52). Universitetsforlaget.
- Tjora, A. H. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (4. utg.). Gyldendal.
- Tracy, F. & Carmichael, P. (2010). Research ethics and participatory research in an interdisciplinary technology-enhanced learning project. *International Journal of Research & Method in Education*, 33(3), 245–257. <https://doi.org/10.1080/1743727X.2010.511716>
- van der Geest, S. (2007). Is it possible to understand illness and suffering? *Medische Antropologie*, 19(1), 9–21.
- Vike, H. & Fürst, E. L. (2020). Forskningsetikk og forskningens frihet: Utfordringer for antropologifaget. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 31(3), 165–176. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-03-02>
- Wind, G. (2008). Negotiated interactive observation: Doing fieldwork in hospital settings. *Anthropology & Medicine*, 15(2), 79–89. <https://doi.org/10.1080/13648470802127098>
- Øye, C., Sørensen, N. & Glasdam, S. (2016). Qualitative research ethics on the spot: Not only on the desktop. *Nursing Ethics*, 23(4), 455–464. <https://doi.org/10.1177/0969733014567023>

KAPITTEL 11

Forskningsetikk i praksis. Om det som står på spill i kvalitativ samarbeidsforskning

Christine Øye Fakultet for helse- og sosialvitenskap, Høgskulen på Vestlandet

Abstract: All qualitative research is collaborative as long as it involves human participants in producing empirical data. However, how close this collaboration is will differ depending on the scope of the qualitative research. In recent years, it has become increasingly popular to do research in close collaboration with various stakeholders for the purpose of health and social care service development and improvement. This kind of close collaborative research is often referred to as innovation in public sector, where stakeholders such as users, staff, and others are involved in co-creation processes. When there is close collaboration in qualitative research over time, it can create particular research ethical challenges in relation to following research ethical norms of voluntariness, confidentiality, doing no harm and integrity. This chapter highlights research ethical dilemmas that arise when collaborating with stakeholders in qualitative research – when collaborating more loosely and when collaborating closely in order to develop health and social care services. Accordingly, this chapter will critically discuss practical research ethics that center around “closeness and distance” in qualitative collaborative research.

Keywords: research ethics, qualitative research, health and social care service research, innovation in the public sector

Introduksjon

I all kvalitativ forskning som involverer personer som deltakere vil man som forskere måtte samarbeide med ulike aktører for å kunne fremskaffe tiltenkt empiri, men det er grader av hvor tett dette samarbeidet er. I de senere årene er det blitt stadig mer populært å forske tett sammen med andre for å utvikle offentlige tjenester – det være seg sammen med ansatte, brukere, pårørende og andre i praksisfeltet. Ofte vil denne type forsknings-samarbeid bli omtalt som innovasjon i offentlig sektor, og der samarbeids-partnere inkluderes som interessenter i samskapende prosesser. Når det samarbeides tett i kvalitativ forskning over tid kan det by på noen særlig forskningsetiske utfordringer, og følgelig kreves det en etisk bevissthet hos forskeren.

Dette bokkapittelet vil handle om forskningsetiske dilemma som kan oppstå når det samarbeides med praksisfeltet i kvalitativ forskning – både når det samarbeides mer løselig og når det samarbeides tett for å endre praksiser. Dette kapittelet vil derfor særlig problematisere forskningsetiske forhold som sentrerer rundt «nærhet og distanse» der forskere samarbeider med interessenter.

Forskningsetiske kodekser og reguleringer

All forskning er regulert av noen forskningsetiske kodekser, men forskningsetiske kodekser som frivillig deltakelse, konfidensialitet, integritet og det å unngå skade er basert på noen retningslinjer som ble ratifisert av World Medical Association (WMA) i Helsinkideklarasjonen fra 1964 (sist revidert i 2013). De forskningsetiske kodeksene kom i stand rett etter andre verdenskrig, etter en rekke medisinske eksperimenter på mennesker i konsentrasjonsleirer uten de innsattes viten eller samtykke. Disse eksperimentene ga opptakten til Nürnbergkodeksen fra 1947 som angir noen etiske standarder for forskning på mennesker. Der slås fast at frivillig samtykke er et absolutt krav, at forskningen skal kunne gi et samfunnsnyttig resultat og at den ikke skal føre til skade eller lidelse (Kluge, 2022). Først i 1964 ble det enighet i World Medical Association om forskningsetiske retningslinjer, kjent som Helsinkideklarasjonen, og som forskere var forpliktet til å følge så lenge forskningen involverte mennesker. Internasjonalt

så vel som i Norge¹ er det forskningsetiske komiteer som enten godkjenner eller tilrår at forskningen kan finne sted så lenge forskere forplikter seg til å overholde de forskningsetiske retningslinjene relatert til informert samtykke, anonymisering og vurdering av skade og nytte. Disse forskningsetiske retningslinjene formulert i Helsinkideklarasjonen og har i en årrekke vært kritisert av kvalitative forskere (se bl.a. Lederman, 2006; Wynn, 2019; Øye & Bjelland, 2012), da det epistemologiske grunnlaget i retningslinjene i liten grad reflekterer den kvalitative forskningens egenart (Katz, 2006; McAreavey & Muir, 2011). For det første er de forskningsetiske retningslinjene forankret i individualistiske rettighetsprinsipper, mens den kvalitative forskningen ofte er av kollektiv art (Oeye et al., 2007). Flere aktører er ofte involvert og må «forhandles med» for å få tilgang til personer og steder (Øye et al., 2016). For det andre forutsetter de forskningsetiske prosedyrene en forhåndsgodkjenning eller anbefaling, mens kvalitativ forskning som regel er prosessuell og foregår over tid (Delamont & Atkinson, 2019). Det betyr at både fokus, inklusjons- og eksklusjonskriterier samt delmetoder for datainnsamling kan endre seg underveis fordi denne type forskning involverer mange ulike aktører og steder. Det er for eksempel meget vanlig at samarbeidende aktører i helse- og sosialtjenestene må prioritere annet arbeid enn å tilrettelegge for kvalitative forskere, noe som betyr at forskere enten må finne andre samarbeidspartnere eller endre metoder for å innhente empiri innen prosjektperioden er over. Et tredje moment er at Helsinkideklarasjonen ble ratifisert før det var vanlig med samarbeidsforskning. Det betyr at de forskningsetiske retningslinjene ikke er tilpasset samarbeidsforskningens «natur», og har sine begrensninger når forskningsetiske dilemmaer oppstår (se case 2 under og Goodyear-Smith et al., 2015; Wynn, 2019; Øye et al., 2021).

1 I Norge kom det i 2017 en ny lov, forskningsetikkloven. Loven gir institusjoner som f.eks. høyere utdanningsinstitusjoner, forskningsinstitutter og helseforetak større ansvar for forskningsetisk tilråding, og av den grunn har det vokst frem institusjonsvise forskningsetiske utvalg som har en kontrollfunksjon relatert til redelighet i forskning og forskningsetiske komiteer som skal gi råd og anbefalinger om forskning som faller utenfor de regionale etiske komiteers (REK) mandat. REK gir godkjenning for forskning som omfatter medisinsk og helsefaglig forskning, men det er en rekke kvalitative forskningsprosjekt i helseforskning som faller utenfor deres mandat.

Frivillighetsprinsippet

Frivillighetsprinsippet er basert på individualistiske rettigheter til å avvise eller gi sitt samtykke til å delta i forskning basert på den informasjon som forskeren gir (Crow et al., 2006). Frivillighet er et vesentlig prinsipp i forskningsetikken i studier av mennesker, og særlig fordi forskningen skal være åpen i betydning at de som deltar i forskningen både skal være kjent med forskningen og gi sitt samtykke til å delta. I kvalitativ forskning betyr det å gi sitt skriftlige samtykke til å bli intervjuet eller observert.

Det har det vært hevdet at informert samtykke ikke er egnet i kvalitativ forskning som innebærer langvarige tillitsrelasjoner (Lederman, 2006). Samtykke gis ofte i begynnelsen av forskningen og uten at informantene kan ha oversikt over hvordan informasjonen blir benyttet i analyser eller formidlet (Delamont & Atkinson, 2019). Av den grunn vil samtykke bare gjelde samtykke til deltakelse i et forskningsprosjekt som er foreløpig formulert, og som det ikke er mulig å gi fullgod informasjon om. Mye kvalitativ forskning er eksplorativ og induktiv, noe som gjør at prosjektet og dets analyser utvikler seg underveis påvirket av de aktører som deltar i forskningen.

Konfidensialitet

Konfidensialitet er et helt sentralt prinsipp i all forskning, og i tråd med Helsinkideklarasjonen skal forskere kunne garantere full anonymitet for deltakerne som inngår i forskningen slik at informantene ikke kan utsettes for potensiell risiko, sanksjoner eller skade. I tillegg skal anonymisering sikre ærlige informanter (Anderson, 2013), for å unngå at informantene får mistanke om at det de gjør eller sier får negative konsekvenser for deres behandling, pleie eller virke (Øye et al., 2019). Eksempelvis vil brukere kunne mistenke at forskere sladrer til personalet slik at de blir utsatt for sanksjoner av personalet når innlagt i psykiatrisk sykehus (Oeye et al., 2007), og profesjonelle vil kunne bekymre seg for at de går glipp av «goder» på arbeidsplassen hvis de er negative til den profesjonelle praksis de er en del av (Anderson, 2013). I kvalitativ forskningspraksis betyr det at forskere skal sikre at den informasjonen deltakerne gir ikke kan tilbakeføres til dem som personer når forskerne fremstiller sin empiri i muntlige og skriftlige arbeider. I mye kvalitativ forskning kan forskere samle inn «sensitive opplysninger» som ofte vil kreve omfattende omskriving, nettopp med tanke på å beskytte sine informanter (Delamont & Atkinson, 2019). En slik

omskrivning kan gå på bekostning av en *ærlig* fremstilling av det empiriske materialet, og følgelig kan et forskningsetisk dilemma være å balansere mellom en ærlig og troverdig fremstilling og samtidig omskrive materialet for å sikre konfidensialitet.

Balansering mellom nytte og skade

Et sentralt prinsipp i forskningsetikken er balanseringen mellom nytte og skade (WMA, 1964/2013), og der det å ikke gjøre skade og beskytte deltakerne i forskning er forskerens ansvar og forankret i den hippokratiske ed (Hoeyer et al., 2005). Med andre ord er prinsippet om å «ikke skade» forankret i paternalisme der forskeren skal sørge for å beskytte særlig individer eller grupper som regnes som sårbare (Oeye et al., 2007). Personer med demens, psykiske lidelser, akutt kritisk syke, ruspåvirkete personer, barn under 16 år er eksempler på det som regnes for å være sårbare grupper, og som i kraft av sin sårbarhet krever særskilt beskyttelse (Solbakk, 2014). Samtidig kan disse sårbare gruppene romme personer som kan ha manglende samtykkekompetanse, og av den grunn enten ikke kan delta i forskning eller der nære pårørende eller verge kan gi samtykke på deres vegne. Personer som lever med demens kan enten mangle eller ha redusert samtykkekompetanse, og følgelig vil forskere ofte måtte samarbeide tett med personalet som står de nærme for å vurdere deres reelle samtykkekompetanse. Personer med psykiske lidelser derimot vil ofte være samtykkekompetente, men i enkelte faser av lidelsen kan de ha redusert samtykkekompetanse (Øye et al., 2016). Både hvem som regnes som sårbare og på hvilken måte de regnes som sårbare har vært gjenstand for kritikk når forskningen er kvalitativ (Oeye et al., 2007; Wynn, 2019; Øye & Bjelland, 2012). Det er ikke alltid opplagt hvem som er sårbar i kvalitativ forskning. Ansatte kan være like sårbare som brukere, avhengig hva som er den overordnede tematikk for forskningen og hva som står på spill for de ulike parter. Det er også usikkert hva som regnes som skade for deltakere som involveres i kvalitativ forskning (Wynn, 2019). Det er sjelden snakk om fysisk risiko, men kan innebære å utsette deltakere for psykisk overlast. Det er likevel sjelden at kvalitative forskere utsetter sårbare deltakere for ubønhørlig overlast gjennom å bli intervjuet eller observert. Likevel vil ulike former for observasjoner kunne påvirke situasjonen såpass mye at informanter kan lide overlast. I helse- og omsorgstjenestene kan observasjoner av pleie- og tvangssituasjoner skape en form for utrygghet hos begge

parter som kan gjøre at observasjonsstasjonen kan oppleves som belastende. For det tredje kan en pre-definert forståelse av sårbarhet bidra til ytterligere marginalisering av allerede stigmatiserte personer (Smith, 2008). Det vil si at hvis sårbare personer utelates av forskning med den begrunnelse å beskytte dem mot mulig overlast, vil deres stemmer og perspektiver følgelig ikke kunne deles, og de kan forbli marginalisert (Oeye et al., 2007).

Forskningsetikk i samarbeidsforskning

Forskning skal vise at den er samfunnsrelevant og bidra til å løse noen identifiserte samfunnsutfordringer (Greenhalgh et al., 2016). Eksempelvis vil det være et økende antall eldre som vil trenge kommunale helse- og omsorgstjenester, og dermed må kommunene måtte endre sine helse- og omsorgstjenester for å kunne gi lovpålagte og kvalitativt gode tjenester (se bl.a. NOU 2023: 4). Forskere blir invitert til å bidra i slike endringsprosesser i tett samarbeid med dem det gjelder for å løse det som omtales som *wicked problems* (se bl.a. Geuijen et al., 2017; Sørensen & Torfing, 2022). *Wicked problems* er ofte komplekse og sammensatte problemer som ikke lett lar seg løse uten å ha et kunnskapsgrunnlag som skal ligge til grunn for tiltak som iverksettes. Sørensen og Torfing skriver:

Prompted by resource scarcity, wicked problems, and bold political and professional ambitions, public innovation seems to expand, both as a government strategy and as a practical tool to make ends meet, solve new and old problems, and achieve key societal goals. (2022, s. 35)

Kvalitative forskere vil derfor ofte bli involvert i praksisfelt der problemer skal løses, der interessemotsetningene kan være store og der ulike aktører har ulike motivasjoner for å inngå som deltakere. I situasjoner der interessemotsetningene kan være store og mye står på spill kan det oppstå noen forskningsetiske dilemma, noe som ikke er godt nok regulert av forskningsetiske retningslinjer slik de er formulert i dag (jf. Øye et al., 2019).

Kvalitative forskere vil kunne bidra til å identifisere utfordringer i tjenestene, følge endringene som blir iverksatt og, ikke minst, påpeke mulige og identifiserte konsekvenser av de endringer som blir iverksatt. Med andre ord vil forskere være «tett på» endringsprosessene og de interessenter som er sentrale i de endringer som iverksettes. På den måten vil kvalitative forskere samarbeide tett med sentrale interessenter; altså de som har «skoene

på» over tid, og dermed kunne si noe om det som skjer i endringsprosessen og de mulige «effektene» av endringene som er blitt iverksatt. Således forskes det ikke bare *på* tjenestene, men også *med* ulike aktører i tjenestene (Karlsson & Borg, 2021). Å følge innovasjonsprosesser i offentlig sektor som kvalitativ forsker innebærer ikke bare at man søker å forstå *hva som er*; altså hvordan hverdagen erfares for de som arbeider eller mottar tjenestene, men det vil ofte innebære at man som forsker får en rådgivende rolle underveis i kraft av kunnskapen som forskeren eller forskerteamet besitter (Øye et al., 2021). Det kan være at forskere forventes å gi råd i alt fra å identifisere mulige konsekvenser av mulige veivalg til å gi råd om hvordan innovasjonsprosjektet bør organiseres for å bli mest mulig vellykket. I slike tette samarbeidsprosjekter vil det kunne oppstå noen forskningsetiske dilemma relatert til hvordan å håndtere informert samtykke, sikre anonymitet og forskningsintegritet.

Casene som presenteres er hentet fra to ulike kvalitative forskningsprosjekt finansiert av Norges forskningsråd i nyere tid. Hensikten med å presentere to ulike casene forankret i ulike kvalitative design, er for å belyse hvordan ulike former for samarbeidsdesign kan gi grobunn for ulike former for forskningsetiske dilemma. Begge prosjektene var forankret i kommunale helse- og omsorgstjenester, men case 1 hadde et mer tradisjonelt kvalitativt forskningsdesign der tjenestene ble undersøkt deskriptivt uten noe eksplisitt mål om endring eller innovasjon, som var et mål i case 2. Det var derimot en sentral målsetting om å deskriptivt beskrive og forklare de praksiser som ble analysert i kommunale hjemmetjenester, for deretter å formidle og diskutere resultatene til de kommuner som hadde deltatt i prosjektet etter endt feltarbeid. I case 2-prosjektet, var det forventet at vi som forskere skulle inngå i tett samarbeid med de to involverte kommunene gjennom stadige møter og dialogiske løypemeldinger for å utvikle tjenestene.

Case 1

I case 1-prosjektet var hensikten å beskrive og forstå helse- og omsorgspraksisene i lys av rammene som omgir de kommunale tjenestene i vid forstand sett fra både ansatte og brukeres perspektiver. Det ble organisert som et teambasert, flerstedes etnografisk design (Armstrong & Lowndes, 2018), og det ble gjort feltarbeid i to kommuner i Norge og to kommuner i Danmark. Feltarbeidet bestod av deltakende observasjon og intervjuer av

ansatte og brukere i kommunenes hjemmetjenester og dagsentre, og der ti forskere var på feltarbeid samtidig i en uke i ulike deler av hver av de fire kommuners helse- og omsorgstjenester. I dette prosjektet oppstod det mer «tradisjonelle» forskningsetiske dilemma knyttet til vurdering av samtykke kompetanse i forbindelse med både observasjoner og intervjuer, samt mulig skade av å gå for tett på ubehagelige og sårbare situasjoner – og ikke minst hvordan empirien kunne anonymiseres for å ivareta personvern og samtidig ha en så sannferdig fremstilling som mulig. I dette prosjektet ble personer med demens involvert som informanter. Personer med demens regnes som en sårbar gruppe og som kan ha redusert samtykke kompetanse (se Forskningsetiske komiteer, 2005). Siden flere av personene vi ønsket å intervju og følge i det daglige levde med demens, ble det nødvendig å samarbeide tett med ansatte i tjenestene for å vurdere pasientenes samtykkekompetanse. Det har tidligere blitt påpekt at faren ved å lene seg for mye opp mot ansattes vurderinger som portvoktere eller mellommenn, er at de kan plukke ut de mest «positive» til tjenestene og følgelig kan de mest kritiske, uanselige og stille ikke får sine stemmer hørt og som kan gi en skjevhet i fremstillingen (Øye et al., 2016). I dette prosjektet, som hadde et kortvarig feltarbeid på en uke per kommune, var vi som forskere nødt til å lytte til ansattes vurderinger om pasientenes samtykkekompetanse og egnethet for intervju. I et av intervjuene, som var organisert som et gruppeintervju med tre personer med demens, hadde de fått informasjon av ansatte på forhånd, lest informasjonsskrivet og var rede til å undertegne før intervjuet startet med lydbåndopptak. To av pasientene undertegnet uten kommentarer og spørsmål, men den siste deltakeren var usikker på om hun ville la seg intervju. Hun sa at hun ikke visste hva som ville komme ut av dette prosjektet og om hun hadde noe å bidra med. Det sa hun mens hun leste og hadde pennen i hånden for å undertegne samtykkeerklæringen. En av de ansatte stod over henne og pekte på hvor hun skulle undertegne. En av de andre deltakerne sa at også han var usikker på hva hele prosjektet egentlig handlet om, men han ville nå gjerne fortelle om sine erfaringer med tjenestene. Disse to usikre informantene delte villig sine erfaringer med meg, og jeg gjentok flere ganger til det kjedsommelige hvor viktig det var at de delte sine erfaringer for at tjenestene kunne utvikles i tråd med de eldre sine erfaringer, behov og ønsker. Ideelt skal informert samtykke foregå uten press og under forhold der det gis rom for uavhengige beslutninger om å delta eller ikke delta (Oeye et al., 2007). I kvalitativ forskning vil det likevel alltid være bindinger og relasjoner preget

av asymmetriske relasjoner og maktforhold. Å leve med demens betyr at man blir mer avhengig av andre og dermed har en tendens til å lene seg til andres påvirkning og beslutninger, som casen over viser. Av den grunn kan ikke informert samtykke forstås som bare basert på frivillighetsprinsippet alene, men må forstå i lys av den kontekst prosedyrene for innhenting av informert samtykke finner sted. For å ivareta personene som er utpekt til å delta som informanter, er forskeren overlatt til å lese konteksten og personene som inngår i konteksten. Det krever en finstemt intuisjon og følsomhet overfor deltakerne som inngår i forskningen: Hva står på spill for disse aktørene, og hvordan kan vi lese og tolke tegnene hos disse når forhandlingene om deltakelse er i spill? Informantene som skal beslutte seg der og da kan vise flere ansikter – et ansikt som sier ja og et ansikt som sier nei i en situasjon der andre aktører kan påvirke beslutningen. Jeg har vist i eksempelet over at det ikke var snakk om et tydelig informert samtykke eller en tydelig avvisning, heller en usikkerhet. Og da står vi igjen med å lytte til mellommennene som kjenner dem best, og samtidig vurdere hva står på spill for deltakerne? Hva har de å tape? Hva har de og tjenestene å vinne på å delta? De forskningsetiske avveielsene foregår der og da, og vi som forskere vil påvirke informantene i vår iver etter å få deres underskrift som er inngangsbilletten til sårt trengt empiri. Og hva slags overlast kan informantene lide av å utsettes for indirekte press fra andre aktører i rommet? Det forskningsetiske prinsippet om avveielsene mellom skade og nytte kan ligge til grunn for våre beslutninger i situasjonen. I denne situasjonen vurderte jeg det slik at informantene som var usikre ikke led noen overlast, og underveis så de ikke ut til å være utilpass av spørsmålene som ble stilt selv om de kunne nøle og bruke tid på å lete etter ord og uttrykk.

Case 2

Case 2-prosjektet har et samskapende design der målet er innovasjon av de kommunale hjemmetjenestene med en klar forventning om at forskerne skal samarbeide tett med den kommunale ledelse på ulike nivå. Prosjektet har et kvalitativt design der vi intervjuer ledere og andre ansatte individuelt og i grupper i tre ulike faser. I tillegg er vi deltakende observatører i møter, seminarer, lunsjer og lignende i noen dager av gangen over en toårsperiode. Hensikten med dette prosjektet er å forstå endrings- og innovasjonsprosessen over tid, noe som fordrer tett kontakt med de ulike aktørene i kommunen for å undersøke utfordringsbildet, hvor de får de nye ideene fra, hvordan

det nye som iverksettes mottas av de ulike aktørene og, ikke minst, hva som er konsekvensene for tjenestene og de ulike interessentene i prosjektet. I dette prosjektet ligger det forventninger om kontinuerlige løypemeldinger som presenteres for de ulike interessentene, og som blir gjenstand for dialog med ledere og andre ansatte, som verneombud, tillitsvalgte og lignende. I kraft av vår kunnskap om tjenestene og utfordringsbildet i kommunen, ble vi stilt en rekke spørsmål av ansatte og som gjorde at vi «automatisk» tok en rådgiverrolle. Når vi som forskere er tett på endringsprosesser, kan rollen som forsker bli sammenblandet med rådgiverrollen, og der man i ytterste konsekvens kan ende opp med å forske på seg selv som rådgiver siden man gir råd om mulige konsekvenser av tiltak og lignende. Da blir forskeren en del av empirien som samles inn, og følgelig overskrides forholdet mellom subjekt og objekt i forskningen (Marcus, 1997). Informert samtykke som en sentral retningslinje i forskningsetikken er basert på et klart skille mellom forsker som datainnsamler versus informant som objekt for forskningen; altså et subjekt–objekt-forhold. I samarbeidsforskende design, som deltakende aksjonsforskning eller prosjekter innen innovasjon i offentlig sektor, blir det vanskelig å skille rollene fra hverandre. En forsker kan både være forsker, rådgiver og informant.² En ansatt kan være informant, tilrettelegger som portvokter, medforsker og prosjektleder. I slike samarbeidende design, der det samarbeides tett over tid, blir relasjonen preget av subjekt–subjekt-forhold, og følgelig kan håndtering av informert samtykke bli problematisk å gjennomføre. Når er man informant og skal innkreve et informert samtykke, og når er man medforsker? Forskeren kan også ha en interesse i å bevise at det som det ble gitt råd om hadde tiltenkt effekt. En slik rolleblanding vil kunne gi en særlig forutinntatthet i forskningen og i verste fall undergrave dens troverdighet.

Vi i forskerteamet ble sterkt oppfordret til å «tone ned» mulige konfliktområder som ble identifisert. I intervjuene og observasjonene ble det avdekket noen tydelige konfliktområder mellom den urbane og den rurale delen av kommunen, og i intervjuene og i møtene vi observerte ble det fremsatt stereotypiske forestillinger om «de andre». I tillegg ble det funnet at kommunen ikke var i stand til å gi likeverdige tjenester i de to ulike delene av kommunen. Innbyggerne som bodde i den urbane delen fikk flere og mer differensierte tjenester enn de som bodde i den rurale delen av

2 Når forskeren er sin egen informant tilhører det en egen sjanger innenfor etnografien kalt autoetnografi (se bl.a. Ellis et al., 2011).

kommunen. De ble forventet av kommunens ledelse at disse funnene, som var velkjent for de fleste ledere, ikke skulle presenteres i løypemeldingen, da kommunens prosjektledere var redd for at funnene kunne eskalere konflikter. Vi som forskere endret presentasjonen og tonet ned noen identifiserte konfliktområder, da vi var avhengige av å opprettholde tilliten til den lokale prosjektledelse for å kunne fortsette samarbeidet og datainnsamlingen. Det er velkjent at forskere kan bli presset til å vinkle datamaterialet på noen særlige måter som gagnar interessenter (Flicker et al., 2007), og dette er særlig presserende i forskning der båndene er tette og der forskningen har et anvendt siktemål (Wynn, 2019; Øye et al., 2019). Det vil ofte være ledere som vil vise frem gode praksiser for omverdenen, eller, som i eksempelet over, vil tone ned noen funn for å ikke eskalere konflikter. Press i samarbeidsforskning kan også forekomme i forskningsprosjekter der forskere er blitt engasjert med en tydelig forventning om å «bevise» at praksiser fungerer etter intensjonen (Anderson, 2013).

Diskusjon

Jeg har argumentert for at forskningsetiske prinsipper om frivillighet, anonymisering, skade/nytte og integritet kan være nyttige å tenke med når det planlegges, utøves og formidles kvalitativ forskning. Disse prinsipper har likevel sine begrensninger og må derfor benyttes med varsomhet, særlig i forskningsprosjekter der det samarbeides tett. Når det samarbeides tett i kvalitativ forskning kan det by på noen særlig forskningsetiske utfordringer og som ikke lett lar seg løse med å følge forskningsetiske retningslinjer som informert samtykke, anonymisering og vurdering av skade og nytte, men det vil likevel kreve en etisk bevissthet hos forskeren (Dutta, 2014; Madison, 2011). Jo tettere det samarbeides, jo vanskeligere blir det å legge flere av de forskningsetiske prinsippene formulert i Helsinkideklarasjonen til grunn i den praktiske utøvelsen av den kvalitative forskningen. Det gjelder særlig praktiseringen av informert samtykke og ivaretagelse av anonymiseringsprinsippet. Prinsippet om innhenting av informert samtykke fordrer et klart skille mellom forsker og informant, og er mindre egnet i forskningsprosjekter der man sjonglerer ulike roller. Eksempelvis har jeg i case 2 vist at forsker som er tett på endringsprosesser ikke bare innehar en rolle som forsker, men også som rådgiver, siden hen besitter mye kunnskap om endring og lokale kontekstuelle forhold. Å avstå fra å gi råd kan bryte med forventninger samarbeidspartnere har, siden man som forsker besitter

kunnskap som de samarbeidende aktører gjerne vil ha. I samarbeidsforskning er aktørene gjensidig avhengig av hverandre. Aktørene i praksis er avhengig av forskerne for å fremme praksis som er kunnskapsbasert, mens forskerne er avhengige av aktørene for å få tilgang på relevant empiri for å kunne besvare forskningsspørsmålene og siden publisere på resultatene. Av den grunn må forskningen i den kvalitative forskningen forstås å være grunnleggende forankret i en form for avhengighet mellom impliserte aktører og forskere. Informert samtykke legger til grunn uavhengighet som prinsipp. Informasjonen skal være nøytral og deltakerne skal fatte beslutninger på eget grunnlag, noe som case 1 viser kan være vanskelig å praktisere når deltakerne i forskning inngår i et kollektiv av relasjoner der aktørene påvirker hverandre. I tillegg har jeg vist at avhengighetsforhold mellom forskere og forskningsdeltakere ikke kommer uten en bismak som utfordrer den frie, uavhengige forskningen. Press til å vinkle forskningen i en bestemt retning fra interessenter kan sette forskerens integritet på spill. Det er nettopp i dette spenningsfeltet – mellom avhengighet og forskningsfrihet – at forskningsetikken finner sin plass i den kvalitative forskningen.

Jeg har videre argumentert for at prinsippet om konfidensialitet skal sikre beskyttelse av informanter og følgelig også ærlighet: Deltakere skal ikke mistenke at de kan utsettes for mulig overlast eller sladring ved å dele sine «ærlige» historier med kvalitative forskere. Av den grunn er konfidensialitet et vesentlig prinsipp å etterfølge også i kvalitativ forskning. Å etterleve dette anonymiseringsprinsippet i kvalitativ samarbeids- og medforskning kan være vanskelig når interessenter vil markedsføre at de er med i forskning og vil være åpne om sin deltakelse. Følgelig vil anonymiseringsprinsippet settes i spill og være gjenstand for forhandlinger.

Kvalitativ forskning er ofte induktiv, eksplorativ og prosessuell, og av den grunn er ikke alltid de medisinske forankrede forskningsetiske retningslinjene presise nok til å tenke med når kvalitativ forskning utøves. Forskningens prosjektbeskrivelser bør heller være forstått som en foreløpig protokoll forankret i noen *verdier* for etisk oppførsel, heller enn å være forhåndsdefinert basert på forskningsetiske prosedyrer. Protokoller bør derfor ta utgangspunkt i verdier heller enn prosedyrer. Det betyr at det er en praksisdrevet forskningsetikk som foregår i feltet, og ikke noe som lett kan krysses av på forhånd i et skjema. Forskningsetikken i kvalitativ forskning må derfor forstås som prosessuell i feltet, og vil ofte være gjenstand for forhandlinger med de ulike aktørene (Pels, 2000). Det kan være forhandlinger om hvordan resultatene skal formidles, som vist i case 2, eller forhandlinger

om hvem som skal inkluderes i forskningen, som i case 1. Det vil være situasjoner der deltakere i forskning kan erfare at de blir fremmedgjort eller på annet vis blir utfordret når forskningen tilbakeføres (Mosse, 2011; Øye et al., 2021). En sentral utfordring for forskere vil i mange tilfeller være å formulere en så troverdig og empirisk fremstilling av forskningsresultatene som mulig, noe som kan stå i motsetning til erfarte «sannheter» for nære samarbeidspartnere (Pickering & Kara, 2017). Samtidig vil forskere prøve å ivareta respekten for og tilliten til deltakerne man har samarbeidet tett med. Stereotype eller upresise fremstillinger kan lett bryte med den oppnådde tillit når forskningen skal formidles (Delamont & Atkinson, 2019). Fremstillingen kan bryte med aktørenes håp, interesser og profesjonelle stolthet, og følgelig bør man som forsker tenke igjennom hvordan man fremstiller deltakerne i forskningen. I mer anvendte forskningstradisjoner oppfordres det til at forskere deler sine tolkninger av resultatene underveis og får deltakernes syn og tilbakemeldinger på fortolkningene i en refleksiv dialog (se bl.a. Madison, 2011; Wilson et al., 2020). Pickering og Kara (2017) argumenterer for at etisk praksis i samarbeidsforskning innebærer tett engasjement av deltakerne i kreative og samskapte former for formidling. På den måten kan respekten for deltakerne ivaretas, og analysene kan ende opp som samskapte prosesser der hensikten er å ha høy relevans for praksisfeltet. Å samarbeide tett i analyseprosessene vil likevel aldri være noen garanti for at forskningen kan oppfattes som kontroversiell av ulike aktører, men det kan bidra til at samarbeidspartnere får større forståelse de ulike analytiske overveielser underveis i prosessen. Å pynte på forskningsresultatene for å unngå å «skade» samarbeidspartnere vil kunne gå på akkord med det forskningsetiske prinsippet om integritet.

Avslutning

Kvalitativ samarbeidsforskning vil kreve en forskningsetisk bevissthet der noen verdier legges til grunn i den praktiske utøvelsen av forskningen. Å vise respekt for samarbeidspartnere, unngå at deltakere lider overlast og, ikke minst, ivareta integritetsprinsipper ved å ikke gå på akkord med forskningens resultater og tolkninger kan være sentrale verdier å legge til grunn i kvalitativ forskning. Det betyr å lese de små tegnene hos deltakerne og forstå tegnene i lys av den livs- og profesjonskontekst deltakerne inngår i. Følgelig bør forskere stille seg det grunnleggende spørsmålet: Hva står på spill for de ulike aktørene som inngår i forskningen?

Forfatterbiografi

Christine Øye er professor og prodekan på Høgskulen på Vestlandet, Fakultet for helse- og sosialvitenskap. Hun er sosialantropolog fra Universitetet i Bergen med en ph.d. fra samme institusjon der hun forsket på miljøterapi og brukermedvirkning i psykisk helsevern. Det er etnografisk helse- og omsorgstjenesteforskning som er hennes spesialfelt, med bruk av etnografisk metode i ulike type institusjoner som spenner seg fra åpne og lukkede psykiatriske institusjoner, sykehjem, hjemmetjenester og dagsenter. I de senere år har hun arbeidet med innovasjon i offentlig sektor og forsker på endringsprosesser i de samme type tjenester, og vært redaktør for boken *International Practice Development in Health and Social Care* (Wiley Blackwell, 2021). Hun har i denne boken og i flere andre publikasjoner skrevet om forskningsetikk i samarbeidsforskning. Siden 2007 har hun i flere artikkelpublikasjoner skrevet om forskningsetiske problemstillinger og dilemma i kvalitativ forskning.

Referanser

- Anderson, E. E. (2013). Views of academic and community partners regarding participant protections and research integrity: A pilot focus group study. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 8(1). <https://doi.org/10.1525/jer.2013.8.1.20>
- Armstrong, P. & Lowndes, R. (2018). *Creative teamwork. Developing rapid, site-switching Ethnography*. Oxford University Press.
- Crow, G., Wiles, R., Heath, S. & Charles, V. (2006). Research ethics and data quality: The implications of informed consent. *International Journal of Social Research Methodology*, 9(2), 83–95. <https://doi.org/10.1080/13645570600595231>
- Delamont, S. & Atkinson, P. (2019). The ethics of ethnography. I R. Iphofen & M. Tolich (Red.), *The Sage handbook of qualitative research ethics* (kap. 7). Sage Publications. <https://dx.doi.org/10.4135/9781526435446>
- Dutta, U. (2014). Critical ethnography. I J. Mills & M. Birks (Red.), *Qualitative methodology: A practical guide* (s. 89–107). Sage Publications.
- Ellis, C., Adams, T. E. & Bochner, A. P. (2011). Autoethnography: An overview. *Historical Social Research*, 13(4), 273–290.
- Flicker, S., Travers, R., Guta, A., McDonald, S. & Meagher, A. (2007). Ethical dilemmas in community-based participatory research: Recommendations for institutional review boards, *Journal of Urban Health*, 84(4), Art. 478493. <https://doi.org/10.1007/s11524-007-9165-7>
- Forskningsetikkloven. (2017). *Lov om organisering av forskningsetisk arbeid* (LOV-2017-04-28-23). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2017-04-28-23>
- Forskningsetiske komiteer. (2005). *Redusert samtykkekompetanse i helsefaglig forskning. Retningslinjer for inklusjon av voksne personer med manglende eller redusert samtykkekompetanse*. <https://www.forskningsetikk.no/globalassets/dokumenter/4-publikasjoner-som-pdf/reduisert-samtykkekompetanse-i-helsefaglig-forskning-2005.pdf>
- Geuijen, K., Moore, M., Cederquist, A., Ronning, R. & van Twist, M. (2017). Creating public value in global wicked problems. *Public Management Review*, 19(5), 621–639. <https://doi.org/10.1080/14719037.2016.1192163>

- Goodyear-Smith, F., Jackson, C. & Greenhalgh, T. (2015). Co-design and implementation research: Challenges and solutions for ethics committees. *BMC Medical Ethics*, 16(78). <https://doi.org/10.1186/s12910-015-0072-2>
- Greenhalgh, T., Jackson, C., Shaw, S. & Janamian, T. (2016). Achieving research impact through co-creation in community-based health services: Literature review and case study. *The Milbank Quarterly*, 94(2), 392–429. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12197>
- Hoeyer, K., Dahlager, L. & Lynøe, N. (2005). Conflicting notions of research ethics. The mutually challenging traditions of social scientists and medical researchers. *Social Science & Medicine*, 61(8), 1741–1749. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.03.026>
- Karlsson, B. E. & Borg, M. (2021). *Samarbeidsbasert forskning. Demokratisk kunnskapsutvikling i psykisk helse- og rusarbeid*. Gyldendal Akademisk.
- Katz, J. (2006). Ethical escape routes for underground ethnographers. *American Ethnologist*, 33(4), 499–506. <https://doi.org/10.1525/ae.2006.33.4.499>
- Kluge, L. (2022, 9. mai). *Legene fra helvete ga støtet til dagens forskningsetikk*. De nasjonale forskningsetiske komiteer. <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/magasinet/2022-1/legene-fra-helvete-ga-stotet-til-dagens-forskningsetikk/>
- Lederman, R. (2006). The perils at working at home: IRB «mission creep» as context and content for an ethnography of disciplinary knowledges. *American Ethnologist*, 33(4), 482–491. <https://doi.org/10.1525/ae.2006.33.4.482>
- Madison, D. S. (2012). *Critical ethnography: Methods, ethics and performance*. Sage publications.
- Marcus, G. (1997). The use of complicity in the changing mise-en-scène of anthropological fieldwork. I G. Marcus (Red.), *Ethnography through thick and thin*. Princeton University Press.
- McAreevey, R. & Muir, J. (2011). Research ethics committees: Values and power in higher education. *International Journal of Social Research Methodology*, 14(5), 391–405. <https://doi.org/10.1080/13645579.2011.565635>
- Mosse, D. (2011). Politics and ethics: Ethnographies of expert knowledge and professional identities. I C. Shore, S. Wright & D. Però (Red.), *Policy worlds. Anthropology and the analysis of contemporary power* (s. 50–67). Berghahn Books.
- NOU 2023: 4. (2023). *Tid for handling. Personellet i en bærekraftig helse- og omsorgstjeneste*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2023-4/id2961552/>
- Oeye, C., Bjelland, A. K. & Skorpen, A. (2007). Doing participant observation in a psychiatric hospital – research ethics resumed. *Social Science & Medicine*, 65(11), 2296–2306. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.07.016>
- Pels, P. (2000). The trickster's dilemma. Ethics and the technologies of the anthropological self. I M. Strathern (Red.), *Audit cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy* (s. 135–172). Routledge.
- Pickering, L. & Kara, H. (2017). Presenting and representing others: Towards an ethics of engagement. *International Journal of Social Research Methodology*, 20(3), 299–309. <http://dx.doi.org/10.1080/13645579.2017.1287875>
- Smith, L. J. (2008). How ethical is ethical research? Recruiting marginalized, vulnerable groups into health services research. *Journal of Advanced Nursing*, 62(2), 248–257. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04567.x>
- Solbakk, J. H. (2014). *Sårbare grupper*. De nasjonale forskningsetiske komiteer. <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/bestemte-grupper/sarbare-grupper/>
- Sørensen, E. & Torfing, J. (2022). The three orders of public innovation: Implications for research and practice. *Nordic Journal of Innovation in the Public Sector*, 1(1), 35–52. <https://doi.org/10.18261/njips.1.1.3>
- Wilson, V., Dewing, J., Cardiff, S., Mekki, T. E., Øye, C. & McCance, T. (2020). A person-centred observational tool: Devising the workplace culture critical analysis tool. *International Practice Development Journal*, 10(1). <https://doi.org/10.19043/ipdj.101.003>

- World Medical Association. (2013). *Declaration of Helsinki – ethical principles for medical research involving human subject*. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/> (Opprinnelig utgitt 1964)
- Wynn, L. L. (2019). When ethics review boards get ethnographic research wrong. I R. Iphofen & M. Tolich (Red.), *The Sage handbook of qualitative research ethics* (kap. 16). Sage Publications. <https://dx.doi.org/10.4135/9781526435446>
- Øye, C. & Bjelland, A. K. (2012). Deltagende observasjon i fare? En vurdering av noen forskningsetiske retningslinjer og godkjenningsprosedyrer. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23(2), 143–156. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2898-2012-02-03>
- Øye, C., Soerensen, N. O. & Glasdam, S. (2016). Qualitative research ethics on the spot: Not only at the desktop, *Nursing ethics*, 1–10. <https://doi.org/10.1177/0969733014567023>
- Øye, C., Sørensen, N. Ø, Dahl, H. & Glasdam, S. (2019). Tight ties in collaborative health research puts research ethics on trial? A discussion on autonomy, confidentiality and integrity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 29(8), 1227–1235. <https://doi.org/10.1177/1049732318822294>
- Øye, C., Green, C., Kirk, K., Vindrola-Padros, C. & Fairbrother, G. (2021). Critical ethnography: A method for improving health care cultures in practice development and embedded research. I K. Manley, C. Øye & V. Wilson (Red.), *Practice development in health and social care* (kap. 7). Blackwell Wiley.

KAPITTEL 12

Om forskerroller og metodevalg i oppdragsforskningen

Silje Maria Tellmann Universitetet i Sørøst-Norge og TIK senter for teknologi, innovasjon og kultur, Universitetet i Oslo

Abstract: Commissioned research is a valuable source of research-based knowledge in the central administration. However, commissioned research differs from other research in that commissioners can add detailed guidelines for what types of methods and data the commissioned projects are to be based on. What expectations do commissioners establish for commissioned research, and how should researchers respond to these expectations? In this chapter, I demonstrate how the various goals that commissioned research serves in the larger political-administrative system may contribute to different methodological expectations for commissioned research. I start from two defined policy areas: the field of work inclusion and the field of integration. While there are greater expectations that the research should demonstrate “what works” in the field of work inclusion so that the outcomes can be scaled up and applied to the entire NAV system, there is more interest in how research can contribute to the dissemination of knowledge and inspiration for autonomous municipalities in the field of integration. This means that the researcher is assigned different roles in the system they enter and must deal with different audiences that are to be addressed during the research process.

Keywords: researcher roles, commissioned research, research designs, work inclusion, integration

Innledning

Den akademiske friheten står sterkt i det norske samfunnet og omfatter blant annet forskerens frihet til å selv velge forskningstema og forskningsmetoder, og til å formidle forskningen etter egen overbevisning (Gezelius & Mittenzwei, 2019; Kallerud, 2006). Men i oppdragsforskningen stiller dette seg annerledes. Det ligger i oppdragsforskningens vesen: Det er ikke forskeren selv som bestemmer tema for forskningen, men oppdragsgiveren som har behov for at det utvikles kunnskap om et bestemt tema innenfor et bestemt tidsrom. Oppdragsgivere lyser ut anbud med beskrivelse av hvilke forventninger de har til forskningen, og forskere konkurrerer om å få tilslag på prosjektet. Oppdragsforskning er derfor en effektiv måte offentlige etater kan skaffe til veie forskning som ellers ikke ville blitt utført, og er en viktig del av det norske forskningssystemet som har betydelig innflytelse på både politikk og offentlig tjenesteyting. Tidligere forskning har blant annet vist at oppdragsforskning er en sentral kilde til forskningsbasert kunnskap i den norske sentralforvaltningen (Tellmann & Gulbrandsen, 2022), og at oppdragsforskning blir mer sitert enn klassisk fagfelleverdert forskning i politiske dokumenter (Baek et al., 2018).

Men i mange tilfeller inneholder anbudene ikke bare føringer for prosjektets tematiske innretning. Ofte legges det også føringer for prosjektets forskningsdesign og hvilke forskningsmetoder som skal benyttes. Dette kan tolkes som en innskrenkning av oppdragsforskningens uavhengighet – en norm som ofte beskrives som en forutsetning for forskningens legitimitet og innflytelse i den offentlige sfæren (Gundersen et al., 2022; Lentsch & Weingart, 2011). Ikke minst utfordrer det den akademiske friheten som vanligvis tillegges forskerrollen. Hva er det som gjør at oppdragsgivere likevel legger føringer for hvilke forskningsdesign som skal brukes i oppdragsforskningen, og hva slags føringer legger de? Hva er det oppdragsgivere ønsker å få ut av oppdragsforskningen, og hvordan kan man møte disse forventningene som oppdragsforsker?

Formålet med dette kapittelet er å diskutere noen av de avveiningene og vurderingene som kan ligge bak oppdragsgiveres føringer i oppdragsforskningen. Oppdragsforskning styres av flere hensyn enn «sannhetssøken» og inngår i et større politisk-administrativt system der forskningen tillegges bestemte funksjoner og forventninger til hvordan kunnskapen skal bli tatt i bruk. Oppdragsforskning brukes ofte for å evaluere ulike tiltak og virkemidler, enten det er før et tiltak igangsettes, underveis, eller etter

at et tiltak er implementert (Askim et al., 2021). Men oppdragsforskning brukes også for å skaffe oversikt over et felt, hente inn erfaringer fra ulike aktører eller utrede bestemte spørsmål som har nådd den politiske dagsordenen, blant annet. I et slikt perspektiv kan ulike forskningsdesign og metoder tillegges ulik verdi, der enkelte metoder kan oppfattes som mer egnet for formålet – eller for å skape den ønskete innflytelsen – enn andre.

Umiddelbart vil man kunne forvente at randomiserte, kontrollerte studier der forskere kan peke ut effekter av bestemte tiltak vil være «gullstandarden» i oppdragsforskningen. Og det har uten tvil vært en økende etterspørsel etter slike studier i store deler av sentralforvaltningen i tråd med den internasjonale evidensbevegelsens krav om studier som viser «hva som virker» (Christensen & Holst, 2020; Terum & Grimen, 2009). Men det er også en betydelig etterspørsel etter kvalitative studier og oppdragsforskning som kombinerer ulike metoder (Høydal & Tøge, 2021). I dette kapitlet vil jeg derfor ta utgangspunkt i to avgrensede politikkområder – arbeidsinkluderingsfeltet og integreringsfeltet – for å diskutere hvordan oppdragsforskningen inngår i bestemte politisk-administrative systemer og hva slags føringer dette legger for forskningen. Begge politikkområdene kjennetegnes av at de ligger i hjertet av velferdsstaten, og de forholder seg til mange av de samme aktørene i forskningslandskapet. Ikke minst kjennetegnes begge områdene av at man har tatt en aktiv holdning overfor oppdragsforskningen så vel som øvrig forskning, med dedikerte enheter som jobber med forskning og analyse (Tellmann & Gulbrandsen, 2022). Dette reflekterer en økende bevissthet om forskningens status og rolle i det politisk-administrative systemet. Samtidig har dette styrket forskningskompetansen internt i sentralforvaltningen og dermed utfordret den tradisjonelle «kognitive arbeidsdelingen» mellom byråkratiet og forskningssektoren, der det forventes at mens forskerne besitter forskningskompetanse, så forvalter byråkratene «faglighet» (Jacobsen, 1960) og politisk-administrativ kompetanse.

Kapitlet hviler på kvalitative intervjuer med 22 byråkrater fra direktorater og departementer¹ som i ulike roller har vært delaktige i utformingen og gjennomføringen av oppdragsforskningsprosjekter innenfor arbeidsinkluderings og integreringsfeltet, samt analyser av anbudsdokumenter for oppdragsforskning fra begge feltene som er offentlig tilgjengelige på Doffin.no (databasen for offentlige innkjøp).

1 For mer informasjon om utvalget og gjennomføringen av intervjuene, se Tellmann & Gulbrandsen (2022).

Om rammer for oppdragsforskningen og rollen som oppdragsforsker

I Norge utgjør oppdragsforskning en sentral del av forskningen ved de mange forskningsinstituttene som opererer i skjæringsfeltet mellom en markedslogikk og en akademisk logikk (Gulbrandsen, 2011; Vie, 2022). Forskere ved forskningsinstituttene er underkastet de samme kravene til akademiske standarder og etisk integritet som forskere i universitets- og høyskolesektoren, men henter en større del av sine inntekter fra konkurranseutsatte forskningsoppdrag som kunngjøres i Doffin og Mercell, som er kunngjøringsbaser for offentlige anskaffelser. Her lyser offentlige oppdragsgivere som departementer og direktorater ut anbud på forsknings- og utviklingsoppdrag som de av ulike grunner ikke vil gjennomføre selv. Dette kan handle om manglende kompetanse og kapasitet internt i byråkratiet, men det handler også om at kunnskap som utvikles av eksterne forskere oppfattes som mer uavhengig og nøytral (Tellmann & Gulbrandsen, 2022). Ikke minst handler det om at forskere har spesialisert forskningskompetanse og kunnskap om det saksfeltet de forsker på, og at dette styrker kvaliteten så vel som legitimiteten til kunnskapen de produserer (Lentsch & Weingart, 2011).

Gitt at forskere har ledende kunnskap om sitt fag og sine forskningsmetoder skulle man også tro at de er best egnet til å avgjøre hva slags forskning som trengs og hvilke forskningsdesign som er formålstjenlig for å utvikle den kunnskapen som etterspørres. Fra oppdragsgivers side kan imidlertid dette omformuleres til et spørsmål om hvorvidt forskere klarer å fange opp samfunnets kunnskapsbehov og hva slags kunnskap som faktisk etterspørres fra dem som skal ta forskningen i bruk. På overordnet nivå handler dette om relasjonen mellom tilbud og etterspørsel etter forskning og i hvilken grad tilbudssiden (forskningen) og etterspørselssiden (samfunnsinteressene/oppdragsgiverne) er omforente (Sarewitz & Pielke, 2007). Dette angår ikke bare hvorvidt oppdragsforskningen leverer det som etterspørres, men også hvorvidt den totale forskningsporteføljen – der oppdragsforskningen kun utgjør en begrenset bestanddel – reflekterer samfunnsbehovene.

I Norge har opprettelsen av tematisk orienterte forskningsinstitutter vært én måte å sikre at brukerne av forskning får den kunnskapen de etterspør. Instituttsektoren vokste frem med en problemløsende ambisjon, der hver sektor – eller hvert samfunnsproblem – hadde hvert sitt institutt som leverte kunnskap til sin sektor, ofte i tett samspill med brukerne. Man antok

derfor at forskningsinnsatsen skulle utledes fra politikken på det enkelte området og bidra til å løse de problemene som til enhver tid ble prioritert (Skoie, 1984). Siden den gang har det forskningspolitiske landskapet endret seg, og de fleste forskningsinstituttene er i dag organisert med en armlengdes avstand og vel så det til politikken. Oppdragsforskere med lang fartstid i sektoren kan minnes en tid da prosjekter ble til i «uformell» dialog med oppdragsgiver på bakgrunn av en god ide eller oppdagelsen av et hull i forskningen. I dag er dialogen om prosjekter strengt styrt av regelverket om anskaffelser, og kontakten mellom oppdragsgivere og forskere i forkant av utlysninger er begrenset for å unngå konkurransevridende fordeler (Tellmann & Gulbrandsen, 2022).

I dag er det disponeringen av budsjettene for forskning og kunnskapsutvikling som er det primære virkemiddelet for å sikre at departementene og direktoratene har tilgang til den forskningen som sektoren etterspør. Midler som ikke overføres til Forskningsrådets programmer brukes i hovedsak til å fylle egne kunnskapsbehov og sikre forskning for politikkutforming og forvaltning. Kort fortalt gjelder dette forskning med spissede problemstillinger som bestilles direkte fra forskningsmiljøene, som oftest gjennom anbudskonkurranser, men også gjennom rammeavtaler der forskningsmiljøer har kvalifisert seg til å delta i eksklusive «mini-konkurranser» om forskningsoppdrag. For instituttforskere, og i økende grad forskere i UH-sektoren, er dette en sentral inntektskilde ved siden av den såkalte «bidragsforskningen» som kanaliseres gjennom Forskningsrådet.²

Men oppdragsforskningen er også en inntektskilde som styrer mye av forskernes tilgang til feltet og produksjonen av kunnskap om en sektor. Ettersom denne kunnskapsproduksjonen i stor grad styres av behovene som identifiseres av oppdragsgiverne i det politisk-administrative systemet, er det viktig å forstå hvordan oppdragsgivere tenker om forskning, samt hvilke prosesser oppdragsforskningen inngår i. Dette skyldes ikke minst at oppdragsforskningen selv er en viktig kunnskapskilde for oppdragsgiverne, og er én av kildene de lener seg på for å forstå kunnskapsbehovene og mulighetene for datainnsamling og analyse i feltet. Man kan derfor anta at det også er en viss *samproduksjon* (jf. Jasanoff, 2004) av hvordan oppdragsgivere og oppdragsforskere forstår kunnskapsbehov, hvilke forskningsspørsmål som bør stilles og hvordan man bør gå frem for å forske

2 Også konsulentselskaper konkurrerer om oppdragsprosjekter, og konsulenter og forskere opererer derfor side om side i dette markedet. Konsulentene har imidlertid ikke de samme akademiske forpliktelsene som forskere, noe som gjør at de har en noe annen rolle i dette landskapet.

og utvikle ny kunnskap i feltet. Som oppdragsforsker er man derfor ikke en passiv utfører av forskningsbestillinger fra det politisk-administrative systemet. Gjennom prosjektilbudene og dialog med oppdragsgiver bidrar forskere til å etablere hva som anerkjennes som relevante forskningsspørsmål så vel som forskningsopplegg på et felt.

Etterspørsel etter (oppdrags)forskning i arbeidsinkluderings- og integreringsfeltet

Arbeidsinkludering og integrering er to politiske felt som er tett beslektet, men som administreres innenfor ulike deler av sentralforvaltningen. Begge feltene er i sentrum av den norske velferdsstaten, men på tidspunktet for denne undersøkelsen lå de til ulike departementer med dertil underliggende direktorater. Mens arbeidsinkludering lå til det som inntil høsten 2021 het Arbeids- og sosialdepartementet med Nav som underliggende direktorat, har integreringsfeltet vandret mellom flere ulike departementer, før det inntil 2021 lå hos Kunnskapsdepartementet med IMDi som direktorat.³ Arbeidsinkludering dreier seg om arbeidsstyrkens grad av deltakelse i arbeidsmarkedet, mens integreringspolitikken er rettet mot å inkludere innvandrere og andre minoriteter i alle deler av samfunnet. De deler også flere organisatoriske trekk når det gjelder forskningspolitikken. Begge har overordnede departementer som allokere FoU-budsjettet, og direktorater i en dobbel rolle som både kunnskapsleverandører og implementerere av politikk. Dedikerte enheter jobber med kunnskapsutvikling og med å forvalte forskningsbudsjettene på feltet – inkludert oppdragsforskningen. Begge feltene trekker dessuten på samfunnsvitenskapelig forskning, og de bestiller forskning fra flere av de samme forskningsmiljøene. Ikke minst har de begge vært gjenstand for mange av de samme kunnskapspolitiske forventningene.

Det er store forventninger til at politiske beslutninger skal baseres på solid kunnskap og dokumenterte effekter, noe man også kan lese ut av en rekke politiske dokumenter. På begge områdene har offentlige utvalg understreket behovet for et solid kunnskapsgrunnlag for politiske beslutninger, inkludert flere utprøvinger og evalueringer. Sysselsettingsutvalget (NOU 2019: 7, s. 268) konkluderte med at «forsøk og evalueringer for å

³ Regjeringen Støre flyttet IMDi og integreringsfeltet fra Kunnskapsdepartementet høsten 2021 til Arbeids- og sosialdepartementet, som samtidig skiftet navn til Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

finne effekter bør være en naturlig del av politikkutviklingen på arbeids- og velferdsområdet [...] Det vil generelt styrke beslutningsgrunnlaget for politikkendringer». Tilsvarende anbefalte Brochmann-utvalget at «eksperimenter eller tilrettelegging for kvasi-eksperimentelle analyser bør tilstrebes i større grad når endringene og innovasjonene innenfor integreringsarbeidet i Norge diskuteres eller planlegges» (NOU 2017: 2, s. 216). Man kan i forlengelse av dette forvente at slike studier også etterspørres av oppdragsgivere og i anbudene for oppdragsforskning innenfor disse feltene.

På den annen side er størrelsen på politikkkfeltene, hvilken type politisk oppmerksomhet de tiltrekker seg og de politisk-administrative styringslinjene forskjellig mellom de to. Nav forvalter om lag en tredel av nasjonalbudsjettet, og er også en «gigant» når det kommer til arbeidet med kunnskapsutvikling på eget felt sammenliknet med IMDi, som forvalter et FoU-budsjett som utgjør mindre enn en tredel av Navs FoU-budsjett. Begge er svært synlige i offentlige og politiske debatter. Likevel har arbeidsinkluderingsfeltet vært utsatt for større politisk strid og innblanding sammenliknet med feltet for integrering av minoriteter (Askim et al., 2015). Arbeidsinkluderingsfeltet er dessuten preget av klarere hierarkiske strukturer, og direktoratet kan vedta direktiver og retningslinjer som pålegges praksisfeltet – det vil si Arbeids- og velferdsetaten / Nav-kontorene. På integreringsfeltet har derimot direktoratet ikke underliggende etater som de kan instruere gjennom pålegg og retningslinjer. Det er kommunene som gjennomfører mye av integreringspolitikken, og de har betydelig autonomi til å bestemme omfanget av dette arbeidet og hvordan de gjennomfører det. Direktoratet har derfor et fokus på å oppmuntre og støtte kommunene i integreringsarbeidet gjennom myke virkemidler. Dette påvirker også tenkingen rundt forskningens funksjon i det politisk-administrative feltet og hva som etterspørres fra oppdragsforskningen.

I de påfølgende avsnittene vil jeg vise hvordan politikkområdenes styringsstrukturer er med på å forme etterspørselen etter bestemte metoder i oppdragsforskningen innenfor henholdsvis arbeidsinkluderingsfeltet og integreringsfeltet.

Hva virker på arbeidsinkluderingsfeltet?

Arbeidsinkluderingsfeltet er preget av høye forventninger til forskningen som en problemløser, og ikke minst som en leverandør til kunnskapsbasert politikkutforming og tjenesteyting. Dette gjenspeiler seg også i Navs plan for

forskning og utvikling, som blant annet har hentet inspirasjon den internasjonale evidensbevegelsens lovnader om at politiske beslutninger som hviler på «god evidens» og som viser «hva som virker» (*what works*) forventes å gi både mer presise og mer effektive beslutninger (Cartwright & Hardie, 2012; Davies et al., 2000). Hva som er god evidens i velferds- og sosialfeltet handlet opprinnelig om hvorvidt kunnskapen klarer å isolere effekter av ulike tiltak på bakgrunn av randomiserte kontrollerte tiltak og/eller systematiske reviews i tråd med idealer hentet fra evidensbasert medisin (Cartwright & Hardie, 2012; Davies et al., 2000). Senere har også kvalitative og andre kvantitative metoder fått større plass innenfor evidenstenkningen (Høydal & Tøge, 2021), og begrepet har blitt tatt til inntekt for et bredere sett av metoder og fremgangsmåter enn opprinnelig ment (Parkhurst, 2017). Likevel eksisterer det fremdeles et uttalt hierarki mellom ulike metoder innenfor evidens-tenkningen, der det som ansees som den mest «vitenskapelige» og «objektive» metoden – primært eksperimentelle studier / randomiserte kontrollerte studier – rager øverst, mens casestudier, observasjonsstudier og andre kvalitative studier som ikke kan kontrollere for ulike intervensjonsvariabler ansees som mindre nyttige (Parkhurst & Abeysinghe, 2016).

Debatten om evidensbasering på velferdsfeltet reflekterer kjente vitenskapsteoretiske konfliktlinjer mellom positivistiske og fortolkende erkjennelsesmåter, der kritikerne av positivismens streben etter årsaksforklaringer og universalisme forfektet at studier av mennesker og menneskelig samkvem krever meningsfortolkning. Idealet om evidensbasert politikk har like fullt fått stor innflytelse i Norge (Elvbakken & Hansen, 2019; Pontoppidan et al., 2018), også innenfor velferdspolitikken (Høydal & Tøge, 2021). Begrunnelsene for dette hviler imidlertid ikke på uttalte vitenskapsteoretiske idealer, men om hva som oppleves som nyttig for å løse utfordringene i feltet. På arbeidsinkluderingsfeltet er offentlige utgifter høye, og selv små politiske endringer kan ha betydelige praktiske, sosiale og økonomiske konsekvenser. Dette gir tilsvarende høye forventninger til hva forskning kan bidra med. En Nav-byråkrat uttaler for eksempel følgende: «Vi må rett og slett bruke ressursene på en bedre måte. Og da må vi vite hva som virker og ikke virker. Så det handler mye om det da. Vi må ha mer sikker kunnskap» (Informant i direktoratet). Forskning har derfor fått en stadig større rolle i utviklingen av offentlig politikk og tjenesteyting på dette feltet:

Det har skjedd noe i offentlig sektor kanskje de siste fem-seks årene. Når man har begynt å snakke om at offentlige tjenester skal være kunnskapsbasert. Og det var ingen som snakka sånn før. Var ingen som sa ordet kunnskapsbasert. Man hørte

nesten ingen som sa forskning. Men nå er det ingen som nesten tør å gjøre noe uten at du kan si «Forskning viser at ...». (Informant i direktoratet)

På arbeidsinkluderingsfeltet har dette handlet om særlig to ting: å vise *hva som virker*, og at kunnskapen er *skalerbar*; altså at den kan overføres og implementeres i andre deler av Nav enn der forskningen er utført.

Når det gjelder etterspørselen etter forskning som viser hva som virker, beskrives dette for det første som en reaksjon på hva slags forskning som preget arbeidsinkluderingsfeltet tidligere, da man hadde mindre uttalte forventninger til forskningens bidrag til feltet:

Det har vært for lite styrt. Og det har vært for lite fokus på hva som virker. [Tidligere forskning] har stort sett dreid seg om årsaker til forskjeller mellom menn og kvinner og sånt. Og det er egentlig ganske uinteressant for oss. Vi vil vite hva som virker i forhold til å få ned sykefraværet. Vi må vite hva vi skal bruke mannskapet til. Måten å bruke ressurser på. Hvilke tiltak skal vi satse på for de som er sykemeldte. Hva er det som får ned / forkorter sykefraværsperiodene? Hva er det som forebygger sykefraværsperioden? Da må vi vite noe om effekter av ulike tilnærminger og metoder og virkemidler og sånt. (Informant i direktoratet)

Sitatet gjenspeiler *what works*-trenden som i lang tid også har dominert politikk- og virkemiddelutformingen blant annet i Storbritannia. Formålet med forskningen er å peke ut effektive tilnærminger for å løse avgrensede problemer, og antagelsen er at når forskningen har vist hva som virker, vil praksisen følge etter (Nutley et al., 2019). Dette forutsetter forskningsdesign som gjør det mulig å isolere effekten av ulike tiltak, først og fremst randomiserte kontrollerte forsøk der man gjennom eksperimenter kan evaluere effekten av bestemte tiltak, men også studier der man belyser effekter av tiltak og virkemidler gjennom analyser av registerdata eller surveydata, eller gjennom systematiske kunnskapsoppsummeringer av eksisterende forskning på et tema. Slike studier utgjør også en av grunnsteinene i Navs rammeavtaler for forskningsoppdrag, som de siste årene har vært delt mellom henholdsvis (1) evalueringer, kartlegginger og analyser; (2) litteraturgjennomganger og systematiske kunnskapsoppsummeringer; (3) effektanalyser.

Interessen for *hva som virker* er imidlertid ikke bare et resultat av kunnskapspolitiske vinder som har blåst fra *what works*-bevegelsen i Storbritannia til Norge. Det handler også om mandatet på arbeidsinkluderingsfeltet – hvordan få flere i arbeid – i kombinasjon med styringslinjene i organisasjonen der direktoratet skal sørge for at politiske føringer

blir implementert i de underliggende enhetene. Nav-systemet dekker hele landet, og for at forskning skal oppleves nyttig sett fra sentralforvaltningens perspektiv, er det en målsetting at funnene skal kunne skaleres opp til å gjelde flere kontorer enn kun de som har vært inkludert i forskningen: «Hvordan sikrer man seg at den kunnskapen som utvikles, for eksempel forskningsbasert kunnskap, tilflytter Nav-veilederen på det ytterste nes? Sånn at de og gir tjenester basert på kunnskaper som virker?» (Informant i direktoratet). Dette forutsetter at forskningen er i stand til å skille ut hva som skyldes kontekstuelle forhold og hva som er effekter som er overførbare til andre kontekster slik at de kan implementeres i direktiver eller retningslinjer for øvrige kontorer.

Gjennom oppdragsgivernes egen fremstilling av hva slags kunnskap og hvilke typer forskningsdesign som etterspørres på arbeidsinkluderingsfeltet, blir man introdusert for en grunnfortelling om at feltet har gjennomgått en transformasjon der man tidligere satset på «tro, håp og idealisme», mens man i dag satser på «tro, håp og facts» (Informant i direktoratet). Dette kommer også til syne ved at de nesten uten unntak trekker frem de store randomiserte studiene som eksempler på vellykkete studier som har blitt tatt i bruk på feltet (se også Gulbrandsen & Høiland, 2021). En årsak til dette kan være at arbeidsinkluderingsfeltet er et av landets største politikkområder målt i offentlige utgifter, og at forskningsbaseringen tilsynelatende reduserer risikoen for å trå feil i valg av tiltak og virkemidler. Det er også et sterkt ønske at forskningen skal bidra til å gi legitimitet til beslutninger, både overfor de som bevilger penger – politikerne – og de som skal implementere beslutningene – Nav-kontorene. Men det handler også om at dette er et felt med en hierarkisk linjestructur der direktoratet har autoritet til å implementere tiltak eller virkemidler som forskningen anbefaler, og at de derfor har et opplevd større behov for situasjonsuavhengig kunnskap som kan tilrettelegge for likhet mellom Nav-kontorenes praksiser (se også Breit et al., 2019).

Likevel er det verdt å merke seg at porteføljen med prosjekter som faktisk blir finansiert av Nav reflekterer en langt større bredde i forskningsdesign enn det informantene gir inntrykk av i intervjuer. Eksempelvis gjennomførte forskningsinstituttet Fafo en omfattende studie av velferdsordninger til unge på oppdrag fra Nav (Strand & Svalund, 2021), der forskerne kombinerte spørreundersøkelser som hadde til formål å kartlegge feltet med kvalitative fokusgruppeintervjuer som løftet frem informantenes egne vurderinger og praksiser. Studien inneholdt med andre ord ingen effektanalyser, men tok utgangspunkt i informantenes egne erfaringer for

å utforske Navs oppfølging av unge med nedsatt arbeidsevne. Det er med andre ord mye kunnskap som sirkulerer på arbeidsinkluderingsfeltet som ikke skriver seg inn i oppdragsgivernes beretninger om forskning på *hva som virker*, men som snarere faller inn under det Nav i sin egen FoU-strategi beskriver som læringsorientert forskning der formålet er å dra lærdommer ut fra forskningsbaserte evalueringer (Nav, 2021).

Oppdragsforskeren som *brobygger* på integreringsfeltet

Også på integreringsfeltet har det vært økende interesse for effektstudier, noe som i likhet med arbeidsinkluderingsfeltet til en viss grad kan forstås ut fra en generell økende interesse for effektstudier i offentlig forvaltning. Samtidig er det flere oppdragsgivere som er spørrende til de etiske aspektene ved slike studier på integreringsfeltet: «Det er utfordrende, hvem skal sammenlikningsgruppen være? Alle er flyktninger» (Informant i direktoratet). En annen spør seg hvorvidt slike studier kan levere det de lover: «Det er utrolig krevende å gjøre. Når man skal se på effekt av hvilken innsats man skal ha innenfor målgruppen vår ... det å rendyrke hva som faktisk er effekt av hva, og utelukke alle ... det er nesten ikke mulig» (Informant i direktoratet). Selv om det har vært gjennomført enkelte effektstudier på integreringsfeltet de senere år, kjennetegnes feltet først og fremst av et stort antall oppdrag som handler om å kartlegge hva som gjøres på et område, eller å evaluere innføringen av et bestemt tiltak eller virkemiddel, og å samle inn erfaringer fra ulike aktører, ikke minst brukerne, på feltet.

Et typisk eksempel fra integreringsfeltet er et oppdrag som handler om hvordan man kan få til bedre kompetansekartlegging av nyankomne flyktninger og treffsikker bosetting («Forskningsprosjekt om kompetansekartlegging, karriereveiledning og treffsikker bosetting», ref. 19-02853). Prosjektet er omfattende, og anbudet inneholder en rekke spørsmål som oppdragsgiver ønsker svar på. I alt spesifiseres det femten spørsmål, og nesten alle spørsmålene er «hvordan» eller «i hvilken grad»-spørsmål. Oppdragsgiver vil vite mer om hvilke praksiser som kjennetegner kommunenes arbeid og hva kommunene opplever som nyttig, samt i hvilken grad de tilgjengelige virkemidlene bidrar til arbeidet i kommunene. Når det gjelder metode inneholder utlysningen følgende standardformulering, som også er å finne i mange andre utlysninger på integreringsfeltet: «Det er ønskelig med en kombinasjon av kvantitative og kvalitative metoder.

For øvrig, ber vi tilbydere spesifisere og begrunne valg av metode for oppdraget.» Her signaliseres det med andre ord at det er opp til forskerne selv å utvikle et relevant forskningsdesign. Samtidig legger spørsmålene som skal besvares opp til at det er nødvendig å utvikle et kvalitativt design som kan fange opp praksiser hos relevante aktører. I rapporten som senere kom ut av prosjektet skriver forskerne også: «Det empiriske materialet er samlet inn primært gjennom kvalitative metoder: deltakende observasjon og informantintervjuer» (Seeberg et al., 2020, s. 17).

Oppdraget er representativt for hvordan integreringsfeltet bruker forskning for å skaffe til veie kunnskap om feltet de har ansvar for, men som ikke ligger i en hierarkisk styringslinje under sentralforvaltningen. I tilfellet med bosettingspolitikken har kommunen selvråderett og sitter med den endelige beslutningsmyndigheten. De kan derfor selv velge hvor mange flyktninger de vil bosette, mens direktoratet kun kan ty til myke styringsverktøy for å motivere kommunene (Henningsen & Søholt, 2018). Dette kan være økonomisk kompensasjon eller ulike søknadsbaserte virkemidler, men også forskning inngår som en viktig del av sentralforvaltningens verktøykasse for å stimulere til handling på integreringsfeltet. Forskere evaluerer ulike ordninger, og gjennom rapporteringen etterpå formidles de gode eksemplene på ulike praksiser og ordninger til andre kommuner som skal bli inspirert og skal lære av de gode eksemplene. Det er med andre ord ikke bare sentralforvaltningen eller politikere som er publikum for denne oppdragsforskningen, men også kommunene som gjennomførere av integreringspolitikken og det øvrige integreringsfeltet. I utlysninger av oppdragsprosjekter er det derfor ofte formuleringer som at forskerne skal «få frem beskrivelser av god praksis som kan anbefales og spres til flere kommuner» («Fra bosetting til voksenliv – en studie av tjenestekjeden for enslige mindreårige flyktninger», ref. 18-344496) eller «identifisere gode praksiser som har overføringsverdi til andre» («Evaluering av norsktrainingstilbud i regi av frivillige organisasjoner – oppsummering av erfaringer og gode eksempler», ref. 21-07393).

Som i arbeidsinkluderingsfeltet er det et uttalt mål at det skal bli mindre forskjeller mellom hvilke tjenester som blir tilbudt fra det offentlige: «det er firehundre og seksogtjue måter å organisere dette på kommunalt. [...] Vi skal prøve å gjøre det mindre tilfeldig for den som kommer hit om det går bra med deg fordi du blir bosatt i den kommunen eller ikke» (Informant i direktoratet). En forutsetning for at oppdragsprosjekter blir vellykkete, er imidlertid at forskerne forstår kommunenes rolle i integreringspolitikken, og hvordan de ulike delene av integreringsfeltet er koblet sammen:

De må skjønne hvordan integreringspolitikken i Norge er plassert. Rett og slett. [...] – Altså, hvis de skjønner den der «wicked problems»-greia på makronivå så har de kommet langt. Mange ser det jo på lokalt nivå, at for å få disse tjenestene til å fungere så er det utrolig mange deler av kommunen som må samhandle. Så det handler rett og slett om at de er på det nivået. At de har forståelse for det, og det gjør også at vi kan omtale hvordan et forskningsspørsmål er relevant da. Og kompleksiteten rundt det. Og hvordan man samler data i denne verden her. (Informant i direktoratet)

Omstendighetene i det politisk-administrative systemet på integreringsfeltet, gjør med andre ord at oppdragsgivere ikke bare kan lene seg på studier som kun tar for seg enkelteffekter. Kvalitative data som gir rike beskrivelser av praksiser og strukturer blir en nødvendighet for at forskningen skal komme til nytte gjennom å formidle mellom de ulike aktørene i feltet. Dette forutsetter at forskerne forstår feltet de skal ut i, hva slags roller ulike aktører har i feltet og hva som oppleves som nyttig for dem. På denne måten kan oppdragsforskere opptre som «brobyggere» mellom aktørene i feltet når de samler inn og analyserer empiri og formidler dette tilbake til beslutningstakerne som så kan justere og videreutvikle sine tiltak og virkemidler.

I en rekke prosjekter får oppdragsforskere også et ekstra ansvar for å formidle erfaringer og kunnskap fra «sluttbrukerne» av de offentlige tjenestene. Mange prosjekter retter seg mot organiseringen av ulike tjenester og arbeidsdeling mellom ulike aktører på feltet, men de inkluderer også ofte en komponent der de som skal bruke tjenestene kommer til orde. I prosjektet om tjenestekjeden for enslige mindreårige flyktninger er det et stort poeng at erfaringene til de enslige mindreårige flyktningene skal inkluderes:

Det vil være sentralt i prosjektet at personer i målgruppen selv får komme til orde, og at tjenestekjeden blir belyst fra deres perspektiv. Tilbyder bør derfor inkludere kvalitative intervjuer med personer i målgruppen som ett element i sitt metodiske design. Intervjuene kan suppleres med en spørreundersøkelse dersom tilbyder vurderer det som hensiktsmessig. («Fra bosetting til voksenliv – en studie av tjenestekjeden for enslige mindreårige flyktninger», ref. 18-344496)

Dette er en gruppe som ellers blir lite hørt, noe som gir forskerne et særskilt ansvar for å formidle deres stemmer til de ulike aktørene som skal ta vare på dem.

Betingete forventninger til oppdragsforskningen og rollen som oppdragsforsker

Oppdragsforskningen er mangfoldig, og innenfor porteføljen til hver enkelt oppdragsgiver finnes et bredt spekter av prosjekter med ulike krav til forskningsdesign og til hvilke formål forskningen skal fylle. Det gjelder også oppdragsforskningen på arbeidsinkluderingsfeltet og integreringsfeltet. I dette kapittelet har jeg imidlertid trukket frem de forventningene som har vært mest fremtredende blant oppdragsgiverne i hvert av feltene fremfor å vise frem bredden og variasjonen innenfor hvert felt.

Forventningene til oppdragsforskningen som kommer til syne i henholdsvis arbeidsinkluderingsfeltet og integreringsfeltet viser hvordan disse kan forstås i lys av de bestemte politisk-administrative strukturene som kjennetegner feltene. I begge feltene er man opptatt av at oppdragsforskningen skal bidra til bedre beslutninger og bedre tjenester, og i begge tilfeller blir forskningen sett på som et redskap for å redusere ulikheter mellom ulike kontorer eller kommuner. Men fordi feltene preges av ulike styringsstrukturer som påvirker hvordan forskningen blir distribuert og tatt i bruk, stilles det ulike krav og forventninger til hva slags kunnskap oppdragsforskningen skal tilby.

Litt forenklet kan vi oppsummere med at de hierarkiske styringsstrukturene som tross alt preger arbeidsinkluderingsfeltet gir større muligheter for at funn fra effektstudier kan skaleres opp og implementeres i feltet. Implementering av forskningsbaserte tiltak og virkemidler ovenfra og ned skjer riktignok ikke uten tilpasninger eller motstand fra dem som blir satt til å gjennomføre dem (se Høiland & Willumsen, 2018), men er likevel et sentralt premiss for hvordan forskningen blir tatt i bruk. På integreringsfeltet, der oppdragsgiverne først og fremst har tilgang på *myke* virkemidler for at forskningen skal bli tatt i bruk, snakker man heller om forskningens overføringsverdi. For at forskningen skal kunne overføres mellom ulike kommuner er det en forutsetning at forskningen gir rike kvalitative beskrivelser av fenomenet som studeres, slik at det kan statuere et eksempel og inspirere til læring og erfaringsoverføring fra én kommune til en annen.

De to måtene å tenke om bruk av forskning forutsetter ulike forskerroller med ulike «publikum» å forholde seg til. I gjennomføringen av en effektstudie er forskerens primære publikum oppdragsgiveren, som i neste omgang skal videreutvikle tiltak for skalering (eller ikke). I et felt som

integreringsfeltet, der kvalitative studier står sentralt, får oppdragsforskeren potensielt sett langt flere publikum å forholde seg til, og kompleksiteten i rollen øker deretter. Data samles inn i felt – ofte blant både aktører som skal ta forskningen i bruk og aktører som forskningen skal påvirke. I analysene må forskeren gi en samtidig stemme til aktører som i noen tilfeller kan ha ulike interesser, slik som ansatte og ledere, eller stemmer som ellers veier ulikt i samfunnet, slik som tjenesteytere og tjenestebrukere. Forskerens rolle blir å gi en balansert fremstilling der informantene kan kjenne seg igjen, samtidig som forskeren skal tilby en vurdering – en evaluering – av informantenes praksiser og virksomheter. Forskeren må derfor kombinere rollen som brobygger mellom ulike aktører i felt, og samtidig patroljere grensene mellom aktørene for å ivareta deres integritet. Dette forutsetter at forskeren også er seg bevisst konteksten som forskningen i neste omgang kan bli brukt i.

I innledningen til boken *How to Use Qualitative Methods in Evaluation* skriver Michael Q. Patton (1987, s. 10, min oversettelse):

Kunsten å evaluere handler om å lage et design og samle informasjon som er passende til en spesifikk situasjon og en bestemt politikktutformingskontekst. I kunsten finnes det ingen enkle idealstandarder; skjønnhet avhenger av øyet som ser, og i evalueringer inkluderer dette mange ulike interesser.

Dette gjelder også oppdragsforskningen, og som oppdragsforsker møter man en forventning om at forskningen man produserer skal gi nytte for oppdragsgiveren og eventuelt andre aktører som oppdragsgiveren peker på (Holden & Fløtten, 2018). Men forskningen er først og fremst nyttig når den ivaretar relevansen for de inkluderte aktørene, samtidig som den opprettholder avstanden til feltet som er nødvendig for at forskningens troverdighet ikke blir utfordret. Derfor foreslår Patton (1987) at man som forsker stiller seg følgende spørsmål når man skal designe et prosjekt for oppdragsgivere:

- Hvem er forskningen til for, og hvem vil ta funnene i bruk?
- Hvordan skal forskningen brukes? Hva er formålet med prosjektet?
- Hva slags ressurser er tilgjengelige for å gjennomføre prosjektet?

Som oppdragsforsker har man begrenset med tid, og man er i en konkurransesituasjon der man ikke nødvendigvis har anledning til å velge og vrake i hvilke utlysninger man skal forfølge eller la ligge. Ei heller har man

full kontroll over hverken forskningsdesign eller hvordan resultatene av forskningen blir tatt i bruk. Som oppdragsforsker er man likevel i en unik posisjon til å forme fremstillingen av et sakskompleks, og man får tilgang til felt som man kanskje ellers ikke ville fått tilgang til. Oppdragsforskeren har derfor også et særskilt ansvar, og Pattons enkle spørsmål kan være nyttige å ta i bruk for å tolke konteksten til utlysninger av oppdragsforskningsprosjekter, og for å informere valgene som tas når man designer et oppdragsforskningsprosjekt.

Forfatterbiografi

Silje Maria Tellmann er førsteamanuensis i sosiologi ved Universitetet i Sørøst-Norge, og førsteamanuensis II ved TIK senter for teknologi, innovasjon og kultur ved Universitetet i Oslo. Hun forsker på blant annet kommunikasjon, bruk og evaluering av forskning og har tidligere publisert *Hvordan lese kvalitativ forskning?* med Anne Birgitte Leseth (Cappelen Damm Akademisk, 2018).

Referanser

- Askim, J., Christensen, T. & Læg Reid, P. (2015). Accountability and performance management: The Norwegian hospital, welfare, and immigration administration. *International Journal of Public Administration*, 38(13–14), 971–982. <https://doi.org/10.1080/01900692.2015.1069840>
- Askim, J., Døving, E. & Johnsen, Å. (2021). Evaluation in Norway: A 25-year assessment. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 25(3/4), 109–131. <https://doi.org/10.58235/sjpa.v25i3-4.7087>
- Baek, C., Hörmann, B., Karseth, B., Pizmony-Levy, O., Sivesind, K. & Steiner-Khamsi, G. (2018). Policy learning in Norwegian school reform: A social network analysis of the 2020 incremental reform. *Nordic Journal in Education Policy (NordSTEP)*, 4(1), 24–37. <https://doi.org/10.1080/20020317.2017.1412747>
- Breit, E., Fossetøl, K. & Pedersen, E. (2019). Kunnskapsbasert praksis innenfor en samstyringsmodell: En analyse av satsingen «Praksis- og kunnskapsutvikling i NAV-kontor». *Tidsskrift for velferdsforskning*, 22(3), 184–197. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2019-03-01>
- Cartwright, N. & Hardie, J. (2012). *Evidence-based policy: A practical guide to doing it better*. Oxford University Press.
- Christensen, J. & Holst, C. (2020). *Ekspertenes inntog*. Universitetsforlaget.
- Davies, H. T., Nutley, S. M. & Smith, P. C. (2000). *What works? Evidence-based policy and practice in public services*. Policy Press.
- Elvbakken, K. T. & Hansen, H. F. (2019). Evidence producing organizations: Organizational translation of travelling evaluation ideas. *Evaluation*, 25(3), 261–276. <https://doi.org/10.1177/135638901880396>

- Gezelius, S. S. & Mittenzwei, K. (2019). Forskerens frihet når interesser vil styre. I H. Ingierd, I. Bay-Larsen, & K. H. Hauge (Red.), *Interessekonflikter i forskning* (s. 45–68). Cappelen Damm Akademisk.
- Gulbrandsen, M. (2011). Research institutes as hybrid organizations: Central challenges to their legitimacy. *Policy Sciences*, 44(3), 215–230. <https://doi.org/10.1007/s11077-011-9128-4>
- Gulbrandsen, M. & Høiland, G. C. L. (2021). The relationship between research and innovation in the public sector – an analysis of five cases from labour and welfare services. *Nordic Journal of Social Research*, 12(2), 46–69. <https://doi.org/10.7577/njsr.3687>
- Gundersen, T., Alinejad, D., Branch, T. Y., Duffy, B., Hewlett, K., Holst, C., Owens, S., Panizza, F., Tellmann, S. M., van Dijck, J. & Baghrmian, M. (2022). A new Dark Age? Truth, trust, and environmental science. *Annual Review of Environment and Resources*, 47, 5–29. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-120920-015909>
- Henningsen, E. & Søholt, S. (2018). Avtalt selvbosetting blant flyktninger og det norske bosettingsregimet. *Tidsskrift for boligforskning*, 1(1), 7–26. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-5988-2018-01-02>
- Holden, L. & Fløtten, T. (2018). *Forskningsetikk for oppdragsforskning* (Fafo-notat 2018:22). Fafo. <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-notater/forskningsetikk-for-oppdagsforskning>
- Høiland, G. & Willumsen, E. (2018). Resistance-driven innovation? Frontline public welfare workers' coping with top-down implementation. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 8(2). <https://doi.org/10.18291/njwls.v8i2.106153>
- Høydal, O. S. & Tøge, A. G. (2021). Evaluating social policies: Do methodological approaches determine the policy impact? *Social Policy & Administration*, 55(5), 954–967. <https://doi.org/10.1111/spol.12682>
- Jacobsen, K. D. (1960). Lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i sentraladministrasjonen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1(4), 231–248.
- Jasanoff, S. (2004). Ordering knowledge, ordering society. I S. Jasanoff (Red.), *States of knowledge: The co-production of science and social order* (s. 13–45). Routledge.
- Kallerud, E. (2006). *Akademisk frihet: En oversikt over spørsmål drøftet i internasjonal litteratur* (NIFU STEP-arbeidsnotat 2006:18). NIFU STEP. <http://hdl.handle.net/11250/2353686>
- Lentsch, J. & Weingart, P. (2011). *The politics of scientific advice: Institutional design for quality assurance*. Cambridge University Press.
- Nav. (2021). *FoU-plan for 2021–2025*. <https://www.nav.no/no/nav-og-samfunn/kunnskap/fou-midler/fou-i-nav2>
- NOU 2017: 2. (2017). *Integrasjon og tillit. Langsiktige konsekvenser av høy innvandring*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2017-2/id2536701/>
- NOU 2019: 7. (2019). *Arbeid og inntektssikring. Tiltak for økt sysselsetting*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-7/id2637967/>
- Nutley, S., Boaz, A., Davies, H. & Fraser, A. (2019). New development: What works now? Continuity and change in the use of evidence to improve public policy and service delivery. *Public Money & Management*, 39(4), 310–316. <https://doi.org/10.1080/09540962.2019.1598202>
- Parkhurst, J. (2017). *The politics of evidence: From evidence-based policy to the good governance of evidence*. Taylor & Francis.
- Parkhurst, J. O. & Abeyinghe, S. (2016). What constitutes «good» evidence for public health and social policy-making? From hierarchies to appropriateness. *Social Epistemology*, 30(5–6), 665–679. <https://doi.org/10.1080/02691728.2016.1172365>
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Sage.
- Pontoppidan, M., Keilow, M., Dietrichson, J., Solheim, O. J., Opheim, V., Gustafson, S. & Andersen, S. C. (2018). Randomised controlled trials in Scandinavian educational research. *Educational Research*, 60(3), 311–335. <https://doi.org/10.1080/00131881.2018.1493351>

- Sarewitz, D. & Pielke, R. A. (2007). The neglected heart of science policy: Reconciling supply of and demand for science. *Environmental Science & Policy*, 10(1), 5–16. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2006.10.001>
- Seeberg, M. L., Aasen, B., Bell, J., Hyggen, C. & Tolgensbakk, I. (2020). *Strategisk mottaksplassering og treffsikker bosetting: Tidlige grep for integrering av flyktninger i kommunene* (NOVA Rapport 2/220). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/3125>
- Skoie, H. (1984). *Norsk forskningsorganisasjon og forskningspolitikk i etterkrigstiden: En bibliografi*. NAVFs utredningsinstitutt.
- Strand, A. H. & Svalund, J. (2021). *Velferdsordninger til unge: Bruk av arbeidsavklaringspenger og kvalifiseringsprogram blant unge utenfor arbeid og utdanning* (Fafo-rapport 2021:35). Fafo. <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/velferdsordninger-til-unge>
- Terum, L. I. & Grimen, H. (2009). *Evidensbasert profesjonsutøvelse*. Abstrakt.
- Tellmann, S. & Gulbrandsen, M. (2022). The other side of the boundary. Productive interactions seen from the policy side. *Science and Public Policy*, 4(3), 621–631. <https://doi.org/10.1093/scipol/scac013>
- Vie, K. J. (2022). Can research integrity prevail in the market? Lessons from commissioned research organizations. *Accountability in Research*, 29(7), 415–441. <https://doi.org/10.1080/08989621.2021.1937603>

KAPITTEL 13

Om blindsoner, utkikkspunkt og epistemologiske fellesskap: Hva kan gjøres for å skape ny kunnskap?

May-Len Skilbrei Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo

Abstract: There are many barriers for researchers' attempts to offer new insights. Categories, perspectives and the needs of the present play a part in forming what researchers see, think and write. In this chapter I present examples from my own and others' research in order to explore the dynamics of how such impact plays out. Lack of recognition of how one's thinking is shaped by definitions and assumptions derived from our present situation means that researchers easily end up acting as problem solvers instead of contributing by identifying new problems and offering new analysis and insights. There is thus much to gain, for both the researcher and society, if research is able to go beyond contemporary understandings, and I end the chapter by presenting possible avenues for realizing this potential.

Keywords: research, knowledge paradigms, epistemology, norms, politics

Innledning

Ikke all forskning skaper grunnleggende ny kunnskap om verden, men verdien av forskning er at den ikke kun bidrar til å reprodusere de forestillingene som allerede eksisterer. Hvis forskere bare ser, skriver og sier det alle allerede vet, trengs de ikke; forskning gjennomføres for å skape annen kunnskap enn hverdagsforståelser gir. Så enkelt og så vanskelig er det. I dette kapitlet skal jeg bruke mine egne erfaringer som forsker for å undersøke hvordan grunnleggende forståelser påvirker hva forskere er i stand til å se, og derfor skrive om.

Utgangspunktet mitt er at forskerens posisjon og perspektiver ikke er et problem som må løses eller fjernes. Forskere er individer og medlemmer i samfunnet, og har derfor meninger om hvordan ting bør være, på lik linje med andre individer. Det er ingen forutsetning for å være en god forsker at man ikke mener eller føler noe. Engasjement som bunner i et politisk ståsted, et normativt stillingstagende eller egen erfaring, kan være en viktig drivkraft for forskeren, og slik være viktig for at forskningen i det hele tatt blir utført. Engasjement kan også bety at forskeren blir i stand til å stille relevante og viktige forskningsspørsmål. Engasjement er slik uunngåelig, men også positivt, for forskningens kvalitet.

Samtidig er det slik at dette kan utfordre forskerens evne til å skape ny kunnskap. Forholdet mellom forskerens posisjon og kunnskapen som skapes, har flere sider. Det kan for det første være snakk om at forskere bevisst bruker forskning for å skape ønskede politiske endringer eller ønskede resultater for egen del. Dette kan vi forstå som en situasjon der forskningen blir et middel til et mål, altså at forskeren instrumentaliserer forskningen. I en slik situasjon kan det være at forskeren velger seg perspektiver, og slik skaper forutsetningene for funnene sine, basert på ideologi eller nyttehensyn. Det er ikke uvanlig at andre bruker forskning på denne måten, for eksempel når politikere, organisasjoner og media viser til forskning som styrker egen argumentasjon eller formål, til tross for at de er innforstått med at det foreligger forskning som kan så tvil om denne forskningens gyldighet. Dette blir ofte omtalt som *cherry-picking*. Dette er relaterte fenomener: Når forskeren bruker forskning for å nå et mål, skaper hen legitimitet for at også andre gjør det. For det andre handler forskerens posisjon om at hen personlig og faglig har med seg mer ubevisste forestillinger og perspektiver som får betydning for forskningen. Det er dette siste dette kapitlet tar for seg.

Jeg vil først si noe om forskerrollen. Det er en lang tradisjon for at forskeren agerer som problemløser i det norske samfunnet, som en som utformer forskning for å belyse fenomener som regnes som et problem i samfunnet, med et mål om å hjelpe til med å løse dette. Jeg vil ved hjelp av eksempler fra egen og andres forskning vise hvordan dette bidrar til å skape blindsoner, før jeg går nærmere inn i dynamikken i problemløserrollen. Det er en legitim forskerrolle å bidra til å løse oppgaver i samfunnet, men det må suppleres av en evne til å stille nye spørsmål, for ikke kun å reprodusere eksisterende forestillinger. Derfor diskuterer jeg forutsetningene for å utvikle en spørsmålsstillerrolle for forskeren. Avslutningsvis gir jeg noen refleksjoner over hvordan forskeren kan hindre at kunnskapen hen skaper er så formet av tiden hen lever i og de forutsetningene hen forsker under, at den bidrar med lite annet enn forsterkede forestillinger.

Forskeren, et barn av sin tid

Forskning brukes aktivt for å utforme politikk og sørge for gode måter å gjennomføre den på. Norge har en sterk og lang tradisjon for å inkludere forskning i slike prosesser, og samfunnsvitenskapelig forskning har hatt en sentral rolle i å utvikle samfunnet. Det hevdes at dette båndet også har bidratt til å forme norsk samfunnsforskning på en grunnleggende måte (Norges forskningsråd, 2010). Statens problemer blir samfunnsvitenskapens problemer, og slik har norsk samfunnsvitenskapelig forskning blitt styrt i retning av en problemorientert empirisme. Dette kan regnes som en styrke, og som noe som har bidratt til å sikre at samfunnsutviklingen har blitt styrt av robust forskning (for eksempel hos Aubert i Midtbøen & Pedersen, 2020). Det er også noe som kan ha gjort det vanskelig for forskere å skape kunnskap som utfordrer myndighetenes perspektiver. At forskere ukritisk tar i bruk perspektiver og begreper som allerede er etablert, betyr også at de kan bidra til å befeste de forestillingene de bygger på. Når forskere ikke er «spørsmålsstillere», men «problemløser», for å oversette Lesley McAras (2017, s. 768) begrepspar *problem raisers / problem solvers*, kan forskningen ende opp med å validere stereotypier folk har om andre eller om fenomener, og det kan gi legitimitet til, og bidra til å avpolitiserer, spesifikke fortolkningsrammer. Gjennom å legge myndighetenes problemforståelse og løsningshorisont til grunn, blir forskeren «med på laget». Slik forskning bidrar også til å stilne kritikk mot statlige praksiser

som vedlikeholder ulikhet og marginalisering (Bourdieu & Wacquant, 1999; Büscher, 2010; Christie, 1997).

Migrasjonsforskningen gir eksempler på dette. På migrasjonsfeltet er det slik at myndighetsperspektivet grunnleggende definerer migrasjon som et problem, og et problem som myndighetene tyr til forskning for å løse. Perspektivet ligger innbakt i utlysninger på både nasjonalt og europeisk nivå. I EUs overordnede migrasjonspolitik, *European Agenda on Migration* fra 2015, blir migrasjon omtalt som en «utfordring» og «krise» for Europa (Sigona, 2018). Forståelsen av migrasjon som et problem er ikke ny, og hviler på en forutsetning om at det riktige og naturlige er at mennesker blir der de er født, det Oliver Bakewell (2008) kaller bofasthetsnormen (*sedentary bias*). Denne normen preger både politikken og migrasjonsforskningen (Skilbrei, 2021).

Det foregår lignende prosesser i andre felt, der en grunnleggende forståelse av noe som et spesifikt problem er forutsetning for både politikken og forskningen. Suda Perera (2017) viser til at forskning i konfliktområder hviler på vestlige staters forestillinger om egen plass i verden. Eksempelet hennes er forskning fra Den demokratiske republikken Kongo (DRC), og hun viser at forskere har tatt premisset om at konflikter i Afrika kun kan løses om vestlige stater intervensjoner for gitt. Med dette utgangspunktet ender forskning opp med å handle om hvordan vestlige stater kan intervensjoner mest mulig effektivt. En normativ allianse mellom politikk og forskning finnes ikke bare i forskning initiert og finansiert av de samme statene, den påvirker også forskning som ikke eksplisitt er utført for å løse et styringsproblem og som er utført av forskere som i utgangspunktet er kritiske til vestlige staters praksis (Bakewell, 2008). Samtidens forståelser og perspektiver former også forskning.

Faren for at forskeren ikke klarer å frigjøre seg fra posisjoner, kategorier og begreper som allerede finnes, er til stede både i oppdragsforskning og grunnforskning. Det som kan være ulikt er at som oppdragsforsker kan det være vanskeligere å fjerne seg fra statens perspektiv på noe den regner som et problem, fordi det å nekte å akseptere premisset i diskursen om temaet, kan bety at hen ikke får finansiering til forskningen sin. EUs satsing på forskning gjennom Horizon Europe har som eksplisitt begrunnelse at den skal bidra med å løse samfunnsutfordringer (Europakommisjonen, u.å.), og EUs tilnærming påvirker også andre forskningsfinansierer. I *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2023–2032* etableres «målrettede samfunnsoppdrag» som er ment som «banebrytende satsinger der målet er å

finne løsninger på definerte teknologiske og/eller samfunnsmessige problemer innenfor en angitt tidsfrist» (Meld. St. (2022–2023), s. 76). Forskere lar seg styre av incentiver – det er ingen grunn til å ta i bruk tvangsmidler som eksplisitt krenker forskningens frihet i et land som Norge. I stedet vil finansieringssystemet og normaliseringen av en normativ allianse sikre at forskere innordner seg. Sammen med personlige erfaringer, faglig disiplinering og kategorier og begreper som normaliserer gitte forestillinger i den eksisterende forskningen, utgjør dette forskerens utkikkspunkt.

Bakewells og Pereras analyser av konfliktforskningen peker på den mer generelle utfordringen ved at samfunnsvitenskapelig forskning på ulike måter blir formet av myndigheters kunnskapsbehov og deler ideer om hva som er problemet. Forskere blir rett og slett formet av sin samtid. Howard Becker (1998) gir et eksempel på hvordan dette kan spille seg ut i praksis. Han tar utgangspunkt i rusforskningen og beskriver forholdet mellom ideer om bruk av illegale narkotiske stoffer og rusbrukere på den ene siden, og orienteringen i forskning, på den andre. Hans tese er at et spesielt bilde av rusbruk, at det handler om en form for virkelighetsflukt, har fått fotfeste i samfunnet. Dette er en grunnleggende antakelse som former utvikling av ny forskning. Bildet av rusbruk som flukt innebærer at den underliggende forklaringen på at personer ruser seg blir at de har noe å flykte fra, at det er noe i deres bakgrunn som gjør det forståelig at de vil flykte. Det er vanskelig å unnsnippe denne fortolkningen for forskere, lekpersoner og praktikere som jobber med gruppa, og det leder til at andre spørsmål om rusbruk ikke stilles (Becker, 1998, s. 15).

Grunnleggende forestillinger om et fenomen gjør at noen ting framstår som innlysende, mens andre ting framstår som noe det kreves forskning for å undersøke nærmere. I det følgende skal jeg presentere eksempler fra forskning på prostitusjon, voldtekt og menneskehandel for å illustrere hva dette betyr i praksis og hva slags konsekvenser det har.

Forskeren som problemløser

Det første eksempelet mitt er hentet fra prostitusjonsforskningen. Prostitusjon har blitt regnet som et problem av myndigheter, befolkningen og religiøse krefter lenge, men det har variert hva slags problem. Det har vært regnet som en trussel mot kjernefamilien, kirken og folkehelsen (Rydström, 2018). Hvis vi tar utgangspunkt i de siste femti årene, har det foregått en omdefinering av hva prostitusjon er. Mens man på 1960-tallet

og store deler av 1970-tallet framstilte prostitusjon som umoralsk og knyttet til personlige problemer og karaktertrekk, vokste det fra slutten av 1970-tallet av fram en forståelse i Norge av prostitusjon som et sosialt problem, knyttet til individuelle problemer som fikk sin forklaring i strukturell ulikhet, spesielt samfunnets kjønns- og klasserelasjoner (Skilbrei, 2012). At forståelsen av «prostitusjonsproblemet» utviklet seg slik, henger blant annet sammen med den økende viktigheten av sosialt arbeid som profesjon og institusjon og den kunnskapsproduksjonen som ble gjennomført i regi av disse (Jensen, 1990). At prostitusjon ble definert som akkurat dette problemet i Norge på den tiden, reflekterte hvem sosialarbeidere møtte gjennom sin praksis, de mest utslåtte ungdommene i gateprostitusjon, men også om hvilke begreper og forståelsesformer sosialarbeidere hadde i verktøykassa. At prostitusjon ble forstått som et fenomen som handlet om sosialt utslåtthet, bekreftet og konsoliderte behovet for sosialt arbeid, og Norge var spesielt tidlig ute med å etablere særtiltak for personer som selger sex (Skilbrei, 2012). At Norge har hatt en sterk tradisjon for særtiltak på prostitusjonsfeltet har fortsatt å forme hva vi som samfunn vet om prostitusjon, fordi den kunnskapen sosialarbeidere skaper for å planlegge og evaluere eget arbeid også blir tilgjengeliggjort og brukt av forskere (se f.eks. Rasmussen et al., 2014).

Det er ikke slik at denne problemforståelsen fortrenget alle andre. Poenget er at denne forståelsen fikk stor betydning for retningsvalg i prostitusjonspolitikken fra 1980-tallet av. I dag er situasjonen slik at prostitusjon fra politisk hold er etablert som et problem i Norge, et problem myndighetene møter med straffeloven i hånden. Fordi det ikke bare er et problem som må bekjempes, men regnes som et problem som går mest ut over de som selger sex, er både det å tilrettelegge for andres prostitusjon og å kjøpe seksuelle tjenester forbudt, mens det å selge sex har vært lovlig siden 2000.

Internasjonalt foregår det en ny kamp om definisjoner, begreper og kunnskap som reflekterer en grunnleggende uenighet om hva prostitusjon er og hvordan det bør reguleres. I alle felt er det noe som legges til grunn som sant om fenomenet, som skaper, og skapes av, typiske formuleringer, hva det sammenlignes med og hvilke metaforer og uttrykk som brukes. Den ene posisjonen rammer inn prostitusjon som en form for arbeid. I tråd med dette plasseres prostitusjon, eller «sexarbeid», i sammenheng med andre former for arbeid, og hvorvidt prostitusjon er problematisk eller ikke, vurderes på lignende måter som man ville vurdert arbeidsvilkår ellers. Som i annet lønnsarbeid er det ulike årsaker til at arbeidstakere tar jobben, og

ikke alle jobber under gode forutsetninger eller på måter som tilbyr selvrealisering. Bakgrunnen til at arbeidstakere har akkurat den jobben de har, kan være manglende alternativ som skyldes personlige problemer og diskriminering i andre deler av arbeidslivet. At arbeid ikke alltid handler om et fritt valg for den enkelte, er ikke hovedanliggendet, men i stedet hvordan man kan forbedre vilkårene i arbeidet. Den andre modellen bygger på en forståelse av prostitusjon som en form for kjønnsbasert vold som må ses i forhold til andre former for vold. Slik blir prostitusjon grunnleggende problematisk, også når vilkårene relativt sett er gode.

Dette er både posisjoner som former politiske agendaer og aktivisters strategier og som skaper rammebetingelser for forskning. Mange forskere knytter seg an til en av disse modellene helt eksplisitt, ved å erklære tilslutning til en posisjon. Tilslutning til en forståelse av prostitusjon som arbeid arter seg ofte ved at forskere uttrykker at de er allierte med sexarbeidere, gjerne med direkte referanse til anbefalinger fra den nasjonale eller internasjonale sexarbeiderbevegelsen. Kravet om å opptre som en alliert blir styrket av idealet om deltakende metodologier. Å agere som «en alliert» inngår i dette, og det handler om å slippe til stemmene til personer som selger sex, men også å støtte den politikken de mener skaper best vilkår for prostitusjon, noe som ofte vil innebære avkriminalisering med mål om normalisering (se f.eks. Murphy, 2022, s. 227). Laura Connelly og Teela Sanders argumenterer for at forsker-aktivisme gir det mest etiske utgangspunktet for kunnskapsproduksjon (2020, s. 213, kursiv i original): «An important place for academics within the sex workers' rights movement as allies and, as we contend in this chapter, our work should be *in service* to this movement.»

Også forskere som tilslutter seg en forståelse av prostitusjon som en form for vold argumenterer med at dette forplikter forskerne. Dette gjelder for eksempel Melissa Farley et al. (1998), som skriver: «From the authors' perspective, prostitution is an act of violence against women: it is an act which is intrinsically traumatizing to the person being prostituted» (s. 405). Forskning som ikke inntar denne posisjonen, men som i stedet kan mistenkes for å ta kundens eller samfunnets perspektiv, framstilles som apologetisk (se f.eks. Farley, 2005). Hvis vi i stedet avviser at det finnes én sannhet om et komplisert fenomen som prostitusjon, blir kunnskapen vi har mangelfull dersom all eller nesten all forskning bygger på én grunnleggende forståelse av hva prostitusjon er. Dette betyr ikke at man ikke kan skape gyldig og god forskning med disse utgangspunktene, men det er problematisk fordi det fortrenger andre perspektiver, andre sannheter (Foucault, 1980).

Blindsonene som skapes i prostitusjonsfeltet, har en eksplisitt politisk dimensjon. Den ene posisjonen postulerer at myndigheters forsøkt på å kontrollere prostitusjon som noe annet enn arbeid, skaper problemer for personer som selger sex. Den andre posisjonen bygger på det synet at det er prostitusjonen i seg selv som utgjør problemet, et problem som – som for vold ellers – krever at myndighetene bruker straffepolitiske virkemidler. Disse to forståelsesmodellene er klart forankret i politiske kamper om prostitusjon, kamper forskere er forventet å ta stilling til. Disse kan forstås som to paradigmer, med Thomas Kuhns begrep. Kuhn legger vekt på at det man kan se på som «paradigme-deling» (*paradigm sharing*) lærer oss å se virkeligheten på en spesiell måte, på en måte som passer overens med det andre som tilslutter seg paradigmet ser (Law, 2004, s. 43). Med eksempelet over, kan vi si at når forskere slutter seg til en av de to modellene tar de til seg en «pakke» av «law-like generalisations, implicit assumptions, instrumental and embodied habits, working models, and a general and more or less implicit world-view» (Law, 2004, s. 43), fordi de både slutter seg til en forståelse av hva prostitusjon er, hva slags kunnskap om prostitusjon som er gyldig, og hva slags politikk som er løsningen.

Interessant nok gjenfinnes noe lignende i forskningen om seksuell vold, men der oppstår ikke blindsoner på grunn av båndet mellom politikk og forståelse, heller av forestillinger om menns og kvinners seksualitet som grunnleggende ulike. Det forskes lite på hvorfor personer begår seksuell vold, spesielt voldtekt. I stedet er det de siste førti årene vokst fram forskning om ofre for seksuell vold, særlig voldtekt, og dette har etter hvert utviklet seg til et stort og robust forskningsfelt (Dworkin et al., 2017; Skilbrei et al., 2019). At ofre for seksuell vold har vært prioritert i forskningen, ikke utøvere, handler trolig om et opplevd behov for å dokumentere skader og konsekvenser av voldtekt. Slik blir forskningen et ledd i et synliggjøringsprosjekt med et mål om å påvirke politikken i retning av å behandle voldtekt med et større alvor. Men, mener jeg, det kan også tolkes som noe som reflekterer et underliggende bilde av fenomenet, nemlig at det grunnleggende ikke behøver å forklares hvorfor noen (les: menn) begår seksuell vold. Selv om seksuallovbruddsutøvere demoniseres og framstilles som avvikere (Kruse & Skilbrei, under utgivelse), er det også slik at det er lett å finne beskrivelser som normaliserer seksuallovbrudd. Slik normalisering foregår ved at seksuelle krenkelser plasseres i forlengelse av aksepterte maskulinitetsnormer og seksuelle praksiser. Når samfunnet i liten grad ser ut til å søke informasjon om hvorfor noen begår seksuell vold, kan det

handle om at motivasjonen framstår som naturlig og driftsstyrt, og denne blindsonen kan bidra til å normalisere og naturalisere seksuell vold.

Mitt tredje eksempel er forskning på menneskehandel. På dette feltet finnes det en sterkt etablert problemforståelse som former både internasjonal og nasjonal lovgivning, og som det er vanskelig å ikke tilslutte seg, nemlig at menneskehandel som grensekryssende organisert kriminalitet utgjør kynisk utnyttning av sårbare migranter.

Menneskehandel, slik det de siste tjue årene har blitt framstilt i norsk offentlighet, er grusom utnyttning det er umulig å ikke støtte bekjempelsen av. Med begreper som «vår tids slaveri» (Justis- og politidepartementet, 2010), og ved å hente eksempler som inkluderer ekstrem vold, bortføring og innesperring (for eksempel av utenriksminister Jonas Gahr Støre i Skjævesland, 2006), framstår menneskehandel som et klart gjenkjennelig fenomen som det er lett å ta avstand fra.¹ Det er lett å skjønne hvem som er skurkene i fortellingen, de kalles ofte også rett og slett skurker (se f.eks. Jan Bøhler i Thorenfeldt, 2014), og ofrene framstår som hjelpeløse i møte med deres ondskap. I et slikt scenario etableres det en klar moralsk forpliktelse til å bidra, som for eksempel uttrykt av daværende justisminister Knut Storberget i forordet til regjeringens tredje handlingsplanen mot menneskehandel, *Stopp menneskehandelen 2005–2008* (Justis- og politidepartementet, 2005, s. 1): «Vi vil ikke sitte stille og se på at en stadig mer omfattende handel med særlig kvinner og barn får utvikle seg til vår tids slavehandel.» Det blir altså mer og mer av det, og innholdet blir verre og verre. Den politiske diskursen, og måten menneskehandel er administrativt rammet inn på, er entydig. Menneskehandel er regulert som en del av transnasjonal organisert kriminalitet og det viktigste virkemiddelet i Norge, som i andre land, er å straffeforfølge menneskehandlere. Hvis menneskehandel er slaveri, er et klart at slaveeierne skal straffes.

I tillegg til strafferettslig respons mot «bakmenn», har norsk menneskehandelspolitikk utviklet et komplisert nett av hjelpetiltak. Gjennom etablering av «sikre boliger», «risikovurderinger» og «retur til hjemlandet» etableres menneskehandel som et distinkt problem; et som inneholder trusler, fare og ufrivillig migrasjon. I et slikt perspektiv blir et viktig virkemiddel for å hjelpe ofre å returnere dem til hjemlandet. Dette perspektivet var

1 Slike representasjoner kan være egnet til å få fram alvoret til og skaden ved menneskehandel, men kritikken har vært at det kan skape nye problemer, blant annet kan det hindre identifisering av og assistanse til ofre for menneskehandel fordi det skal mye til å identifisere seg med en slave eller med de bildene som ofte brukes (Andrijasevic, 2010; Gregoriou & Ras, 2018; Mai, 2018).

så sterkt i Norge at det å forhindre migrasjon lenge framsto som en egnet måte å beskytte kvinner fra menneskehandel på (Jahnsen & Skilbrei, 2018). Norske myndigheter står blant annet bak en manual som instruerer ansatte på utenriksstasjoner om å avslå visumsøknader «om det kan *hende* at søkeren blir utsatt for menneskehandel i Norge» (Council of the Baltic Sea States, 2011, s. 29): «You should not issue a visa if you think that the person may be at risk of becoming a victim of human trafficking.» Det som lenge var det fremste tilbudet for identifiserte ofte for menneskehandel i Norge var plassering på kriesentre, noe som reflekterer at man regnet med at dette var noe som kun rammet kvinner og som kun foregikk i prostitusjonsmarkedet. Den første handlingsplanen om menneskehandel kom i 2003 og hadde tittelen *Regjeringens handlingsplan mot handel med kvinner og barn 2003–2005* (Justis- og politidepartementet, 2003). Illustrasjonen på planens forside er av silhuetter av kvinner framstilt som streker i en strekkode, og de fleste av bildene i selve handlingsplanen er av barn og kvinner som holdes fast av mannshender. Menneskehandel, slik det defineres i FNs menneskehandelsprotokoll, kan foregå i ulike sektorer, men norsk menneskehandelspolitikk plasserte tidlig prostitusjon som hovedeksempelet på menneskehandel, noe som gjorde tiltak som handlet om å bekjempe utbredelsen av prostitusjon generelt, til et egnet menneskehandelstiltak. I regjeringens tredje handlingsplan nevnes utnytting i arbeidslivet, men med referanser til at slikt foregår i andre deler av verden. I dag er prioriteringene og innrammingen annerledes, eksemplene er bredere og mindre dramatiske, men så har heller ikke menneskehandel lenger noe politisk momentum.

Forståelsen av fenomenet menneskehandel over har dannet grunnlag også for forskning initiert av myndighetene. Om man som forsker tar utgangspunkt i denne problemdefinisjonen, at menneskehandel er en ekstrem form for utnytting i prostitusjon som stater må beskytte sårbare kvinnelige migranter fra, framstår en serie spørsmål som relevante og viktige å spørre: Hva er modus operandi for menneskehandlere, altså hva er de viktigste framgangsmåtene som gjør det mulig å utnytte personer i en sårbar posisjon? Hva kan man gjøre for å redde mennesker fra å bli utsatt for menneskehandel? Hvordan kan helsetilbud og hjelpetiltak utformes for å møte behovene til utsatte best mulig? Svar på det første og det andre spørsmålet kan gjøre politiet og andre kontrollører på utenriksstasjoner, på grensen og på gata i stand til å gjøre sin jobb bedre. Svaret på det tredje spørsmålet kan gjøre helsepersonell og sosialarbeidere bedre i stand til å målrette tilbud til ofre for menneskehandel.

Dette er viktige spørsmål å besvare, men innrammingen av fenomenet har også hatt store konsekvenser for hva vi vet om utnyttingsformene som er inkludert og forholdet mellom disse og samfunnsprosesser ellers. Selv om dette perspektivet har vært dominerende i politikk og forskning har det over tid også vokst fram et kritisk perspektiv som har vært kritisk mot det individualiserende blikket som følger av statens problemdefinisjoner og virkemidler. Kritikerne avviser ikke at migranter utnyttes i for eksempel prostitusjon, men fokuset er først og fremst på at menneskehandeldiskursen er et opportunistisk instrument for myndigheter for å forhindre migrasjon og demonisere mannlige migranter. Dette perspektivet uttrykkes i et internasjonalt forskningsfelt som kan kalles kritiske menneskehandelsstudier. Kritiske menneskehandelsstudier ble etablert som et forskningsfelt i direkte motsetning til myndighetsperspektivet som jeg beskrev over, som rettet søkelyset mot individuelle utnyttingsrelasjoner heller enn de bakenforliggende faktorene som gjør utnyttningen mulig (for et forslag til program for kritiske menneskehandelsstudier, se Niezna & Agarwal, 2021).² I motsetning til mye av den forskningen som deler problemforståelse med myndighetene, viser den empiriske forskningen på menneskehandel et komplisert bilde. Det er ikke innlysende hvem som er skurker og hvem som er ofre, og global økonomiske ulikheter og Vestens grensepolitikk utgjør viktige forutsetninger for at utnyttning skjer (se f.eks. Agustín, 2007; Mai, 2018; Paasche et al., 2018). Med utgangspunkt i dette perspektivet, blir det å bidra med kunnskap som kan hjelpe myndigheter med å identifisere og arrestere individer, ofte selv migranter, som utnytter konsekvensene av sårbarhet som blir skapt av vestlige stater, ikke lenger et relevant mål for forskning, kanskje til og med skadelig. Og det å bidra med kunnskap om kjennetegn ved ofre og deres situasjon, blir i dette perspektivet forstått som kunnskap som kan gjøre politiet bedre i stand til å identifisere personene, som da risikerer tvangsutsendelse, enten fordi de ikke har oppholdstillatelse i landet, eller fordi de skal reddes ved å «sendes tilbake til familien» i hjemlandet, selv om de er voksne kvinner som har tatt vare på seg selv, og trolig også en del andre, i mange år (Brunovskis & Surtees, 2008). Den kritiske menneskehandelsforskningen har i stedet undersøkt

2 Denne litteraturen bruker først og fremst merkelappen *critical modern slavery studies*, noe som reflekterer at tyngdepunktet ligger i Storbritannia, der myndighetene har erstattet begrepet *human trafficking* med *modern slavery*. Et slik navnebytte har blitt diskutert også i Norge. Det har spesielt vært ulike frikirkelige organisasjoner som har frontet dette begrepet i Norge, men også representanter for LO og politiske partier bruker begrepet (se f.eks. Kristelig Folkeparti, u.å.).

hvordan representasjoner av menneskehandel bidrar til demonisering og kriminalisering av mannlige migranter som organiserer andre migranternes migrasjon og prostitusjon, og offergjøring og infantilisering av voksne kvinnelige migranter som risikerer å bli sendt tilbake til start (Agustín, 2007; Kempadoo, 2005). Forskningen handler også om hvordan politikk som har som mål å begrense migrasjon og prostitusjon, i stedet skaper grobunn for utnyttning av migranter gjennom at migrasjon og prostitusjon vanskeliggjøres, og derfor krever mellommenn og -kvinner. Videre har forskningen vært orientert mot å avkle myndighetsforståelsen, men også forskning som tar denne for gitt (Weitzer, 2007). Myndighetsperspektivet på menneskehandel og den framvoksende forskningen om det framstår som epistemiske motpoler. Fenomenet menneskehandel, eller «menneskehandel», som en del forskere ville sagt, blir seende svært ulikt ut avhengig av om man leser handlingsplaner og andre styringsdokumenter, men også rapporter og annet fra aktører i sivilsamfunnet som har vært hjelpsomme i å etablere og kapitalisere på myndighetsdiskursen, enn om man leser kritisk internasjonal forskning.

Dette er den kompliserte konteksten en forsker på feltet må forholde seg til. I det ene perspektivet blir statens rolle sett på som grunnleggende positiv. I det andre perspektivet er statens tilnærming til prostitusjon og migrasjon en del av problemet. Man kunne tenke seg at kunnskap skapt fra disse to posisjonene var komplementære og at det oppsto en produktiv utveksling mellom dem. Men i dette tilfellet er det lite referanser på tvers mellom det stats-sentriske menneskehandelsfeltet og det kritiske migrasjonsfeltet. Det å kombinere dem kommer ikke uten komplikasjoner, og man kan spørre seg om man som forsker både kan delta i «kampen mot menneskehandel» og i den kritiske menneskehandelsforskningen. Eller, stilt annerledes, kan forskeren agere som både problemløser og spørsmålstiller, og hva skal i så fall til for å klare det?

Kan forskeren være både problemløser og spørsmålstiller?

Som jeg har beskrevet over, former normative prosjekter og teoretiske fortolkningsrammer potensielt hvordan forskere tenker på helt grunnleggende måter. Dette betyr også at dette utgjør tatt-for-gittheter, doxa (Bourdieu, 1996), som det kan være vanskelig å identifisere og reflektere over. I kvalitativ forskning er ofte målsettingen å forstå andres perspektiver

og handlemåter. En viktig erkjennelse for en som forsker på mennesker og menneskelige relasjoner er at selv folk som tenker og handler svært annerledes enn en selv, kan ha gode grunner til det. Å være i stand til å undersøke hva dette betyr krever at forskeren forstår at individer er situerte (Rose, 1997) og at perspektivene de har, handler om hva de kan se fra sitt utkikkspunkt. Forskere er også situerte, og faglige perspektiver og metoder er med på å forme dem og deres blikk. Å hevde noe annet, er å hevde at forskere kan utføre et «gude-triks», med Donna Haraways (1988) begrep, ved å anlegge et forutsetningsløst blikk som ser alt. Utsikt fra et konkret utkikkspunkt er alltid partielt, påpeker Haraway – ingen kan se hele bildet hele tiden, man kan bare det utsnittet som er synlig fra stedet man befinner seg.

Det at forskerens blikk kun kan være partielt, ikke universelt, betyr at forskeren må identifisere hvilke deler hen ser, men også forsøke å endre utkikkspunktet sitt, ved å bruke strategier for å se noe nytt. Bourdieu er opptatt av nettopp dette, og han skriver (1992, s. 119):

Det enda sattet att slippa ut ur denna [onde sirkelen] – dvs att kunna svara på frågan «Hur kan ni, som är innskriven i ett samhälle undslippa de sociala bestämningar som ni beskriver?» – är att använda sig av sociologin för att försöka lära känna de sociala bestämningar som påverkar sociologen och därigenom kunna få kontroll över dem.

Bourdieu er opptatt av den politiske viktigheten av å kritisk studere eget ståsted. Han bruker fransk forskning på algerisk kultur på 1960-tallet som eksempel og viser hvordan kunnskapen ble formet av at landet var en fransk koloni. Kunnskap skapt med kolonialismens briller risikerer å bekrefte og reifisere kolonialismen. Og det er her kjernen av behovet for selv-refleksivitet ligger for Bourdieu: Forskere skal forsøke å skape kunnskap som strekker seg utover den hverdagslige forståelsen som preges av egen situasjon og tiden de lever i, og utover rammene som faget de tilhører tilbyr i øyeblikket (Bourdieu, 1990, s. 5):

In what is unthinkable at a given time, there is not only everything that cannot be thought for lack of the ethical or political dispositions which tend to bring it into consideration, but also everything that cannot be thought for lack of instruments of thought such as problematics, concepts, methods and techniques.

Det er krevende å skulle fjerne seg fra det som tas for gitt som sant og riktig i sin samtid, men potensialet ligger i å bruke de ferdighetene forskere har

opparbeidet seg i forsøket med å forstå andres perspektiver og handlemåter på seg selv, ved å gjøre det Cato Wadel kaller å være «sosiolog på seg selv» (1991, s. 21). En strategi for å gjøre det er å veksle mellom å nærlese det forskningsdeltakere sier og å sette det de sier inn i en større kontekst, altså en veksling mellom å etablere en forståelse for det de sier som den personen de er og det større landskapet av normer, ideer og vilkår som former hva de kan si. Å veksle slik mellom del og helhet, mellom person og samfunn, snakker vi i kvalitativ forskning ofte om som den hermeneutiske sirkel eller spiral. Denne vekslingen foregår også mellom det empiriske og det teoretiske nivået, og heri ligger også et grunnlag for å bruke empirisk forskning til å problematisere det som teorier tar for gitt, og bruke teori til å bryte opp tatt-for-gittheter om den empiriske verden.

En annen strategi er å identifisere, og anerkjenne, det som gjør forskeren annerledes enn forskningsdeltakerne. Likheter er ingen forutsetning for god kontakt og forståelse mellom individer. En anerkjent forskjell kan være like produktivt som at man forstår hverandre fra starten av på grunn av like erfaringer og forutsetninger. For å kunne gjøre forskjell produktivt må forskeren se hva den går ut på og «sette forskjellen i arbeid» i forskningens tjeneste. Å være i stand til å identifisere egne forutsetninger i møte med forskningsdeltakeren har overføringsverdi til å bli i stand til å identifisere egne forutsetninger i møte med forskningens tema og feltets dynamikk. Situierthet, slik Haraway (1988) snakker om det, er ikke den ureflekterte posisjonen vi befinner oss i, men den bevisste situerte kunnskapsposisjonen vi snakker fra. Refleksivitet er nøkkelen å bevege seg fra det ene til det andre. Michel Foucault er en inspirasjon for mange forskere som forsøker å se noe annet enn det som tas for gitt i samtiden, og i hans eget arbeid brukte han ulike former for historisering for å få det til. Han beskriver en forpliktelse til å «re-examine evidence and assumptions, to shake up habitual ways of working and thinking» (Foucault, 1989, s. 462). Det er ikke lett å identifisere og kritisk reflektere over hvilke posisjoner som finnes i forskningsfeltet man inngår i. Terrenget er ikke alltid kjent for forskere.

Konklusjon

I dette kapitlet har jeg tatt for meg prosesser som skaper blindsoner for forskere. Jeg har presentert og diskutert forholdet mellom etablerte posisjoner og forskning på flere forskningsfelt for å illustrere hva som skjer når politiske og faglige innramminger skaper forutsetningene for, men

derfor også begrensninger i, hva forskere er i stand til å se. All kunnskap kommer fra et «sted», skapt av personer med erfaringer, synspunkter og prioriteringer. Ved å vise fram hvordan dette foregår i konkrete felt, kan jeg forhåpentligvis bidra til å øke refleksjonsnivået hos forskere. Jeg skisserer, med Bourdieu og Wadel, en løsning som går ut på å være «sosiolog på seg selv», å underlegge seg selv noen av de samme analytiske øvelsene vi utsetter andre for. Jeg beskriver over hva dette kan innebære i praksis, med vekt på hvordan forskere kan bruke de ferdighetene de oppøver seg for å forstå forholdet mellom situasjon og perspektiv for forskningsdeltakerne, til også å forstå seg selv og sitt utkikkspunkt.

Forfatterbiografi

May-Len Skilbrei er professor ved Institutt for kriminologi og rettsosjologi, Universitetet i Oslo. Hun forsker spesielt på forholdet mellom personlige erfaringer med for eksempel prostitusjon, migrasjon, menneskehandel og voldtekt og samfunnets regulering av de samme fenomenene. De siste årene har hun også utgitt en håndbok i forskningsetikk og databehandling (med Heidi Østbø Haugen) og en lærebok om kvalitative metoder, begge utgitt av Fagbokforlaget.

Referanser

- Agustín, L. M. (2007). *Sex at the margins*. ZED Books.
- Andrijasevic, R. (2010). *Migration, agency and citizenship in sex trafficking*. Palgrave Macmillan.
- Bakewell, O. (2008). Keeping them in their place: The ambivalent relationship between development and migration in Africa. *Third World Quarterly*, 29(7), 1341–1358. <https://doi.org/10.1080/01436590802386492>
- Becker, H. (1967). Whose side are we on? *Social Problems*, 14(3), 239–247. <https://doi.org/10.2307/799147>
- Bourdieu, P. (1990). *In other words: Essays toward a reflexive sociology*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1992). *Texter om de intellektuelle*. Brutus Östlings Bokförlag.
- Bourdieu, P. (1996). *Symbolisk makt* (A. Prieur, Overs.). Pax Forlag.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1999). On the cunning of imperialist reason. *Theory, Culture and Society*, 16(1), 41–58. <https://doi.org/10.1177/026327699016001003>
- Brunovskis, A. & Surtees, R. (2008). Agency or illness – the conceptualization of trafficking victims' choices and behaviors in the assistance system. *Gender, Technology and Development*, 12(1), 53–76. <https://doi.org/10.1177/097185240701200105>
- Büscher, B. (2010). Anti-politics as political strategy: Neoliberalism and transfrontier conservation in Southern Africa. *Development & Change*, 41(1), 29–51. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2009.01621.x>
- Connelly, L. & Sanders, T. (2020). Disrupting the boundaries of the academe: Co-creating knowledge and sex work 'academic-activism'. I S. Walklate, K. Fitz-Gibbon, J. Maher &

- J. McCulloch (Red.), *The Emerald handbook of feminism, criminology and social change* (s. 203–218). Emerald Publishing.
- Council of the Baltic Sea States. (2011). *Handbook for diplomatic and consular personnel on how to assist and protect victims of human trafficking*. Task Force against Trafficking in Human Beings (TF-THB). Council of the Baltic Sea States Secretariat.
- Christie, N. (1997). Four block against insight: Notes on the oversocialization of criminologists. *Theoretical Criminology*, 1(1), 13–23. <https://doi.org/10.1177/1362480697001001002>
- Dworkin, E. R., Menon, S. V., Bystryński, J. & Allen, N. E. (2017). Sexual assault victimization and psychopathology: A review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 56, 65–81. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.06.002>
- Europakommisjonen. (u.å.). *Horizon Europe*. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en
- Farley, M. (2005). Prostitution harms women even if indoors: Reply to Weitzer. *Violence Against Women*, 11(7), 950–964. <https://doi.org/10.1177/1077801205276987>
- Farley, M., Cotton, A., Lynne, J., Zumbek, S., Spiwak, F., Reyes, M. E., Alvarez, D. & Sezgin, U. (2003). Prostitution and trafficking in 9 countries: Update on violence and post-traumatic stress disorder. I M. Farley (Red.), *Prostitution, trafficking, and traumatic stress* (s. 33–74). Haworth.
- Foucault, M. (1980). *The history of sexuality I: An introduction*. Vintage.
- Foucault, M. (1989). Concern for truth. I S. Lotringer (Red.), *Talk show. In Foucault live (interviews, 1961–1984)* (s. 455–464). Semiotext.
- Gregoriou, C. & Ras, I. A. (2018). Representations of transnational human trafficking: A critical review. I C. Gregoriou (Red.), *Representations of transnational human trafficking: Present-day news media, true crime, and fiction* (s. 1–24). Palgrave.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Jahnsen, S. & Skilbrei, M.-L. (2018). Leaving no stone unturned: The borders and orders of transnational prostitution. *British Journal of Criminology*, 58(2), 255–272. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx028>
- Jensen, T. B. (1990). Prostitutionsforskning: Teori og forståelse indenfor forskning i prostitution. *Udkast*, 18(1), 39–80.
- Justis- og politidepartementet. (2003). *Regjeringens handlingsplan mot handel med kvinner og barn (2003–2005)*. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/jd/prm/2003/0007ddd/pdfv/201132-menneskehandel.pdf>
- Justis- og politidepartementet. (2005). *Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2005–2008)*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/regjeringens-handlingsplan-mot-menneskeh/id509084/>
- Justis- og politidepartementet. (2010). *Sammen mot menneskehandel. Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2011–2014)*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/sammen-mot-menneskehandel/id629869/>
- Kempadoo, K. (2005). From moral panic to global justice: Changing perspectives on trafficking. I K. Kempadoo, J. Sanghera & B. Parraniak (Red.), *Trafficking and prostitution reconsidered. New perspectives on migration, sex work, and human rights* (s. vii–xxxiv). Paradigm Publishers.
- Kristelig Folkeparti. (u.å.). *Menneskehandel*. Hentet 2. juni 2023 fra <https://krf.no/politikk/justis-og-beredskap/menneskehandel/>
- Kruse, A. & Skilbrei, M.-L. (under utgivelse). The monster and the self: Taking on the monstrosity of sexual violations. *Punishment & Society*.
- Law, J. (2004). *After method: Mess in social science research*. Routledge.
- Mai, N. (2018). *Mobile orientations: An intimate autoethnography of migration, sex work, and humanitarian borders*. University of Chicago Press.

- McAra, L. (2017). Can criminologists change the world? Critical reflections on the politics, performance and effects of criminal justice. *British Journal of Criminology*, 57(4), 767–788. <https://doi.org/10.1093/bjc/azw015>
- Meld. St. 5 (2022–2023). *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2023–2032*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-5-20222023/id2931400/>
- Midtbøen, A. H. & Pedersen, A. W. (2020). Tidsskrift for samfunnsforskning: «Problemorientert empirisme» gjennom 60 år. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(1), 5–11. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2020-01-01>
- Murphy, D. (2022). Walking, talking, imagining: Ethical engagement with sex workers. *Ethics and Social Welfare*, 16(2), 219–234. <https://doi.org/10.1080/17496535.2022.2033809>
- Niezna, M. & Agarwal, P. (2021). Self-education and collective learning: Forming a critical «modern slavery» study group. *Anti-Trafficking Review*, 17, 133–139. <https://doi.org/10.14197/atr.201221178>
- Norges forskningsråd. (2010). *Sociological research in Norway: An evaluation*. <https://www.forskningsradet.no/siteassets/publikasjoner/1253965057242.pdf>
- Paasche, E., Skilbrei, M.-L. & Plambech, S. (2018). Vulnerable here or there? Examining the vulnerability of victims of human trafficking before and after return. *Anti-Trafficking Review*, 10(1), 34–51. <https://doi.org/10.14197/atr.201218103>
- Perera, S. (2017). Bermuda triangulation: Embracing the messiness of researching in conflict. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 11(1), 42–57. <https://doi.org/10.1080/17502977.2016.1269528>
- Rasmussen, I., Strøm, S., Sverdrup, S. & Hansen, V. W. (2014). *Evaluering av forbudet mot kjøp av seksuelle tjenester*. Vista Analyse.
- Rose, G. (1997). Situating knowledges: Positionality, reflexivities and other tactics. *Progress in Human Geography*, 21(3), 305–320. <https://doi.org/10.1191/030913297673302122>
- Rydström, J. (2018). What's the problem with prostitution? Shifting problematisations of men and women selling sex. I M.-L. Skilbrei & M. Spanger (Red.), *Understanding sex for sale: Meanings and moralities of sexual commerce* (s. 21–37). Routledge.
- Sigona, N. (2018). The contested politics of naming in Europe's 'refugee crisis'. *Ethnic and Racial Studies*, 41(3), 456–460. <https://doi.org/10.1080/01419870.2018.1388423>
- Skilbrei, M.-L. (2012). The development of Norwegian prostitution policies: A marriage of convenience between pragmatism and principles. *Sexuality Research and Social Policy*, 9(3), 244–257. <https://doi.org/10.1007/s13178-012-0096-z>
- Skilbrei, M.-L. (2021). Taking on the categories, terms and worldviews of the powerful: The pitfalls of trying to be relevant. *Identities*, 28(5), 561–577. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2020.1805884>
- Skilbrei, M.-L., Stefansen, K. & Heinskou, M. B. (2019). A Nordic research agenda on rape and sexual violence. I M. B. Heinskou, M.-L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rape in the Nordic countries: Continuity and change* (s. 1–17). Routledge.
- Skjævesland, O. I. (2006, 2. november). Økt innsats mot trafficking. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/norge/i/66vvo/oekt-innsats-mot-trafficking>
- Thorenfeldt, G. (2014, 9. september). Vil ha aksjoner mot renholdsbransjen, restauranter, bygg og transport. *Dagbladet*. <https://www.dagbladet.no/nyheter/vil-ha-aksjoner-mot-renholdsbransjen-restauranter-bygg-og-transport/60920185>
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur: En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. SEEK.
- Weitzer, R. (2007). The social construction of sex trafficking: Ideology and institutionalization of a moral crusade. *Politics & Society*, 35(3), 447–475. <https://doi.org/10.1177/0032329207304319>

Forskere inngår i stadig mer komplekse relasjoner med samfunn og næringsliv i gjennomføring av forskning. Hvordan kan kvalitativ forskning produsere kunnskap av høy kvalitet når det er tette bånd mellom forskerne og de som forskes på, eller mellom forskningsinstitusjoner, oppdragsgivere og brukergrupper? Dette er et spørsmål forskere bør forholde seg aktivt til, men som mange ikke alltid er seg like bevisst.

I boka *Tett på profesjon, arbeid og politikk* peker vi på hvilke metodiske utfordringer nærheten til samfunn og næringsliv gir, og hvordan disse utfordringene kan møtes. Boka henvender seg spesielt til studenter og forskere som arbeider med studier av profesjon, organisasjon, arbeid og politikk, enten gjennom oppdragsforskning eller andre forskningsprosjekter. Gjennom 13 kapitler og eksempler fra kvalitative studier innen helse, politi, byråkrati og politikk, gir bokas bidragsytere en samlet fremstilling av utfordringer forskere kan møte når de er tett på dem de forsker på, samt hvilke verktøy man kan ta i bruk for å håndtere gitte utfordringer.

Redaktører for boka er **Marte Mangset**, førsteamanuensis ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo og bistilling ved OsloMet – storbyuniversitetet; **Hanna Marie Ihlebæk**, førsteamanuensis ved Institutt for sykepleie, helse og bioingeniørfag, Høgskolen i Østfold; **Tanja Nordberg**, seniorforsker ved Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet – storbyuniversitetet og **Anne Birgitte Leseth**, professor ved Senter for profesjonsforskning, OsloMet – storbyuniversitetet.

ISBN 978-82-02-79500-9

www.cda.no